

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KARL F. HANSSON

Lundabiskopen Peder Winstrup
före 1658

LUND
C W K GLEERUP

KÖPENHAMN
EJNAR MUNKSGAARD

Peder Pedersen Winstrup. Oljemålning, Lunds universitetsbibliotek

SKÅNSK SENMEDEL TID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

3

Lundabiskopen Peder Winstrup
före 1658

AV

KARL F. HANSSON

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

LUND
C W K GLEERUP

KÖPENHAMN
EJNAR MUNKSGAARD

Till Mor
och
Till minnet av Far

Förord

DÅ MIN AVHANDLING NU FÖRELIGGER FÄRDIG, är det mig angeläget att till min lärare i kyrkohistoria, professor Hilding Pleijel, få uttala ett varmt tack för de impulser till vetenskaplig forskning, som jag från honom fått mottaga, samt för det intresse han ständigt visat mitt arbete.

I stor tacksamhetsskuld står jag också till professor Sven Kjällström, som trots en tyngande arbetsbörda genomläst min avhandling i manuskript och på olika sätt givit mig stöd och uppmuntran.

Även min forne lärare i historia, professor Gottfrid Carlsson, har med stor beredvillighet genomläst min avhandling i manuskript. För hans ständigt visade välvilja och för hans värdefulla råd tackar jag vördsamt.

Professor Sture Bolin har i sin egenskap av præsens i Vetenskaps-Societeten i Lund bidragit till att avhandlingen erhållit plats i Vetenskaps-Societetens skriftserie »Skånsk Senmedeltid och Renässans». För detta ber jag att få betyga honom min tacksamhet. Ett varmt tack är jag också skyldig docent Gerhard Bendz, vilken, såsom medlem av Vetenskaps-Societetens redaktionskommitté, bistått mig vid det slutliga utformandet av min avhandling.

Mina vänner och kolleger fil. lic. Evert Ullstad, som granskat avhandlingen ur språksynpunkt, lektor Ivar Dahl, som genomläst och rättat den engelska sammanfattningen, lektor Åke Hansson, som korrekturläst hela avhandlingen, samt docent Carl-E. Normann, som granskat ett av kapitlen, tackar jag av hjärtat för oegennyttigt och tidsödande arbete.

Mina forskningar ha underlättats genom anslag ur Syskonen Willers donationsfond, för vilket jag här frambär mitt tack.

Till alla tjänstemän vid de arkiv och bibliotek, jag anlitat, riktar jag ett tack för det tillmötesgående och den hjälp, jag rönt. Särskilt vänder jag mig till överarkivarie Björn Kornerup samt överbibliotekarie Gunnar Carlquist och förste bibliotekarie Bror Olsson, som gjort allt för att underlätta mitt arbete.

Slutligen tackar jag innerligt min hustru, som renskrivit avhandlingen, hjälpt mig vid korrekturläsningen och på många andra sätt bistått mig i mitt arbete.

Lund 3 maj 1950.

Karl F. Hansson

Inledning

I ETT SÄRSKILT KAPELL i Lunds domkyrkas krypta står bakom ett par gallergrindar en med sirligt arbetade bronsplåtar ornerad kista. Den rymmer de jordiska kvarlevorna av den siste danske och den förste svenske stiftschefen Peder Pedersen Winstrup. På den rätt väl bibehållna kistans lock sitter en mässingsplåt med följande inskrift:

D. O. M. S. Heus viator! quisquis es huc pedem fer et fati communis lege vestigia aspice. Quos hæc urna capit cineres clari, facundi, docti, nobilis, beati Petri Winstrupii D. qui magnis satus parentibus et præclaro stipatus genio post exacta primæ literarum otio domi forisque vitæ tyrocinia rara doctrinæ penu virtutumque parata primo Academiæ Reg. Hafniensi, exin Aulæ admotus cathedræ, omnium in se rapuit animos et admirationem, ultimo Lundensis sedis Episcopus Ecclesiam XLI annis et Academiam rexit pie, prudenter, anxie Pro-Cancellarius, Regibus apprime carus, omnibus gratus vitam habuit, quale alii votum, licet exercitam et laboriosam, constans adversus spes et metus, et cum per longos didicisset usus nihil esse his rebus stabile, altiora suspexit cælum quærens, cui tandem quinto et septuagesimo vitæ anno insertus, soluta hac fragili humanitatis compage, Deo potitur qua Deum vivens gestavit anima, sed corpore heic explet mortalitatem usquedum totus hæc perrumpet claustra beatæ servatus æternitati. Natus A:o Christi MDCV d. 30 Apr. Denatus A:o Christi MDCLXXIX d. 28 Dec. Avo Materno bene de se merito Nepos Joh. Wandalinus.

Det är en av de intressantaste och mest omdebatterade gestalterna bland Lunds biskopar i nyare tid, som här funnit sitt sista vilorum. I mer än fyrtio år, varav jämt halva tiden såsom dansk och halva tiden såsom svensk undersåte, styrde han med nit och skicklighet sitt

stora stift, ofta under de vanskeligaste förhållanden. Föreliggande avhandling avser att klarlägga den i många avseenden märklige mannens liv och verksamhet fram till freden i Roskilde 1658 och att ställa honom in i den kyrkliga, kulturella och politiska miljö, i vilken han levde och utförde sin gärning.

Innehållsförteckning

BARNDOMS-, UNGDOMS- OCH STUDIETIDEN

1. Föräldrahem och släkt	3
2. Skolgång i Köpenhamn och Roskilde .	9
3. Sorö-tiden	17
4. Studieår i Köpenhamn .	23
5. Utlandsvistelsen	36

PROFESSORSTIDEN

6. Utnämning och verksamhet	49
-----------------------------	----

HOVPREDIKANTSTIDEN

7. Ämbetsutövningen	71
---------------------	----

BISKOPSTIDEN

8. Winstrups förhållande till statsmakterna. Hans politiska insats och inställning till nationalitetsskiftet	105
9. Winstrup och domkapitlet	144
10. Tillståndet i stiftet. UtövanDET av kyrkostyrelsen i allmänhet	169
11. Winstrup och prästerskapet	182
12. Winstrup och den kyrkliga kulturen	204
13. Winstrup och kyrkotukten	217
14. Winstrup och undervisningsväsendet	226
15. Ekonomi och personliga förhållanden	257

BILAGOR

1. Prosten Sven Knutssons minnestal över biskop P. Winstrup	269
2. »Original Indberetning om en Oration holden af Dr. Peder Winstrup paa Landemodet i Lund 1658, som meentes at have været anstødelig for Kongen af Sverrig» .	277

NOTER OCH KÄLLUPPGIFTER

Noter och hänvisningar . . .	283
Källor och citerad litteratur .	356
Använda förkortningar	367

REGISTER

Illustrationsförteckning	371
Personförteckning	373
English summary	379

Barndoms-, ungdoms- och studietiden

Föräldrahem och släkt

FÖR DEN SOM I VÅRA DAGAR från de stora trafikstråken i storstadens Köpenhamn söker sig bort till kvarteren omkring »Frue Plads» med universitetet, »Vor Frue Kirke» och »Rundetaarn», blir kontrasten slående. Larmet och jäktet förbytes i stilla ro. Denna del av staden, där besökaren ännu känner en fläkt av en svunnen tid, utgjorde under århundradena närmast efter reformationen Danmarks andliga centrum i ännu högre grad, än nu är fallet. Förutom de redan nämnda byggnaderna lågo här vid denna tid även professorernas och studenternas bostäder. På hörnet av Nørregade och Stüdiestræde, mitt emot »Vor Frue Kirke», låg även Köpenhamns gamla rådhus, vilket under 1600-talet utgjorde bostad åt Själlands biskop.¹ I detta hus föddes enligt samstämmiga uppgifter Peder Pedersen Winstrup den 30 april 1605. Hans föräldrar voro dåvarande biskopen över Själlands stift och professorn i teologi vid Köpenhamns universitet Peder Jensen Winstrup och dennes hustru Anna Eisenberg.²

Mödernesläkten härstammade från Tyskland. Under de oroliga inre förhållandena där vid 1500-talets mitt hade morfadern, Elias Eisenberg, från Halle utvandrat till Danmark och där trätt i konungens tjänst. Fredrik II gav honom flera diplomatiska uppdrag under och efter det nordiska sjuårskriget. Då han visat sin användbarhet, fick han år 1562 anställning såsom sekreterare i konungens tyska kansli med förpliktelse att förbliva i dansk tjänst för hela sitt liv. I sin nya ställning kom han också att få sig många ansvarsfulla uppdrag anförtrodda. Att Elias Eisenberg varit en man med inflytande, som stått i stor gunst hos sin konung, visa de andliga förläningar, varmed han tid efter annan be-

gåvades. Utöver en årlig »pension» erhöll han nämligen prosteriet i Assens, ett kanonikat i Roskilde och domprostbefattningen där. Ett synbart tecken på Fredrik II:s uppskattning utgör också det faktum, att konungen i faddergåva förlänade sonen Fredrik ett av de bästa vikariatet vid Roskilde domkapitel. Då han år 1583 på grund av sjukdom beviljades avsked ur statstjänsten, fick han såsom pension behålla alla de ovan nämnda förläningarna och måste ha blivit en välbärgad man. Under sina sista år residerade han såsom prelat i Roskilde, där han också slutade sina dagar den 30 april 1590.³

Med sin hustru Thale Holste, även hon troligen tyskfödd, hade Elias Eisenberg fyra söner och två döttrar. Av sönerna kom endast Elias att bekläda en mera framskjuten post. Han blev professor vid Köpenhamns universitet, sedermera sockenpräst i Besser och Onsbjerg och slutligen prost på Samsö, där han dog 1635.⁴ Av döttrarna blev Marine gift med rådmannen i Köge, Claus thor Smede,⁵ och Anna, som ovan nämnts, med Peder Jensen Winstrup.

Peders fädernesläkt går att följa tillbaka till medeltidens slut. Farfadern, Jens eller Johannes Winstrup, som var född 1502, ägnade sig åt den lärda banan och inträdde i prästkallet redan under katolsk tid. Sedermera övergick han till lutherdomen och blev den förste lutherske sockenprästen vid S:t Nicolai-kyrkan och tillika prost i Köpenhamn och Sokkelunds härad. Hans hustru, Anna Nielsdatter Hofvet, var född i huvudstaden och dotter till en köpman. Av de sparsamma upplysningar som stå oss till buds, synes framgå, att familjens ekonomi inte varit den bästa. Inom äktenskapet föddes två barn, en son och en dotter.⁶

Sonen, ovannämnde Peder Jensen Winstrup, kom till världen den 18 mars 1549. Efter fullbordad skolgång inskrevs han 1568 vid universitetet, där han två år senare tog baccalaureusgraden. Efter några års vistelse vid olika utländska universitet, bl. a. Rostock, Leipzig och Wittenberg, där han avlade magisterexamen, tillträdde han år 1576 tjänsten som lektor i Aarhus. Efter att ha verkat i denna ett par år blev han vid ännu inte fyllda 30 år vald till sockenpräst vid »Helligaandskirken» i Köpenhamn. År 1587 utsågs han till medhjälpare åt biskopen i Aarhus, vilken han följande år efterträdde i ämbetet. Verksamhetstiden här blev dock kort, ty redan den 31 decem-

Peder Jensen Winstrup. Kopparstick av J. Haas

ber 1590 utnämndes han till biskop i Själlands stift och professor i teologi vid universitetet, där han följande år promoverades till teologie doktor. Det snabba avancementet tyder på att P. J. Winstrup varit en man, som dragit uppmärksamheten till sig. Otvivelaktigt ägde han också djupa kunskaper och en viss, om än formell begåvning. Sitt höga ämbete skötte han i stort sett väl, åtminstone under den tidigare delen av sin verksamhetstid. På grund av en viss svaghet i karaktären kan han dock knappast räknas till de mera betydande innehavarna av Själlands gamla biskopsstol. Av naturen fredsälskande och maklig lät han sig nämligen ofta ledas av kraftfullare personligheter, varigenom hans uppträdande fick något av hållningslöshet över sig. Särskilt kan detta sägas vara fallet beträffande ställningstagandet i den upprivande striden mellan den kalvinskt färgade filippismen och den strängare lutherdomen, vilken ingick i sitt avgörande skede under de sista åren av hans levnad.⁷

Biskop P. J. Winstrup saknade således de egenskaper, som utgöra en stor personlighets kännetecken. På ett område, det ekonomiska, visade han sig emellertid äga inte obetydliga talanger och detta i särskilt hög grad, när det gällde att tillgodose de egna intressena. Av en av sina motståndare beskylldes han därför också för »at ligge og rode i sit guld og sølv, istedenfor tilbørligen at vogte Herrens menighed». ⁸ Då han tidigt nått inbringande ämbetsställningar och dessutom av konungen förlänats ett kanonikat, blev han med tiden en välbärgad man. ⁹

Vid universitetet har Peder Jensen Winstrup skapat sig ett varaktigt minne genom att år 1613 instifta ett stort resestipendium, varav räntan skulle användas till att bekosta utlandsvistelsen för en teologie studerande. ¹⁰ År 1608 drabbades han av ett slaganfall, vilket i hög grad nedsatte hans arbetsförmåga och allt mer gjorde honom beroende av andra. Den 24 juni 1614 avled han och blev den 29 i samma månad begravnen i »Vor Frue Kirke».

Biskop P. J. Winstrup var gift två gånger. År 1577 hade han i Aarhus äktat Marine Esbendsdatter, dotter till Esben Pedersen, kanik och sockenpräst vid domkyrkan. I detta äktenskap föddes sex döttrar, av vilka fyra dogo vid unga år. Anne blev gift med Johannes Stephanus, professor och sedermera föreståndare för skolan i Sorö, och Elene med Niels Klavsen Senning, vilken först var präst vid »Vor Frue Kirke» och sedan biskop i Oslo. Efter den första hustruns död gifte han den 5 augusti 1599 om sig med Anna Eisenberg. ¹¹ Äldste sonen i detta äktenskap, Peder Pedersen Winstrup, är den, vars levnadsöde utgör föremålet för denna skildring.

Om Peders barndomstid stå endast ytterst kortfattade upplysningar till buds. De äldsta källorna omtala, att hans föräldrar dragit försorg om att han snarast möjligt förts till dopet. ¹² Enligt tidens sed skulle nämligen ett barn döpas senast på åttonde dagen efter födseln. Var den högtidliga akten ägt rum och vem som förrättat den är dock okänt. Det troliga är, att någon av biskopens kolleger vid universitetet tjänst-

gjort såsom dopförrättare. Även det var nämligen tradition, att en prästman inte själv döpte sina barn.¹³

De första tolv åren av sin levnad tillbringade Peder i hemmet, där modern gav honom den första undervisningen i gudsfruktan och goda seder.¹⁴ Då han nått 6—7 års åldern, övertogs handledningen av en särskild informator, troligen en man vid namn Sören Ibsen, som från 1611 omnämnes såsom famulus hos biskopen.¹⁵ Närmast har väl denne haft till uppgift att gå fadern tillhanda i hans ämbetsutövning, men säkerligen har han även fått biträda vid fostran av äldste sonen i huset.

Att Sören Ibsen varit en duglig man, på vilken den biskopliga familjen satt det högsta värde, framgår därav, att biskopen vid överlämnandet av den förut omtalade donationen till universitetet stipulerade, att hans famulus, Sören Ibsen, som då var nära sina studiers avslutning, skulle »om et aar herefter første gang annamme dette stipendium».¹⁶

Fadern, som insjuknat, när sonen var blott tre år gammal, och vars hälsotillstånd därefter alltmer förvärrades, har däremot knappast kunnat mera aktivt deltaga i uppfostringsarbetet.¹⁷ Det minne Peder haft av honom, synes i varje fall inte ha varit av det ljusare slaget. I »Epigrammata», där vackra lovord ägnats moder, syskon, släktingar och vänner, finnes ingenting, som minner om fadern. Dennes i juni 1614 timade död har därför knappast medfört någon omedelbar förändring beträffande gossens fostran. Som förmyndare fick han morbrodern, professor Elias Eisenberg,¹⁸ men fortsatte alltjämt att vistas i hemmet.¹⁹

Förändringarna skulle däremot bli desto större under det följande året. I september 1615 trolovade sig nämligen modern med faderns efterträdare i ämbetet Hans Poulsen Resen, och den 12 november samma år ingicks äktenskapet.²⁰ På styvsonens själsdaning synes denne myndige och stridbare man ha utövat ett icke obetydligt inflytande. Peder har också ständigt sett upp till styvfadern med beundran och för honom hyst den största tillgivenhet. I talrika epigram, där han kallar Resen sin högt älskade fader, tackar han honom sålunda varmt för all visad omsorg, inte minst i fråga om studiernas befrämjande.²¹

I barndomshemmet vistades förutom Peder fem systrar och en yngre broder. Av systrarna gifte sig Maren med professor Claus Plum, Thale

med professor Hans Hansen Resen, Anna med hovpredikanten Ole Vind och Mette med professor Niels Pedersen Aurilesius.²² Brodern Elias gick först i skola i Sorö och fortsatte därefter studierna vid Herlufsholms internatskola, varifrån han dimitterades i början av år 1627. Samma år i februari inskrevs han vid Köpenhamns universitet. Efter ett par års vistelse där reste han utomlands och kom i juli 1630 till Wittenberg. I oktober 1631 finna vi honom i Franeker och i december samma år i Leyden. I Amsterdam utgav han 1632 ett arbete betitlat »Manipulus Stratagematum». Samma år återvände han svårt sjuk till Köpenhamn, där han dog i maj 1633.²³

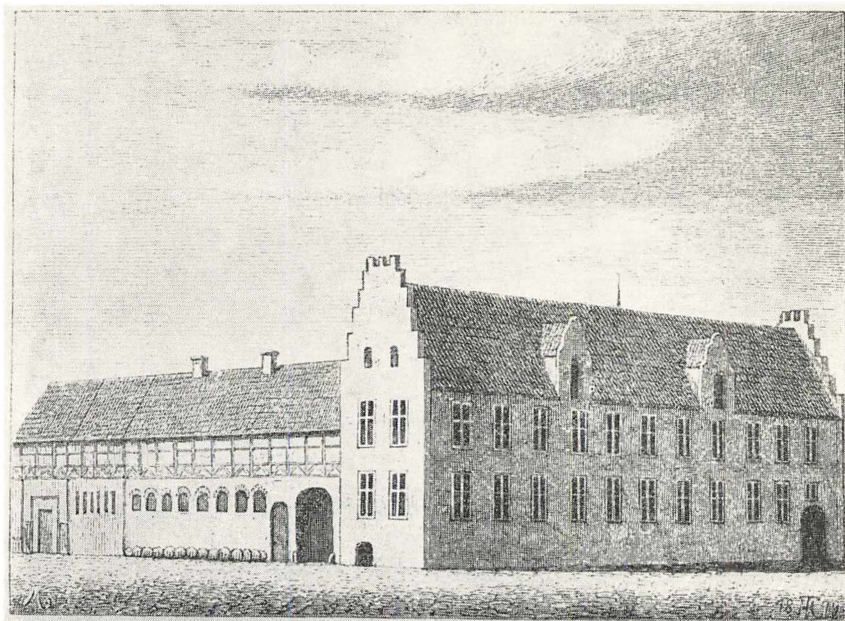
Genom moderns giftermål erhöll Peder dessutom fyra styvsyskon. Hans Poulsen Resen hade nämligen i ett tidigare äktenskap en son och tre döttrar. Sonen Hans Hansen Resen blev professor och slutligen biskop och slöt, som redan nämnts, ännu närmare släktskapsband med den Winstrupska familjen genom att år 1624 ingå äktenskap med Thale Winstrup.²⁴ Av döttrarna gifte sig Johanne Resen med magister Christen Glob, sockenpräst och prost i Köge, och Anne Resen med juris doktor Erik Clemensen, tysk sekreterare och kanik i Lund, och efter dennes död med doktor Niels Paaske, biskop i Bergen.²⁵

Skolgång i Köpenhamn och Roskilde

VID TIDEN FOR MODERNNS NYA AKTENSKAP hade emellertid Peder redan nått skolåldern. Prosten Sven Knutsson meddelar också i sitt minnestal om honom, att han vid fyllda tio år inhämtat sådana kunskaper, att tiden var inne att sända honom till skolan.¹ Då det enligt bestämmelserna i Ordinantian av år 1539 endast fick finnas en latinskola i varje stad, måste det vara »Vor Frue Skole», som här avses.² Till sin status var denna sedan 1604 jämställd med rikets katedralskolor och hade som den enda lärdomsskolan i huvudstaden ett mycket stort elevantal.³

När på året Peders inskrivning ägt rum, kan inte med säkerhet avgöras. Troligen har det skett någon gång på våren 1615. Resen, »som höiere agtede den offentlige end som den privat information»,⁴ har säkerligen redan då haft möjligheter att göra sitt inflytande gällande.⁵

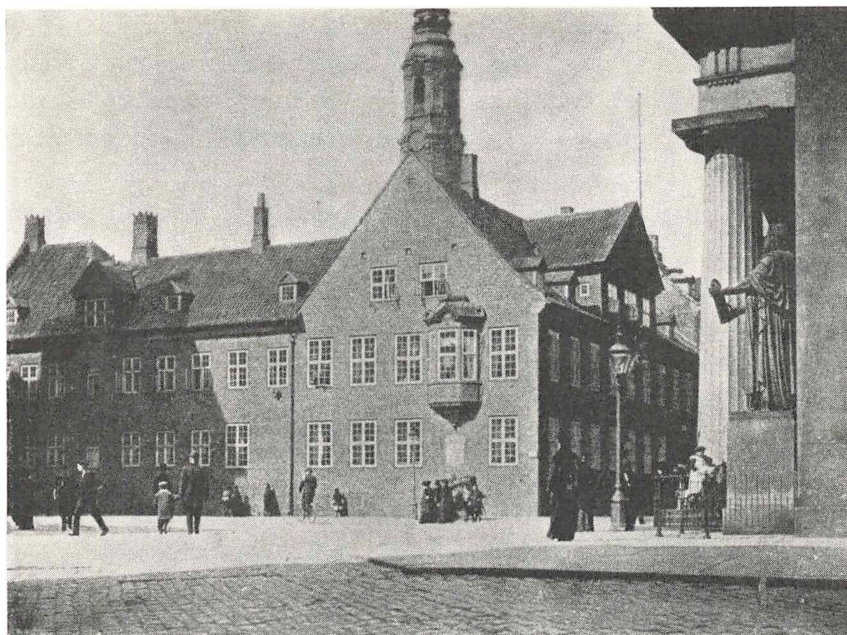
Rektor vid skolan var vid denna tid magister Frants Jörgensen. Om dennes duglighet såsom ungdomens fostrare och ledare av det dagliga skolarbetet är ytterst litet känt. Såsom lärare i högsta klassen har hans inflytande på de yngre disciplinernas fostran i varje fall varit ytterst begränsat. Om man får döma av en skrivelse av något senare datum från slottsprästen N. Povlsen till kanslern, där förhållandena vid skolan skildras i mörkaste färger, synes magister Frants inte ha varit någon större kapacitet.⁶ Att missnöje med honom rått även inom det akademiska konsistoriet, som närmast hade överinseendet över skolans lärare, framgår av konsistoriets protokoll, där professorerna klaga över att de av honom och för övrigt även av andra rektorer utfärdade testimonierna inte gävo tillförlitliga uppgifter om elevernas kunskaper.

Biskopshuset i Köpenhamn omkring år 1600. Rekonstruktionsteckning i Nationalmuseums arkiv, Köpenhamn

Klagomålen ledde också till att magister Frants blev förflyttad till Roskilde, där han blev kanik och sedermera professor vid gymnasiet.⁷

År 1616 fick »Vor Frue Skole» för första gången en konrektor. Förste innehavare av denna tjänst blev den i Odense födde Rasmus Svendsen. Då denne vid tidpunkten för sin utnämning tjänstgjorde såsom famulus hos biskop Resen, får man antaga, att han varit en dugande kraft, vilket även bestyrkes därav, att han tog magistergraden och av universitetet kallades till sockenpräst i Faxe. För skolväsendets utveckling måste Rasmus Svendsen ha hyst ett mycket varmt intresse. Enligt uppgift skall han nämligen med huvudsakligast egna medel ha upprättat den första egentliga allmogeskolan i landet.⁸ Då Peders vistelse vid skolan endast kom att omfatta 1—2 år, finns det dock knappast någon anledning antaga, att han haft något större inflytande på den unge biskopssonens karaktärsdanning. Detsamma kan sägas om lärarna vid skolan, av vilka här blott må nämnas Hans

Biskopshuset i Köpenhamn i nuvarande tid. Fotografi

Borchardsen, vilken efter en snabb karriär slutade såsom biskop i Ribe⁹ och i denna sin ställning skulle komma i mångfaldig beröring med Peder Winstrup. Båda promoverades också samtidigt till teologie doktorer.¹⁰ Om hans verksamhet vid Köpenhamns skola sakna vi emellertid närmare upplysningar.

Äro vi sålunda endast ofullständigt underrättade om de olika lärarnas pedagogiska insatser, så är förhållandet enahanda beträffande undervisningens ståndpunkt vid »Vor Frue Skole». Om denna kunna vi bilda oss en uppfattning blott med utgångspunkt från den allmänna utvecklingen på undervisningsväsendets område, som det därför synes nödvändigt att något utförligare beröra. Fredrik II:s tid hade varit en blomstringens tid för latinskolorna i Danmark. Till en del sammanhänger detta med att det var Melanchthons lärjungar, de för skolväsendet varmt intresserade filippisterna, som nu behärskade den teologiska och kyrkliga utvecklingen.¹¹

Uppgången blev emellertid av kort varaktighet. Redan i slutet av 1500-talet hör man åter allvarliga anmärkningar riktas mot tillståndet i landets latinskolor. Förhållandena synas under de närmaste åren ha ytterligare förvärrats, ty år 1604 klagar regeringen i kraftiga ordalag över de usla lärarna och planlösheten i undervisningen. Följden blev, att många bättre situerade föredrogo att sända sina barn till utlandet och då i första hand till den tidens främsta pedagoger, jesuiterna. Exemplet härpå äro särskilt talrika omkring sekelskiftet. Denna konkurrens var så mycket farligare, som genom den en infallsport öppnades för katolsk propaganda i hemlandet. I avsikt att förebygga en dylik utveckling utfärdade konungen den 6 oktober 1604 en förordning, som påbjöd, att vid jesuitskolor utbildade personer under inga omständigheter finge anställas såsom präster eller lärare i riket.

Det stod emellertid klart för regeringen, att ett varaktigt resultat endast kunde nås genom en förbättring av landets eget skolväsende. Kungen uppdrog för den skull åt professorerna i Köpenhamn att råda bot på de förefintliga bristerna. Lyckligtvis ägde universitetet vid denna tid i professor Hans P. Resen en man, som var vuxen uppgiften. Huvudsakligast tack vare hans målmedvetna arbete genomfördes under 1604 och de närmast därefter följande åren den första av de många skolreformer, som känneteckna Kristian IV:s regering.

Ett framgångsrikt genomförande av skolreformen förutsatte emellertid, det insåg man, ett höjande av kompetenskraven för lärarna. För den skull utfärdades en förordning, som stadgade, att rektorerna vid de större skolorna skulle vara magistrar, medan »öffuerste höraren» och rektorerna vid de mindre skolorna skulle vara baccalaurer.¹²

I syfte att uppnå önskad planmässighet i undervisningen utarbetade Resen en s. k. »Tabella Scholastica», ett slags kursplaner i tabellform, samt några därtill fogade allmänna anvisningar, »Admonitiones necessariæ ad pietatem et profectum juventutis scholasticæ». Till stöd för undervisningen utgav han dessutom under de följande åren en hel rad läroböcker i olika ämnen.¹³

Någon brytning med den föregående utvecklingen är det vid dessa reformer inte fråga om. Melanchthon förblev alltjämt den högsta pedagogiska auktoriteten. Men om också den nya skolordningen i allt väsentligt bär prägeln av en melanchthonskt färgad humanism, så

rymmer den också sådant, som tyder på att den drivande kraften i arbetet, Resen, inte varit helt opåverkad av de pedagogiska reformkrav, som förts fram av ramismen. Klarast framgår detta av den större plats på schemat, som tilldelades reallämnena, och av den betydelse, man nu för första gången tillerkände modersmålet, i det man beslöt införa läroböcker på danska.¹⁴

Den nya skolordningen betecknar sålunda i flera avseenden ett framåtskridande i jämförelse med de dittills rådande förhållandena. Detta framgår redan därav, att de större skolorna förutsätts utbyggda till att omfatta sex klasser mot förut fem. Viktigare var emellertid, att i samband härmed kurserna i latin, grekiska, dialektik och retorik betydligt vidgades, samtidigt som aritmetik, geometri och under vissa förutsättningar hebreiska tillkommo såsom nya ämnen på schemat.¹⁵

Den senaste tidens forskningar ha visat, att 1604 års skolordning verkligen blivit tillämpad vid en del skolor, däribland Sorö. Troligt är, att den följts även vid »Vor Frue Skole».¹⁶ För att det skall bli möjligt att bilda sig en uppfattning om vilka pensa den unge Peder haft att tillägna sig under sin skoltid, synes det därför nödvändigt att åtminstone i största korthet redogöra för de i »Tabellerna» upptagna kurserna och läroböckerna.¹⁷

Kristendom

1	klass	Luthers lilla katekes på latin och danska
2	»	» katekes. Evangelierna på latin och danska
3—5	»	Wittenbergkatekesen
6	»	Melanchthon: »Examen». Nya Testamentet på grekiska

Latin: grammatik

1	klass	Donatus
1—4	»	Hadrianus Junius: »Brevis Nomenclator»
5	»	» : »Nomenclator»
2—5	»	Parva Grammatica L. Philippi
6	»	Melanchthons stora grammatik (kursivl.)

Latin: prosa (med början i 2 kl.)

2	klass	Erasmus: »De civilitate morum»
2—3	»	Æsopus' fabler bearbetade av Camerarius
2—4	»	Aldus Manutius: »Phrases»
2—4	»	Corderius: »Colloquia»
2—6	»	Ciceros brev
5	»	Luis Vives: »Colloquia»

- 5—6 klass Erasmus av Rotterdam: »Adagia»
 6 » Erasmus: »Colloquia»
 6 » Cicero: »De officiis»

Latin: poesi (med början i 2 kl.)

- 2 klass Publilius Syrus: »Sententiæ» och Johannes Sulpitius Verolanus' arbete om sederna (sannolikt »Carmen elegiacum de Facetia Mense»)
 3 » Cato: »Disticha»
 4 » Ovidius: »Elegiæ de Ponto»
 4—5 » Terentius' komedier
 5 » Vergilius: »Eclogæ»
 6 » » eller Horatius (lättare stycken)

Prosodi och Poetik (med början i 4 kl.)

- 4—5 klass Melanchthon
 6 » Claius: »Prosodia»

Grekiska (med början i 4 kl.)

- 4 klass Deklinations- och konjugationsövningar
 5—6 » Clenardus' grammatik
 5 » Evangelierna och Breven. Valda sentenser
 6 » Isocrates, Lucianus' dialoger, Theognis

Logik och Retorik (med början i 5 kl.)

- 5—6 klass Resens större och mindre läroböcker i logik och retorik
 Talæus' retorik

Aritmetik

- 2 klass Siffror och tal
 3—4 » De fyra räknesätten
 5—6 » Gemma Friis' aritmetik
 6 » Begynnelsegrunderna av geometrien

Musik

- 3—6 klass Teoretisk musikundervisning; i högsta klassen enligt Glareanus

Välskrivning

- 1—6 klass Övningar av stigande svårighetsgrad

Stort utrymme var dessutom anslaget åt de i »Admonitionerna» anbefallda repetitionerna och åt latinsk stilskrivning, som började i andra klass.

Om sålunda den nya skolordningen fastställt de pensa, som skulle inhämtas i varje klass, och vilka läroböcker som skulle användas, så överlämnade den däremot åt respektive rektorer att själva utfärda de närmare föreskrifterna för det dagliga skolarbetets fördelning. Sådana föreskrifter gällande »Vor Frue Skole» finnas ännu bevarade.¹⁸

Arbetsdagen där inleddes — sommartid kl. 5, vintertid en timme senare — med att barnen från sina platser sjöngo »Veni, sancte Spiritus». Därefter vidtog den egentliga undervisningen, som varade till kl. 10. Vid denna tidpunkt gjordes ett uppehåll, så att eleverna kunde gå hem för att få de materiella behoven tillgodosedda. Efter ett uppehåll på två timmar började arbetet på nytt, även nu inlett med psalm-sång. Därefter följde musikundervisning för hela skolan med sång-övningar och notskrivning till kl. 1 e. m. Lektioner i läsåmnena pågingo sedan till kl. 5, då eleverna efter att ha sjungit en psalm äntligen fingo lov att gå hem. Det förekom dock större och mindre uppehåll mellan lästimmarna, avsedda huvudsakligen till lek. För eleverna voro dessa stunder naturligtvis ljuspunkterna på dagen, även om leken inte kunde försiggå lika otvunget som under våra dagars raster. Även under fritiden stodo nämligen ungdomarna under lärarnas uppsikt, och även då skulle allt samtal helst försiggå på latin.

Vardagarna måste således ha varit ansträngande nog för en pojke i 10—12 års åldern, och söndagarna gävo inte mycket efter. Då skulle nämligen eleverna under lärarnas uppsikt besöka såväl morgon- som aftongudstjänsten, en del i »Vor Frue Kirke», en del i andra av stadens kyrkor. De yngsta barnen behövde dock endast vara närvarande under psalmsången före och efter predikan. Den mellanliggande tiden tillbringade de i skolan, där höraren i lägsta klassen förklarade dagens text för dem.

Söndagens kyrkobesök var emellertid ingalunda den enda beröring skolan hade med kyrkan. Under alla de övriga dagarna i veckan skulle eleverna sjunga i »Vor Frue Kirke» vid såväl morgon- som vid eftermiddagsgudstjänsten, varvid dock endast två klasser åt gången behövde vara närvarande.

Tröttande och enformigt måste livet ha tett sig för dåtidens ungdom, i synnerhet som möjligheterna till avkoppling voro få och nöjena tunnsådda. Den enda verkliga omväxling i enformigheten, som bjöds, var det årliga framförandet av någon av Terentius' komedier. Syftemålet därmed var dock inte så mycket att bereda förströelse och glädje som att öva de unga i färdigheten att tala latin och att vänja dem vid ett obesvärat uppträdande.¹⁹

Liksom i våra dagar erbjöd skolan möjligheter att finna vänner

för livet. Att den unge Peder redan under sina första skolår knutit varaktiga vänskapsband framgår av en varmhjärtad dikt, som han under sin vistelse i Wittenberg ägnat skolkamraten Jens Skjelderup, sedermera biskop i Bergen.²⁰ Av hans kamrater i övrigt från denna tid känna vi med säkerhet blott borgarsonen från Köpenhamn Jacob Knudsen, vilken slutade såsom professor vid Köpenhamns akademi.²¹

Peders vistelse vid Köpenhamns skola blev emellertid inte långvarig. Efter knappa två år började för honom det kringflackande liv, som var så utmärkande för den tidens studerande ungdom. Rasmus Vinding omtalar i sin »Regia Academia Hauniensis», att Peder »Anno 1617 scholæ Roëskildensis Musas salutavit, ejusque magistris, ejusdem anni spatio, operam dedit».²² Mest sannolikt är, att Resen ansett det lämpligt att sätta gossen i Roskilde katedralskola, då denna på våren 1617 i Boe Lauridsen fick en rektor med stadgat rykte som en förträfflig skolman. Det stora anseende den nye rektorn åtnjöt hos såväl biskopen som Peders svåger, föreståndaren för skolan i Sorö, Johannes Stephanus, talar härför.²³ Möjligt är ju också, att de mindre tillfredsställande förhållandena vid »Vor Frue Skole» bidragit till Resens beslut.

Tyvärre sakna vi närmare upplysningar om Boe Lauridsens och hans kollegers verksamhet vid katedralskolan under den tid Peder var elev där. Själv nämner denne ingenstädes något om vistelsen i Roskilde, som för övrigt blott kom att omfatta cirka ett år.

Sorö-tiden

I BÖRJAN AV ÅR 1618 hade möjligheter yppat sig för Peders föräldrar att få honom intagen vid den kungliga fria skolan i Sorö. Rasmus Vinding meddelar härom: »Inde ut nihil inexpertum omitteret, sed apum instar, optimi cujusque in patria lycei florem delibaret, ad regiam scholam Soronam profectus, ejusdem scholæ præceptores à primordio anni 1618 ad decursum anni 1622 audivit».¹

Det var till en naturskön och på historiska minnen rik plats, som Peder nu kom.² Sorö gamla kloster, i vilket skolan var inrymd, kunde räkna sina anor från 1100-talets mitt. Det grundlades då av sönerna till Skjalm Hvide, stamfader för den mest betydande släkten i Danmark under den äldre medeltiden. Ärkebiskop Absalon gynnade på allt sätt klostret, som tack vare hans rika gåvor kom att bli det främsta i landet. Själv vistades han här under sina sista dagar och gravsattes, iförd hela sin ärkebiskopliga skrud, framför högaltaret i klosterkyrkan. Genom hela medeltiden bevarade det sin rangplats, och många av den tidens stora ha här funnit vila och vederkvickelse. Minnesmärken i klosterkyrkan över sådana personer som Absalon, Kristoffer II, Valdemar Atterdag och drottning Margaretas son Oluf vittna värtaligt om Sorös anseende.

Men platsen var inte endast rik på historiska minnen. Alltsedan medeltiden var den också i viss mån en den bokliga bildningens medelpunkt. Till klostret fogades nämligen redan under katolsk tid en prästskola, vilken, om än i något förändrat skick, överlevde reformationen.

Den rika humanistiska efterblomstring, som inträffade under

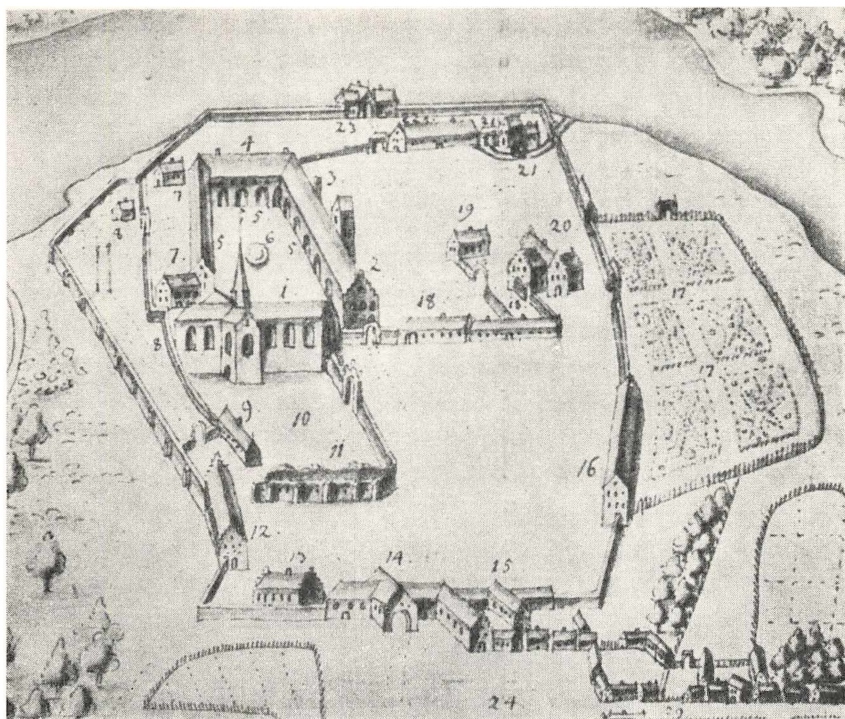
Fredrik II:s regeringstid, skulle emellertid få sina följdverkningar även för Sorö. Den 30 maj 1586 underskrev nämligen konungen stiftelseurkunden för en ny trivialskola där, varigenom den redan existerande skolan gjordes till ett slags självägande, rikt doterad stiftelse.³ Som materiellt underlag fick denna det gamla klostret med all dess egendom, i allt 386 gårdar och 7 kvarnar. I denna »kongelige frie skole», vilken var avsedd att bliva en mönsterskola, skulle 30 adliga och 30 borgerliga unga personer underhållas och uppfostras, för att de »udi Guds ord og den christelige religions saavel som udi politiske bestillinger at bruge kunde være tjenlige».

För inträde fordrades utöver kunglig anbefallning vissa minimikunskaper. Den inträdessökande skulle sålunda ha lärt sitt ABC och dessutom grundligt inhämtat den lilla latinska grammatiken. Första året var avsett som ett slags prövoår, efter vilket de elever, som inte visade sig lämpade för studier, skulle kunna avvisas. Ingen fick vistas vid skolan mer än högst sex år, men under denna tid var skolgången kostnadsfri liksom uppehållet.

I spetsen för stiftelsen ställdes enligt »fundatsen» en väl betald föreståndare, som skulle vara »en god, beskeden, forstandig og lærd mand, som tilforn udi husholdning haver været brugt». Högsta tillsynen över stiftelsen tillkom dock kanslern och ståthållaren i Köpenhamn, med vilka föreståndaren hade att rådgöra i alla tvistiga fall. För dem skulle han också årligen avlägga räkenskap i närvaro av universitetets rektor och Själlands biskop.

Föreståndarens viktigaste uppgift var att administrera skolans gods, men därjämte ålåg det honom att övervaka såväl lärare och elever som övrig personal. I själva skolarbetet grep han däremot mera sällan in. Detta leddes av en särskild rektor, vilken skulle vara magister artium. Till sin hjälp hade denne två locater eller hörare. Omkring sekelskiftet ökades dessas antal till tre, vilket hade en motsvarande ökning av klassantalet från tre till fyra till följd. Då eleverna för inträde skulle vara i besittning av ett kunskapsmått motsvarande den kurs, som var avsedd att inhämtas i de större latinskolornas första klass, så framgår härav, att skolan varit något mera omfattande än de små köpstads-skolorna men stått något tillbaka för katedralskolorna.

Det var säkert med spänning, som Peder tillsammans med den yngre

Sorö kloster. Teckning av Resen omkring 1653

brodern Elias i början av år 1618 gjorde sitt inträde vid den berömda kungliga internatskolan, vilken under många och långa år skulle bli hans hem och där grunden för hans karaktärsdanning och framtid skulle läggas.⁴ Att vinna inträde i Sorö var varje borgerlig ynglings dröm och betraktades såsom en stor heder. Att Peder varit medveten om den ära, som vederfors honom, framgår av följande verser i hans »Epigrammata»⁵:

»Sed, quoniam Schola que Soræ, Schola Regia quoddam
 Regis eram membrum; non aliud sequitur:
 Si membrum Regis sum, sum Charissimus illi,
 Nec Regi quicquam Charius esse potest;
 Sunt etenim Regi Charissima, propria membra;
 Non odisse potest Rex sua membra meus.»

Säkert har han också haft en känsla av, att de nya förhållanden, i vilka han kommit, inneburo att han nått ett betydelsefullt vägskäl i livet. Det måste då ha känts tryggt för honom att veta, att han inte helt lämnats i okända människors händer. Föreståndaren vid skolan vid denna tid var nämligen professor Johannes Stephanius,⁶ vilken varit gift med hans avlidna halvsyster Anne (död 1602) och dessutom under en lång följd av år varit hans faders sekreterare och förtrogne. Självfallet har denne tagit sig särskilt an sin unge släkting och hjälpt honom tillrätta i de nya förhållandena. Peder omnämner honom dock aldrig, och det är mycket troligt, att han inte lärt sig omfatta svågern med några varmare känslor, då denne var en myndig och fordrande person, med något kallt och klokt beräknande i sitt sätt. Skolans anseende sökte han dock på allt sätt höja, framför allt genom att till den knyta framstående lärarekrafter. Särskilt musikundervisningen låg honom varmt om hjärtat, men även för studiet av fäderneslandets historia var han livligt intresserad. Måhända är det han, som givit den unge Peder första impulsen till dennes sedermera visade intresse för landets historiska minnesmärken.

Vistelsen i Sorö innebar inte någon sinekur, ty där om någonstans gällde det gamla kravet »ora et labora» i all sin stränghet. Redan klockan fyra om morgonen, vintertid en timme senare, skulle hörarna väcka eleverna i deras sovrum och följa dem till borgstugan, där de tvättade och klädde sig. Skolarbetet pågick sedan med få avbrott till klockan nio på aftonen. Blott under ett par timmar på dagen fingo eleverna lämna den muromgärdade klosterbyggnaden för att tumla om i skog och mark. Möjligheterna till förströelse voro dock begränsade, då t. ex. så oskyldiga och tydligen även av den tidens skolpojkar så omtyckta lekar som att slå kana på isen och kasta snöboll voro förbjudna. Det var inte heller värt att trotsa förbuden, ty straffsatserna för begångna förseelser voro väl tilltagna. Peder, som tydligtvis av egen erfarenhet kände de lidanden en felande skolyngling kunde få utstå, säger också i sina »Epigrammata»: »In scholis miseræ conqveruntur nates, quod luant, qvas capita promeruere, poenas» och tillfogar härpå följande epigram i Horatius' stil:

»Qvicquid delirant Reges, plectuntur Achivi!
Peccatum capitis, Posteriora luunt.»⁷

Två gånger dagligen — kl. 10 och kl. 5 e. m. — samlades eleverna till gemensam måltid i klostrets stora sal, varvid dock adliga och borgerliga elever sutto var för sig. Rektorn presiderade vid det översta bordet, där de adliga ynglingar hade sin plats, vilka voro »udi lærdom mest forfremmet». Vid övriga bord utövades tillsynen av hörarna.

På detta sätt förflöto de fyra dagarna i veckan. Onsdagar och lördagar tillämpades ett något avvikande schema. Förmiddagarna användes då till stilskrivning, medan eftermiddagarna ägnades åt förströelser. Söndagsförmiddagen åter var helt upptagen av andaktsövningar och gudstjänst.

En fråga av betydelse är, vilka kurser och kursplaner som tillämpades i Sorö. Att stiftelseurkunden inte lämnar några anvisningar härom, tyder på att skolan haft att följa den allmänna undervisningsplanen, vilket även bestyrkes av andra kända fakta. Nu var ju den år 1604 fastställda skolplanen visserligen närmast avsedd för skolor med sex klasser, men lärokurserna kunde självfallet, förståndigt tillrättalagda, medhinnas även i en skola av Sorös typ, detta så mycket mer som första klassens kunskapsstoff skulle vara inhämtat före inträdet. Här-till kommer, att antalet effektiva undervisningstimmar voro flera vid en internatskola, där inte ens de gemensamma måltidstimmarna voro utan pedagogiskt inslag. Vid dessa tillfällen förekom sålunda bön och bibelläsning, men det ålåg dessutom eleverna att giva prov på de inhämtade kunskaperna. I stiftelseurkunden heter det härom, att man skulle »lade hver opregne, hvis vocabuler han haver lært, og opregne en sentens og den eksponere og udtyde». Modersmålet var härvid bannlyst, men det kom till användning vid måltidens avslutning, då den av »de fornemste» eleverna, som hunnit längst i sina studier, fick läsa upp en dansk psalm, varefter alla gemensamt sjöngo: »O Gud Din godhed takke vi».

Att den mångåriga vistelsen i Sorö varit av största betydelse för Peder och att han där fått den bästa bokliga utbildning, som vid denna tid stått att erhålla i Danmark, är säkert. Själv har han givit följande uttryck åt sin tacksamhet mot skolan för vad den givit honom:

»In te, me didicisse benè, mihi laus; tibi laus est,
In te quæ didici, me didicisse benè».⁸

Självfallet måste äran av det goda resultatet i första hand tillskrivas lärarekrafterna. Vi sakna dock tillräckliga kunskaper om de olika rektorernas och lärarnas personliga insatser för att kunna ge en redogörelse för dessa. En del utav de vid Sorö under dessa år verksamma pedagogerna skulle emellertid komma att intaga framstående ställningar i samhället, vilket tyder på att de varit dugande män. Morten Madsen⁹ slutade som biskop i Aarhus, Hans Rasmussen Brochmand,¹⁰ broder till Jesper Brochmand, samt Niels Poulsen Schandorph¹¹ och Niels Mortensen Skielderup¹² blevo alla professorer.

Nu är det emellertid uppenbart, att livet vid en skola som Sorö, där en skara ynglingar från de bättre situerade samhällsklasserna tillbringa flera år i förnäm avskildhet, lätt kan få även mindre önskvärda följder för karaktärsdaningen. Högmod och överlägsenhet gentemot andra, som inte åtnjutit samma förmåner, blir ofta resultatet. Dylika drag skola vi också spåra hos Peder Winstrup, när han nått en mera framträdande plats i samhället, och omöjligt är väl inte, att grunden härtill lagts redan under Sorötiden.

Avgränsningen från yttervärlden tvingade å andra sidan till samhörighet eleverna emellan. Månget vänskapsband knöts också här. Bland de jämnåriga, som Peder fördes samman med under dessa år, kan nämnas Laurits Nielsen Hellevad,¹³ son till den berömde historio- grafen och kalenderskrivaren Niels Heldevad, vidare kamraten från skolan i Köpenhamn Jacob Knudsen¹⁴ och framför allt Hans Hansen Svane (Svaning), den sedermera så berömde ärkebiskopen, till vars släkt Peder senare skulle knytas genom sitt giftermål.¹⁵ Utan betydelse för de senare framgångarna i livet har det säkert inte heller varit, att Peder i Sorö stiftat bekantskap med medlemmar av många av Danmarks inflytelserikaste adelssläkter, såsom Pors, Daa, Urne, Bilde, Ulfeldt, Kragh, Juel, Grubbe, Lange, Munck m. fl.¹⁶

På våren 1623 lämnade Peder Sorö, enligt egen uppgift såsom den siste eleven i den kungliga fria skolan därstädes.¹⁷ Före avfärden erhöll han av skolans siste rektor ett s. k. »testimonium», vilket krävdes för inträde vid Köpenhamns universitet, dit han nu begav sig för att fortsätta sina studier.¹⁸

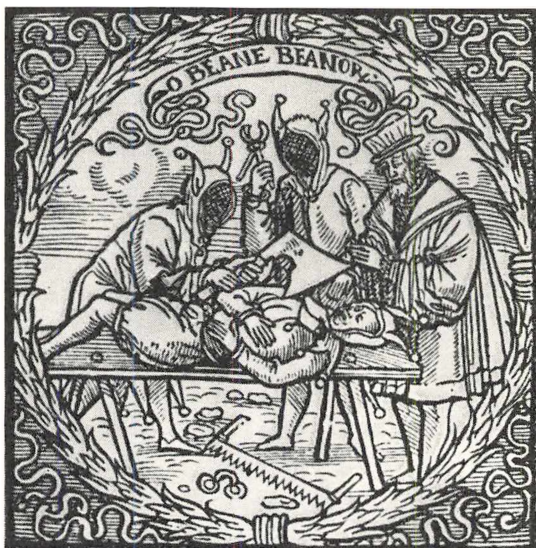
Studieår i Köpenhamn

INTILL ÅR 1621 hade företeendet av ett rektorstestimonium utgjort enda villkoret för inskrivning i matrikeln vid Köpenhamns universitet.¹ I samband med tillkomsten av »Novellæ Constitutiones» detta år infördes emellertid dessutom en särskild inträdesexamen, *examen stili*. Den främsta orsaken härtill torde ha varit, att så många för akademiska studier mindre lämpade ynglingar sökte inträde vid akademien. Examen stili skulle förrättas av den filosofiska fakultetens dekanus och avsåg främst att visa den inträdessökandes förmåga att i skrift behandla det latinska språket men även att tjäna professorerna till vägledning vid bedömandet av hans lämplighet för fortsatta studier.²

För Peders del har prövningen förrättats någon dag i maj månad 1623 inför årets dekanus, professor Christen Sörensen Longomontan.³ Före det definitiva inträdet i de akademiska medborgarnas krets måste han emellertid även genomgå den s. k. *depositionen*, en ceremoni som avsåg att symboliskt visa, hur hos den unge studenten råhet och okunnighet borde vika för bildning och goda seder.⁴

Självfallet har även Peder fått underkasta sig det föreskrivna ritualet. I sina »Epigrammata» skildrar han också utförligt de utståndna vedermodorna. Härvid är han dock mån om att betona, att man vid de danska akademierna iakttog måttfullhet och att den värsta utväxten, pennalismen, vilken tog sig uttryck i ett mer än årslångt förtryck av de yngre studenterna från de äldres sida, där icke vunnit något fotfäste.⁵

Sedan *depositionen* väl var undanstökad, inställde sig Peder den 29 maj 1623 hos universitetets rektor — vid denna tidpunkt professorn

Depositionsscen från slutet av 1500-talet. Träsnitt ur Widebrand, Carmen heroicum de typo de positionis (1578)

i grekiska magister Hans Jensen Alan — för att av honom inskrivas i matrikeln.⁶ Samtidigt fick han avlägga den föreskrivna eden, enligt vilken han lovade att lyda de för akademien gällande lagarna.⁷ Först nu var han verklig medborgare i den stat i staten, som universitetet vid denna tid utgjorde.

Vid immatrikuleringen fick Peder också inför rektor uttala sina önskemål beträffande privatpræceptor.⁸ Peders val har enligt universitetsmatrikeln fallit på den kände aristotelikern Hans Rasmussen Brochmand, vilken tidigare varit hans rektor i Sorö.⁹ Denne ålåg det därför att bistå honom med råd och dåd och att övervaka hans studier och livsföring.¹⁰

Det faller sig i detta sammanhang naturligt att kasta en blick på den allmänna studiegången vid universitetet.¹¹ Undervisningen bestod för det första av »lectiones» eller »prælectiones», föreläsningar över viktigare delar av de olika ämnena. Dessa hölls fyra dagar i veckan, måndag, tisdag, torsdag och fredag. Onsdagen var avsedd till repetitioner och disputationer, medan lördagen var reserverad för konsistoriets förhandlingar.

Köpenhamn år 1618. Köpparstick av J. Haas

Föreläsningarna pågingo från kl. 6 om morgonen till kl. 5 på e. m. med avbrott endast för middagsmålets intagande. Åhörandet av dem var ingalunda frivilligt, åtminstone inte för dem som åtnjoto stipendier. Att mången stipendiat dock ibland funnit de oeldade föreläsningssalarna alltför ogästvänliga och därför tagit sig en extra fridag med därav följande reprimand och straff, framgår av konsistoriets handlingar.

Vad angår föreläsningarnas form, så var det rena diktatet alltjämt den ojämförligt vanligast förekommande, trots att försök gjorts att få en förändring härutinnan till stånd. »Novellæ Constitutiones» förbjödo sålunda uttryckligt allt dylikt dikterande och föreskrevo, att professorerna skulle »deris professionem paa it aars thid forrette, och auditores underuisse, den fuldkommelige och wel at forstaa, efftersom widere der om kand berammis». ¹² De nya bestämmelserna blevo emellertid blott i ringa utsträckning omsatta i praktiken. Det är under sådana omständigheter uppenbart, att det inte kunde bli tal om att föra fram de studerande till ett verkligt självständigt studium.

I direkt anslutning till föreläsningarna kommo repetitionerna, som i första hand åvilade professorerna inom den filosofiska fakulteten. De voro ett slags examinationer, strängt bundna vid professorernas egna framställningar.

Ett viktigt led i undervisningen utgjorde de retoriska övningarna och disputationerna. Vid de en gång i månaden återkommande allmänna disputationerna var det professorn i ämnet, som framlade teserna och som tillika fungerade som preses. Vid sin sida hade han en respondent, en äldre student, som skulle försvara de framlagda teserna mot opponenter. Själv ingrep preses endast då så behövdes för att hålla det hela på rätt spår. Enligt av kanslern år 1603 utfärdade bestämmelser skulle åtta studenter från »Communitetet» eller två baccalaurer och sex studenter möta upp som opponenter, och var och en av dem skulle ha förberett tre förnuftiga argument, vilka skulle framföras kort och klart. Rätt att opponera tillkom dock även var och en av åhörarna. Dessa disputationer avsågo att bibringa deltagarna övning i att behandla vetenskapliga frågor. Säkert ha de haft en stor uppgift att fylla och verkat väckande genom det tvång till eftertanke och snarrådighet, som de medförde. Man kan dock inte bortse ifrån att det förelåg den faran, att huvudsyftet lätt förfuskades, i det att det hela mynnade ut i ren sofistisk.

De retoriska övningarna eller deklamationerna åter hade till ändamål att lära studenterna att uttrycka sina tankar i en klar och redig form och på ett vackert språk och bestodo huvudsakligast i övningar att hålla väl utarbetade tal på latin med ämnen hämtade från något av studiefacken.

Innan vi gå över till en undersökning av Peders första universitetsstudier, skola vi till dessa allmänna anmärkningar om universitetlivet foga några ord om inställningen till tidens problem inom den fakultet, åt vars skilda ämnen han närmast skulle ägna sig, den filosofiska.

Slutet av 1500-talet och början av 1600-talet hade präglats av en tidvis bitter kamp inom den filosofiska världen ute i Europa. Medan melanchthonismen tidigare haft det dominerande inflytandet på filosofien, hade på 1570-talet ramismen börjat gå segrande fram. Båda dessa riktningars glanstid var dock snart ute. Vid tiden omkring sekelskiftet framträdde nämligen en vetenskaplig rörelse, vanligen benämnd nyaristotelismen, vilken skulle bli deras baneman. Den nya filosofiska riktningen kan sägas ha dubbla rötter. Dels härstammar den från den italienska humanismen, sådan som denna utformats inom den s. k.

Paduaskolan, dels från den spanska nyskolastiken. Det spanska inflytandet gör sig framför allt märkbart däri, att intresset i allt högre grad inriktas på metafysiken. Senare tiders forskningar ha visat, att den avgörande filosofiska motsatsen mellan 1500- och 1600-talen ligger däri, att under det förra logiken intagit den dominerande platsen, medan under det senare intresset alltmer kommit att inriktas på metafysiken.¹³ Även i Danmark kom den filosofiska utvecklingen att präglas av den ovan nämnda motsättningen, om också kampen inte blev av samma omfattning som ute på kontinenten.¹⁴ Utgången blev också densamma främst tack vare filosofen, medicinaren och teologen Caspar Bartholin.¹⁵ Vid Peders ankomst till akademien i Köpenhamn hade nyaristotelismen herraväldet där.¹⁶

Vår närmaste uppgift blir nu att i den mån detta är möjligt följa den unge Peder i hans studier. Härvid är att märka, att professor K. Bieske blott ett tiotal år tidigare på uppdrag av universitetets rektor H. P. Resen i ett tal vid en akademisk högtidlighet givit studenterna anvisningar rörande såväl deras moraliska liv som den lämpligaste gången i studierna.¹⁷ Innan den unge studenten gav sig i kast med de djupare liggande vetenskaperna, borde han grundligt sätta sig in i de gamla klassikerna och i språken överhuvud. Jämsides därmed borde han skaffa sig så stora insikter i retorik och dialektik, att han förmådde tillämpa de allmänna reglerna vid kommande mera självständiga studier. Detta var så mycket nödvändigare, som grundliga kunskaper i språk, retorik och dialektik utgjorde förutsättningen för förvärvandet av den lägsta lärdomsgraden inom artesfakulteten, baccalaureatet.

Det är troligt, att Peder med den djupa aktning han hade för styvfadern noga följt de i ovannämnda tal givna anvisningarna, som torde ge uttryck åt Resens intentioner.¹⁸ Ungdomsarbetena tyda också därpå.

Tack vare den lyckliga omständigheten, att, som redan framhållits,¹⁹ den s. k. »lektionskatalogen», en motsvarighet till våra dagars föreläsningkataloger, finnes i behåll för läsåret 1623—1624 — Peders första år vid akademien — är det möjligt att mera i detalj följa den undervisning han åtnjutit. Hans »Epigrammata» lämna dessutom värdefulla upplysningar om vilka av akademiens professorer han kommit i närmare beröring med.

Någon särskild lärare för elementarundervisningen i latin fanns inte vid denna tid. Efter de förbättringar, som under 1600-talets första årtionden gjorts beträffande skolundervisningen, ansågs den egentliga grammatikundervisningen vara undanstökad före inträdet vid akademien. Av denna anledning hade därför också den ovannämnda examen stili införts. De två »nedersta» professorerna, de s. k. pedagogerna, vilka förut haft grammatikundervisningen om hand, skulle nu i stället hålla vetenskapliga föreläsningar. Studiosi voro därför för vidgandet av sina kunskaper i latin hänvisade till föreläsningarna i retorik.²⁰

I grekiska språket och litteraturen fanns däremot en särskild lärostol. De föreläsningar, som höllos, vittna emellertid om att studenterna också i detta ämne redan från skolan hade en grundval, som satte dem i stånd att följa med även vid genomgången av mera svårlästa författares arbeten.²¹ Professor i ämnet var vid denna tid den stränge aristotelikern magister Hans Jensen Alan, en energisk och kunnig lärare med intressen, som sträckte sig vida utöver det egna ämnesområdet. Särskilt studiet av fäderneslandets språk och historia låg honom sålunda varmt om hjärtat.²²

Hans intresse för historia över huvud visar sig också i valet av ämne för föreläsningarna läsåret 1623—1624. Enligt lektionskatalogen avsåg han nämligen att först avsluta en redan påbörjad genomgång av ett urval grekiska epigram för att därefter övergå till inledningen till Thukydidens första bok och med denna som utgångspunkt giva en klarläggande framställning av de grekiska staternas uppkomst och utveckling. Därtill ämnade han ytterligare foga en kortfattad redogörelse för judendomen alltifrån den babyloniska fångenskapen fram till tiden för Kristi födelse.

Otvivelaktigt har Peder redan nu lagt grunden till sina omfattande kunskaper i orientaliska språk, främst då hebreiska. Undervisningen i denna språkgrupp bestreds sedan 1610 av magister Herman Nielsen, med vilken Peder för övrigt var besläktad och för vilken han hyste stor aktning. Denne torde väl knappast kunna räknas till de större förmågorna inom sitt fack men synes ha skött undervisningen med omsorg.²³ Under läsåret 1623—24 tänkte han fortsätta en tidigare påbörjad jämförelse av »de heliga språken».

I detta sammanhang inställer sig den frågan, om Peder haft några

möjligheter att öka sina kunskaper i modersmålet. Som tidigare framhållits, hade ju ett nyvaknat intresse för det danska språket och dess användning i undervisningens tjänst givit sig till känna i början av 1600-talet.²⁴ Det visade sig emellertid, att det inte var så lätt att efter så lång tids åsidosättande av modersmålet skaffa detta dess tillbörliga plats. Redan vid den tid, som nu sysselsätter oss, hade också reaktionen mot dessa nymodigheter satt in. Den huvudsakligaste orsaken synes enligt Rördam ha varit »den bejeistring for klassisk, eller maaske rettere sølvalders latinitet, som de berømte nederlandske filologer, og da navnlig Justus Lipsius († 1606), vakte, og som hurtig udbredte sig til de lande, der vare underlagte den latinske dannelse».²⁵

I »Epigrammata» visar sig Peder som en varm beundrare av denna latinitet. Av de över tusentalet dikter, som ingå däri, äro blott ett par avfattade på modersmålet. De många anagrammerna och konstlade rimmen tyda också på att just Lipsius, som under sina senare år lagt sig till med detta konstlade manér, varit den stora förebilden.²⁶

Denna Peders förkärlek för att uttrycka sig i bunden form på latin tyder också på att han redan på ett tidigt stadium av universitetsstudierna med iver ägnat retoriken sitt intresse. Innehavaren av denna lärostol ålåg det att utöver behandlingen av talekonstens elementer även meddela den högre undervisningen i latin. Närmast avsågs härvid visserligen latinsk prosa,²⁷ men i utkastet till »Novellæ Constitutiones» uttalas även det önskemålet, att professor retoricæ skulle »verre poëta oc see carmina latina, huis de oc erre, som skulle tryckes, oc dennem approbère».²⁸

Om, som ovan antytts, även samtida filologer fingo tjänstgöra som förebilder, när det var fråga om versskrivning, så voro tydligen de antika retorerna de enda förebilderna, när det gällde själva talekonsten. Magister Wulfgang Rhuman, som vid denna tid innehade professuren,²⁹ ämnade sålunda under verksamhetsåret 1623—24 behandla värtaligheten med hänseende såväl till disponering som utförande, varvid han tänkte utgå från Aristoteles' och Ciceros arbeten.

När den nödvändiga säkerheten i språken och retoriken förvärvats, var tiden inne för övergång till den egentliga filosofien och då närmast till logiken eller dialektiken, som bildade avslutningen på de förberedande universitetsstudierna. Som professor i ämnet verkade

sedan 1621 Peder Nielsen Gelstrup.³⁰ Dels med hänsyn till vad som tidigare sagts om studiernas allmänna läggning, dels utifrån det faktum, att magister Gelstrup tillhörde Resens närmaste vänner och trognaste anhängare, synes det troligt, att Peder följt hans undervisning, som avsåg en noggrann genomgång av Aristoteles' Organon.

Det är emellertid uppenbart, att en ung man med Peders rika anlag skulle söka förkovra sitt vetande även inom andra av artesfakultetens ämnen. I sina »Epigrammata», där han faller berömande ord om flera av universitetets lärare, ägnar han även professorn i matematik, Christen Sörensen Longomontan, tvenne dikter, vilket tyder på att han följt dennes undervisning.³¹ I magister Longomontan hade också Köpenhamns universitet en av sina mest berömda lärare.³² Redan i unga år hade han blivit Tycho Brahes medhjälpare, först på Ven och därefter i Prag. Näst Kepler kan han räknas som den store danske astronomens främste lärjunge. Efter hemkomsten visade han sig trogen sin läromästare utan att dock slaviskt följa denne. Det var också astronomien, som han kom att ägna det största intresset. I detta ämne utgav han sitt mest kända arbete, »Astronomia Danica», ett stort anlagt försök till bearbetning av Tycho Brahes observationer.

»Astronomia Danica» hade utkommit året före Peders inskrivning vid universitetet, och magister Longomontans föreläsningar läsåret 1623—24 avsågo just en noggrann genomgång av detta arbete, som varje åhörare skulle ha i sin hand. Genomgången skulle stödjas av direkta observationer på himmelen. Att »Astronomia Danica» även innehåller en hel del astrologisk mystik, bör ju inte förvåna, när man betänker, att verket utkom vid en tid, då intresset för hithörande frågor stod på sin höjdpunkt. Kepler sökte sålunda i sin »Harmonices mundi» 1619 förklara, huru planeternas ställning och särskilt då deras aspekter inverkade på jorden och människorna. Professor Longomontan var också fullt övertygad om födelsestjärnans inflytande på människans karaktär och hela andliga habitus.³³ Möjligt är, att det varit han, som väckt Peders tidigt visade intresse för de celesta fenomenen. Under sin professorstid skulle denne även få anledning att närmare sysselsätta sig med dylika frågor.³⁴

Om sålunda astronomien var Chr. J. Longomontans egentliga verksamhetsfält, så försummade han likväl inte matematiken. På sist-

Köpenhamns universitet i början av 1600-talet. Rekonstruktions-teckning i Nationalmuseums arkiv i Köpenhamn. I bakgrunden »Vor Frue Kirke»

nämnda område mötte han emellertid kraftig kritik både utom och inom landet.³⁵ I flera av sina hithörande arbeten sysselsätter han sig med problemet om cirkelns kvadratur, som han menar sig ha löst, ett förhållande, som Peder berör i en om humor vittnande dikt.³⁶

Huruvida Peder varit lärjunge även till andra av artefsfakultetens lärare kan inte med säkerhet avgöras. Det finns dock anledning förmoda, att han lyssnat till professor »pædagogicus» eller »ethicus» Hans Rasmussen Brochmand,³⁷ som ju var hans privatpræceptor. Denne har han också ägnat en hyllningsdikt med anledning av hans år 1623 ingångna äktenskap.³⁸ Professor H. R. Brochmand föreläste 1623—1624 över Aristoteles' nikomachiska etik. Av de arbeten att döma, som utgått av hans hand, synes även han ha varit en övertygad aristoteliker. Innan läsåret gått till ända, övertog han emellertid läro-

stolen i metafysik och fick såsom efterträdare rektorn vid Herlufsholm Hans Hansen Resen.³⁹ Med denne, som strax före utnämningen till professor äktat den vackra och älskliga Thale Winstруп,⁴⁰ synes Peder ha stått på bästa fot. I båda editionerna av »Epigrammata» har han ägnat honom de varmaste lovord.⁴¹ Peder nämner dock ingenting om att han varit svågerns lärjunge.

En fullständig kurs vid universitetet, avsedd att medhinnas på två à tre år, krävde emellertid studier inom alla fyra fakulteterna.⁴² Det kan också anses som säkert, att Peder följt bestämmelserna härutinnan.⁴³ Så prisar han högt såväl professorn i juridik Claus Plum, med vilken han för övrigt var besvägrad,⁴⁴ som medicinaren Caspar Bartholin.⁴⁵ Särskilt den senare synes ha vunnit hans beundran.⁴⁶ Caspar Bartholin var också en man, som på grund av sina utomordentliga pedagogiska anlag i hög grad ägde den studerande ungdomens öra. I filosofiskt hänseende företrädde han, som ovan antytts, nyaristotelismen. Som teolog stod han Resen nära. Vid Curt Aslaksens frånfälle i febr. 1624 avancerade han till teol. professor. Otänkbart är därför inte, att Peder åhört hans teologiska föreläsningar. Det måste nämligen tagas för givet, att den unge biskopssonen under det andra året av sin vistelse vid akademien velat fördjupa sina kunskaper genom studier inom den främsta av fakulteterna.

Efter de under 1600-talets två första årtionden segerrikt utkämpade bittra striderna med de kalvinskt präglade riktningarna stod Resens särpräglade ortodoxi med dess anknytning till såväl Luther som Melanchthon som den allenahärskande.⁴⁷ Själv tjänstgjorde också den stridbare biskopen som andre professor vid fakulteten, medan hans vän och medkämpe Jesper Brochmand fungerade som »summus theologus». Båda föreläste för året över olika delar av N. T., medan tredje professorn gav en kortfattad framställning av dogmatiken.⁴⁸ Hur de utformat sina föreläsningar, sväva vi tyvärr i okunnighet om.

Utöver dessa ordinarie föreläsningar förekom emellertid även en annan form av undervisning inom den teologiska fakulteten, vilket stod i samband med en från den katolska kyrkan riktad attack mot lutherdomen i Danmark. Efter ett första misslyckat angrepp omkring sekelskiftet⁴⁹ försökte nämligen katolska agenter på nytt vinna fotfäste i landet.⁵⁰ Detta förnyade försök är av särskilt intresse, enär

*Robert Bellarmin. Kopparstick
av Villarmena (1604)*

det till tiden sammanfaller med Peders vistelse i Sorö och vid Köpenhamns universitet. Det synes ha letts från Rom av den 1622 stiftade »Congregatio de propaganda fide», och verksamheten bedrevs denna gång av såväl dominikaner som jesuiter. Särskilt Malmö och Helsingör, där så många utlänningar uppehöll sig, tyckas ha varit operationsplatser, men ansatser förmärktes även vid högskolorna i Köpenhamn och Sorö. Saken uppdagades emellertid genom en ren tillfällighet redan i december 1623 av kung Kristian själv, som genast grep in för att kväva angreppet i dess linda. Agenterna utvisades, och undersökningar anbefalldes bland de studerande i Köpenhamn och Sorö. I februari 1624 utfärdades en kunglig förordning mot »muncke, særdelis dominicaner, jesuiter oc andre», vilka strävade efter att i riket ånyo införa »de mange aar forleden affskaffede wildfarelser oc superstitiones». Samtidigt förnyades även förbudet mot besök vid jesuitskolorna i Preussen.⁵¹ Konungens ingripande tycks, åtminstone för tillfället, ha

haft åsyftad verkan, och i mars utgick ett kungligt påbud, att tack-sägelseböner skulle hållas i alla kyrkor med anledning av den lyckligt avvärjda faran.⁵² För att för framtiden ett återupprepande skulle förebyggas, ålades professor Jesper Brochmand att i fortsättningen hålla föreläsningar, riktade mot de papistiska villfarelserna, så att den akademiska ungdomen bättre skulle kunna upplysas om alla kontroverspunkter.⁵³

Otvivelaktigt har Peder med största intresse följt dessa föreläsningar. De många angreppen på Bellarmin och andra framstående katolska teologer i »Epigrammata» av år 1632 och det 1633 utgivna arbetet »Disputatio philologica et philosophica de usu linguarum et disciplinarum philosophicarum in theologia» tala härför.⁵⁴ I »Epigrammata» kallar han Jesper Brochmand sin ständige præceptor och promotor och skänker honom äretitlarna »magnum Daniæ lumen» och »magnum — — — columnen patriæ».⁵⁵

Peder nöjde sig emellertid inte med att endast åhöra föreläsningarna inom de olika fakulteterna. Med liv och lust deltog han också i de varje månad återkommande disputationerna och försummade inte att under de retoriska övningarna framföra latinska tal på vers och prosa.⁵⁶ Däremot synes han inte ha anförtrots det mera ansvarsfulla värvet som respondent vid någon av de ovannämnda disputationerna.

Detta var alltså de bildningselement, som universitetet hade att bjuda de unga studenterna vid början av 1600-talet. Men hur gestaltade sig livet för dem utanför de akademiska föreläsningssalarna? Härvid måste först framhållas den slapphet i det sedliga livet, som kännetecknade tiden. Lasten framför andra var dryckenskapen, som florerade i slott och koja, bland lärda och olärda. Man får då inte förvåna sig över att studenterna följde exemplet. Konsistoriets handlingar från denna tid äro också fyllda av berättelser om dryckenskap och om de förseelser, som följde i dess spår, slagsmål, otukt, ja t. o. m. dråp. Man får dock akta sig för att generalisera. Flertalet studenter utnyttjade säkerligen sin fritid på ett värdigare sätt. Det förhåller sig blott så, som W. Norvin riktigt påpekar, att liksom den som inte gör något galet mera sällan får sitt namn i polisens protokoll, så blev i allmänhet inte heller den student, som skötte sig väl, antecknad i konsistorieprotokollen.⁵⁷

Få vi döma av Peders egna yttranden, och intet talar häremot, torde han bestämt vara att hänföra till denna senare grupp. I företalet till »Epigrammata» framhåller han, att han under sin studietid ansett det ovärdigt att hängiva sig åt erotik, dryckenskap, frosseri och slipprigt tal.

Det skulle inte ha varit utan sin betydelse, om det gått att taga reda på, vilka studenter Peder haft personligt umgänge med under sin vistelse vid universitetet. På denna punkt är han emellertid ytterst tystlåten. Det är endast den forne vännen från skoltiden Jens Skjelde-rup, som han direkt omnämner såsom studiekamrat från Köpenhamns-tiden. Många andra av de begåvade unga män, som vid denna tid vistades vid akademien, ha dock umgåtts i hans hem, inte minst för systrarnas skull.⁵⁸

Av största betydelse för hans framtid har det säkerligen varit, att han i hemmet haft tillfälle att stifta personlig bekantskap med ledande personer inom såväl kyrka som universitet och skola. Men vad viktigare är, här har han också haft förmånen att lära känna framstående medlemmar av Danmarks mäktiga adel. Det må räcka att nämna rikets högste ämbetsman, den blide och lärde kanslern Christen Friis⁵⁹ till Kragerup, vilken Resen kunde räkna som sin gode vän.⁶⁰ Peder kallar honom också i företalet till sina »Epigrammata», som han till-ägnat den bildningsintresserade kanslern, inte bara sin utan hela den Winstrupska familjens store mecenat och gynnare. Även i fortsättningen skulle han få röna bevis på den mäktige mannens välvilja.⁶¹

Studietiden i Köpenhamn måste, såsom av det sagda framgår, ha varit en ur olika synpunkter betydelsefull tid för den unge biskops-sonen. Kunskaper ha samlats och inflytelserika bekantskaper stiftats, båda i hög grad betydelsefulla för framgång i livet. Helt hann han dock aldrig fullborda sitt »biennium». En svår pest hade nämligen utbrutit i Köpenhamn på våren 1625.⁶² Då farsoten inte visade tendenser att avtaga, utgick den 9 maj kunglig befallning, att universitetet skulle stängas.⁶³ I detta läge ha föräldrarna ansett det vara lämpligt att sända honom till utlandet för fortsatt utbildning.⁶⁴ Innan Peder lämnade universitetet, måste han dock hos rektor hämta det »testimonium publicum», som statuterna föreskrev.⁶⁵

Utlandsvistelsen

ÖVERALLT I NORDEN betraktade man under 15- och 1600-talen en studieresa till universitet på kontinenten som ett av de viktigaste medlen till att uppnå en mera omfattande vetenskaplig skolning. Dessa färder till främmande land ägde sin stora betydelse även ur den synpunkten, att tack vare dem förbindelserna mellan hemlandet och de stora kulturländerna höllos levande. En dylik utlandsresa var emellertid dyrbar. Flertalet av de unga män, som ville företaga en sådan, måste därför anlita utvägen att som præceptorer medfölja unga adelsmän, vilka av sina fäder sändes till utlandet för att där skaffa sig vidgade kunskaper och ett kavaljersmässigt uppträdande.¹

För Peders vidkommande ställde sig saken gynnsammare. Dels tillhörde han en förmögen familj med inflytelserika förbindelser, dels ägde han efter faderns död betydande personliga tillgångar.² I donationsbrevet till det legat, biskop P. J. Winstrup år 1613 instiftat vid universitetet till främjande av utländska studier, fanns dessutom inryckt en bestämmelse, att räntan av kapitalet i första hand skulle utgå till donators släktingar, om dessa önskade begagna sig därav. Den ekonomiska sidan var således tryggad för Peders del.³

På våren 1625 bröt denne upp från Köpenhamn med den gamla hansestaden Rostock i Mecklenburg såsom närmaste mål.⁴ Det fanns också flera anledningar att välja just denna stad till utgångspunkt för en studieresa till främmande land. Dels låg den vid den naturliga utfartsleden från Själland över Gedser—Warnemünde till kontinenten, dels voro förhållandena där nära besläktade med hemlandets, varigenom övergången till det nya förmedlades på ett nästan omärkligt

sätt. Förbindelserna mellan Köpenhamns och Rostocks universitet voro också sedan gammalt livliga. Då staden dessutom hade ett vackert läge och ett gott klimat, fanns det stora förutsättningar för att de unga studenterna skulle finna sig väl tillrätta där.⁵

Det måste dock ifrågasättas, om Peder verkligen bedrivit några studier i Rostock. Flertalet av hans minnestecknare uppgiva visserligen, att så varit fallet och att han haft framför allt Tarnow till lärare.⁶ I universitetsmatrikeln finns emellertid inte Peders namn upptaget.⁷ Själv nämner han inte heller ett ord om någon vistelse i staden eller om personer och förhållanden där. Då avresan från Köpenhamn ägt rum på våren 1625 och immatrikulationen i Wittenberg skett den 27 juni samma år,⁸ måste uppehållet i varje fall ha varit mycket kortvarigt. Det troliga är därför, att Peder vid avresan från Köpenhamn visserligen haft för avsikt att stanna någon tid i Rostock för att lyssna till de båda berömda bröderna Johan och Paul Tarnow men att den politiska utvecklingen framtvingat en förändring av dispositionerna.⁹

Genom Kristian IV:s ingripande i 30-åriga kriget i juni 1625 hade nämligen situationen i norra Tyskland blivit sådan, att direkta krigshandlingar när som helst kunde väntas inom dessa områden.¹⁰ I detta läge har Peder tydligen beslutat sig för att påskynda avresan söderut, medan vägarna ännu voro öppna.

Ehuru universitetet i Wittenberg, dit Peder närmast begav sig, efter reformatörernas död förlorat mycket av den glans som tidigare omstrålat det, så fortfor likväl »Leucorea» att öva stark dragningskraft på de danska studenterna.¹¹ De från år 1617 årligen återkommande reformationensfesterna i Danmark och det stora religionskrigets utbrott ha säkerligen bidragit till att på nytt stegra intresset för reformatörernas stad. Att Peder skulle söka sig hit var självfallet, då såväl fadern¹² som styvfadern här avlagt sin magisterexamen.¹³ Den exakta dagen för ankomsten kan inte angivas, men den 27 juni 1625 skedde immatrikuleringen under juris professor Konrad Carpows rektorat.¹⁴

Wittenberg erbjöd vid denna tid rika möjligheter för den som ville vidga och fördjupa sina kunskaper, då universitetet kunde glädja sig åt en rad framstående lärare.¹⁵ Till handledare vid sina studier inom den teologiska fakulteten fick Peder sålunda så berömda vetenskaps-

män som Wolfgang Frantz, Friedrich Balduin och Resens vän Balthasar Meisner samt efter de båda senares död Paul Röber och Wilhelm Leyser.¹⁶ Genom dessa fick han stifta bekantskap med en ortodoxi av delvis annan art än den han lärt känna i hemlandet. Utmärkande för 1620-talets Wittenbergsortodoxi var nämligen bl. a. måttfullhet och förhållandevis stor fördragsamhet.¹⁷ Här har Peder därför varit i tillfälle att lyssna till en lidelsefri utläggning av de olika kontroverspunkterna, samtidigt som han fått höra anmärkningar riktas mot den ofruktsamma polemiska skolteologien.¹⁸ Att han med intresse tagit del av de för honom delvis nya synpunkterna kan inte betvivlas. Den vilja att försöka förstå motparten som längre fram skulle känneteckna hans uppträdande, exempelvis i striden kring Holger Rosenkrantz,¹⁹ tyder på att han även tagit intryck av det han fått höra.

Men Wittenbergsortodoxien på 1620-talet hade även andra karakteristiska drag än måttfullhet och fördragsamhet. Tack vare den fick Peder sålunda ingående lära känna den märkliga reformrörelse till det kristna livets förnyelse, som tagit sin början i Tyskland omedelbart efter sekelskiftet och sedan vunnit utbredning i stora delar av landet.²⁰ Helt obekant med den nya strömningen var han väl inte, då denna fått sina första anhängare i Danmark redan före hans avresa därifrån. I hemlandet var den dock ännu blott i sin begynnelse. Först den olyckliga utgången av Kristian IV:s ingripande i 30-åriga kriget skulle giva den fart.²¹

Tyngdpunkten för den tyska reformrörelsen låg visserligen i Jena, där Johan Gerhard stod som den obestridde ledaren, men även den teologiska fakulteten i Wittenberg utgjorde ett betydelsefullt centrum. Här vände sig sålunda Frantz i sina föreläsningar mot alltför stor trosoptimism, »säkerhet», och moraliskt förfall, samtidigt som han hos sina åhörare inskärpte, att de borde bli trägna botpredikanter. Sina disputationer ägnade han med förkärlek åt praktiskt-kyrkliga frågor, bl. a. kyrkotukten. För en praktisk kristendom ivrade också Balduin och Meisner. Den senare förelade sålunda sina lärjungar ett helt reformprogram för kyrkan, där han bl. a. reste krav på en förbättrad prästutbildning och underströk prästernas plikt att genom predikan och kyrkotukt fostra sina åhörare till ett liv i fromhet och goda gärningar.²² I samma anda verkade också Paul Röber²³ och Wilhelm

Wittenberg vid slutet av 1500-talet. Kopparstick efter D. Meissners *Thesaurus Philologicus*. Nytryck, Heidelberg 1927

Leyser,²⁴ som båda synas ha gjort ett djupt intryck på Peder.²⁵ Framtiden skulle också visa, att han i allt väsentligt villigt accepterat reformrörelsens program.

Peder ägnade emellertid inte uteslutande sin uppmärksamhet åt teologien. Själv omtalar han, att studierna under utlandsvistelsen även omfattat filologi och filosofi.²⁶ Särskilt filologien hade i Wittenberg framstående representanter i Erasmus Schmidt²⁷ och August Buchner.²⁸ Av alla universitetets professorer torde Schmidt — enligt W. Friedensburg den siste verkliga humanisten i Wittenberg — ha varit den som haft mest att giva den kunskapsörande unge biskopssonen. Detta kommer också till uttryck i följande epigram tillägnat den beundrade läraren och vännen:

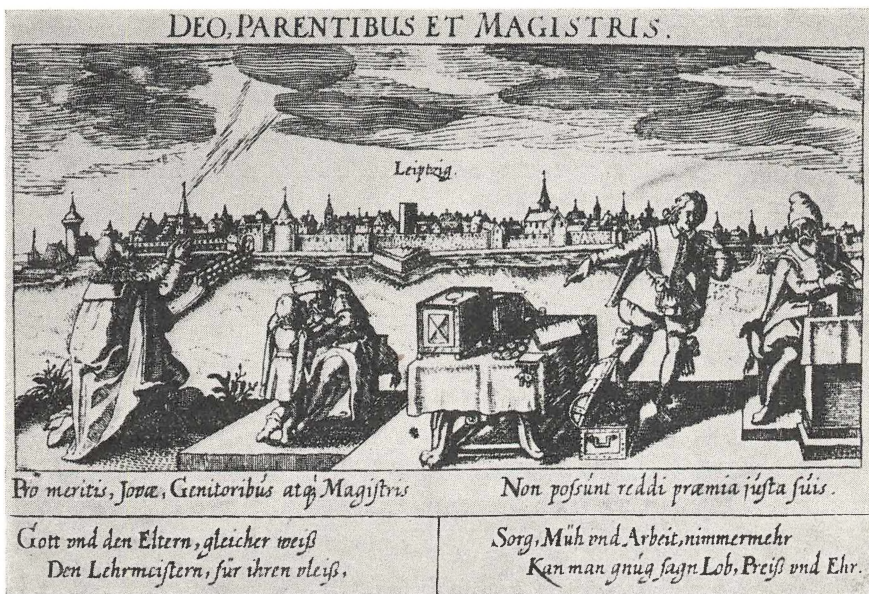
»Si sit Semideum genus, et si Semidei sint
Schmidius est aliquis Semideus merito».²⁹

Det är säkerligen under dennes ledning, som Peder förskaffat sig de gedigna kunskaper i grekiska, som under professorstiden skulle för-

anleda kollegerna vid Köpenhamns universitet att åt honom uppdraga revisionen av den grekiska grammatiken. Även professorn i logik, Johan Scharff, som var en entusiastisk anhängare av den vid universitetet förhärskande nyaristotelismen, synes ha varit en man, som förstått fånga intresset.³⁰ I »Epigrammata» kallas han också »philosophus acutissimus».³¹ Honom ålåg det att utförligt behandla logiken men tillika att föra studenterna in i metafysikens grunder.³²

Den långa vistelsen i Wittenberg gav också rika tillfällen till ett givande tankeutbyte med de många landsmän, som vistades där. Hos professor Frantz, där Peder åtminstone till en tid hade sin bostad, fanns sålunda en hel liten koloni av danskar.³³ Där bodde bl. a. Hans Jensen Svaning, anförvant till den store danske historikern med samma namn, vidare den forne skolkamraten Jens Skjelderup samt den lärde och stillsamme Jacob Matthiesen, blivande professor, hovpredikant och slutligen biskop i Aarhus. Särskilt med den förstnämnde blev umgänget livligt, och de båda unga männen ägnade sig bl. a. med iver åt studiet av fornkunskapen. I hemlandet skulle de längre fram återupptaga kontakten på detta område, särskilt sedan de blivit besläktade genom Winstrups äktenskap.³⁴ Denne skulle också under hovpredikantstiden bli i tillfälle att gynna vännerna från åren i Wittenberg, Svaning och Skjelderup.³⁵ Till vänkretsen hörde även Jacob Pedersen Spielderup³⁶ och den kände språkmannen Thomas Bang.³⁷ Av de talrika utländska bekantskaperna skall här blott nämnas den intelligente och varmhjärtade Johan Carpzow, son till ovan nämnde prof. K. Carpzow i Wittenberg och själv längre fram professor i Leipzig.³⁸ Med brodern Elias och studiekamraten från Sorötiden Hans Hansen Svane, vilka anlände till Wittenberg i juli 1630,³⁹ synes Peder däremot inte ha sammanträffat, då han av vissa uppgifter att döma lämnat staden några månader tidigare efter en studietid där på nära fem år.⁴⁰

Huruvida den ursprungliga avsikten varit att stanna så länge är svårt att avgöra. Så mycket är emellertid säkert, att den unge biskops-sonen vid olika tillfällen hyst en innerlig önskan att få återvända hem. Själv omtalar han, att oro och hemlängtan flera gånger ansatt honom. Uppskakande rykten hade nämligen tid efter annan nått honom. Än sades det, att konungen tillfångatagits eller fördrivits, än att eliten av hären tillintetgjorts, än att Jylland intagits och att fien-

*Leipzig vid slutet av 1500-talet. Kopparstick efter D. Meissners Thesaurus Philo-
politicus. Nytryck, Heidelberg 1927*

dens flottor voro på väg till öarna.⁴¹ Särskilt svår synes hemlängtan ha varit, då han fått inbjudan hemifrån att komma till system Annas bröllop. I en hyllningsdikt förklarar han sålunda, att han intet högre önskat än att kunna villfara hemmets begäran, men tillägger: »Ire domum prohibet me miles cæsaris atrox».⁴² En hemfärd genom Tyskland var också otänkbar, då de kejserliga hade alla förbindelser norrut i sin hand. Läget för protestanterna var högst bekymmersamt, i synnerhet sedan kejsaren i mars 1629 utfärdat restitutionsediktet. Att räddningen var nära, visste man inte då.⁴³

Då förbindelsen hem var avbruten och Peder tydligen ansett ett ombyte av vistelseort påkallat, har han bestämt sig för att fortsätta resan söderut till Leipzig och Jena. Dagen för avresan från Wittenberg är inte känd men är troligen att förlägga till början av år 1630.⁴⁴

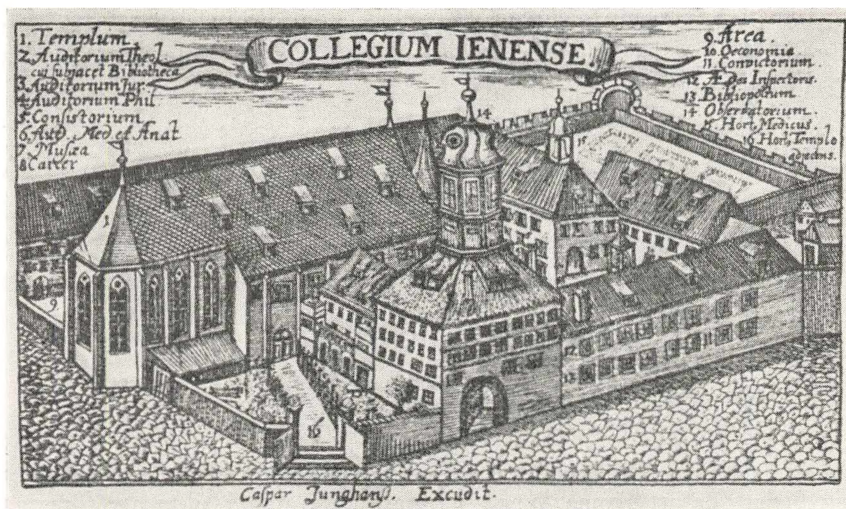
I Leipzig fick Peder stifta bekantskap med en stad av helt annat kynne än Wittenberg. Tack vare sitt läge utgjorde den ett av de viktigaste centra för varuutbytet inom Europa. Allmänt kända voro de tre

stora handelsmässorna vid nyår, påsk och i oktober, och även de årliga bokmässorna voro berömda och talrikt besökta.⁴⁵ Att Peder på det högsta tilltalats av den vackra och livliga staden och med intresse iakttagit det rörliga liv, som året runt rådde i bodar och på torg, är förklarligt.⁴⁶ Resultatet tycks också ha blivit, att böckerna under vistelsen där lagts på hyllan. Det är rent av möjligt, att syftet med resan hit mera varit att se på varumässan än att besöka universitetet.⁴⁷ Om man bortser från den kände teologen professor Heinrich Höpfner, saknade detta för övrigt vid denna tid mera framstående lärare och har måhända därför inte utövat någon större dragningskraft.⁴⁸ Förhåller det sig så att Peder verkligen haft för avsikt att bedriva studier i Leipzig, så kan det vara händelseutvecklingen i Tyskland, som föranlett honom att ändra dispositionerna.⁴⁹

Av »Epigrammata» framgår nämligen, att Peder med spänning följt såväl det politiska spelet som de följande stridshandlingarna. I föreläsalet och i flera dikter ger han sålunda uttryck åt sin oro inför den hotande utvecklingen.⁵⁰ I höga tonarter prisar han Gustav Adolf och hans väldisciplinerade och välutrustade här och lyckönskar honom till hans framgångar.⁵¹ Det förefaller, som om den svenske konungen, som får äretiteln »en ny Alexander», för honom stått som den enda fasta klippan i ett upprört hav.⁵² Efter slaget vid Breitenfeld den 7 september 1631 ägnade han honom också en lång äredikt.⁵³

Själv befann sig Peder då i Jena, där han immatrikulerats under sommarterminen 1630.⁵⁴ Den nya omgivningen synes till en början inte ha tilltalat honom. När han tänkte på Leipzig med dess praktfulla byggnader och dess pulserande liv, tedde sig Jena obetydligt.⁵⁵ Ett omslag i värderingen skulle dock inträffa, när han kom i beröring med det rika andliga liv, som florerade i staden vid Saale och då främst vid dess universitet, det första i Tyskland, som tillkommit av rent konfessionella grunder. Här härskade också en strängare ortodoxi än i Leipzig och Wittenberg.⁵⁶

Vid tiden för Peders ankomst till staden kunde särskilt den teologiska fakulteten glädja sig åt en storartad blomstring. Äran härav måste i första hand tillskrivas den som i ett par årtionden kom att stå såsom universitetets ledande man, Johan Gerhard. Dennes inflytande i samtiden var så stort, att man med rätta kunde påstå, »dass es auf

Universitetet i Jena på 1600-talet. Kopparstick av C. Junghans

der ganzen Welt keine protestantische Universität, keine Kirche irgend einer bedeutenden Stadt gäbe, die nicht durch die Leuchte Thüringens erhellt wäre». ⁵⁷ Det måste därför ha känts som en stor heder för Peder, att den berömda vetenskapsmannen upptog honom såsom gäst i sitt hus, där han hade förmånen att dagligen få umgås med sin värd och att fritt få utnyttja dennes rikhaltiga bibliotek. ⁵⁸ Under föreläsningar, disputationer och privata samtal blev han insatt i Gerhards tankevärld. Inte minst viktigt var, att han fick lära känna den kyrko- och statsrättsliga syn, som den store teologen givit uttryck åt i sitt tio år tidigare utkomna huvudarbete »Loci theologici». ⁵⁹ Han hade också möjlighet att följa Gerhards kamp med katoliker, kalvinister, socinianer m. fl., varvid särskilt vidräkningen med kardinal Bellarmin synes ha glatt honom. ⁶⁰

Utbytet av kontakten med Gerhard har säkerligen också varit stort. Med beundran och tacksamhet har Peder sett upp till läraren och vännen. I »Epigrammata» kallar han honom sålunda för solen i de lärdas krets, sin præceptor och promotor och förklarar sig vörda honom som en son sin fader. ⁶¹ Även med övriga inom fakulteten verksamma professorer, den med Gerhard andligt befryndade Johan Major ⁶² och

den ytterligt ortodoxe Johan Himmel⁶³ kom Peder i nära kontakt. Tydligt är emellertid, att ingendera av dem i inflytande kunnat mäta sig med Johan Gerhard.

Hand i hand med de teologiska studierna gingo de humanistiska. Av »Epigrammata» att döma synas dessa i första hand ha ägnats praktisk filosofi, logik, metafysik, fysik och retorik, i vilka ämnen universitetet hade dugande lärarekrafter i Filip Horst,⁶⁴ Daniel Stahl,⁶⁵ Hieronymus Prætorius⁶⁶ och Johan Michael Dilherr.⁶⁷ Särskilt vänskapligt blev umgänget med den lärde och försynte Dilherr, som visade den danske vännen sin uppskattning genom att tillägna honom sina »Dialogi Philologici», där han giver honom äretiteln »Philologus insignis».⁶⁸

Då på hösten 1632 det politiska läget utvecklats i sådan riktning, att nya drabbningar syntes vara förestående på sachsiskt område, beslöt sig Peder för att lämna Jena. Närmast hade han i sikte att företaga en vittomfattande resa till bl. a. Italien, Frankrike och England. Då föräldrarna emellertid längtade att få återse honom efter så många års frånvaro, följde han i stället deras önskningsar och anträdde återfärden till fosterjorden och hemmet,⁶⁹ där han inträffade på senhösten 1632.⁷⁰ Före avresan från Jena hade han emellertid till trycket överlämnat sina »Epigrammata», som han omtänksamt nog tillägnat den bildningsintresserade kanslern Christen Friis.⁷¹

Då denna diktsamling utgör Peder Winstrups första i tryck utgivna arbete och dessutom i viss mening kan betraktas som en frukt av hans universitetsstudier, synes det nödvändigt, att här ägna den någon uppmärksamhet. I företalet omtalar författaren själv, att det varit den för Danmark olyckliga utvecklingen av kriget, som föranlett honom att ägna sig åt skaldekonsten. De under vistelsen i Wittenberg inströmmande ryktena om de danska motgångarna hade nämligen gjort den tydliga mycket känslige unge biskopssonen så nedstämd till sinnes, att studierna blivit i hög grad lidande. Förgäves hade han sökt tröst

Titelbladet till Peder Winstrups »Epigrammatum libri tres». Kring det centrala fältet, som upptager bokens titel m. m., är anbragt ett rektangulärt ramverk av personhistoriskt intresse. I övre vänstra hörnet synes Peder Jensen Winstrups vapen med vindruvsklasen och initialer, i högra övre hörnet hans makas och mellan dessa Hans Poulsen Resens vapen. De sex vindruvsklasarna i ramens nedre parti symbolisera P. J. Winstrups barn i äktenskapet med Anna Eisenberg. Ramverkets sidostycken upptagas av P. P. Winstrups morbröders och svågrens vapen

hos såväl landsmän som utländska vänner. I sin förtvivlan hade han slutligen under några dagar prövat, om versskrivning skulle förmå skingra de dystra tankarna. Till sin glädje hade han härvid funnit, att såväl modet och tillförsikten som intresset för studierna ökats, varför han beslutat sig för att fortsätta på den inslagna vägen. Poesien hade så kommit att bli honom en kär vän i en farofylld tid. Att dikterna inte blivit så eleganta som önskvärt vore, förklarar han bero på att de tillkommit »under ett oemotståndligt sammanflöde av olyckor», till vilka han varit så gott som åsyna vittne. Avsikten hade för övrigt endast varit att bevara dem som ett personligt minne, men då de mest framstående teologer och skalder enträget bett honom utgiva dem i tryck, hade han efter mycken tvekan bestämt sig för att villfara deras begäran.

Första delen av »Epigrammata» utgör ett slags dogmatik på vers, medan andra och tredje delarna innehålla »res miscellaneas», där både allvaret och skämtet får sitt. Författaren bemästrar med stor virtuositet alla slags konstgrepp i form av ordsammanställningar, anagrammer o. dyl. och använder sig inte endast av latin, grekiska och hebreiska utan även av danska och tyska språken. Även om diktsamlingen som helhet betraktad förefaller konstlad, utgör den dock ett vittnesbörd om Peder Winstrups stora formella skicklighet och utomordentliga språkkunskaper. Flera kvicka anspelningar rörande personer och förhållanden visa, att han därjämte ägt humorns goda gåva.⁷² De många hyllningsdikterna tillägnade framstående personer i in- och utlandet lämna dessutom värdefulla bidrag till såväl Winstrups biografi som tidshistorien.

Intressanta äro också de s. k. »carmina gratulatoria» från framstående vetenskapsmän och skalder såsom Johan Gerhard, Paulus Röber, Johan Major, Johan Himmel, Michael Dilherr, Hieronymus Prætorius och Filip Horst, som bifogats arbetet, och i vilka författaren tilldelas de härligaste lovord och äretitlar. Samtiden skulle komma att i hög grad uppskatta skaldeverket, som fick en sådan avsättning, att det ett par årtionden senare måste uppläggas på nytt. Det utkom sålunda 1653 i omarbetad och betydligt utvidgad form, denna gång med ett företal på latin ägnat den dåvarande kanslern Christian Thomesen Sehested.⁷³

Professorstiden

Utnämning och verksamhet

SEDAN WINSTRUP KOMMIT HEM, lyckades han förmå föräldrarna att giva sitt samtycke till den inhiberade resan till västra Europa och började för den skull omedelbart vidtaga sina förberedelser.¹ Planerna skulle dock ännu en gång gå om intet, då en möjlighet hade yppat sig för Resen att få honom placerad på den sedan 1630 lediga tjänsten som professor i fysik vid Köpenhamns universitet.² Denna lärostol hade visserligen redan i mars 1631 av professorerna erbjudits den kände danske medicinaren Hans Rhode, vilken sedan många år vistades i Italien, och konungen hade godkänt kallelsen.³ Rhode hade emellertid inte låtit höra av sig, och den 13 oktober 1632 hade professorerna därför på nytt vänt sig till kanslern för att förhöra sig om huru man skulle förhålla sig, då undervisningen i fysik alldeles råkat i lägervall, vilket med hänsyn till ungdomens utbildning vore i högsta grad vådligt.⁴ Vid skrivelsens överlämnande hade universitetets rektor Niels Pedersen Aurilesius dessutom muntligt konfererat med kanslern om saken. Med anledning härav meddelade han på konsistoriesammanträdet den 20 oktober, att denne ställt sig välvillig och förklarat sig vilja rådgöra med konungen om vad som borde göras, för att lärostolen så snart som möjligt skulle bli försedd med en ny innehavare. Professorerna borde emellertid under tiden själva tänka över, vem de ville förorda. Själv hade kanslern föreslagit Peder Winstrup.

Rektor anmodade för den skull kollegerna att tillkännagiva sin mening.⁵ Då man betänker Winstrups relationer till medlemmarna av konsistoriet, är det förklarligt, att förslaget inte skulle möta någon opposition. Av de vid sammanträdet den 20 okt. 1632 närvarande sju

professorerna voro sålunda universitetets rektor Niels Pedersen Aurile-sius, filosofiska fakultetens dekanus H. H. Resen samt professorn i juridik C. Plum hans svågrar.⁶ Med magister J. Fincke var han släkt i släkt.⁷ Av de återstående tre voro Chr. S. Longomontan och W. Rhu-man hans forna lärare⁸ och Th. Bang hans vän och studiekamrat.⁹ Svaret på den av rektor ställda frågan blev också ett enhälligt in-stämmande i det av kanslern väckta förslaget.¹⁰

Winstrup själv synes emellertid ha visat föga intresse för planerna och lugnt fortsatt sina förberedelser för utlandsresan. När konsistoriets beslut kom till hans kännedom, avböjde han därför tacksamt det äro-fulla erbjudandet med hänvisning just till sina redan vidtagna disposi-tioner.¹¹ Saken hade dock avancerat för långt för att kunna ändras, eftersom kanslern hade vidarebefordrat sitt förslag till konungen, som mottagit det med välvilja. Den 22 nov. 1632 utgick därför ett kungligt brev till universitetet, vari Hans Majestät förklarar sig väl tillfreds med att »Os elsch. Peder Winndstrup pro cathedra disputerer, och om hann d bequem befindis, befordris til enn profession».¹² Nu innehade visserligen universitetet alltså officiellt kallelserätten.¹³ I praktiken kunde emellertid såväl kanslern i sin egenskap av universitetets högste styresman som konungen, vilken hade att stadfästa valet, på ett av-görande sätt inverka på utgången.¹⁴ Ett dylikt kungligt ingripande var närmast att betrakta som en befallning, vilken vederbörande gjorde bäst i att åtlyda. Så uppfattade Winstrup tydligen också saken, ty han föll omedelbart till föga och började med iver förbereda sig för den i »Novellæ Constitutiones» föreskrivna disputationen.¹⁵ Redan i januari 1633 var han färdig med sitt professorsspecimen, som ventilerades vid en offentlig disputation den 26 i samma månad.¹⁶

Avhandlingen, som utgör ett inlägg i diskussionen om filosofiens förhållande till teologien, bär titeln »Disputatio philologica et philosophica de usu linguarum et disciplinarum philosophicarum in theologia».¹⁷ Den måste betecknas som ett helt vanligt skolarbete, som knappast kan sägas höja sig över liknande arbeten från denna tid. Framställningen står helt i överensstämmelse med den vid Köpenhamns universitet härskande nyaristoteliska åskådningen. Aristoteles anföres också såsom den store auktoriteten. En summarisk framställning av huvudinnehållet må anses tillfyllest:

Filosofien är att betrakta som en Guds gåva, något gott och nödvändigt för teologien. Teologi och filosofi stå inte i något motsatsförhållande till varandra. Det finns inte heller en dubbel sanning, en teologisk och en filosofisk¹⁸ (Th. 1—6). Detta får dock inte giva filosofien anledning att triumfera. Man får inte som den kalvinske teologen Keckermann¹⁹ betrakta den som ett orakel i trosfrågor (Th. 7). Ett värre fel är dock att helt förkasta filosofien (Th. 8). Denna bör rätteligen indelas i instrumental- och realfilosofi (Th. 9). För att i detalj bevisa nödvändigheten av filosofiska studier såsom grundval för de teologiska genomgår författaren därefter artesfakultetens olika ämnen. Då grammatiken (i abstrakt mening) utgör nyckeln till alla de discipliner, som tjäna teologien, äro ingående kunskaper däri nödvändiga (Th. 10). Okunnighet i latin, grekiska och hebreiska medför lätt en felaktig utläggning av Skriften, vilket belyses med talrika exempel. Som representanter för gott latin anför Winstrup Cicero, Terentius, Plautus, Horatius och Seneca (Th. 11—29). Vad angår logiken så är det av största vikt, att teologen är väl hemma i denna, då det endast med dess hjälp är möjligt att effektivt vederlägga kättare (Th. 30—31). Betydelsefullt är också studiet av retoriken. Även retoriken utgör nämligen ett hjälpmedel i kampen mot irrlärare. Kännedom om troperna måste krävas av en teolog, då denne skall trösta, undervisa och upprätta människor (Th. 32—33).

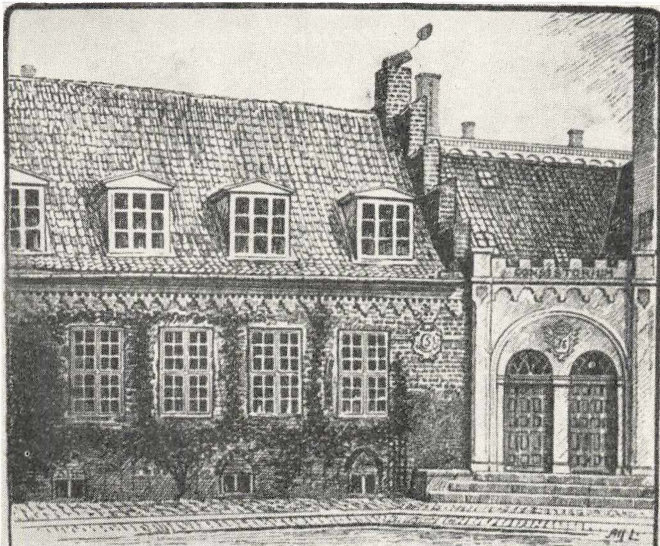
Efter denna utredning om den instrumentala filosofien övergår författaren till den reala, som han uppdelar i teoretisk och praktisk, och frågar, huruvida fysiken kan vara till nytta för teologen. Svaret anser han måste bli ett ja. I Bibeln förekomma nämligen många ord, som beteckna naturföremål. Fysiken anger det som kännetecknar dessa. Med dess hjälp kan det verkliga undret skiljas från det fiktiva. Författaren anför bl. a. följande exempel. Den som med förnufts hjälp lärt sig, att varje själlöst ting är stumt, kan inte betvivla, att det var ett verkligt under, att åsnan talade. Ty fysiken framför just den satsen, att eftersom åsnan talade (4 Moseb. 22: 28—30), så arbetade inte naturen utan en makt, som är överlägsen de naturliga krafterna. Fysiken väpnar på detta sätt teologen mot heretikerna (Th. 34—36).

Även inom metafysiken måste en teolog vara väl bevandrad, då de där använda begreppen förekomma inom teologien. Metafysiken

behandlar de viktiga problemen om Skaparens och det skapades väsen, det ändliga och oändliga o. s. v. — betydelsefulla frågor för en teolog. I en särskild utredning försvarar författaren här med metafysikens hjälp treenighetsläran mot angrepp från bl. a. antitrinitarierna (Th. 37—39). Av matematikens olika grenar är aritmetiken oundgängligen nödvändig för beräkningen av tiden för Jesu födelse, lidande och död, av tidrymden mellan världens skapelse och syndaflo den, som anges till 1656 år, m. m. Geometrien åter gör det möjligt att rätt döma om storleken av bl. a. Nöaks ark, tabernaklet, Salomos tempel och övriga byggnader. Endast den som med geometriens och geografiens hjälp kan räkna ut jordens omkrets och yta kan klargöra för sina förvånade åhörare (!), hur stor Guds barmhärtighet är (Ps. 118,64: Jorden är full av Guds barmhärtighet). Som exempel på vad bristande kunskaper i astronomi kunna föra med sig anför Winstrup bl. a., att den inte skall förvåna sig över solens stillastående (Josua 10) som är okunnig om att det enligt naturen är omöjligt för solen att stå stilla. Han är mera okunnig än Dionysios Areopagiten, som trodde, att en sjukdom drabbat Gud (Th. 40—42).

Av de praktiska disciplinerna är studiet av etiken av största vikt. Den Heliga Skrift använder nämligen mångenstädes moraliska begrepp utan att klargöra dem. Det behövs därför en ytterligare utveckling, vilken endast etiken kan skänka. Luther själv åberopar sig ju på Aristoteles. Orsaken till att de etiska begreppen kunna användas inom teologien är den, att vissa allmänna moraliska grundbegrepp finnas nedlagda i människans natur. Av dessa är det möjligt att utforma en dekalog, som helt svarar mot Skriftens dekalog. Den förra skall komma till användning, när teologen har att göra med »ett fördärvat sekels gensträviga människor» eller med »svin av Epicurus' hjord», som förneka de mosaiska buden (Th. 43—44). Författaren visar därpå överensstämmelsen mellan »Scriptura» (Exod. 20, Deut. 4) och »Natura» (De tolv tavlornas lag; Hedningarnas skrifter och utsagor)²⁰ (Th. 45).

Utan kännedom om ekonomin (här närmast i betydelsen av familjerätt) kan en teolog inte rätt besvara de invecklade frågor rörande husliga förhållanden, som ofta riktas till honom (Th. 46—47). Eftersom Bibeln mångenstädes talar om den israelitiska statens hövdingar, ämbetsmän, undersåtar m. m. utan att närmare definiera dessa

Konsistoriebyggnaden i Köpenhamn. Den enda ännu existerande delen av den från början av 1400-talet stammande katolska biskopsgården

begrepp, måste teologen taga politiken till hjälp (Th. 48). I anslutning till de av kardinal Bellarmin förfäktade teorierna om påvens makt, där denne med utgångspunkt i politiken förfäktar den absoluta monarkiens företrädare, tager författaren till slut upp problemet om kyrkans styrelse.²¹ Under återopande av Jesper Brochmands arbete om de romerska påvarna²² påpekar han det oriktiga i att sluta från formerna för den politiska staten till hur den kyrkliga styrelsen bör vara. Kristus själv avvisar tanken, att kyrkans främste skulle härskas över andra på konungars sätt. För att kunna genomskåda och bemöta motståndarna är det dock nödvändigt för en teolog att ur politiken inhämta grunderna för och skillnaden mellan monarki och aristokrati (Th. 49).

Efter disputationsakten samlades professorerna i konsistorium, där de uttryckte sin belåtenhet med Winstrups »profect in linguis et disciplinis» och förklarade honom med samtliga röster »udj alle maade dyctig, effter hans Majestets vilie att betræde vacantem professionem in Academia».²³ I överensstämmelse härmed utfärdade de så en full-

makt, vilken avsändes till kanslern i och för kungligt godkännande.²⁴ Detta måste också ha kommit omgående, ty redan den 28 januari avlade Peder Winstrup inför konsistoriet den föreskrivna eden,²⁵ enligt vilken han lovade trohet i gärningen vid akademien till Kristi kyrkas uppbyggande och skolans ära, tystnad med universitetets hemligheter och slutligen fördragsamhet gentemot kollegerna.²⁶ Sedan sålunda alla yttre formaliteter undanstökats, var han färdig att börja sin akademiska verksamhet. Enligt universitetets stiftelseurkund skulle professorn i fysik föreläsa över olika delar av Aristoteles' naturfilosofiska arbeten.²⁷ Någon större förändring härutinnan var tydligen inte heller påtänkt enligt »Novellæ Constitutiones». I utkastet till dessa heter det nämligen: »Physicus skall læse aff Aristotelis — — — acroamaticos et libros de coelo, de mundo, de generatione et corruptione, de meteoris, de anima, femb tijmer».²⁸

Vi sakna emellertid närmare upplysningar om den av Winstrup bedrivna undervisningen,²⁹ som för övrigt endast kom att bli av ringa omfattning, då föreläsningarna voro inställda under större delen av den korta tid han var professor, för att de akademiska lärarna odelat skulle kunna ägna sig åt revisionen av den latinska grammatiken.³⁰ Av innehållet i den ovan omtalade avhandlingen att döma torde hans undervisning ha gått i gamla kända spår.³¹

Vid akademien fick den unge professorn även tillfälle att utöka sina egna kunskaper inom olika ämnesområden. Redan nu trädde han i förbindelse med professor O. Worm, som hyste en brinnande kärlek till alla fornminnen och tillika förstod att hos andra ingjuta sin entusiasm.³² Winstrup, som redan under utlandsvistelsen visat fornforskningen sitt intresse,³³ blev nu så fångad av denna vetenskapsgren, att han kom att ägna den synnerlig uppmärksamhet även sedan han lämnat tjänsten vid universitetet. Som biskop i Lund nedlade han sålunda stort arbete på en inventering av stiftets runstenar och försökte även intressera sina präster för uppgiften. I ett brev till Worm av den 2 december 1639 meddelar han sålunda, att han översänder avbildningar av en del synnerligen intressanta runstenar, vilka grävts fram ur jorden på en plats nära Ystad. Härigenom skulle enligt hans mening Worms arbete om runorna komma att i hög grad berikas. Hans Högvördighet förklarar sig vidare ha för avsikt att vid näst-

Runmonumentet vid Hunnestad. Träsnitt i Ole Worms »Monumenta Danica» 1643

följande stiftssynod anmoda samtliga prostar och präster att verkställa utgrävningar på alla historiskt minnesrika platser i stiftet och avslutar sin skrivelse med följande försäkran: »Och om jag träffar på flera dylika ting, som pläga falla dig i smaken, så skall jag gärna låta dig taga del därav och skall dessutom, utan att känna mig besvärad, göra vad som kan vara gagneligt för dig och till den vittra världens bästa». ³⁴ Kontakten med Worm förblev också livlig, så länge denne levde. Ett icke ringa intresse ägnades härvid det år 1639 vid Gallehus på Jylland funna guldhornet. ³⁵ Själv utgav Winstrup ett arbete i ämnet, »Cornicen Danicus», där han, som i annat sammanhang påpekas, giver en symbolisk tolkning av tecknen på hornet. ³⁶ Ur sitt rikhaltiga bibliotek ställde han också generöst litteratur i hithörande ämnen till vännernas förfogande. ³⁷

Men studierna hade även andra föremål än fornkunskapen. Det gällde att förvärva de kunskaper, som krävdes för erhållandet av den

för en akademisk lärare föreskrivna magistervärdigheten.³⁸ Enligt gammal sed utfärdade filosofiska fakultetens dekanus på konsistoriets uppmaning vartannat år en inbjudan till alla äldre studenter och övriga studerade män, vilka kunde anses kvalificerade, att anmäla sig för honom i och för undergående av de prov, som skulle föregå själva magisterpromotionen.³⁹ Dessa omfattade först en examen *privatum*, vilken förrättades av professorerna inom den filosofiska fakulteten, och vidare en examen *publicum* inför lärarna i de högre fakulteterna,⁴⁰ varvid de teologie professorerna särskilt skulle examinera »in lectione biblica et locis communibus».⁴¹ Slutligen följde en offentlig disputation, vid vilken de blivande magistrarna såsom respondenter skulle försvara några av dekanus författade teser.⁴²

Det är inte bekant, när Winstrup undergått de föreskrivna examinationerna, men det troliga är, att detta skett under senare hälften av maj 1633. Den offentliga disputationen ägde nämligen rum den 25 maj detta år, varvid en rad logiska och metafysiska teser, författade av dekanus professor H. H. Resen, förelades de blivande magistrarna till ventilation.⁴³ Sedan disputationsakten väl var överstånden, utfärdade universitetets rektor Niels Pedersen Aurilesius den 27 maj ett s. k. universitetsprogram med inbjudan till alla, som rätt uppskattade vitterhet och medborgerliga dygder, att bevista den högtidliga promotionen.⁴⁴ Denna ägde rum redan dagen därpå, den 28 maj, under hävdvunna ceremonier, varvid Winstrup såsom primus troligen fått på sin lott den utläggning av ett eller annat vetenskapligt spörsmål, som var föreskriven.⁴⁵ Dagen avslutades med en fest, den s. k. »mesterkosten», för professorer, vänner och gynnare.⁴⁶

Till de åligganden, som åvilade P. Winstrup i hans egenskap av akademisk lärare, kan även räknas skyldigheten att hålla högtidstalet vid universitetets stora fest den 31 okt. 1633. Upprinnelsen till denna fest går tillbaka till 1617, då man under intryck av stämningarna i Tyskland i Danmark för första gången under stora högtidligheter i minnet återkallade Luthers verk.⁴⁷ Då konsistoriet år 1617 mottog konungens befallning om att det skulle avhållas en reformationsfest vid universitetet, nämndes dock ingenting om ett återupprepande.⁴⁸ Det strax efter inträffade utbrottet av trettioåriga kriget föranledde emellertid ett beslut av regeringen om en årligen återkommande

reformationsfest. Redan i oktober 1618 kunde sålunda rektor meddela konsistoriet, att enligt kanslerns befallning årligen skulle hållas en »oratio publica in memoriam repurgatæ religionis», en plikt, som skulle gå i tur bland professorerna,⁴⁹ och synes ha tillämpats så, att den i första hand åvilat varje nytillträdande professor.⁵⁰ Vid sitt sammanträde den 30 september 1633 beslöt också konsistoriet, att Peder Winstrup skulle erinras »de oratione jubilæa».⁵¹

Då reformationen hade tagit sin början med att Luther uppslog sina teser den 31 oktober kl. 12, skulle även universitetets minnesfest börja samma dag och timme och inledas just med ovannämnda oration, vilken skulle hållas på latin och vara av historiskt innehåll.⁵² Hur Peder Winstrup utformat sitt högtidstal, är okänt. Det finns dock knappast anledning förmoda, att det skulle ha avvikit från andra liknande orationer av tidigare och senare datum, vilka ännu finnas bevarade och i vilka den genomgående tonen är lovsjungandet av den rena lutherska läran under skarpa utfall mot papister och kalvinister.⁵³ Farorna, som hotade, voro ju alltjämt desamma som vid tiden för den första jubelfesten, och ortodoxiens män kände sig ha all anledning att vara på sin vakt. Det stora kriget rasade med oförminskad häftighet, och så sent som 1629 hade katolska kyrkan gjort ett nytt försök att vinna fotfäste i Danmark.⁵⁴ Alltjämt utgjorde kalvinismen en fara, vilket såväl Winstrups egna som andra samtida författares arbeten bära tydliga vittnesbörd om.

Innan vi övergå till att behandla de uppgifter, som pålades Peder Winstrup under hans professorstid men som inte direkt sammanhänge med hans akademiska lärareverksamhet, skola vi i korthet redogöra för de ekonomiska förmåner, som voro förbundna med professuren i fysik. Ursprungligen hade de filosofiska professorernas avlöning utgjort 70 rdl. I mitten av 1500-talet hade den höjts till 100 rdl. och 1571 ökats till 150 rdl. Samtidigt blev professorernas andel i smörräntan och annan »minuta» fastställd till $\frac{2}{5}$ av det samlade värdet. Till den egentliga lönen kommo dessutom icke oväsentliga tillägg. År 1556 hade sålunda professorerna inom den filosofiska fakulteten tillerkänts 24 tunnor korn till inbördes fördelning årligen. Detta korntillägg hade 1598 ytterligare ökats och undergått en ny fördelning. På fysikprofessorns lott föll härvid $4\frac{1}{2}$ pd. råg och 20 pd. 5 skäppor korn. År 1571

hade de sex översta professorerna inom den filosofiska fakulteten dessutom blivit självskrivna medlemmar av Roskilde domkapitel, i det de tilldelats de prebenden, som på sin tid stiftats av ärkebiskop Jens Grand och gingo under benämningen »prebenda sex».⁵⁵ Av dessa prebenden skulle professorerna åtnjuta såväl vissa som ovissa intäkter. Den 8 oktober samma år hade de av denna anledning uppgjort ett delningsdokument med noggranna bestämmelser om hur mycket som skulle komma på var och en av dem.⁵⁶ Enligt denna överenskommelse erhöll professorn i fysik 17 1/2 pd. 7 skäppor korn, 1/2 boelsvin, 19 tunnor havre, 3 lamm, 3 gäss, 12 höns och 7 1/2 mark. Ur de till prebendena hörande skogarna, vilka sköttes gemensamt, skulle han vidare ha rätt till visst bränsle⁵⁷ och andel i de där betande s. k. ollonsvinen, en i denna tid viktig inkomstkälla.⁵⁸

Till de ekonomiska förmånerna kan slutligen även räknas rätten för de akademiska lärarna att optera en tjänstebostad. Då emellertid dessa bostäder till antalet voro färre än antalet professorer och rätten att optera sedan gammalt berodde på ämbetsåldern utan hänsynstagande till grad och fakultet, kunde inte alla professorer på detta sätt få sin bostadsfråga ordnad.⁵⁹ I konsistoriets protokoll finns inte heller någon uppgift om att Peder Winstrup under sin korta verksamhet vid universitetet lyckats erhålla denna förmån. Som ersättning har han därför i stället fått uppbära ett hyresbidrag, vilket 1578 fastställdes till 12 rdl. men som sedermera höjts till det dubbla.⁶⁰

Professorerna blevo av statsmakterna använda även för uppgifter, som lågo utanför den egentliga tjänsten. Sålunda hade universitetet sig bl. a. ålagt att öva tillsyn över landets vetenskapliga litteratur och detta inte blott i negativ riktning i form av censur utan även positivt såsom omsorg om att det framkom goda böcker. Speciellt gällde påbudet den teologiska litteraturen.⁶¹

Censuren var många gånger en tyngande börda, som professorerna gärna önskade bli befriade ifrån, varför följden oftast blev, att uppgiften lades på de yngstas axlar. Vi finna också, att Peder Winstrup kort efter sitt tillträde som professor fått sig ålagt ett dylikt uppdrag.⁶²

Saken var den, att den kände hovastrologen och kalenderskrivaren Niels Heldevad ingått till konungen med begäran om privilegium på ensamrätten till ett arbete betitlat »Harmonia Evangelica».⁶³ Enligt författaren innehöll skriften i fråga till sin huvudsakliga del en berättelse om vår Frälsares levnad sammanställd i riktig harmoni och ordning efter de fyra evangelierna — ett tillsynes mycket ofarligt ämne. I februari 1633 meddelade universitetets rektor i konsistorium, att räntmästaren hade sagt honom, att det var konungens önskan, att Heldevads bok skulle revideras »og dersom der intet fandtes i den mod Guds ord, skulde den trykkes». Efter att som hastigast ha genomsett manuskriptet förordnade professorerna, att detta skulle återlämnas till Heldevad med förståndigande för honom att i marginalen angiva källorna, så att man kunde kontrollera dessa. Då undersökningen, som anförtrotts Peder Winstrup, drog ut på tiden, klagade emellertid författaren hos konungen och begärde, att hans bok skulle antingen godtagas eller kasseras. Konsistoriet blev nu nödsakat att på nytt taga upp ärendet till behandling. Resultatet blev, att man på sammanträde den 27 april kom överens om, att rektor skulle tala med kanslern och meddela honom, vilka fel man hade funnit, »at professores kunde være undskyldte».

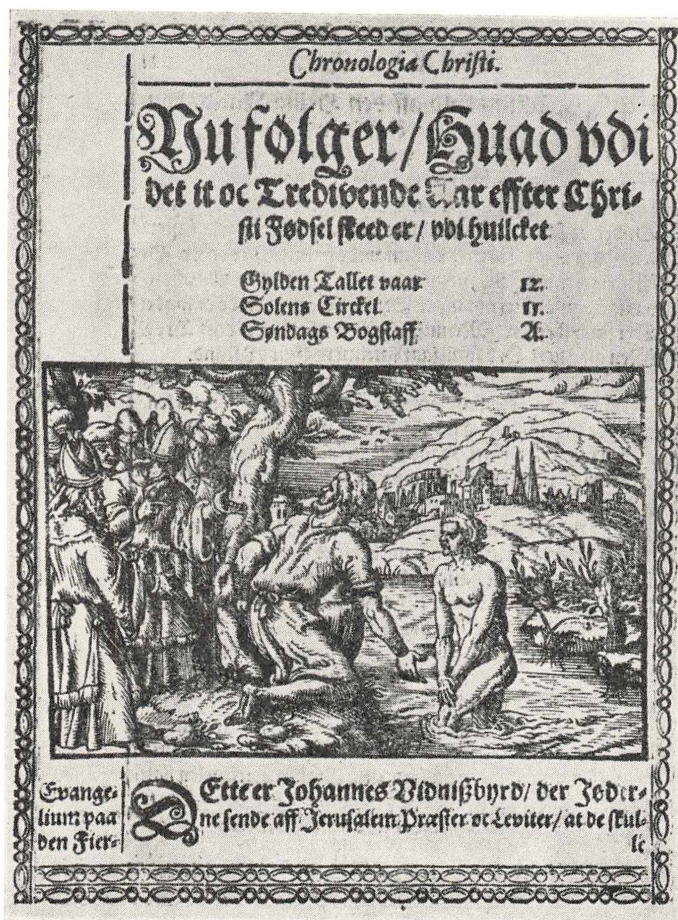
Det var emellertid inte bara censorn, som funnit felaktigheter. Kanslern själv hade vid genomläsningen upptäckt, att boken innehöll en del, som gick utanför ämnet. Så torde nog också ha varit fallet, då Heldevad inte var någon systematiker. Följden blev, att Peder Winstrup fick sig ålagt att genomgå även hans tidigare skrifter för att se efter, om några fel möjligen kunde finnas däri. Man kunde ha väntat, att bokens öde därmed skulle ha varit avgjort, då det inte borde erbjuda några större svårigheter att påträffa »fauter» i Heldevads arbeten. Den 18 juni var Winstrup färdig med sitt yttrande, vilket då föredrogs och övervägdes i konsistoriet. Vad det innehållit är okänt, men av utgången av hela saken att döma torde det ha varit mildt. Winstrup uppträdde även i övrigt mycket försynt mot den åldrige författaren, med vilken han måhända sedan gammalt var bekant.⁶⁴ När Heldevad sålunda begärde, att censor i marginalen skulle tillskriva de anmärkningar han gjort, villfor han detta, trots att de övriga professorerna menade, att detta borde åligga författaren själv. Tack vare

Winstrups förståelsefulla hållning lyckades författaren rädda det mesta av arbetet. I juli följande år fick han sålunda kungligt privilegium på rätten att utge »Historiarum Sacrarum Encolpodion». Detta verk visar sig nämligen till sin huvudsakliga del vara byggt just på evangelieharmonien.⁶⁵

Censuren var emellertid inte begränsad till enbart vetenskapliga och uppbyggliga böcker utan omfattade alla tryckalster, såsom bröllopsvers, visor och dramatik. Även en dylik censursuppgift skulle komma på Winstrups lott. Redan en vecka efter det ärendet med evangelieharmonien avslutats, fick han i uppdrag av konsistoriet att tillsammans med professorn i grekiska, Hans Christoffersen, genomse en komedi, vilken tyska studenter vid akademien önskade uppföra.⁶⁶ Med anledning av det stora kriget vistades nämligen ett stort antal landsflyktiga tyska studenter vid Köpenhamns universitet, där de åtnjöto stor gästfrihet och bildade en egen sammanslutning.⁶⁷ Då de i enlighet med bruket vid hemlandets universitet önskade uppföra en komedi, betitlad »Judith och Holofernes», hade de riktat en begäran härom till konsistoriet.⁶⁸

Dylika skådespel såväl på latin som modersmålet hade tidigare vid flera tillfällen uppförts även av danska studenter.⁶⁹ Syftet med dem hade i första hand varit att ge de unga språklig träning och att lära dem att uppträda ledigt och obesvärat, men de hade även haft till uppgift att i ungdomen inpränta goda moraliska och religiösa grundåskådningar. De synas emellertid ha kommit alltmera ur bruk, vilket otvivelaktigt sammanhänger med ett omslag i uppfattningen hos professorerna om dylika sceniska föreställningars nytta och sedliga värde.⁷⁰

Resultatet av de tyska studenternas anhållan hade därför också blivit avslag just under hänvisning till att uppförandet strede mot bruket vid akademien. Studenterna hade emellertid inte velat nöja sig med detta svar utan i skrivelse till konungen den 12 juni anhållit om tillåtelse att en månad därefter få framföra sin komedi. Då denna deras skrivelse från kansliet vidarebefordrades till konsistoriet, bifogade de en utförlig försvarsskrift för sin ståndpunkt. Med stor skarpsinnighet påvisade de häri, att dylika komedier voro tillåtna och nyttiga. Samtidigt sökte de gendriva de invändningar, som eventuellt kunde göras. Det kunde inte vara riktigt, framhöllo de, att ständigt kräva en

Uppslag ur N. Heldevads rikt illustrerade »Historiarum Sacrarum Encolpion»

sådan återhållsamhet hos ungdomen, att allt skämt skulle vara bannlyst, då erfarenheten visar, att ständigt arbete medför minskad arbetsförmåga, slöhet och liknöjdhet.

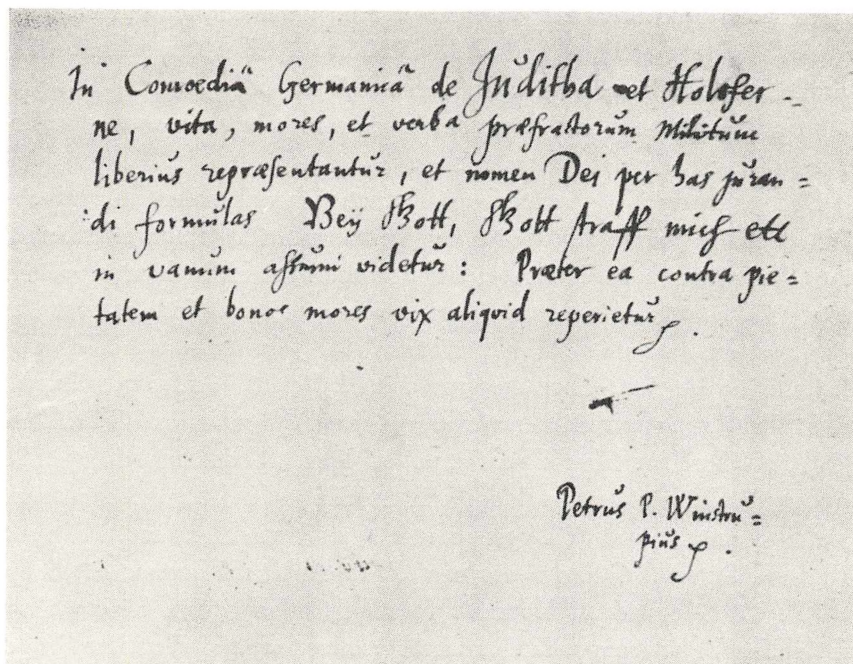
Nu var dessutom syftet med komedien inte enbart att roa. Genom den skulle förståndet skärpas, viljan eggas, så att åskådarna komme att eftersträva dygden och hata synden, minnet stärkas och slutligen det retoriska framträdandet uppövas.

Nu förhöll det sig så, förklarade de unga akademikerna vidare, att

man på sina håll gjorde invändningar mot komediens uppförande under åberopande av att den Heliga Skrift skulle förbjuda sceniska framställningar, att ordvalet skulle vara olämpligt och att åhörarna skulle kunna taga skada till sin själ. Härtill ville de svara, att Bibeln varken föreskriver eller förbjuder framförandet av skådespel. Om sådana ord, som voro lagda i de agerandes mun, inte skulle få framsägas på scenen, så skulle mycket av det som står i Skriften inte kunna av prästerna återgivas i kyrkan. Det vore också orimligt att tänka sig, att en åhörare, som hade förnuftet i behåll, skulle kunna taga skada av pjäsen. Tvärtom funnes det anledning antaga, att han skulle uppbyggas. Professorerna borde därför som goda lutheraner understödja den gjorda framställningen, då det blott var kalvinisterna, som helt förkastade komedier. Skrivelsen slutar med en förklaring om villighet att avlägsna sådana uttryck, som kunde anses anstötliga, och en bön till konsistoriet att medgiva uppförandet.⁷¹

Studenternas båda skrivelser föredrogos i konsistoriet den 2 juli,⁷² men först vid följande sammanträde den 6 juli fingo Hans Christoffersen och Peder Winstrup det ovan nämnda uppdraget att »revidere den comediam, som de tysche haffde i sinde att agere».⁷³ Ärendet brådskade emellertid, då komedien var avsedd att uppföras någon dag i mitten av juli. Redan den 17 juli var också Winstrup, som tydligen ensam fått stå för undersökningen, färdig med sitt omdöme, vilket gick i på det hela taget välvillig riktning. Han nöjde sig med att påpeka, att råa soldaters liv, seder och ord återgåvos alltför fritt och att Guds namn brukades på ett vanvördigt sätt genom åtskilliga eder sådana som »Bey Gott, Gott straff mich etc.», vilka lades i de agerandes mun. I övrigt ansåg han, att det i komedien knappast fanns något, som kunde anses strida mot fromhet och goda seder.⁷⁴ I överensstämmelse med detta yttrande uppsattes svarsskrivelsen till kansliet. Huruvida studenterna fått sin önskan uppfylld, veta vi emellertid inte.⁷⁵

I sin egenskap av konsistoriemedlem har Peder Winstrup även måst delta i skötseln av universitetets gods och i behandlingen av de olika spörsmål, som av statsmakten förelades konsistoriet för yttrande. Dylika yttranden kunde önskas inom de mest skilda områden beträffande saker av så extraordinär beskaffenhet, att vederbörande inte var fullt på det klara med hur man skulle förfara, och därför önskade

Peder Winstrups censur över de tyska studenternas komedi »Judith och Holofernes»

höra konsistoriets mening. Det kunde röra sig om kätteri och gudsbespottelse, om otukt, om försvärjelse åt djävulen, om trolldom o. s. v.⁷⁰

Sitt mest tidsödande uppdrag skulle Peder Winstrup emellertid få i samband med det nyvaknade intresset för skolväsendet. Arbetet med skolreformerna hade med nödvändighet måst ligga nere under de år Kristian IV var indragen i trettioåriga kriget, men då freden i Lybeck 1629 åter säkrat landet arbetsro, upptog man det på nytt. Ett kungabrev från mars 1631, vilket som så ofta förr klagade över den bristande enhetligheten i undervisningen, »ungdommen til ringe forfremmelse, som noksom af dennem forfares, som fra skolerne universitetet rekommenderes», ålade professorerna i Köpenhamn och Sorö att utarbete en fast och enhetlig plan för latinskolorna. Resultatet blev skolreglementet av år 1632, den mest fullständiga skolplan man dittills sett i Danmark. Förutom genom en rad särbestämmelser är denna plan särskilt betydelsefull genom den plats den tillerkänner såväl Jersins

grammatikmetod som det danska språket.⁷⁷ Det skulle emellertid gå sämre med verkställandet. Av de läroböcker, till vilka planen hänvisade, utkommo nämligen blott några få,⁷⁸ vartill kom, att det redan förefintliga bokbeståndet först skulle genomses och rättas av professorerna, innan det fick tagas i bruk.⁷⁹

Den 31 augusti 1633 föredrogs sålunda i konsistorium en skrivelse från kanslern angående översyn av Jersins redan utkomna omarbetade latinska grammatik. Konsistoriets protokoll meddela härom: »Bleff leest H. Cancelers fortegnelse om den nye grammatica, att fem ex professoribus, nemblig D. Nic. Petræus, M. Joh. Erasmi, M. Thomas Bangius oc M. Joh. Christophorus och M. Petrus Winstrupius schulle den horis antemeridianis revidere, oc med grammatica Gissensium, Jersini, Rhenii et Smidii conferere, oc huis aff dennom da bliffuer noteret i saa maade, schall om efftermiddag aff det gandsche consistorio igennemseeis».⁸⁰ Så gott som hela professorskåren sattes sålunda i arbete. Den anbefallda översynen skulle emellertid komma att draga ut på tiden, och detta trots att föreläsningarna till en början blivit inställda, för att som redan påpekats professorerna skulle få möjlighet att odelat ägna sig åt den förelagda uppgiften.⁸¹

Långsamheten i behandlingen synes dock mindre ha berott på bristande arbetsintensitet än på överdrivet ändringsnit. Härför talar bl. a. den omständigheten, att den student, som fått i uppdrag att renskrivna det utarbetade, tydligtvis haft så mycket att göra, att professorerna ansett sig böra tilldela honom ett stipendium, under det han ursprungligen endast haft 4 rdl. för sitt arbete.⁸²

I maj 1634 voro kommitterade äntligen färdiga med etymologien, och konsistoriet uppmanade dem att omedelbart fortsätta med syntaxen »oc kand der thil brugis foruden de autores, mand thilforn haffuer hafft, Sylvius Ambianus, Vogelmannus, Analecta Goclenii, Gotschalculus, Bencius, Hadrianus Cardinalis, Orlandus a Peschet».⁸³

Då den drivande kraften i arbetet, professor Niels Pedersen Aurilesius, kort därefter insjuknade, kom arbetet att ligga nere en längre tid.⁸⁴ Först den 3 december var man färdig att fortsätta med syntaxen.⁸⁵ Innan dess hade emellertid Peder Winstrup begåvats med ännu en uppgift. Den 11 september 1634 hade konsistoriet givit honom i uppdrag att börja »elaborere syntaxin græcam»,⁸⁶ vilket vittnar gott om

det anseende han såsom språkman åtnjöt hos kollegerna. Den grekiska grammatik det här är fråga om, var troligen även den ett verk av J. D. Jersin.⁸⁷ Vi sväva emellertid i fullständig okunnighet om vilket arbete P. Winstrup nedlagt på omarbetningen, då grammatiken aldrig blev färdig trots kanslerns uppmaning till skyndsamhet.⁸⁸ Arbetet med den latinska grammatiken hade emellertid fortsatts, och år 1636 utkom den för de lägre klasserna avsedda upplagan, vilken i allt väsentligt var ett arbete av den kände språkmannen Thomas Bang.⁸⁹

Då hade Peder Winstrup redan för längesedan lämnat sin tjänst såsom professor vid Köpenhamns akademi och intagit en ännu mera framträdande plats i samhället. I januari 1635 hade nämligen konungens hovpredikant Christen Jensen avlidit på Fredriksborgs slott, och konungen hade därför i en skrivelse av den 18 februari givit professorerna tillkänna, att det var hans vilja, att de skulle meddela »Os elskel. mester Peder Winstrup, att vj hannom till voris hoff prædikant ville bruge». Så hade också skett på konsistoriesammanträde den 28 februari 1635.⁹⁰

Man måste i detta sammanhang fråga sig, vilka anledningarna kunna ha varit till att en så ung man, som dessutom ännu inte var prästvigd, kunnat komma i åtanke till denna höga och ansvarsfulla befattning. Det ligger nära till hands att härvid tänka på välvillig medverkan från den inflytelserika släkt- och vänkretsen. Kristian IV var emellertid en man, som inte så lätt lät sig påverkas av andra. Han ville gärna själv höra och se, när det gällde att kalla personer till ansvarsfulla poster, och särskilt måste detta ha varit fallet beträffande dem, som skulle tillhöra hans närmaste omgivning.⁹¹ Enligt Winstrups eget vittnesbörd,⁹² bestyrkt av andra uppgifter, var det också kungen själv, som tagit initiativet i detta fall. Anledningen skall ha varit, att han blivit imponerad av de predikningar den unge professorn höll på slottet.⁹³

Kung Kristian hade nämligen ålagt de professorer, som lämpade sig därför, att predika för honom, så ofta han befann sig i huvudstaden.⁹⁴ Närmast gällde det härvid latinsk predikan, men även modersmålet kunde någon gång komma i fråga. I februari 1632 hade sålunda kanslern meddelat rektor, att han skulle tillsäga professorerna, att de skulle hålla sig beredda att hädanefter varje onsdag predika för Hans

Majestät »og det vernacula lingua».⁹⁵ Det stora intresse konungen visade för dessa av professorerna hållna gudstjänster framgår också därav, att han understundom själv angav den text, som skulle behandlas.⁹⁶ Att Kristian IV redan från första stund skulle komma att lägga märke till Winstrup, är inte underligt. Redan hans yttre verkade imponerande. Den harmoniskt byggda kroppen, det fint skurna, ovala ansiktet med hög panna, välformad, något böjd näsa och intelligenta, vakna ögon kunde inte undgå att göra intryck. En medfödd värdighet i uppträdandet i förening med en naturlig älskvärdhet och humor gjorde sitt till att höja det goda intrycket.⁹⁷ Härtill kom den retoriska förmågan. Hans predikningar sakna visserligen egentlig originalitet men kännetecknas av stor lärdom, formell elegans, kraft och fyndighet i ord- och bildval. Stort intryck gjorde det också på samtiden, att han ofta höll sina timplånga predikningar och tal på latin utan koncept.⁹⁸ Även röstresurserna och kraften i framförandet synas av senare uppgifter att döma ha varit imponerande. När han upphävde sin röst, skall det hava hörts som »åskeknallar, hvilka kommit hvar åhörare att darra och framkallat svettddroppar i tempelhalvvet», och när han slog i predikstolen, skall han ha liknat Vulcanus, »när denne slog Jupiter för pannan så hårdt att vishetsgudinnan Minerva fullvuxen framsteg derur».⁹⁹

Innan vi övergå till att följa Winstrup i den nya verksamheten, skola vi dock först kasta en blick på hans rent personliga förhållanden under den tid, då han ännu var professor vid Köpenhamns universitet.

Efter att under den första tiden ha haft sin bostad i biskopsgården synes han tämligen snart ha börjat tänka på att bilda ett eget hem. I den vackra och begåvade Maria Baden, dotter till borgmästaren i Horsens Ernst E. Baden, hade han nämligen funnit en passande livsledsagerska.¹⁰⁰ Av ett brev från den forne studiekamraten Hans J. Svaning, nu professor vid Sorö akademi, framgår, att de ungas trolovning ägt rum senast i mars månad 1634.¹⁰¹ Den 20 juli stod bröllopet, till vilket tvenne högstämda dikter sågo dagens ljus.¹⁰² Genom äktenskapet kom Winstrup att knytas till en förnäm och inflytelserik familj. På mödernet härstammade nämligen Maria Baden från den berömde historikern och kunglige historiografen Hans Svaning i Ribe. Den sedermera så kände danske ärkebiskopen Hans Hansen Svane var

hennes morbroder. Vidare var en moster till henne gift med den ovan nämnde hovpredikanten hos Kristian IV, teol. doktor Christen Jensen.

Även ekonomiskt sett synes Peder ha gjort ett gott parti, då hustruns morföräldrar borgmästaren i Horsens Hans Olufsen Riber och hans hustru Anne Hansdatter Svaning uppgivas ha varit mycket välbärgade och hennes fader förutom borgmästaretjänsten även innehade befattningen såsom kunglig ränteskrivare i Norra Jylland och sedermera tillika blev kunglig tullförvaltare i Horsens.¹⁰³

Hovpredikantstiden

Ämbetsutövningen

DET VAR INGEN LATT UPPGIFT, som förestod den till hovpredikantens inflytelserika men också ansvarsfulla post kallade unge akademikern. Den krävde inte endast duglighet och begåvning utan också diplomatisk talang och förmåga att kunna finna sig till rätta i hovlivets av intriger mättade luft.

Särskilt stora måste kraven ha varit vid denna tid, då konungens sinnesjämvikt var allvarligt rubbad. Åren, motgångarna i det några år tidigare avslutade kriget, den i krigets spår följande ekonomiska depressionen, fältlivets strapatser och det alltmer stegrade behovet att söka glömska och tröst i vinbägaren, hade inte gått spårlöst förbi, utan gjort Kristian IV ömsom melankolisk och orolig, ordknapp och uppbrusande. Husliga sorger bidrogo till denna sinnesutveckling. Bittert kände den åldrande mannen det, att hans äktenskap med Kirsten Munk slutat med en olycka, ja katastrof. Andra händelser, som drabbat honom hårt, var moderns år 1631 timade död och förlusten av den älskade sonen hertig Ulrik. Till dessa personliga sorger kommo så landsolyckor såsom Kronborgs brand 1629 och den stora stormfloden 1634, då många tusen människor drunknade och en hel ö försvann i havets djup.¹

Men det var inte endast konungens labila själstillstånd, som gjorde hovpredikantens ställning ömtålig. Härtill bidrog också livet vid hovet, ett hov, där intrigerna florerade och där konungens föga lovvärda exempel medförde, att spel, dryckenskap och osedlighet hörde till ordningen för dagen. Samtida berättare framhålla också, att man måste vara både döv och blind för att bevara sig opåverkad i denna omgiv-

ning. Särskilt svår måste ställningen ha varit för hovpredikanten, som inte endast var tvingad att höra och se allt detta utan även måste uttala sin dom däröver, om han inte ville svika sin ämbetsplikt.²

Nu gick det väl inte alltid så våldsamt till i Kristian IV:s omgivning. De festliga sammankomsterna började ofta med värdiga samtal, där även teologiska problem ventilerades, och konungens humor kunde ibland skapa en glättig stämning. Musikalisk underhållning hörde till de finare inslagen i umgängeslivet. Så blandades de primitiva formerna för livsglädje med smaken för finare njutningar.³ Det var inte heller alla hovmän, som delade sin konungs förkärlek för bågaren. Även bland dem påträffade man män med djupare andliga behov. Man kan då särskilt tänka på konungens kansler, den fromme, fint bildade Christen Friis till Kragerup, vetenskapernas och den andliga odlingens store gynnare och beskyddare.⁴ I konungens omgivning fanns dessutom en grupp adelsmän, som under mångårig tjänst vid utländska hov tillägnat sig den franska hovtonen och som därför fann njutning i att föra en lätt och förfinad konversation. Typiska äro i detta avseende Corfitz Ulfeldt och Hannibal Sehested. Bakom den polerade ytan dolde sig dock mången gång mycken råhet och sedlig slapphet.⁵

Alla dessa förhållanden ha säkerligen varit kända av Winstrup, då han den 28 februari mottog meddelandet om upphöjelsen.⁶ Om han känt någon tvekan att åtaga sig uppdraget, så har denna i varje fall inte varit långvarig. Senast i slutet av följande månad avlade han nämligen den föreskrivna eden inför konungen,⁷ som då vistades på Jylland,⁸ varefter han återvände till Köpenhamn för att förbereda sig till den förestående prästvigningen. Den 2 maj finna vi honom i konsistoriet, där han tog ett högtidligt farväl av kollegerna vid universitetet.⁹ Dagen därpå ordinerades han så av styvfadern, biskop Hans Poulsen Resen, till präst i den danska kyrkan¹⁰ och stod därmed redo att inträda i sin nya gärning.

Troligt är, att familjen redan vid denna tid flyttat ut till Fredriksborg, där särskild tjänstebostad fanns anvisad åt hovpredikanten i en byggnad, som låg »imellem begge portene» på slottet.¹¹ Platsen var inte obekant för Winstrup. Redan som barn hade han vandrat omkring här och med häpnad beskådat detta mästerverk av byggnadskonst, vilket han fann så vackert, att ingenting på jorden, ja knappast ens

Hans Poulsen Resen. Samtida kopparstick

i himlen enligt hans förmenande kunde vara vackrare.¹² Nu skulle slottet utgöra hans hem och verksamhetsfält, då konungen inte tog hans tjänster i anspråk under sina ofta förekommande resor till rikets olika delar.¹³

Det säger sig självt, att det liv, som hovpredikanten och hans familj tvingades föra, måste bli dyrbart. Löneförmånerna voro dock ganska väl tilltagna för den tidens förhållanden. Utöver tjänstebostad på Fredriksborg och de flesta av de övriga kungliga slotten¹⁴ utgick sålunda årligen ur räntekammaren »till pension och besolding tre hundra rixdaler in specie, till kostpenge huer maanett sexten daler corant, thoe sedvaandlig hoffkledningar, 30 dlr. till huusleje, saa och paa tuende vongheste, huer maanitt tiffue daler corant».¹⁵ Härtill kom »offer» på de stora kyrkliga högtiderna¹⁶ samt penninggåvor från de kungliga och adeln, vilket allt kunde uppgå till betydande belopp.

Som exempel kan nämnas, att efterträdaren i ämbetet, doktor Jacob Matthiesen, som noga bokfört allt han mottagit, anger summan av vissa och ovissa inkomster under sju år vid hovet till 10214 rdl., förutom stora mängder hjortar, rådjur, harar, lamm, gäss, färsk fisk och smör.¹⁷

Innan vi övergå till att redogöra för Winstrups allmänna ämbetsåligganden, skola några ord ägnas åt hans ställning inom den kyrkliga organisationen. Det kan härvid först konstateras, att det av allt att döma inte funnits någon stadga som reglerat hovpredikantens förhållande till biskopen på Själland. Redan ställningen som kungens personlige själasörjare torde dock ha ställt honom utanför stiftschefens inspektion. Riktigheten av detta antagande bestyrkes också, som vi längre fram skola se, av en av förpliktelserna i den märkliga ed, hovpredikanten hade att avlägga vid sitt ämbetstillträde, vilken gör det otänkbart, att han kunnat vara ansvarig inför någon annan än majestätet självt.¹⁸

Ännu en fråga kräver i detta sammanhang ett svar. Har hovpredikanten endast haft att betjäna konungen personligen, eller har han haft en verklig hovförsamling? Då orden i fullmakten, att han lovar att på anfordran följa kungen på hans resor, äro alltför vaga att bygga en slutsats på, måste problemet angripas från annat håll.¹⁹

I Ordinantian fastslås bl. a. sockenprästens rätt att uppbära s. k. »offer» av församlingborna under de tre stora kyrkliga högtiderna.²⁰ Nu förekommer denna post även bland hovpredikantens inkomster, och det har också varit möjligt att fastställa, vilka som framburit dessa gåvor. I alla kontrollerbara fall har det förutom kungen själv visat sig vara medlemmar av den kungliga familjen, rådet, hovet och det danska kansliet.²¹ Slottsbetjäningen och därmed jämställbar personal har däremot framburit sina »offer» till den s. k. slottsprästen.²² Det kan därför anses som säkert, att Winstrup visserligen i första hand varit knuten till konungens person men dessutom haft en verklig hovförsamling sig anförtrodd.²³

Vilka voro då de uppgifter, som åvilade hovpredikanten? I fullmakten heter det endast helt allmänt, att han lovat »sig vdi alle maader att ville skicke och forholde effter Ordinanzten, och effter den æd, hand os soritt och giord haffuer».²⁴ Vad Ordinantian beträffar, så

ålade denna prästen i huvudsak två uppgifter. För det första skulle han predika.²⁵ Närmare bestämmelser om hovpredikantens predikoskyldighet synas dock inte ha varit utfärdade. Detta är också förklarligt, då han såsom medlem av den reslystne konungens personliga omgivning måste föra en i hög grad ambulerande tillvaro. Praxis synes dock ha varit, att han förrättat högmässogudstjänsten på söndagarna och de större helgdagarna, dock endast när konungen var närvarande. Härför talar bl. a. det förhållandet, att det ingick i slottsprästens skyldigheter att svara för »fromessen» i slottskyrkan vid dessa tillfällen och att predika där varje onsdag och fredag, detta vare sig kungen var närvarande eller inte.²⁶ Strikt har denna fördelning av predikoskyldigheten inte följts. Det kunde således inträffa, att hovpredikanten fick förrätta gudstjänsten även vid de tillfällen, då detta normalt ålåg slottsprästen. I övrigt har han haft att predika på särskild anfordran av konungen.²⁷

Även om hithörande ämbetsåligganden således inte varit alltför ofta påkommande, ha de säkerligen krävt både lång och ingående förberedelse, då Kristian IV enligt Winstrups eget vittnesbörd hade stora krav, just när det gällde predikan, och inte gärna hörde olärda Guds ords förkunnare.²⁸

Som andra huvuduppgift ålåg det — likaledes enligt Ordinantian — hovpredikanten att förvalta sakramenten och att i samband därmed fungera som biktfader,²⁹ en grannliga uppgift med tanke på kungens föga förebildliga livsföring.

Frågan är då, hur samarbetet gestaltat sig mellan kungen och hans själasörjare. Det hade legat nära till hands att förmoda, att Kristian IV, som i sin kända strävan att själv få bestämma allt brukade omgiva sig med osjälvständiga naturer, svårligen skulle kunnat finna sig tillrätta med en person av Winstrups kraftfulla och självsäkra typ. Nu är det emellertid ett faktum, att kungen fullt medvetet avvek från ovannämnda regel, när det gällde besättandet av hovpredikantsämbetet. Till innehavare av denna utsatta post utsåg han nämligen med förkärlek män med mera självständig läggning.³⁰ Det är därför förklarligt, att han ifrån första stund kom att omfatta Winstrup med den största välvilja. Under den treåriga dagliga samvaron lärde han sig också att alltmer värdera hans duglighet som predikant och själasörjare,

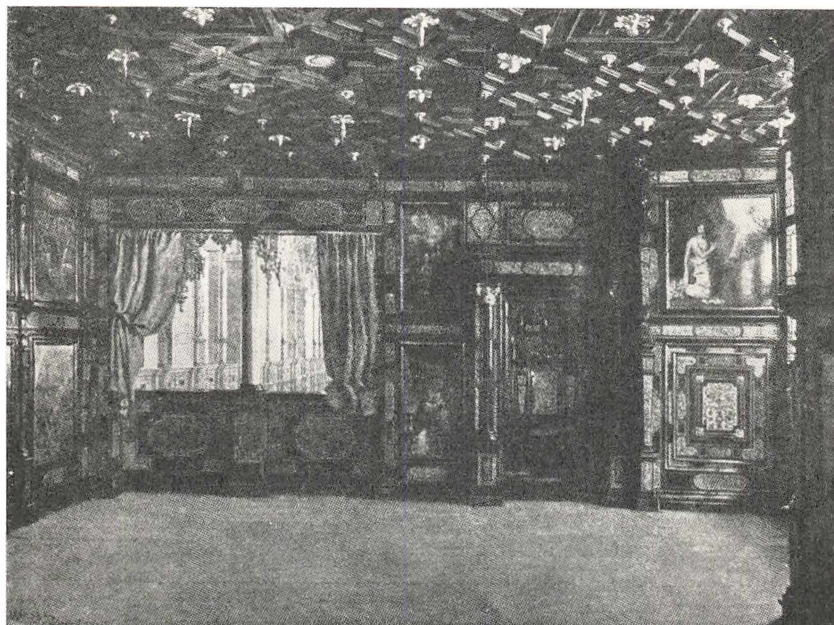
hans stora nit och användbarhet i olika uppgifter, hans gudsfruktan och oförvitliga livsföring.³¹

Uppskattningen var ömsesidig. Winstrup å sin sida fann nämligen i sin kunglige gynnare i det stora hela en man efter sitt sinne.³² Med tillfredsställelse konstaterade han kungens enkla, fasta lutherska tro, grundlagd i barndomen och sedermera alltmer befäst genom händelseutvecklingen såväl inom som utom landet. Han gladdes över den uppmärksamhet och andakt, som den kunglige åhöraren lade i dagen vid gudstjänsterna, vilka sällan försumrades. Verkliga högtidsstunder för Winstrup utgjorde de ofta förekommande skriftermålen, då han med rörelse kunde iakttaga majestätets uppriktiga ånger och stora ödmjukhet inför Gud, som bl. a. tog sig uttryck däri, att kungen vid dessa tillfällen hela tiden förblev liggande på knä, medan hovpredikanten såsom Kristi ställföreträdare fick intaga den kungliga stolen.³³

Under vistelserna på Fredriksborg försiggingo dessa skriftermål i den bönkammare, som Kristian IV låtit inrätta i slottskyrkan, där han bl. a. förvarade en tavla föreställande den vision av den törnkrönte Frälsaren, som han haft i lägret i Rothenburg den 8 dec. 1625, då han tidigt på morgonen i sin kammare bad till Gud för protestantismens sak. Här i denna stämmingsmättade omgivning fördjupade sig också de båda männen i den Heliga Skrift för att där finna tröst och ledning. Vid dessa tillfällen gavs det möjlighet för den unge hovpredikanten att göra sin stämma hörd i frågor, som rörde det världsliga livet, då kungen enligt Winstrups uppgift hade för vana att fråga Bibeln till råds, även när det gällde det politiska handlandet.³⁴

Men den på det hela taget så ljusa tavlan hade också sina skuggor. Den som dagligen vistades vid hovet, kunde inte undgå att se även bristerna. Kristian IV var nämligen »det ene öieblik troens, næste lystens og syndens barn».³⁵ Det fanns liksom ingen samstämmighet mellan det inre livet med Gud och det yttre med världen. Det blev därför mången gång nödvändigt för själasörjaren att uttala sin dom över felstegen, och han fann därvid till sin glädje, att till och med mycket skarpa förmaningar ständigt mottogos med största ödmjukhet av vördnad för Kristus.

Med det sagda som bakgrund och med tanke på de möjligheter till dagliga personliga samtal, som ställningen som hovpredikant erbjöd,

Kristian IV:s bönkammare på Fredriksborgs slott med tavlan, föreställande hans syn vid Rothenburg. Efter en skiss av Heinrich Hansen från 1858, Fredriksborg

kunde det synas troligt, att Winstrup skulle ha påverkat kungen i såväl etiskt som religiöst avseende. Härpå finns det dock inga säkra tecken. I varje fall kan man inte spåra någon större förändring i dennes livsföring under dessa år.³⁶ Visserligen omtalar Winstrup i minnestelet över Kristian IV, att denne ständigt tog största hänsyn till honom i allt som rörde religionen, men detta yttrande torde dock få tolkas så, att han haft inflytande på konungen i vad som angått de kyrkliga ärendenas behandling. En del av de viktiga förordningar, som tillkommo under denna tid, ha säkerligen haft sin upphovsman i Winstrup.³⁷

Utöver här skildrade uppgifter har hovpredikanten haft ett flertal andra att fylla, vilka likaledes ålegat honom enligt Ordinantians allmänna bestämmelser. Hit hör exempelvis omvårdnaden om änkor, faderlösa och andra, som hade det svårt. Till den senare kategorien räknades bl. a. de evangeliska kristna, som förföljdes för sin tros skull

Corfitz Ulfeldt. Oljemålning. Privat ägo

eller höllos fångna bland hedningarna. Även här visade kungen sitt förtroende för Winstrup, i det han överlämnade åt honom att handha och fördela de medel, som anslogos för dessa ändamål. Följden blev en omfattande skriftväxling, som sträckte sig över de muhammedanska länderna ända bort till Japan.

I likhet med vad som varit fallet med såväl företrädare som efterträdare i ämbetet, har det även ålegat Winstrup att vaka över de kungliga barnen i vad angår deras andliga fostran. Det vackraste draget i Kristian IV:s familjeliv var nämligen den stora omsorg han ständigt visade sina många barn, för vilka han endast ansåg den bästa undervisning god nog.³⁸ Säkra upplysningar om hur Winstrup fullgjort hithörande uppdrag saknas emellertid.

Detsamma gäller tyvärr om hans medverkan vid de stora högtidligheter av mer eller mindre officiell karaktär, som tid efter annan före-

Leonora Christina. Oljemålning. Privat ägo

kommo vid hovet. Det hade sålunda ur många synpunkter varit av intresse, om det hade gått att fastställa, huruvida han officierat vid den högtidliga ceremoni, som ägde rum på Köpenhamns slott den 9 oktober 1636, då Kristian IV under utvecklande av den största prakt gifte bort sin älsklingsdotter Leonora Christina med den sedermera så sorgligt ryktbare unge adelsmannen Corfitz Ulfeldt.³⁹ Det troliga är, att det varit Winstrup, som förrättat vigseln, eftersom det var brukligt, att hovpredikanten officierade vid alla mera högtidliga akter, då de ägde rum på Köpenhamns eller Fredriksborgs slott.⁴⁰ Antagandet stödes därav, att Winstrup tre dagar före bröllopet på kunglig befallning promoverats till teologie doktor vid Köpenhamns universitet.⁴¹ Den tanken ligger onekligen nära till hands, att kungen velat, att den som skulle viga hans älsklingsdotter, skulle inneha den högsta akademiska värdigheten, och därför ålagt universitetet att promovera honom.

Utöver här omnämnda åligganden, som alla mer eller mindre hänföra sig till bestämmelserna i Ordinantian, hade hovpredikanten att i sin ämbetsutövning rätta sig efter den i fullmakten nämnda eden. Då dennas i många avseenden märkliga bestämmelser inte tidigare beaktats, skall den här återgivas in extenso.⁴²

»Efterdj Eders Kongelig Maj. nadjst hafver forordineret mig til Eders May:“ hofpredicant, da lofver jeg Eders May:“ sand troeschab, och at jeg will forfremme dett Eder May:“ kand were till ære, lydelse och fred.

Ochsa lofver jeg, at jeg vill vere flichtig udj mit kald och embede, mig nu befales, saa lenge jeg bliffver derved.

Disligeste schall jeg med Frederichsborg skole efter derpaa gjorde foundationes flichtig inseende hafve, med idelig visitationib. och inseende med börnene deris forfremmelse och optegning, uden nogen aanseende till talsmand, gunst gaffve, eller venschab, saa och aarligen inqvirere och forfare om dj af Eders Kong. May:“ och andre til fornemfde schole gifne och funderede penge och rente til den brug di stiftet ere anvendis, fornemmer jeg och pengene hos wisse folch at udstaa, deris rente iche aarligen och till rette tide at erleggis, vill jeg först lensmanden derom advare, dersom da iche raad dertil schaffis, vil jeg det Eders Kong May:“ tilkiende giffue.

Dersom jeg enten uforseendis eller af menischelig schrobelighed nogit forsømmer, da forlade mig det Gud for Christi schyld, men herimod vill jeg af ret forset intet giöre.

Om jeg i sandhed forfarer at nogen geislig mand herudj riget lerde nogen vrang och vilfarende lerdøm, som war imod vor christlig religions artichle da vill jeg det iche fordölge, men Eders Kong. May:“ sligt underdanist giffue tilkiende.

Jeg vill och före it sagtmodigt och stille leffnit, saa at ingen aff min ombgengelse schal tage forargelse, och ellers i alle maader giöre det en fromb hofpredicant och retsindig Guds ords tiener tilhör, saa sandt hielp mig Gud och hans hellige ord ved Jesum Christum.»

Sitt löfte att befrämja det som kunde vara till kungens »ære, lydelse och fred» fick Winstrup snart tillfälle att uppfylla. Strax innan han tillträdde hovpredikantstjänsten hade den aldrig helt avblåsta striden

Kirsten Munk tillsammans med de tre äldsta döttrarna (längst till höger Leonora Christina) och sonen Valdemar Christian. Oljemålning, Wedellsborg

kring Kirsten Munk åter slagit ut i full låga.⁴³ Några av hennes vänner hade då i en skrivelse till kungen begärt, att förbudet för henne att lämna Boller och Rosenvold, där hon internerats, skulle upphävas. Till denna begäran hade de, obetänksamt nog, fogat några ord om att hon själv inte kände till, varför man begränsat hennes rörelsefrihet.

Detta väckte till den grad kungens vrede, att han tillsatte en kommission med uppgift att underkasta den trolösa hustrun ett förhör rörande hennes förhållande till den forne älskaren, Rhengreven Otto Ludvig av Salm. Kommissionens arbete blev emellertid resultatöst, då fru Kirsten envist förnekade eller bortförklarade alla allvarigare beskyllningar och endast gjorde obetydliga medgivanden. Kungen gav

henne därför husarrest på Stiernholms slott. Ellen Marsvin, Kirsten Munks moder, som förut helt stått på kungens sida, grep nu oväntat in till dotterns förmån. Orsakerna härtill äro inte fullt klarlagda, men huvudskälet torde ha varit, att hon blivit övertygad om att Dorthea Elisabeth, »den kasserede fröken», verkligen var kungens dotter och inte, som denne förmenade, en följd av hustruns utomäktenskapliga förbindelse. Någon dag efter förhöret, som ägt rum den 2 april 1635, uppmanade hon därför i ett brev kungen att taga den förskjutna hustrun till sig igen, vilket denne emellertid hänfullt avvisade, i det han på sitt vanliga drastiska sätt framhöll, att världen i så fall i honom inte skulle se en man med hatt på huvudet »mens med to öyne behengt med to briller».⁴⁴

Den stridbara kvinnan gav emellertid inte saken förlorad. Av svaret hade hon trott sig förstå, att kungens tvivel på sitt faderskap till Dorthea Elisabeth var den egentliga orsaken till hans vrede. Hon menade därför, att om det blott ginge att avlägsna detta tvivel, så skulle det svåraste hindret för samförstånd mellan makarna vara undanröjt. Hennes taktik kom därför i fortsättningen att gå ut på att vinna detta syfte. Det gällde då närmast att försöka få till stånd ett personligt sammanträffande med kungen, vilket inte var så lätt, då dennes förbittring mot henne var i ständigt stigande. I december 1636 vågade hon dock försöket. Kungen höll då hov på Antvorskov, varför Ellen Marsvin styrde färden till det närbelägna Slagelse. Där gav hon sig emellertid inte omedelbart tillkänna. Hon insåg nämligen klart, att saken var ömtålig och att det därför gällde att först undersöka stämningen och framför allt — att finna en böneman med tillräckligt stort inflytande på högsta ort. En sådan fann hon slutligen i hovpredikanten, vilken hon lät kalla till sig.⁴⁵

Det är svårt att avgöra, vilken inställning Winstrup haft i själva sakfrågan. Tänkbart är, att han av hustruns släktingar påverkats i för Kirsten Munk gynnsam riktning. Denna hade nämligen under sin nödtvungna vistelse på Stiernholm knutit kontakt med borgerliga kretsar i det närbelägna Horsens, särskilt med den med Winstrup befryndade familjen Svane.⁴⁶ Hur än härmed må förhålla sig, säkert är, att Winstrup velat medverka till att den för kungen påfrestande striden fick ett slut. Detta framgår därav, att han vid sitt samtal med Ellen

Ellen Marsvin
Oljemålning, Rosenborg

Marsvin lovade utverka, att hon blev mottagen på slottet. Dessförinnan hade han dock avtvingat henne ett löfte att inte försöka påverka kungens barn med Kirsten Munk och att inte föra frågan om Dorteia Elisabeths börd på tal.⁴⁷

Det var ett ömtåligt uppdrag den unge hovpredikanten åtagit sig. Motsättningarna vid hovet voro nämligen stora. Här vistades en del av kungens barn med Kirsten Munk, vilka alla arbetade för moderns upprättelse och härvid stöddes av så mäktiga män som Corfitz Ulfeldt, kungens svärson. Men här fanns också Vibeke Kruse, som på allt sätt motarbetade sin företräderska i kungens gunst.⁴⁸ Att under sådana förhållanden uppträda som talesman för endera parten kunde vara farligt. Winstrup gick emellertid djärvt till verket och lyckades verkligen efter ett längre samtal förmå kungen att bifalla Ellen Marsvins begäran.⁴⁹

Den bedragne äkta mannen tycks dock ha haft vissa förningar om att sammanträffandet med svärmodern skulle medföra tråkigheter,

vilket framgår av följande ord, vilka han riktade till bönemannen Winstrup vid slutet av samtalet: »Doctor, uy erre uis pa, at ded faar en skyden ende». Winstrup tycks emellertid ha varit fast övertygad om sin klients ordhållighet och invände djärvt och inte utan myndighet: »Ney, med Gudtz hiielp, ded skeer inted, hun haffuer suoren for mig, at hun icke skal tale ett ord, som kan beuege E: M: til fortørnelse y nogen made», vartill kungen något irriterad svarade: »Ia, ia, tyden skal giiffue ded».⁵⁰ Kungen skulle också få rätt.

Ellen Marsvin hade inte vistats många dagar på slottet, förrän hon bröt sitt löfte till hovpredikanten och tydligt började visa, vad hon hade i sinnet, i det hon för kungen framhöll, hur mycket Dorthea Elisabeth liknade honom. Detsamma yttrade hon till andra och drog sig inte ens för att föra saken på tal med Vibeke Kruse. Att händelseutvecklingen varit pinsam för Winstrup, som hela tiden fick tjänstgöra som förbindelseled mellan parterna, säger sig självt.⁵¹ Säkerligen har han också gjort vad han kunnat för att undvika den hotande katastrofen. Då den intriganta kvinnan försökte vinna konungens barn med Kirsten Munk för sina syften, ansåg denne måttet vara rågat. I ett vredgat brev klandrade han hela hennes uppträdande och framlade ännu en gång bevisen för hennes dotters otrohet.⁵² I sitt svar förklarade sig Ellen Marsvin beredd att med ed bekräfta, »at hun aldrig havde mærket, enten at Dorthea Elisabeth ikke anstod kongen lige så godt som de andre børn, eller at fru Kirsten havde stået i utilladeligt forhold til rhingreven».⁵³ Kungen tog genast fasta på detta och sände Winstrup till henne med en i överensstämmelse härmed utarbetad förklaring, vilken han krävde, att hon skulle bekräfta med ed i närvaro av honom själv och hovpredikanten.⁵⁴ Då den senare infann sig hos henne, förklarade hon sig emellertid omöjligen kunna villfara kungens begäran. Vis av skadan antecknade då Winstrup hennes ord på baksidan av den uppsatta förklaringen, varefter han förmådde henne att skriftligen bekräfta, att han rätt återgivit svaret.⁵⁵ Med detta begav han sig så till kungen, som blev högeligen förtörnad. För tillfället fanns dock ingenting att göra, då föremålet för vreden känt marken bränna under sina fötter och därför lämnat slottet.

Man hade kunnat vänta, att utgången av de här skildrade händelserna skulle ha rubbat Winstrups ställning hos båda parterna. Att

detta inte blev fallet, tyder onekligen på att han ägt en stor fond av diplomatisk skicklighet, något som han skulle ge prov på även vid senare tillfällen under sin skiftesrika levnad.

Har ställningen såsom kungens troman sålunda försatt Winstrup i åtskilliga mindre angenäma situationer, så har den också erbjudit uppgifter av behagligt slag. En dylik var säkerligen den i hovpredikantseden omnämnda skyldigheten att öva tillsyn med »den kongelige frieskole i Hilleröd» invid Fredriksborgs slott.⁵⁶ För sin tillkomst hade denna att tacka det efter freden i Lybeck nyvaknade intresset för det högre skolväsendet.⁵⁷ Med sina tre klasser kom den att till formen intaga en mellanställning mellan de mindre skolorna i köpstäderna och de stora kapitelskolorna i stiftsstäderna. Dess särprägel låg således inte i den yttre uppbyggnaden utan i dess karaktär av ett »institutum regium», en kunglig stiftelse, vars ekonomi och administration voro utformade på ett egenartat sätt. Medan landets allmänna latinskolor stodo under överinseende av biskoparna i de olika stiftet, var däremot tillsynen över Kristian IV:s skola lagd i händerna på ett särskilt »skolarkat», ett råd på tre personer bestående av länsmanen⁵⁸ på Fredriksborgs slott, kungens hovpredikant och slottsprästen vid Fredriksborg, vilka under direkt ansvar inför konungen hade att förvalta skolans medel och i allt svara för dess välfärd.

Enligt stiftelseurkunden ålåg det hovpredikanten och slottsprästen att anställa rektor och lärare, bestämma lärarepersonalens löneförmåner, fördela de årliga beneficierna samt att genom täta inspektioner övervaka undervisningens tillstånd.⁵⁹ Det har däremot rått oklarhet om vem som ytterst varit ansvarig för skolans ekonomi, då tydliga bestämmelser härom saknas i stiftelseurkunderna.⁶⁰ Hovpredikantseden lämnar emellertid klart besked på denna punkt. Även denna uppgift har ålegat Winstrup, som sålunda i alla avseenden kommit att intaga den ledande ställningen inom skolarkatet.⁶¹ Tyvärr saknas säkra upplysningar om hur han gått tillväga vid fullgörandet av sina många uppdrag såsom skolchef. Belåtenheten på högsta ort med det arbete han nedlagt till skolans fromma måste dock ha varit stor, eftersom han även efter hovpredikantstiden blev tillkallad såsom sakkunnig i frågor, som rörde den kungliga stiftelsen.⁶²

Här skall endast pekats på en liten detalj, som hänför sig till det

ekonomiska området. Till de förmåner skolan i ekonomiskt avseende åtnjöt, hörde bl. a. rätten till $\frac{1}{5}$ av de pengar, som nedlades i »fattigblokken» i Fredriksborgs slottskyrka. Nu uppgingo inkomsterna härav under Kristian IV:s regeringstid till i medeltal 250 rdl. årligen. Granskar man uppgifterna för de olika åren, så finner man emellertid, att det influtna beloppet år 1637 uppgick till inte mindre än 652 rdl., varav kungen tillskjutit en större summa, medan det år 1639 sjönk till 98 rdl.⁶³ Att toppunkten uppnåddes under Winstrups ämbetsstid, är väl knappast en tillfällighet utan får nog tolkas som ett utslag av hans verksamhet. Det förefaller troligt, att den unge hovpredikanten, som livet igenom bevarade ett levande intresse för allt som hörde skolväsendet till, i sina predikningar i slottskyrkan så kraftigt talat den studerande ungdomens sak, att åhörarnas hjärtan veknat med rikliga penninggåvor i »fattigblokken» som synbart resultat.

Betydelsefullast av de uppgifter som enligt hovpredikantsedens bestämmelser åvilade Winstrup, var dock den som hänförde sig till det synnerligen märkliga stadgandet: »Om jeg i sandhed forfarer at nogen geislig mand herudj riget lerde nogen vrang och vilfarende lerdøm, som war imod vor christlig religions artichle da vill jeg det icke forfølge, men Eders Kong. May:^{tt} sligt underdanist giffue tilkiende».⁶⁴ En dylik skyldighet har nämligen, så vitt kunnat konstateras, inte ålegat någon annan utanför regeringens krets stående ämbetsman i riket.⁶⁵ Såsom i annat sammanhang påpekats, hade visserligen professorerna, och i första hand teologerna, sig anförtrott att utöva censur över de böcker, som utkommo i landet samt att på anfordran avgiva betänkande om viktiga spörsmål, bl. a. rörande förseelser mot religionen. Understundom inträffade det också, att de förordnades att ingå i de kommissionsdomstolar, som avkunnade domar i kätteri-processer. Någon förpliktelse likartad med den ovannämnda i hovpredikantens ed föreskrivna ha de dock inte haft vare sig korporativt eller personligen.⁶⁶ Detsamma gäller domkapitlen och deras medlemmar.⁶⁷ Återstår slutligen prästerskap, biskopar och länsmän.

I den ed prästkandidaten före vinningen hade att avlägga inför konungens länsman, heter det endast: »Jeg N. N. — — — lover min naadigste Herre, Kongen, troskab; at jeg vil fremme det, som kan være hans kongelige Majestæt til ære, lydighed og fred. Ogsaa lover

jeg, at jeg vil være flittig i det mig betroede embede, saalænge jeg bliver i det».⁶⁸ Biskopen åter fick vid sitt ämbetstillträde inför konungen dessutom lova att taga sig tillvara »for menneskelige meninger og blive fast ved vor kristne tros artikler. — — — og hjælpe til, at landets lov og ret holdes ved magt, samt hvad andet, der efter kongelige Majestæts Ordinants paahviler en superintendent».⁶⁹ Här hänvisas således till bestämmelserna i Ordinantian. Enligt denna skulle den som ville »tiltale en præst eller en degn i en gejstlig sag, tiltale ham for herredsprovsten eller superintendenten i overværelse af vor lensmand for vedkommende stift. Kan de ikke forliges paa denne maade, da maa de indstævne dem for os selv».⁷⁰ Efter tillkomsten av förordningen om landemoder av den 1 maj 1618 blev tillvägagångssättet delvis ett annat. Där stadgas nämligen: »Oc skal til forbemelte moder vdi huer stift de sager foretagis oc ordelis, som til den geistlige jurisdiction henhörer».⁷¹

När det gällde en vanlig präst eller degn, var således gången klar. Rätt forum var i detta fall häradsprost, biskop och landemode, där stiftslänsmannen presiderade, och först i sista hand Kungl. Maj:t. Denna ordning synes också i fortsättningen ha följts.⁷² Riktade sig däremot misstankarna mot en superintendent, var tillvägagångssättet ett annat. Ordinantian föreskriver härom: »Dersom superintendenten befindes ikke at forestaa sit embede saa nidkært, som han bör, — — — eller endog — hvad Gud forbyde — falder i nogen aabenbar syndig last eller kætteri, da skal man indstævne ham for kongen, og saa skal han udtale sig i 2 eller 3 andre superintendents nærværelse efter Sct. Paulus' ord i 1. Timoth. cp. 5, 19».⁷³ Härtill fogas längre fram i samma stycke följande bestämmelse: »Paa det vilkaar skal han ogsaa have under sig alle provster, sognepræster og prædikanter; og de skal lyde superintendenten, medmindre de — hvad Gud forbyde — faar nogen anke mod ham, hvorfor de vil anklage ham for kongen, eller han fører vrang lære eller udviser forsømmelighed i sit embede, og hans forseelse er saa stor, at han enten ikke vil eller kan raade bod derpaa. I saa tilfælde skal hverken præsterne eller de övriga superintendenter forholde sig tavse, om de ved noget saadant. Og lensmændene sammesteds skal give os det tilkende, dersom de ude i stifterne hörer slige rygter om superintendenterne».⁷⁴ Anmälningsplikt har så-

ledes i detta fall ålegat såväl präster som övriga superintendenten samt konungens länsmän.

Det kan alltså anses fastslaget, att hovpredikanten intagit en särställning. Han ensam har haft inte endast rätt utan också skyldighet att obunden av bestämmelserna i Ordinantian och kungliga förordningar direkt för konungen anmäla, så snart han hos någon andlig, vem det vara månne — biskop, professor, domkapitelsledamot eller präst — fann någon »vrang och vilfarende lerdöm». I realiteten har han sålunda intagit ställningen av ett slags justitiekansler i frågor, som rörde renlärigheten.

Det hade varit av intresse, om det gått att fastställa, när den ovan nämnda bestämmelsen i hovpredikantseden tillkommit. Med full exakt-
het har detta dock inte varit möjligt. Tidigast har den påträffats i den ed, som magister Hans Mickelsen den 17 februari 1616 avlade inför Kristian IV,⁷⁵ och det finns otvivelaktigt skäl, om än inte bindande, som tala för att den inte skulle vara äldre. Sista akten i den under mer än en människoålder med sådan bitterhet förda kampen mot kryptokalvinismen hade nyss tagit sin början i och med inledandet av aktionen mot biskop Hans Knudsen Vejle i Odense.⁷⁶ Samtidigt tilltog motsättningen ute på kontinenten mellan katoliker och protestanter och mellan dessa inbördes. Under sådana förhållanden förefaller det inte osannolikt, att konungen just vid den tidpunkten ansett det lämpligt att uppdraga åt den kyrkans representant, som tillhörde hans personliga omgivning, och som redan tidigare fått tjänstgöra som kunglig »relator»,⁷⁷ att hålla ett vaksamt öga på »geistligheden», för att det skulle bli möjligt att snabbt kväva varje ny ansats till irr-
lärighet.

Det skulle inte heller dröja länge, förrän Winstrup till följd av sin ställning som väktare av religionen skulle bli indragen i den bittra lärostriden kring Holger Rosenkrantz, vilken i likhet med Jens Dinesen Jersin ville reformera den skolastiska ortodoxien, som han ansåg ha undanträngt den gamla »enfaldiga» kristendomen. Då denna fejd emellertid redan fått sin utförliga skildring i prof. J. O. Andersens framstående arbete »Holger Rosenkrantz den Lærde», skall den här väsentligen blott följas i sin historiska utveckling med särskilt akt-
givande på Winstrups insats.⁷⁸

I juni 1636 hade Rosenkrantz på egen bekostnad låtit trycka en bok, som han kallade »Fürstenspiegel». Innehållet utgjordes av en samling »traktater» och brev av rent uppbygglig art, författade av den under reformationstiden så kände hertig Albrekt av Preussen. Till betraktelserna hade Rosenkrantz dessutom fogat en förklaring, i vilken han gav öppet uttryck åt sin lära om den dubbla rättfärdiggörelsen, både av tro och gärningar.⁷⁹ Boken väckte genast den största förfäran bland kyrkans målsmän och föranledde redan samma år ett ingripande från de höglärda i Köpenhamn, som i en skrivelse till kanslern framförde anmärkningar beträffande innehållet, samtidigt som de beklagade sig över att utgivaren överträtt förordningen om censurering av all teologisk litteratur.⁸⁰ Året efter följde ett nytt angrepp, i det generalsuperintendenten i Flensburg Stephan Klotz i en till konungen ingiven »censur» beskyllde Rosenkrantz för papism, arianism, osiandrisism och socinianism.⁸¹

Kungen, som mest av allt fruktade nya upprivande lärostrider, sände den 5 oktober Klotz' inlägg till Winstrup med uppmaning till denne att tillvarataga kronans intressen. I ett bifogat brev skriver han nämligen: »Kiere D. Doctor. Jeg sender eder her huos Doctoris Glodtzii iudicium offuer Holger Rossenkranses baag, hvilcked i D. Brochmanno och di andre theologis skal lade sehe och dennom paa miine [vegne?] lade forsta, at i er befallid ad erfahre deris mehning derom och mig derom giøre relation, naar Gud vil jeg kommer til eder igien. Man haffuer længe siden taalid om en baag, som samme Rossenkrantz haffde for, hvorepther jeg med andre haffuer i lang tiid lengtis epther at faa at sehe, som nu er kommen for en dag. Hvad nu vores theologi derom vil judicere, det giffuer tiden. Jeg for min person er i den mehning, at D. Glodtzius ex fundamento haffuer refutherit den punct, och at samme præfation saa vijdt et menneskes justificatio angar, bör at refutheris, saatt folck den kand sehe oc erfare, ad der findis di i verden, som tor lade hannem forstaa, at hand lober gaal mit ij hans store viisdom».⁸²

Winstrup, som, trots att han inte närmare kände Rosenkrantz,⁸³ tycks ha hyst en viss sympati för denne, sände konungens brev och Klotz' anklagelseskraft till professorerna med befallning till dessa att snarast möjligt avgiva betänkande om den lärde ädlingens rättroghet.

Fakultetens ledande man, Jesper Brochmand, var emellertid för tillfället bortrest. Då de övriga teologerna, biskop Resen samt professorerna Hans Brochmand och H. H. Resen, tydligen kände obehag inför uppdraget, sände de bud till den frånvarande med begäran, att han i sin egenskap av »summus» skulle yttra sig först.

Brochmand, som tydligen insåg sakens vikt, grep sig genast an med uppgiften och insände den 21 oktober sitt yttrande till kollegerna. I detta betonar han, att Rosenkrantz visserligen inte kunde påstås hysa några direkt kätterska åsikter men tydligen hyllade en särmening, vilket närmare preciseras. Själv var Brochmand dock av den meningen, att man borde gå försiktigt fram, då det fanns en del ovissa faktorer. En sådan var tydligen Winstrup. Följande ord i skrivelsen ge också klart belägg för vilken nyckelposition den unge hovpredikanten i verkligheten intog: »Jeg raader forøvrigt til, at man nøje udforsker D. Vinstrups mening; thi jeg anser det ikke for raadeligt uden hans vidende og vilje at beslutte noget». Som avslutning følger en uppmaning till kollegerna att söka kontakt med kanslern i avsikt att få tvisten bilagd i stillhet, »for at den fred, som vore kirker ved Guds naade hidtil have nydt i saa rigt maal, ikke skal blive forstyrret».⁸⁴ I ett postscriptum tillfogar brevskrivaren emellertid de betydelsefulla orden: »Klotz' censur billiger og anbefaler jeg som fuldstændig orthodox».⁸⁵ Det förefaller, som om Winstrup rått teologerna till att gå fram med försiktighet. Dessa avfattade nämligen sitt yttrande till konungen på det enkla sättet, att de skuro bort slutet på Brochmands skrivelse och satte en lämplig inledning framför återstoden.⁸⁶

Rosenkrantz blev emellertid inte svaret skyldig. I en skrift »Veritas viæ vitæ æternæ», vanligen kallad »Confessionen», klargjorde han med utgångspunkt i den Heliga Skrift utförligt sin syn på Kristi försoningsverk.⁸⁷ Confessionen kom de i saken inblandade parterna i händerna, och samtliga skyndade att precisera sin ståndpunkt. Av inläggen är fakultetens särskilt skarpt. Författare var även denna gång Brochmand, som nu öppet förklarade, att Rosenkrantz var socinian och att han lärde, att människans försoning med Gud »alene skyldes vor omvendelse». Särskilt förkastlig funno dock teologerna den framförda läran om rättfärdiggörelse av gärningar, vilken förbisåg, »at Guds vrede vil hvile over disse som syndsmærkede».⁸⁸ Professorernas skrivelse gör

Holger Rosenkrantz. Oljemålning från 1636, Rosenholm

på det hela taget ett intryck av småsinthet, och hätskheten i angreppet kan inte förklaras på annat sätt, än att man till varje pris velat komma Rosenkrantz till livs för att skrämma bort hans lärjungar och förhindra varje möjlighet till nya villfarelser.⁸⁹

Winstrups inlägg,⁹⁰ som tillkommit före den 26 mars 1638, skiljer sig då till tonen fördelaktigt från »de höglärdas». Hans strävan synes ha varit att försöka finna Rosenkrantz' verkliga mening. Redan i föreläset förklarar han sålunda, att han på kunglig befallning velat såväl välvilligt betrakta som kritiskt granska Confessionen. Det »goda och det svåra» hade han därför läst om både två och tre gånger, varvid studiet berett honom den största tillfredsställelse, då det kunnat konstateras, att författaren helt hållit sig till Skriftens ord. Tyvärr hade det emellertid visat sig, att det insmugit sig en del skönhetsfläckar, men Winstrup var säker på att Rosenkrantz i själva verket företrädde en långt sundare åsikt, än det gått att pressa fram ur de ofta något dunkla

uttrycken. Ingen skulle vara gladare än han, om detta antagande skulle visa sig riktigt.

Själva »censuren» ansluter sig i uppställningen nära till Confessionens ordning. Den är uppdelad i sex kapitel: Om gudsbilden före fallet, om gudsbildens återställande i människan, d. v. s. vår försoning med Gud i Kristus, om Kristus som förebild och tillika försonare, om Guds dubbla nåd, den fostrande och den förlåtande, om penitensen och dess delar och slutligen om den syndiga människans rättfärdiggörelse, vartill fogas anmärkningar till Rosenkrantz' fem aforismer om rättfärdiggörelse av gärningar samt kommentarer till de bibelställen denne fogar till sin femte aforism. Slutligen preciseras och sammanfattas de uppnådda resultaten i en särskild epilog.

Som allmänt omdöme kan sägas, att Winstrup i sitt inlägg företer en klart ortodox inställning, vilket han också gång på gång själv understryker. Redan i företalet förklarar han sålunda, att han ämnar hålla sig till Luther och »våra teologer». Medan professorerna uteslutande åberopa sig på Bibeln,⁹¹ hänvisar Winstrup i sitt inlägg till Luther, Augsburgska bekännelsen och dess Apologi, med vilka Rosenkrantz enligt hans mening inte stämde överens. Aktstycket är på grund av sitt stora omfång omöjligt att här i detalj behandla. Detta synes inte heller nödvändigt, då det i sak inte innehåller något väsentligt nytt utöver vad Klotz och professorerna presterat och dessutom i sina huvuddrag redan behandlats av prof. J. O. Andersen i hans förut nämnda arbete.⁹² En kortfattad framställning av dess huvudtankar får därför anses tillfyllest.

Efter att först ha anfört betänkligheter mot vissa av Rosenkrantz vid definitionen av gudsbilden före syndafallet använda uttryck, i vilka han spårar arminianskt och katolskt inflytande, går Winstrup över till försoningsläran. Han finner det anstötligt, att Rosenkrantz hävdar, att en återstod av gudsbilden skulle finnas kvar hos människan efter syndafallet. Arvsynden bleve då inte en realitet, och en sådan uppfattning skulle strida mot andra artikeln i Augustana, som uttryckligen förklarar, att alla människor äro födda med synd och underkastade evig fördömelse, om de icke födas på nytt. Man skulle då inte heller kunna tala om en vredgad Gud och om en verklig Kristi försoningsgärning. Winstrup vill visserligen inte direkt beskylla Rosen-

krantz för att hysa dylika om socinianism påminnande tankar. Ja, han påpekar t. o. m. själv, att författaren i samband med läran om Kristus som försonare använder det även av Bibeln för en verklig försoning brukade ordet *λασμός*. Ett förtydligande anser han dock vara på sin plats. Fullt korrekt menar han det vara att tala om en dubbel försoning men påvisar skillnaden mellan Rosenkrantz' och de ortodoxa teologernas åsikter på denna punkt. Alltigenom berömmande yttrar Winstrup sig om Confessionens framställning av Kristus såsom förebild, då denna förklaras vara helt i överensstämmelse med Bibeln. Däremot anser han, att Rosenkrantz för att inte riskera att bli beskylld för antinomistiska villoläror borde närmare precisera sin dunkelt uttryckta lära om en dubbel nåd och ett dubbelt evangelium. Härvid gjorde han klokt i att hålla i minnet Luthers ord: »Den som väl förstår att skilja mellan lag och evangelium, han må tacka Gud och veta, att han är en rätt teolog».

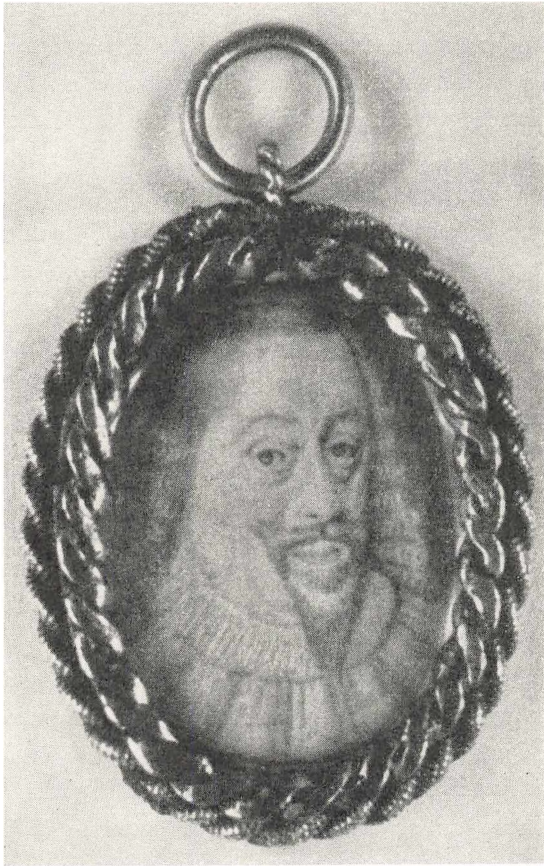
Varnande höjes också pekfingeret, då omvändelsen kommer på tal. Enligt Winstrups mening avvek Rosenkrantz uppenbart från den Augsburgska bekännelsen, då han sidoordnade den nya lydningen med ångern och tron. Winstrup vänder sig också mot att det skulle finnas en dubbel trons akt och menar, att detta påminner om katolikernas tal om fides informis och fides caritate formata. Genom att definiera den rättfärdiggörande tron såsom liv och lydning, d. v. s. hållande av Kristi bud, räcker man dessutom ett finger åt socinianer, arminianer och weigelianer.

I sista kapitlet tar Winstrup upp problemet om rättfärdiggörelsen men förklarar här själv, att professorerna redan sagt allt som kan sägas. Då konungen emellertid allvarligen anbefallt honom att yttra sig även på denna punkt, tvingas han nu till att »snattra likt en gås bland svanorna». Även om Winstrup i sak ansluter sig till teologerna, så bär dock hans polemik även här sin särprägel. Eftersom Rosenkrantz enligt hans mening företrädde en helt egenartad åsikt, så följde därav, att striden kunde föras utefter andra linjer, än då det var fråga om katoliker, socinianer, arminianer m. fl. Med utgångspunkt i den tredje aforismen försöker han därefter visa, att den uppställda rättfärdiggörelseläran var en oriktig konsekvens av riktiga förutsättningar och framhåller till slut, att om Rosenkrantz till sitt försvar ville anföra,

att han stödde sig på samma skriftställen som censorn själv, eller han ville åberopa sig på att Skriften omnämner ett flertal personer, som blivit rättfärdiggjorda efter att ha utfört goda gärningar, så kunde detta inte godtagas. Bibeln får nämligen inte tolkas på ett självvalt sätt utan måste förstås utifrån sig själv. Detta hade Rosenkrantz inte tillräckligt beaktat.

Efter att ytterligare i anmärkningarna till de fem aforismerna ha klarlagt sin inställning preciserar Winstrup så sin ståndpunkt i en särskild epilog. Denna ingiver onekligen läsaren det intrycket, att Winstrup, när han kommit till slutet av sitt betänkande, haft en känsla av att han i sin polemik visat en förståelse och hänsynsfullhet, som inte skulle bli väl upptagen på högsta ort, och därför ansett sig här böra ta till det grova artilleriet. Om rättfärdiggörelseläran heter det nämligen, att den är »en doft av en härsken blandning av papistiskt, socinianskt o. s. v. kätteri, ty ehuru Rosenkrantz i de flesta frågor har en ortodox uppfattning i likhet med oss — — — så synes han inte desto mindre tillika ha någon mening gemensam med papister, socinianer, arminianer etc., eftersom han talar som dessa och brukar just deras uttryck». Detta kan visa sig farligt för de okunniga. Patetiskt tillfogar därför Winstrup: »Må det vara nog att tala om Gud och hans nåd, låt oss inte tillfoga något nytt».

Censorernas dom hade således gått Rosenkrantz emot. Det bör därför inte förvåna, att Kristian IV, som betraktade enhet i läroåskådning som ett livsvillkor för staten, uppfordrade honom att återkalla sina villomeningar. Så långt gick det dock inte, då han hade mäktiga gynnare, främst svärsonen Christian Thomesen Sehested. Uppgörelserna inför konungens forum fortsatte därför ännu någon tid med nya inlägg från såväl professorerna som Rosenkrantz,⁹³ vilken härvid inte underlät att åberopa sig på såväl Winstrup som Stephan Klotz, där dessa instämde i hans tankar.⁹⁴ De avstannade dock sedan Christian Thomesen i maj 1640 blivit konungens kansler och därmed även universitetets högste styresman.⁹⁵ Striden som sådan var däremot ingalunda slut; den kom blott i fortsättningen att utkämpas utefter andra linjer. Från båda sidor vände man sig nämligen nu i stället till en bredare publik. Winstrup hade vid denna tid lämnat sin tjänst som hovpredikant. Redan den 27 maj 1638 hade han nämligen installerats som biskop i

*Peder Winstrup. Sannolikt från hovpredikantstiden.
Miniatyrmålning i prof. L. Weibulls ägo*

Lund.⁹⁶ Då han emellertid även i fortsättningen, om än blott indirekt, kom att taga del i striden, skall denna här följas till sitt slut.

I avsikt att göra sina åsikter mera allmänt kända, hade Rosenkrantz någon gång under senare hälften av år 1640 låtit sprida en utförlig apologi på danska.⁹⁷ Sonen, landsdomaren i Skåne Gunde Rosenkrantz, som tydligen fruktade nya anfall på fadern, vände sig av denna anledning till sin vän biskopen med uttrycklig begäran om ett uttalande om faderns senaste inlägg i diskussionen.⁹⁸ Winstrup var dock

obenägen att åtaga sig uppdraget, som han insåg skulle kunna medföra obehag för honom själv. Innan han avgav sitt omdöme, försäkrade han sig därför om ett löfte av Gunde Rosenkrantz att bli hållen utanför striden. Landsdomaren fick nämligen förbinda sig till att vid de samtal med fadern, som kunde bli följden av Winstrups eventuella anmärkningar, framföra dessa som sina egna.⁹⁹

I sitt den 16 augusti 1641¹⁰⁰ avgivna svar till Gunde Rosenkrantz förklarar den nu till tonen betydligt dämpade biskopen, att han läst det ifrågavarande arbetet »med stor lyst oc icke uden synderlig hiertens rörelse oc bewegelse» och funnit det »fuld aff saligheds safft oc krafft». Om sålunda huvudintrycket var gott, hade han dock funnit några »faa dubia, dog icke i den meening eller aff den indbildning, at ieg wilde criticere offuer den welbiurdige mands skriff, huortil ieg gandske ringe, ja ingen crisin haffuer. Thi ieg — — — wil gierne som den ringeste discipel undergiffue mig den welbyrdige oc meget opliuste mands information, endoc om disse effterfölgende puncter». Därefter anföres det som vållat betänkligheter och som därför krävde ett klarläggande.

För att inte olärda läsare skulle få »nogen wrang meening», borde Rosenkrantz närmare klargöra, om icke »Jesu Christi egen retfærdighed wed troen tileignet» vore tillfyllest. Det vore också önskvärt »at imputata Christi iustitia meere oc wiidtlöfftigere udi samme skriff maatte urgeris saawelsom oc ab authore generoso numine ex lumine pleno forklares». Betänkligt syntes det vara, att intet nämndes om att Kristus genom sin död försonat oss med en vredgad Gud. Om »den gode welbyrdige mand noget de irato Deo, morte et sangvine Jesu placato udtryckeligen wilde tilsette — — — da kunde dermed Hans Welbyrdigheds scriptum meget illustreris oc stor tröst tilleggis».

Winstrup finner slutligen framställningen om lag och evangelium »meget særlig oc synderlig, som giffuer dennem, der hidindtil anderledis udi kircke Christi haffuer fremsat lowens oc ewangeliij lærdom, mange oc store dubia». Han vill dock nöja sig med att framdraga ett sådant, »at Lex Mosaica gandske, etiam qvatenus moralis, saa wiidt ieg kand forstaa, meenis at haffue obligeret det jödiske folck alleeniste oc icke endnu at obligere os». Här är som synes inte längre tal om några kätterier utan endast om en del oklarheter, som kanske mot författarens

mening insmugit sig. Winstrup förklarar sig till slut vilja flera gånger genomläsa »den welbyrdige mands krafftige oc safftige scriptum, oc det uden affecter med bön oc paakaldelse» för att måhända »med tiiden bedre kunde forstaae samme skriffte aff sig selff».

Gunde Rosenkrantz tycks välvilligt ha mottagit Winstrups skrivelse. Den fortsatta vänskapen de båda männen emellan talar i varje fall härför. Om han fört »dubierna» på tal med fadern, är däremot osäkert, likaledes om de kommit att spela någon roll i den polemik, som följde och som fortsatte, tills Holger Rosenkrantz den 28 oktober 1642 slutade sina dagar.¹⁰¹

Att Winstrups sorg vid mottagandet av dödsbudet varit uppriktig, är otvivelaktigt. Han har tydligen känt det som ett behov att efter stridens slut hylla motståndaren. Att han också gjort detta, då exempelvis den teologiska fakulteten ansåg det mest förenligt med sina intressen att tiga, vittnar om ett gott hjärtelag och i viss mån även om mod. Hyllningen fick formen av ett högstämt minnestal vid synoden i Lund den 18 april 1643 — för övrigt ett utmärkt exempel på Winstrups retoriska förmåga.¹⁰² Högt prisar han Rosenkrantz' goda hjärta, djupa religiositet och framför allt hans stora lärdom. Själv hade Winstrup visserligen dittills inte helt lyckats förstå hans skrifter men tillskriver detta sin egen bristande begåvning. Vad han efter uppmaning från högre ort anmärkt på, hade inte tillkommit av självöverskattning eller önskan att mästra utan endast för att vinna klarhet. »Jag vet», framhåller han, »att jag härvid inte överskridit måttlighetens gränser». Han ber nu om tillgift för sitt tidigare tillvägagångssätt och förklarar, att han måhända skulle lyckats fatta meningen i den lärde mannens skrifter i hela dess vidd, om det hade förunnats honom att sitta vid hans fötter »som vid en Gamaliels». En enda gång hade möjlighet till personligt sammanträffande erbjudit sig; att han försuttit detta skulle ständigt plåga hans sinne. Öppet beklagar han de hätska och oförsonliga angrepp, som från skilda håll riktats mot den döde, och tillägger: »Ingenting skänker en tavla ljus i så hög grad som skuggan. Så överlåta vi bäst åt avunden och förtalet att åskådliggöra, hurudan och huru stor vår Holger var, den visaste och heligaste bland dödliga som solen skådat på många sekler». Platon säger, att goda mäns död varsla om olyckor för en stat. »Mätte Herren skydda oss därför!»

Striden om de goda gärningarna var dock inte helt bragt ur världen med huvudpersonens bortgång. Den skulle få en efterdyning och en ganska märklig sådan.¹⁰³ Bland dem som sympatiserade med Rosenkrantz' strävanden fanns nämligen en adelsdam fru Christence Juel till Vallö på Jylland. I sin iver att förverkliga ett liv i överensstämmelse med Rosenkrantz' husordning och missivet av den 28 januari 1630 om »Bedestunde udi husene at holde daglig»¹⁰⁴ hade den högdadliga damen inrättat en egen husgudstjänst med bestämda bönetimmar och fastedagar. Prästen på orten, Hr. Jörgen Lauridsen Friis, vände sig emellertid i sitt ortodoxa nit mot dessa botövningar, i det han förehöll henne och menigheten, att »ingen kommer i venskab med Gud ved den usle poenitents». I stället hänvisade han till Luthers ord om syndernas förlåtelse av nåd allena. Följden blev, att fru Christence Juel i augusti 1642 anmälde Hr. Jörgen för biskopen, som i föreskriven ordning drog ärendet införd Varde landemode. Vid de här anställda förhören trodde sig biskopen märkligt nog ha funnit kalvinska villomeningar hos den stackars prästen, som förklarades »ikke kunde herefter i denne menighed frugtbarlig og til opbyggelse prædike, for de store forargelsers skyld, som baade givne og tagne vare; først burde han offentlig og alvorlig afbede dem, og siden derfra skilles, med mindre höie övrighed vil ham benaade». Domen blev appellerad, och kanslern anbefallde i juli 1643 professorerna i den teologiska fakulteten samt biskoparna att sammanträda i Köpenhamn den 18 september för att taga ställning till det fällda utslaget.¹⁰⁵ Det hade varit att vänta, att de män, som så nyligen underkänt Rosenkrantz' åskådning, skulle visat förståelse för Hr. Jörgen. Så blev emellertid ingalunda fallet. Genom att pressa dennes yttranden och lösrycka dem ur sitt sammanhang fick man fram, att han »banede vej til kjødelig sikkerhed» och föraktade boten, varför domen icke blott stadfästes utan skärptes. Prof. J. O. Andersen framhåller också, att »det er, som man con amore har grebet lejligheden til at vise iver for helliggjørelsens forkyndelse, for derved at stille den tidligere fremfærd mod Rosenkrantz i bedre lys».

Det må emellertid i detta sammanhang framhållas, att Winstrup är utan ansvar för ärendets behandling, då han inte hörsammat kallelsen till rättegången. Orsaken härtill är dock oviss. Mest sannolikt är, att

han inför utsikten, att den Rosenkrantzska historien skulle dragas upp på nytt, tillgripit någon förevändning att utebli.

*

Det säger sig självt, att Winstrup inte skulle bli utan yttre erkänsla för sitt nitiska och skickliga fullgörande av hovpredikantstjänsten. På kunglig befallning kallades han, som ovan framhållits, på hösten 1636 att promoveras till teologie doktor vid Köpenhamns universitet tillsammans med sin forne lärare, biskopen i Ribe Hans Borchardsen, och svågern, teologie professorn Hans Hansen Resen. Att det dock inte enbart var fråga om en hedersbevisning, framgår av innehållet i den inbjudan till själva promotionsakten, som den 5 oktober utfärdades av universitetets rektor Ole Worm.¹⁰⁶ I denna heter det: »Cum enim in utroque examine, eoque satis rigido, quò publico quò privato, quovis autem gemino, illustria dederint eruditionis specimina, communibus consilii theologici suffragiis tales judicati sunt, qui ad ipsius Pauli præscriptum, cælestem doctrinam probe ipsimet intelligere, alios quoque cum fructu docere, contradicentes vero convincere, abunde sciunt».

Winstrup och hans medkandidater ha sålunda före promotionen måst underkasta sig såväl enskild som offentlig examen och båda dubbla, en form för prövning av de blivande doktorerna, som företer stor likhet med den mot slutet av århundradet allt vanligare teologie licentiatexamen.¹⁰⁷ De enskilda förhören ha säkerligen försiggått i anslutning till de offentliga disputationerna och till formen sannolikt överensstämt med ovan nämnda teologie licentiatexamen. Som framgår av universitetsprogrammet, har det närmaste syftet varit att pröva examinandernas rättrogenhet. De offentliga disputationerna ägde rum den 21 och 24 sept.¹⁰⁸ Avhandlingen, som förskaffade Winstrup teol. doktorsgraden, var enligt tidens sed författad av en av professorerna, i detta fall Jesper Brochmand, och bär titeln: *Ἀρεσις ἐλεγχομένη seu vera de hæresi doctrina e verbo divino asserta et ab impugnationibus Pontificiorum, Calvinistarum, Socinianorum, Anabaptistarum, Enthusiastarum vindicata.*¹⁰⁹

Arbetet, som är att hänföra till Brochmands polemiska författarskap,

ansluter sig till sin uppställning nära till den bekanta »Systema universæ theologiæ», som även utgör den dogmatiska grundvalen. Det innehåller nio kapitel, samtliga med flera sectiones.¹¹⁰ Författaren utvecklar här ingående sin syn på kätteriets väsen. Först avhandlas ordet hæresis med hänsyn till dess uppkomst och betydelse, därefter dess causæ, vilka indelas i utvärtes och invärtes, sanna och falska.¹¹¹ Så följer behandlingen av kätteriets materia med skarpa angrepp särskilt mot katolikerna. I nästa huvudavsnitt beskrives forma vel anima hæreseos. Därpå gives en framställning av kätteriets divisiones och fines. Som avslutning lämnas anvisningar för hur kätteriet kan och bör vederläggas.

Efter avslutade disputationer utfärdade universitetets rektor professor Ole Worm den 5 oktober ett s. k. universitetsprogram, i vilket han inbjöd alla gynnare av vetenskaperna och de vittra konsterna att följande dag möta upp i akademiens kyrka för att delta i promotionshögtidligheterna.¹¹² Framför altaret i den dagen till ära rikt smyckade »Vor Frue Kirke» mottog så Winstrup den 6 oktober under hävdvunna högtidliga former av sin lärare, kollega och vän professor Jesper Brochmand insignierna på teologie doktorsvärdigheten, kronan på alla akademiska grader.¹¹³

Att vännerna inte skulle underlåta att ge sig till känna på en sådan högtidsdag, säger sig självt. En av dem, den berömda skalden Nicolaus Aagaard, gav sina känslor uttryck i en högstäm dikt, »Triumphus Doctoralis».¹¹⁴ Måhända var det också vid detta tillfälle, som Winstrup av kungen fick mottaga dennes målade porträtt i kroppsstorlek, ett nådevedermäle, som han ansåg så enastående, att tacket måste framföras i versifierad form.¹¹⁵

Men välviljan på högsta ort tog sig även uttryck i ökade ekonomiska förmåner. Den 1 januari 1638 utfärdade sålunda konungen ett exspectansbrev för hovpredikanten på »dett förste geistlige beneficium her effter vdi Roschild domkircke, eller andenstetz vdi vore riger Danmark eller Norge vden videre confirmatz hender att vaccere och det med bönder och tiener niude bruge och beholde indtill vij anderledis der om tilsigendes vorder».¹¹⁶ Resultatet av den kungliga skrivelsen tycks ha blivit, att Winstrup rest krav på ett kanonikat i Roskilde.

Detta skulle han dock inte bli i tillfälle att mottaga, då händelser inträffat, vilka skulle medföra ändringar i dispositionerna.

Den 14 maj 1637 hade nämligen biskopen i Lunds stift Mads Jensen Medelfar avlidit.¹¹⁷ I enlighet med Ordinantians bestämmelser hade domkapitlet meddelat dödsfallet till konungen, som den 8 november samma år anbefallt kapitlet att strax låta tillskriva prästerna i köpstäderna i Skåne, »att de med forderligste sig forsamler udj uort kiøbsted Lundt, och sammestedt betencker sig paa en gudfrÿchtig, skichelig, och lærd mand, som de kunde vdwelle, och os vnderdanigst foreslaae till en superintendent vdj afgangne bispens sted».¹¹⁸ Huruvida kungen samtidigt på något sätt angivit, vem han önskade till biskop, är ovisst. Vissa uppgifter tyda på förekomsten av en sådan anbefallningsskrivelse.¹¹⁹ Kapitlet sammankallade så fort sig göra lät valkorporationen, som enhälligt uttalade sig för Winstrup.¹²⁰ Den exakta dagen för valhandlingen är dock okänd men måste ha infallit före den 10 februari 1638. Sistnämnda dag förlänades nämligen Winstrup, nu kallad superintendent i Skåne stift, ett kanikdöme och ett vikariat vid Lunds kapitel, sedan han dock först måst avstå från kravet på kanonikatet i Roskilde.¹²¹

Biskopstiden

Winstrups förhållande till statsmakterna Hans politiska insats och inställning till nationalitetsskiftet

LUNDS STIFT HADE SÅLUNDA fått en ny biskop. Innan denne kunde tillträda sitt ämbete, måste dock en del formaliteter uppfyllas. Enligt Ordinantian skulle nämligen den valde snarast möjligt av fyra därtill utsedda präster föras till närmaste biskop. Denne skulle pröva hans rättrogenhet och därefter sända honom till kungen i och för fastställelse av valet.¹ Kristian IV befann sig emellertid för tillfället på Jylland.² Efter återkomsten till huvudstaden i mitten av mars behandlade han ärendet snabbt, och redan den 26 i samma månad erhöll Winstrup sin fullmakt.³ Tre veckor senare utfärdades det kungliga anbefallningsbrevet för den nye biskopen till »fogder, lehnsmeid, menige adell och ridderschab som bygge och boe offuer all Lunde stiftt».⁴

Återstod endast vigningen. Enligt Ordinantian skulle denna äga rum på en sön- eller helgdag och förrättas av biskopen på Själland.⁵ Då biskop Resen för tillfället låg sjuk, avgick den 17 april kunglig befallning till biskop Hans Mickelsen i Odense att inviga Peder Winstrup till biskop över Lunds stift.⁶ Sedan denne genom Resens och Winstrups förmedling mottagit det kungliga brevet den 10 maj, meddelade han omgående, att han fastställt den högtidliga akten till »Domin. Lazari».⁷

Den 25 maj anlände biskop Mickelsen till Lund och följande dag gingo han och övriga närvarande gäster till Herrens nattvard. Under

utvecklande av föreskrivna högtidliga ceremonier vigdes därpå Peder Winstrup den 27 maj 1638 till biskop över Lunds stift i närvaro av en stor och representativ församling, varibland den mäktiga skånska adeln var talrikt företrädd. Följande dag gav slutligen landsdomaren Gunde Rosenkrantz ett gästabad till ära för den nye stiftschefen, och därmed voro de officiella högtidligheterna i samband med installationen till ända.⁸

Innan vi övergå till att behandla den nye biskopens verksamhet såsom högste vårdare av de kyrkliga angelägenheterna i Lunds stift, skall ett särskilt kapitel ägnas hans förhållande till statsmakterna, politiska insats och inställning till nationalitetsskiftet.

Det faktum, att de ärenden Winstrup å ämbetets vägnar hade att andraga inför myndigheterna, i allmänhet fingo den av honom önskade utgången, torde i första hand ha sin grund däri, att det vänskapliga förhållande till Kristian IV, vilket grundlagts redan under hovpredikantstiden, städse förblev orubbade. Såsom förut påpekats, fanns också mycket som förenade dem. Båda hade samma fasta gudsförtrostan i livets olika skiften, samma nitälskan för den evangeliska trons be-
fästande i riket, samma levande intresse för prästerskapets andliga och moraliska höjande.

Många äro också de bevis på uppskattning och förtroende, som från kungens sida kommo Winstrup till del. Tid efter annan kallades denne sålunda till Fredriksborg för att betjäna Kristian IV med altarets sakrament.⁹ Under Kristian IV:s vistelse i Malmö 1644 fick han dessutom glädjen att ännu en gång fungera såsom tjänstförrättande hovpredikant.¹⁰

Men även på andra sätt togos hans kunskaper och erfarenhet i anspråk på högsta ort. Vid otaliga tillfällen fick han fungera som rådgivare åt den åldrande monarken.¹¹ Här skall endast anföras ett par exempel från Kristian IV:s sista år. Då den kungliga fria skolan i Hilleröd råkat in i en nedgångsperiod, kallades Winstrup sålunda i dec. 1647 till Fredriksborg för att jämte biskop Jesper Brochmand och hovpredikanten Laurids Jacobsen Hindsholm »foreslaa middel, som de til skolens conservation og forfremmelse — — — bedst og tjenligst kunde eragte».¹²

Det fanns också ett par andra frågor, i vilka kungen ville inhämta

Winstrups råd. Sålunda anmodades han att jämte slotts-kommandanten och hovpredikanten avgiva betänkande om ett tilltänkt kyrkobygge i Hilleröd.¹³ Det måhända viktigaste uppdraget gällde en fråga av ömtåligare art. Som i föregående kapitel omtalats, var Kristian IV mycket noga med att hans barn fingo bästa möjliga uppfostran. Resultatet motsvarade emellertid inte alltid de nedlagda mödorna och kostnaderna. Särskilt kan detta sägas vara fallet i fråga om den sedermera för sin tapperhet så berömde sonen Ulrik Christian Gyldenlöve. Denne, som under flera år vistats vid den adliga akademien i Sorö och där på grund av sin oregerlighet gjort livet surt för sina lärare, hade nyligen efter avslutade studier återvänt till hovet. Fadern hade emellertid anledning misstänka, att kunskaperna lämnade åtskilligt övrigt att önska, och uppdrog för den skull åt Brochmand, Winstrup och hovpredikanten att genom ett förhör med den unge kungasonen kontrollera de uppnådda studieresultaten. Examinationen ägde rum på slottet den 29 dec. i närvaro av kungens svärson, ståthållaren i Norge, Hannibal Sehested, varefter relation om utgången lämnades kungen.¹⁴

Winstrup, som efter välförrättat värv återvänt till Lund, skulle ännu en gång få röna bevis på sin höge gynnares uppskattning och detta i ett sammanhang, som mer än något annat visar det förtroende han förvärvat sig. Då den åldrige monarken i slutet av februari 1648 kände slutet nalkas, befallde han nämligen, att Winstrup skulle tillkallas, så att han skulle få tillfälle att taga farväl av honom.¹⁵ Kallelsen till dödsläget tycks emellertid ha kommit för sent, och »den gode gamle herren» fick för alltid sluta sina ögon utan att ha fått tillfälle att trycka sin betrodde väns hand till avsked.

Kungens bortgång blev ett hårt slag för Winstrup. I det minnestal han vid det följande landemodet höll inför stiftets prästerskap, talar han gripande ord om den svåra förlusten, i vilken han såg ett hotande förebud till kommande olyckor för landet. Ett lovande tecken fann han dock däri, att den döde efterlämnade en son, till vilken det fanns anledning att knyta ljusa förhoppningar.¹⁶ Det blev också Winstrup förunnat att assistera vid dennes kröning, och vad mera var, han lyckades redan från början vinna den nye konungens förtroende.¹⁷

Väl var Fredrik III genom sitt slutna, tillbakadragna, något kyliga väsen i det stora hela en kontrast till den öppna, utåtvända och prak-

Ulrik Christian Gyldenlöve. Oljemålning från 1645 el. 48. Kgl. Malerisamling

tiske fadern, men även hos honom fanns det sidor, som kunde tilltala en man av Winstrups läggning. Man behöver blott erinra om hans lärdom och levande intresse för böcker och om hans brinnande lust att tränga in i teologiens olika problem.¹⁸

Det personliga umgänget blev visserligen inte särskilt livligt, men

när tillfälle gavs, försummade de båda herrarna inte att visa varandra sin uppskattning. Då Fredrik III i februari 1652 besökte Skåne för att inspektera befästningarna där, passade han sålunda på tillfället att jämte sin drottning under tvenne dagar gästa biskopen.¹⁹ Dagen därpå, den 5 februari, fick denne tillfälle att giva sina rojalistiska känslor luft, då kungaparet, hertigen av Braunschweig och spetsarna av den danska adeln upptogs som medlemmar av Knutsgillet i Malmö.²⁰

Även med kungahusets övriga medlemmar synes Winstrup ständigt ha stått på god fot. Märkligt nog tycks han ha fattat särskild förkärlek för Kristian IV:s tidigt utlevade son prins Kristian, vanligen kallad »den udvalde Printz», med vilken han trädde i nära kontakt under kriget 1644 och vars hovpredikant han tidvis var på slottet i Malmö.²¹ Denne tillägnade han också sitt arbete om det på Jylland funna guldhornet.²²

Välförhållandet och troheten mot kungahuset skulle inte heller bli utan yttre erkänsla. Som en sådan får man betrakta det förläningsbrev på prebendet Hörning i Aarhus stift, vilket Kristian IV utfärdade i april 1643.²³

Även till flera av riksrådets ledande män stod Winstrup i personligt vänskapförhållande, och med slösande givmildhet ägnade han dem sin versifierade hyllning. Att kanslern, den för sin rättrogenhet kände Christian Thomesen Sehested, härvid fick lejonparten är fullt förklarligt med tanke på den nyckelposition han på grund av sitt ämbete intog i förbindelsen mellan regering och stiftsstyrelse.²⁴ Som klok taktiker underlät Winstrup inte heller att visa de mera framträdande ämbetsmännen i det inflytelserika kansliet lämplig uppmärksamhet. Med flera av dem stod han också i vänskaplig brevväxling.²⁵

Den i det personliga umgänget manifesterade vänskapen med riksrådets medlemmar synes ha bestått även vid de officiella sammanträffandena på riksdagarna. Väl kunde Winstrup såsom medlem av det andliga ståendet understundom komma i motsatsförhållande till riksrådet, men om några personliga konflikter på riksdagarna har i varje fall inga uppgifter bevarats åt eftervärlden. Källorna till de danska ständernas historia äro dock synnerligen fragmentariska, vilket i sin tur sammanhänger med att den danska riksdagen vid här ifrågasvarande tid ännu saknade fast organisation. Dess ställning som landets

Prins Kristian med gemål Magdalena Sibylla av Sachsen. Oljemålning, Fredriksborg

representation var på intet sätt lagfäst utan berodde enbart på sedvanerätt. Man visste inte, om den var rådgivande eller lagstiftande, och ständernas enda oomtvistliga rätt var att hävda sina privilegier samt att »hylde og sværge kongen».

Även arbetsformerna voro i hög grad utvecklade. Varje stånd överlade sålunda för sig och delade dessutom ofta upp sig i flera grupper, vilka var för sig fattade och insände sina beslut. Gemensamma plena

kunde väl någon gång förekomma, men vanligtvis upprätthölls den kontakt, som var nödvändig, av respektive stånds ordförande och sekreterare.²⁶

Riksdagens betydelse i normala tider kan sålunda inte ha varit stor. Annorlunda var däremot förhållandet, då landet på ett eller annat sätt befann sig i en kritisk situation. Då kunde utöver rena ståndsintressen även frågor rörande kungaval, försvarsväsen, statsskuld och skatter bli föremål för behandling. De besvär, som ständerna ingåvo till skydd för sina privilegier, kunde vid sådana tillfällen ofta få viktiga följder.²⁷

Vid den tidpunkt, då Winstrup tillträdde biskopsämbetet i Lund, befann sig Danmark såväl inrikes- som utrikespolitiskt sett i ett dylikt allvarligt läge. Kronans utgifter voro av olika orsaker i starkt stigande. Redan den dyrbara hovhållningen, byggnadsverksamheten och stats-hushållningen i merkantilistisk anda hade allvarligt rubbat landets finansiella ställning och framtvingat stora skattebördor.²⁸ Men därtill kom att Kristian IV, som brann av iver att rehabilitera sig för nederlaget i tyska kriget, önskade föra en aktiv utrikespolitik. För honom gällde det att till varje pris hindra Sverige att vinna herravälde i Östersjön och Nordtyskland. Men en sådan politik var farlig och krävde en stark försvarsmakt. Ytterligare penningmedel måste för den skull anskaffas. Den vanliga vägen med nya skatteutskrivningar var emellertid stängd. Riksrådet ville nämligen nu som tidigare undvika krig. Dess politik gick för den skull ut på att trygga freden genom allianser med västmakterna och hansestäderna.²⁹ Kung Kristian, som ännu relativt väl förstod att hävda den efter reformationen stärkta konungamakten gentemot såväl riksråd som adel, höll dock fast vid sin utrikespolitiska målsättning. Då riksrådet, vars enda effektiva kontroll över statsstyrelsen låg i dess bevillningsmakt,³⁰ inte vågade påtaga sig ansvaret för nya stora utskrivningar, måste kungen, hur ogärna han än ville det, utfärda kallelse till ett ständermöte 1638. Som motivering anfördes, att »faren er for haanden og som i døren».³¹

De provinsvis utsedda ombuden infunno sig i enlighet med kallelsen på S:t Hans dag i Odense, där konungens begäran om lån och bidrag av olika slag till krigsfolkets underhåll förelades dem. Det andligaståndet, som inte tycks ha gjort några allvarligare invändningar, var redan den 26 juni färdigt med sitt svar, och Winstrup, som företrädde

Skånestiftets prästerskap, utlovade för varje sockenpräst och prost »ofver den fulde skat (som er 4 rixdaler) X riksdaler, anseendis at de udi nest forleden fredstid icke hafver udstaat saa store besveringer, som deris metbrödre [i] Jytland oc Fyen».³² I likhet med övriga stiftschefer lovade han dessutom att, utöver vad han såsom kapitelmedlem hade att kontribuera, personligen lämna ytterligare bidrag, när nöden så krävde.³³

Att biskoparna haft sina betänkligheter inför den politiska utvecklingen, framgår emellertid av följande ord, med vilka de avslutade den svarsskrivelse, som de uppsatt vid en konferens hos Odensebiskopen Hans Mickelsen föregående dag: »Til det siste synes os underdanigste ofver alle andre midler til landsens fred oc beskermelse dette at vere det ypperste oc beste, at der anstilles 3 extraordinarie oc almindelige faste oc bededage til at afbede synden, met hvilcke vi hafver fortient den ofverhengendis straf oc ulycke, som mand hafver sig at frycte». Försigtigtvis och för att inte uppväcka kungens misshag tillägga de: »dog alting paa hans kong. mayt^s naadigste behag».³⁴ Kungen villfor emellertid den gjorda begäran om särskilda böndagar,³⁵ vilket Winstrup den 8 januari 1639 meddelade prostarna i en cirkulärskrivelse. I slutet av denna tillfogar han: »Vill ieg der for haffue eder kierligen och broderligen dog allvorligen formanett att i holder eder epter Kong. Maytts egen gudeligh formaningh — — — och derhos flitteligen raader och formaner eders thillhörere, att de med gudsfrøgt, fasten och beden bereder sig thill samme bededage paa det de dennem allvorligen, gudfrycteligen, christeligen och med it ret poenitentzis hierte kunde begaa, paa det de iche /: der som de sig der thill iche retteligen bereder :/ schulle ellers snarere opwecke Gud thill störe vrede och straff offuer sigh end hand voris sünders vell fortienthe straff schulle enten naadeligen affuende, eller faderligen formillde».³⁶

Men alla böner och fastor voro förgäves. Läget tillspetsades alltmer, och de stora skatteutskrivningarna fortsatte.³⁷ Väl såg Winstrup med oro på händelseutvecklingen, men hans lojalitet mot kung och fädernesland var obrottslig. Den 21 febr. 1639 skrev han sålunda till prostarna med anledning av en påbjuden skatt: »Jeg meener ellers vdj almindelighed til alle oc en huer ingen vitlöfftig formaning behoff at giøres til samme schat at vdlægge, effterdj j selff vel veed — — —

at vi bör at vere di höge herredömme vnderdanige oc giffue den schat som bör schat etc. Men effterdj mine K. Brödre paaleggis saa mange oc store schatter kort tid effter hinanden saa at somme iblant eder /: kandschee :/ ville bliffue bedröffuede oc wtolmodige deroffuer, da maa i wide, at vor kiere öffrighed, som jeg nochsom fornummet haffuer, iche gierne men gandsche nödig eder med saa mange oc store schatter besöger effter denne besörgelig oc vitvdseende kriegstid saadan contribution endelig vdkreffuer. I maa tache Gud, at vor allernaadigste herre oc konning vdj denne farlige tid haffuer saadan en faderlig omsorg for vort fæderneland, och at j vdj god fred oc rolighed kand giffue saadan schatt, huilchet eders medbrödre vdj Tyschland gierne schulle önsche oc kand iche vere saa lychsalige, i schulle dog lade eder bevege aff saadan besuering dis fligteligere baade selff at bede, oc at formane eders tilhörere at bede om fred oc rolighed, huilche vnde oss Gud for Christi schyld».³⁸

Den i skrivelsen skarpt markerade oron var också berättigad. Långsamt men säkert drev utvecklingen mot krig. Härtill bidrog i synnerhet Kristian IV:s hänsynslösa Öresundspolitik, vilken kränkte såväl Sveriges som Hollands intressen. Redan i sept. 1640 ingingo dessa länder därför ett förbund på 15 år för att hävda skeppsfartens och handelns frihet i Östersjön och Nordsjön.³⁹ Då påtryckningar från de båda allierade inte ledde till åsyftat resultat, beslöt Sverige slutligen i nov. 1643 att avgöra tvisten med svärdets hjälp.⁴⁰ Redan på våren detta år hade emellertid Winstrup anat, vad som komma skulle, vilket framgår av följande ord i det minnestal han den 18 april höll över den så omstridde Holger Rosenkrantz. »Men att din sorgliga död, du högtsaliga ädling, är ett säkert förebud till en olycka och en hotande förstörelse, det gissa vi visst. Har icke du, salige Holger, såsom en andre Noak gått in i den himmelska arken före de gryende olyckornas syndaflod? Har du icke såsom en andre Loth gått bort före antändandet av Sodoms stad? — — — Skall icke din död vara ett bevis för vår olycka, såsom Platons kända ord lyder: När Gud vill göra väl mot en stad, så skapar han goda män. Men när han vill skada en stad, då driver Gud ut ur staden de goda männen. Krigets första blixtar, som nu följa på din död och förskräcka dessa länder, måtte de inte båda ett olyckligt slut. Må Gud förbarma sig över oss

och vara huldrik så att själen, som anar kommande olyckor, tager miste».⁴¹

Men »själen» skulle inte taga miste. Den 12 dec. 1643 överskred Lennart Torstensson gränsen till Holstein.⁴² Följden blev en förnyad begäran från regeringen till bl. a. prästerskapet i Lunds stift om lån och försträckning efter yttersta förmåga av »penge, guld eller sölf» till fosterlandets försvar.⁴³ Av denna anledning skrev Winstrup den 26 januari 1644 ett brev till prostarna, där han med psykologisk skarpblick framhåller: »Dersom landet skulle indtagis, plündris och beröffuis af dennom, som vi nu fröckte oss forre huilcket Gud for sin söns Christj Jesu sköld naadelig affvende oc forbiude, daa vaar det möget bedre, at eders penge, guld eller söloff til forn vaar laant och forstragt thil kongen och riget, end at det skulle komme fienden i hænderne». Själv lovade han att bidraga av yttersta förmåga »saa at j vdj mit exempell aldelis inted skulle haffue at desiderere».⁴⁴ Få dagar efter förvärrades läget, i det Gustaf Horn norrifrån ryckte in i Skåne med Köpenhamns erövring som slutmål. Förödande gick kriget fram över det välmående landet. Hälsingborg, Lund, Landskrona och Laholm föllo för fienden, och anstormningen stannade först framför portarna till det starkt befästa Malmö.⁴⁵ I förfäran flydde domkapitlets medlemmar till Malmö, dit även Winstrup tog sin tillflykt.⁴⁶ Med anledning av ett kungligt brev med bifogat manifest⁴⁷ hade han dock dessförinnan utfärdat en skrivelse till prostarna med följande uppmaning till ståndaktighet: »Jeg sender eder en copie aff vor allernaadigste kongis, den gode gamle herris naadigste breff oc andmoding, iche tuilende, at i med eders herritz bröder, jo paa det fligtigste animerer och opmuntrer folchet vdj eders sogner, at de nest en sand gudsfrøct oc omvendelse, huor om tilforn er schreffuet, frimodeligen fecter och strider imod vore fiender, naar endelig behouff giöris, dertill brugende de argumenter, som vdj samme kongelig missive införis huilche ere disse effterfølgende. — — — Jeg vil haffue Dn. Præpositum kierligen oc brodeligen ombedet, at hand selff epter leiligheden velle reise omkring vdj sit prousti, oc selff ved sin egen kraftige formaning her oc der paa det fligtigste ville effterkomme vor naadigste konnings begiering. Jeg eÿ heller selff med Guds hielp schal det forglemme eller forsømme, saa vidt jeg dertill helbred oc leilighed haffue kand».⁴⁸

Kristian IV. Titelblad till P. P. Winstrups »Cornicen Danicus» 1644

En stor del av prästerskapet hade emellertid då redan lämnat sin hjord i sticket och satt sig i säkerhet i Köpenhamn, Kristianstad och Malmö⁴⁹ — ett handlingsätt, som längre fram skulle kraftigt påtalas av statsmakten⁵⁰ — varför Winstrups anmaning endast kan ha fått begränsad verkan. Även hans egna möjligheter att verka för landets försvar måste ha blivit i hög grad beskurna. Vål fingo de präster, som stannat kvar på sin post, fri lejd av svenskarna för att i ämbetsangelägenheter besöka stiftschefen,⁵¹ men om någon öppen agitation från dennes sida inom det ockuperade området kunde det självfallet inte bli tal. Viljan har eljest inte saknats, då hätskheten mot svenskarna var stor. Tydligast framgår detta av dikten »Cornicen Danicus», i vilken Winstrup ger en symbolisk, svenskfientlig tolkning av tecknen på det 1639 funna guldhornet. Som det genomgående temat i skriften, vilken utkom i Malmö i mars 1644, kan sättas: dansk ordhållighet gentemot svensk svekfullhet.⁵² För att belysa tonen må blott följande anföras:

»Danskens tro oc loffue i alle land ophöyes,
 thi den med Guds Söns Aand tilsammen gierne föyes.
 Men suendsken er en slange: thi slangens art hand har,
 hans ord de slebrig ere, med jdel tant hand far.

— — — — —
 Saa offuergaar hand oc i sujg Europa gandske,
 oc ingen kand, som hand, paa sujg oc falskhed grandske,

— — — — —
 Det er en fandens skam, forbund oc pact saa bryde,
 oc icke holde ord. Det maa en steen fortryde:

— — — — —
 Nu her effter affsky haff til suendsken danske mand,
 en slanges gifft hand i sig bær, driff ham aff dit land».⁵³

De sålunda till en början manifesterade krigiska känslorna skulle emellertid snart dämpas. Redan den nödtvungna isoleringen måste ha känts deprimerande för en så verksam natur som Winstrup. Han blev inte heller bättre till mods, då han såg den halvhjärtade insatsen från deras sida, som bort föregå med ett gott exempel. Väl visade den åldrige kungen en enastående tapperhet. Hans ankomst till Malmö i september 1644 ingav också förhoppningar om en vändning till det bättre. Den rätta entusiasmen hos trupperna saknades dock, och trots att den danska hären var den svenska överlägsen, inlät den sig aldrig i någon avgörande drabbning.⁵⁴

Kungens återvändande till Köpenhamn efter det stora nederlaget till sjöss den 13 oktober måste ha verkat nedstämmande. Med vrede och sorg kunde Winstrup också från Malmö iakttaga, hur de holländska flottorna obehindrat passerade genom Öresund, vilket föranledde honom att i en dikt uppmana kungen att vakta sina sund.⁵⁵ Intet under, om han i likhet med flertalet danskar så småningom börjat vända sina tankar till freden.⁵⁶ Tyvärr är det emellertid obekant, vilken mening han företrätt vid det provinsmöte, som med anledning av de i februari inledda fredsunderhandlingarna hölls i Malmö i juni 1645. Kungen hade nämligen den 17 juni detta år utfärdat ett brev till länsmanen på Malmöhus, Tage Thott, med befallning, att han skulle inhämta betänkande av adeln, biskopen och prästerna, »som nu findes i Malmö»,

samt av magistraten därstädes, om det vore deras mening, att de obilliga krav svenskarna uppställt, skulle accepteras.⁵⁷

Av ett enstaka uttalande skulle det visserligen kunna synas, som om Winstrup varit böjd för fortsatt strid. I sitt tal på landemodet i april 1646 yttrar han nämligen: »Fred, siger jeg tenckte vi icke paa saa hastig at ville indgaa, vi som vare fortørnede, oc saare meget optendte til at sette mact imod mact, oc at heffne os: — — — Vi begierde aff Gud inderligen oc alvorligen fiendernis blod, god fremgang, ja seyer, seyer, oc Guds heffn offver dennem».⁵⁸ Andra yttranden tala emellertid ett rakt motsatt språk.⁵⁹ Det är därför troligt, att orden i fråga ge uttryck åt tankar, som behärskat honom i början av kriget, och att han biträtt provinsmötets beslut att förorda fred men överlämna avgörandet åt regeringen.⁶⁰ Härför talar också den glädje över den i augusti 1645 ingångna freden, som präglar det ovannämnda synodaltalet. Efter att först ha prisat de märkliga gärningar Gud gjort mot såväl det världsliga som det andliga och »huus-regimentes»ståndet under kriget,⁶¹ övergår han nämligen till att lovprisa den Högste för att han återgivit landet »den meget ynskelig fred oc rolighed».⁶² Med skärpa vänder han sig mot dem som hellre sett, att striden fortsatt, och frågar med förtrytelse: »Men hörer i daarer oc mundkaade folck, bliffve i vrede fordi Gud hafver været os saa from oc god, at hand haffver sparet eder oc eders venners blod, for Jesu Christi voris megleris forböns skyld? Haffde i heller seet, — — — at de danske oc svenske, som ere med hin anden ved religionens baand meget indbundne, at skulde ydermere bleffvet ald verden til vidunder formedelst grumme oc bæstiske krige? Bort med saadanne ugudelige tancker».⁶³

Man borde inte heller förundra sig över att kriget fått en så olycklig utgång. Den djupaste orsaken härtill låg nämligen, menar Winstrup, i folkets stora syndfullhet.⁶⁴ Patetiskt utbrister han: »Betencke vi ret vel vore store oc groffve synder, skulle vi strax lade all forundring fare. Lader os icke skylde fiendernis onskab for den uformodelig krig, men vor egen onskab: Lader os icke klage paa noget folckis falskhed imod os, men paa vor egen onskab oc falskhed imod Gud. Lader os icke tilskriffve Saturni eller Martis ild det, at vore byer oc huuse ere blefne affbrendte, men lader os tilskriffve det den ufor-

skammede lösactigheds oc veneris brynde. — — — Thi Gud sendte icke den svenske hær ind i vore lande, at vi skulle faa seyr ofver dennem oc triumphere, men at vi skulde for synden straffis oc lide ilde — — — Gud brugte dem, som rijs oc svöbe til at straffe os, til at giöre os fromme, til at giöre os sig kierere oc behageligere med. Saadant de svenskis taag skal være os meget kiert, fordi det gjorde os meget gaat, oc hialp os til bedre forstand. Ligesom et barn, naar det haffver faaet hug, kysser oc klapper rijset: Saa skulle oc vore naboer, som haffver været Herrens vor Guds rijs, med hvilcket hand haffver reffset os, dis meere elskis aff os, dis meere affholdis. — — — Thi alt det de hafver giort os, det haffve de icke giort til deris egen, men til vort beste». ⁶⁵

Med tanke på den hätska tonen i »Cornicen Danicus» förefaller den förändrade inställningen till svenskarna särskilt märklig. Denna torde dock mera vara ett utslag av diplomatisk fintlighet än av verklig sinnesändring. ⁶⁶ Den djupast liggande orsaken är otvivelaktigt att söka i händelser, som tagit sin början, medan kriget ännu pågick, och som nu fingo sin naturliga fortsättning. Vid sin brådstörtade flykt från Lund hade nämligen Winstrup tvingats lämna kvar sitt dyrbara bibliotek, åt vilket han funnit en tillfällig förvaringsplats i en ihålig pelare i domkyrkan. Svenskarna hade emellertid upptäckt gömstället och under hänvisning till att ägaren flytt, varigenom hans egendom ansågs hemfallen åt segraren, beslagtagit böckerna. Winstrup ville om möjligt rädda sin dyrbara egendom och skrev för den skull den 14 aug. 1645 till Gustaf Horn och beklagade sig över det svenska krigsfolkets förfarande med hans bibliotek, »som mange penge kaast hafuer». ⁶⁷ I brevet, som utgör ett utmärkt exempel på Winstrups stora smidighet och diplomatiska talang, framhåller han först, att det varit nödvändigt för honom såsom stiftschef att söka en tillflyktsort, där han obehindrat kunde uppvakta konungen och rådgöra med de ledande männen i riket. Med dialektisk skicklighet påvisar han därefter, att det fanns precedensfall beträffande annekterad egendom. Efter freden i Lybeck 1629 hade nämligen ett av tyskarna under kriget beslagttaget bibliotek återlämnats till den danske ägaren och detta t. o. m. av en katolsk krigsöverste. Huru mycket mera borde icke då en sådan heder vederfaras Winstrup av den svenske fältmarskalken, »som med oss er

af den sande lutherische religion». Brevet fick verkligen, om också blott till en del, åsyftad verkan, i det 150 volymer återställdes till ägaren.⁶⁸

Vid fredsslutet saknades emellertid alltjämt de flesta och värdefullaste böckerna, och det gällde därför att söka återfå dessa.⁶⁹ Detta krävde stor återhållsamhet i såväl tal som skrift. Här ha vi säkerligen en av orsakerna till de mjuka tongångarna i synodaltalet. Detta utgör otvivelaktigt ett medvetet försök från Winstrups sida att påverka den forne fienden i önskad riktning. Särskilt tydligt framgår detta av följande bön till den unga, vetenskapligt intresserade drottningen: »Dersom den Høybaarne Dronning vilde befale, at de her effter maatte skickis tilbage igien til deris steder i mit biblioteck, paa det jeg kunde des lykkeligere fare fort oc fuldende de skrifter, som jeg da hafde begynt paa, saa vel til den svenske, som til den danske kirckes saliggiörende brug, efftersom de begge haffve den rette oc luterske lærdom, vilde jeg aldrig lade aff at udbrede oc priseligen berömmе saa høy oc stor en gaffvemildhed».⁷⁰ Bönerna skulle emellertid förklinga ohörda. i varje fall är det inte känt, att de saknade böckerna återställts.⁷¹

Men den hänsynsfulla tonen mot svenskarna i synodaltalet berodde säkerligen inte enbart på omtanken om biblioteket. Även andra värden stodo på spel, vilka det gällde att rädda. Avträdanget av Halland innebar sålunda ett svårt slag inte endast för Danmark utan också för Winstrup, som dittills uppburit tionde från dess norra härader.⁷² Förlusten av denna tionde kändes så mycket hårdare för den ekonomiskt lagde biskopen, som inkomsterna från stiftets övriga delar i hög grad minskats på grund av krigets härjningar, vilka hindrade bönderna att fullgöra sina skyldigheter.⁷³ I januari 1646 hade Winstrup för den skull avsänt ett brev till landshövdingen i det avträdda landskapet, Caspar Sperling. Han förklarar sig häri ha hört av de danska kommissarierna, att i fredsdokumentet skulle ha stadgats, att »hues Danmarks crone och kongen icke tillagdt hafuer wæret, det dennem her efter at skulde ware föliachtig at niude, som det hijdh in til hafuer niudet». Av denna anledning begär han, att Lunds domkapitel liksom hittills skulle få uppbära inkomsterna av kanikgodsen och att Köpenhamns universitet likaledes alltjämt måtte få behålla studiepenningarna från kyrkorna i Halland. Efter att så ha skjutit kapitlet och universi-

tetet i förgrunden tillägger han: »Och at ieg för min person maatte niuta och behålde biskops tijonde och chatedraticum som mit embete tillagdt ähr efterdij samme chatedraticum och bijskops tijonde, så wel som och föreskrefne studij penge, ingen tijdh kongen och cronen tillagdt hafuer werit».⁷⁴

Försöket blev resultatöst, i det Sperling i ett brev av den 5 febr. avvisade kraven under hänvisning till artiklarna 25 och 27 i fredsdokumentet.⁷⁵ När svaret kommit Winstrup till handa är ovisst, men det troliga är, att det skett först efter utarbetandet av ovannämnda synodaltal. Säkert är i varje fall, att tankarna på att återfå det förlorade lekt honom i hägen även i fortsättningen. Det första krav han efter freden i Roskilde reste vid sitt sammanträffande i Lund med Karl X Gustav, gällde sålunda just Hallands återinförlivande med Lunds stift.⁷⁶

Men fredsslutet medförde även andra bekymmer för Winstrup än de egna ekonomiska. Ett stort och krävande återuppbyggnadsarbete förestod i stiftet, vilket enligt hans eget vittnesbörd före kriget varit »ligesom vellystens hawe, ligesom Edens hawe», men som nu låg härjat och plundrat⁷⁷ och där krigets upplösande tendenser medfört religiös och sedlig förslappning.⁷⁸ Stiftsangelägenheterna torde därför helt ha tagit hans tid och kraft i anspråk under tiden närmast efter Brömsebro-freden.⁷⁹

Trots den stora arbetsbördan följde Winstrup dock den politiska utvecklingen med intresse och vaksamhet. Med särskild oro iakttog han den alltmer tilltagande splittringen mellan samhällsklasserna inbördes, mellan konung och råd, vilken förde med sig ett försvagande av kungamakten, och mellan regering och ständer.⁸⁰ Denna senare motsättning skulle Winstrup få stifta närmare bekantskap med vid den i flera avseenden betydelsefulla valriksdagen i Köpenhamn 1648.

I slutet av februari detta år hade Kristian IV för alltid slutit sina trötta ögon.⁸¹ Då den utsedde tronföljaren prins Kristian gått ur tiden några månader före fadern, förestod således kungaval.⁸² Någon särskild kallelse till detta behövde emellertid inte utfärdas, då Kristian IV redan i november 1647 med rådets samtycke inkallat ständerna till Köpenhamn till den 17 april 1648 för att »lade handle och tractere — — — om woris elskel: kierre söns dend høyboorne förstis och

herris, hertug Frederick, — — — hans election och vdwelgelse til disse rigger och lande». ⁸³

I enlighet härmed hade Winstrup redan den 20 januari 1648 anbefallt prostarna att hålla konvent med prästerna den 22 februari för att giva honom och de sex prostar, som skulle medfölja, »fuldmacht till at handle, suare och tale, schriffue och underschriffue paa deris weigne». I sin skrivelse framhåller han vidare, att i fullmakten borde inryckas en anhållan, »at presternis privilegier och friheder motte confirmeris och conserveris». Efter att till slut ha framhållit, vilka prostar som borde utses och vilken ersättning som borde utgå till dessa, tillägger han av omtanke om sitt ekonomiskt hårt beträngda prästerskap: »Belangendis min person, giöris iche behoff at dni fratres mig selff noget till reisen deputerer, thi jeg for deris schyld gratis vil udsta den bekostning, och besuering saa velsom och ellers i andre mader vill gratificere dennem». ⁸⁴

I mitten av april samlades de utsedda ombuden i huvudstaden, försedda med vederbörliga fullmakter. ⁸⁵ De omständigheter, under vilka de sammanträdde, voro egendomliga. Riket var, som redan framhållits, utan konung, och riksrådet hade utan någon formell akt övertagit regeringen med suverän myndighet.

Motsättningarna visade sig också från början vara stora mellan riksrådet, som helt ville dominera, och ständerna, bland vilka adeln framträdde såsom ledare. Oenigheten gällde dock knappast själva valet, då det inte fanns något tvivel om vem som skulle bli konung. Det var därför närmast ett formellt spørsmål, om hertig Fredrik skulle förklaras vald av riksrådet ensamt eller av detta i förening med ständerna. Inte heller var det av avgörande betydelse, om han skulle uppfattas såsom vald till Danmark eller till Danmark och Norge. ⁸⁶

Annorlunda ställde det sig, när det gällde den nya handfästning, som skulle utfärdas i samband med valet. Adeln sökte härvid liksom i fråga om valet vinna de lägre stånden för ett gemensamt uppträdande, ett förslag som dessa tacksamt accepterade. Man skulle bl. a. kräva rätt för ständerna till skattebevillning och lagstiftning på årliga riksmöten. Men särskilt tänkte man på de enskilda ståndens intressen och önskemål. Vilka dessa voro, framgår av de inlämnade valbrev.

I det valbrev av den 19 april 1648, ⁸⁷ vari biskoparna på egna,

Fredrik III. Oljemålning, Fredriksborg

prostas och prästers vägnar förklara, att de »eligerit og samtyckt» hertig Fredrik till konung, framföra de sålunda en del önskemål. De begära, att hertigen och riksrådet »vilde holde over den rette rene Guds ords lærdom befattet i den Augsburgske confession aar 1530» och »alt afwerge, som kan give anledning til falsk lærdom», samt att »standen og dens friheder herefter maatte blive uforkrænkede». Här-

Drottning Sofie Amalie. Oljemålning, Fredriksborg

till foga de så tre speciella önskemål: förbättring av prästkallen, minskning av skatterna och åtgärder för prästänkornas försörjning. Av detta var egentligen ingenting helt nytt. Bestämmelser om upprätthållandet av den rena läran och prästkallens förbättring funnos redan i de tidigare handfästningarna. Prästerskapets privilegier hade stadfästas vid varje tronskifte och voro inryckta i handfästningarnas all-

männa löfte om att hålla varje stånd vid dess privilegier. Vad åter prästänkornas försörjning beträffar, så var denna garanterad i Ordinantian och i flera senare lagar och förordningar. Bestämmelser om att den Augsburgska bekännelsen skulle vara lärans rättesnöre och att all annan gudsdyrkan skulle vara förbjuden, funnos införda i förordningen av den 28 februari 1624 och i Recessen av år 1643.⁸⁸

Sedan präster och borgare utfärdat sina valbrev, fortsatte adeln på samtliga ständers vägnar förhandlingarna med riksrådet beträffande de förut nämnda gemensamma kraven. Medan dessa förhandlingar ännu pågingo, ha emellertid händelser inträffat, vilka skulle få betydelsefulla följder. I biskopsarkivet i Lunds landsarkiv finns nämligen ett märkligt aktstycke, vilket kastar nytt ljus inte enbart över riksdagsförhandlingarna utan också över en hittills okänd katolsk aktivitet i Köpenhamn.⁸⁹ Dokumentet, som är en originalhandling försedd med biskoparnas egenhändiga namnteckningar, innehåller bl. a. följande passus:

»Efftersom woris allernaad. herre och konning, nu saligst hoes Gud, udi tilsendt kongelig patent, anlangende neruerrende election och wald, naadl. haffuer loffuet huer stand sine loulige privilegier och friheder at confirmere och stadfeste; da formoede och begiere wi wnderd., at wi [oc wore effterkommere]⁹⁰ effter denne dag, wbeschaaren, wforkrenchet och wformindschet maa beholde, huis privilegia och friheder bisperne altid fra reformationens tid haffuer fuldt, och aff hans Kong. May. høyloflige forfædre, samt woris sidste naadigste konge, konning Christian den Fierde höystberømmeligst ihukommelse os tilforne giffne och bekrefftede ere. Vdi særlighed ere wi wnderd. begierendis, at woris christelig Ordinantz maa holdis, och den rene och rette religion wnderholdis, handtheffuis och forfremmis, och at det maa affvergis, som kand giffue aarsag til falsch lærdoms foertplandtelse och wndersattnernes udi troens enighed, deris forstyrrelse, hurom wnderdanigst at anmoede den höye öfrighed, wi høyiligen foraarsagis, effterdi wi haffue fornummet en papistische lærere her udi Kiöbenhaffn at findis, som iche alleneste den papistische lærdom fremförer och prædicker paa det sprog, som hans herre, huilchen hand tiener, er wbekientd, men endochsaa sig hoes wore folck insinuerer, at hand dennem kunde forföre, saasom hand allerede schal haffue forfört

nogen, huorom kand widere schee beretning aff dennem her paa steden, som det vitterligt er, naar paaeschis och befallis, derom relation at giöris. — — — Da ere wi wnderd. paa Guds och wort embedes vegne begierendis, at same christelig ordning maate holdis wed lige, paa det wi udi dise lande kunde forbliffue udi troens enighed, och derved erlange Guds welsignelse och fred och roelighed wdi landene.»

Aktstycket har tydligt varit avsett att i förefintligt skick framlämnas till hertig Fredrik. Efter undertecknandet har man emellertid ansett sig behöva vidtaga ett par smärre förändringar i texten och för den skull varit tvungen att utskryva ett nytt exemplar, vilket så framlämnats. Att det kasserade exemplaret sedan kommit att hamna i Lunds biskopsarkiv, tyder otvivelaktigt på att biskop Winstrup haft hand om redigeringen. Att Lundabiskopen varit den drivande kraften, förefaller så mycket troligare, som Jesper Brochmand, som eljest var den ledande personen inom det andliga ståendet, åtminstone för tillfället måst hålla sig i bakgrunden, då han var innerligt hatad av »svärsonernas parti», speciellt av Corfitz Ulfeldt, och på dennes föranstaltande instämts till den samtidigt med riksdagen pågående herredagen.⁹¹

Som av det återgivna aktstycket framgår, var det de hatade och fruktade jesuiterna, som åter börjat sin fördärvbringande verksamhet och detta i själva huvudstaden. Faran har av allt att döma blivit känd för prästerskapet först efter den 28 april, då de inlämnade sitt valbrev till riksrådet.⁹² Biskoparna ha troligen vid denna tidpunkt haft sig bekant, att adeln, som fått löfte om betydligt vidgade privilegier, givit upp kampen för de av samtliga ständer resta kraven, ja t. o. m. givit efter beträffande de lägre ständernas särkrav, och att förhandlingarna mellan den svårt beträngde hertigen och riksrådet om handfästningen därför led mot sitt slut. Det gällde för den skull att handla snabbt, om man skulle lyckas få skärpta bestämmelser mot propaganda och främmande gudstjänst införda i den nya lagen. Redan den 2 maj var man därför färdig med sina önskemål.

I riksrådet har med all säkerhet kanslern Christian Thomesen Sehested varmt talat för ett tillmötesgående av kraven.⁹³ Resultatet uteblev inte heller. I handfästningen, som är utfärdad den 8 maj 1648, finns nämligen utöver vad som stadgas om religionen i Fredrik II:s handfästning, vilken legat till grund för den nya, följande tillägg: »och

icke tilstede, at nogen, som sig her i rigerne at bygge och boe nedsetter, maa hafve frihed til anden religions exercitium at bruge end den, som nu udi rigerne brugelig er».⁹⁴

Biskoparnas kraftiga aktion tyder på att det varit fråga om en mycket allvarlig propaganda. En tidigare av författaren publicerad specialundersökning har också visat, att det varit en hos den spanske ministern i Köpenhamn greve Bernardino de Rebolledo verksam jesuit Godfred Franken, som lett aktionen, och att denna sannolikt avsett att för katolicismen vinna hertig Fredrik, dennes gemål Sofie Amalie av Braunschweig-Lüneburg, eller någon i hertigparets närmaste omgivning.⁹⁵

Om faran genom den i handfästningen inryckta passusen för tillfället var avvärd, så var den inte helt avlägsnad, då greve de Rebolledo förblev på sin post i Köpenhamn.⁹⁶ Att biskoparna varit medvetna härom och därför även i fortsättningen varit på sin vakt, skulle visa sig vid den riksdag, som med anledning av tronföljarvalet sammanträdde i huvudstaden i juni 1650.⁹⁷ I det valbrev av den 12 juni, vari biskoparna såsom meniga prostars och prästers fullmäktige »eligere, kaare og udvælge den højbaarne fyrste og herre, her Christian, arving til Norge, hertug udi Slesvig, Holsten etc., til dette kongeriges regjering efter højstbemeldte Kgl. Maj. vores allernaadigste herres död og afgang», förnya de sålunda sin begäran från 1648, »at vores allernaadigste herre og konge paa sin elskelige kjære her söns, hs. fyrstelige naades, vegne naadigst os forsikrer, saa vi blive holdne ved den rette og rene Guds ords lærdom, befattet i den Augsburgske confession anno 1530 udgaaet, samt og vores Kirkeordinans udi sine punkter at maatte blive uforandret».⁹⁸

Ännu ett ärende av största vikt kom att föreläggas ständerna till behandling — frågan om den väldiga statsskuldens avbetalning. Hela detta problem var av så genomgripande betydelse, att regeringen beslutat framlägga det, trots att ständerna inte voro försedda med fullmakt av väljarna, vilket krävdes för att beslut skulle kunna fattas.

Redan den 19 juni, dagen efter tronföljarvalets slutgiltiga avgörande, framlade kanslern den kungliga propositionen, i vilken föreslogs, att en del av den inländska skulden skulle betalas med »udlagt» (pantsatt) kronogods. Intill dess så kunde ske, borde man vara betänkt på att

Greve Bernardino de Rebolledo. Oljemålning, Fredriksborg

föreslå andra utvägar. Ständerna ryggade emellertid tillbaka för nya bevillningar och hänvisade till att de saknade nödiga fullmakter.⁹⁹ Regeringen accepterade förklaringen och inskränkte sig till att den 28 juni infordra riksdagens betänkande om i vilken ordning den inländska skulden skulle avbetalas och begärde för den skull, »at stænderne noget udskud af deres deputerede vilde fuldmægtige, som kunde deliberere derom». Denna begäran bifölls omedelbart, varpå prästerskapet utsåg Winstrup till sin representant i utskottet.

Följande dag hade riksrådets representanter en sammankomst med de utsedda ombuden. Dessa anhöllo emellertid om uppskov för att sinsemellan kunna dryfta saken. Därefter skulle varje stånd för sig ingiva sitt förslag. På eftermiddagen sammanträdde utskottet på nytt, varvid adelns ombud uppläste sitt betänkande för borgerskapets och

det andliga ståndets representanter. Förslaget gick ut på att de som hjälpt landet i den största nöd, först skulle få betalning i kronogods och detta i den provins, där de voro bosatta. Biskop Winstrup biträdde strax adelns betänkande och utskrev efter att sannolikt först ha inhämtat ståndets åsikt sitt svar till riksrådet. I detta heter det avslutningsvis: »Da paa meenige clericies och geisligheds weigne sambtycher och underschrifuer ieg adelskabetz bem^{te} slutning och be-tenchende, och paa for^{ne} geisligheds weigne tilsiger, at vj ville bequemme os med ald underdanighed och lydighed effter det som hans Kongl. Maÿtt. och Danmarches riges raad med adelschabet her udj ehrachter riget og stenderne mest gaufnligt och nytteligt att wære». ¹⁰⁰ Slutresultatet blev också, att avgörandet hänsköts till regeringen. Här blev frågan sedan föremål för långvariga förhandlingar mellan konung och råd och gav anledning till många bittra ord och ömsesidiga beskyllningar, vilka ytterligare skärpte de redan förefintliga motsättningarna. ¹⁰¹

Detta var så mycket beklagligare, som den utrikespolitiska horisonten åter börjat mörkna, varslade om annalkande oväder. Fredrik III var visserligen inte någon handlingens man, men han glömde å andra sidan varken visad vänskap eller fiendskap. Han grämde sig starkt över förlusten av sina stift Bremen och Verden och de landskap, som Danmark måst avstå i Brömsebrofreden. Under de första åren av sin regering förhöll han sig visserligen försiktigt avvaktande, men revansch-tankarna lekte honom ständigt i hågen. Detta skulle bli alltmer uppenbart, sedan »svågerpartiet» störtats och riksrådet, som tidigare utgjort ett hinder för en alltför våghalsig utrikespolitik, därigenom mist sina handlingskraftigaste och mest klarseende män. Corfitz Ulfeldts flykt till Sverige och landsförrädiska stämplingar där gåvo ytterligare näring åt konungens svenskfientliga inställning med äventyrliga alliansplaner som följd. Läget tillspetsades alltmer, sedan svenskarna efter Karl Gustavs trontillträde gått till anfall mot Polen. Det fanns, menade man i konungens omgivning, ingen säkerhet för att de inte skulle vända sig mot Danmark i avsikt att upprätta en »Monarchia Septentrionalis». Efter de svenska motgångarna i Polen ansåg Fredrik III tiden mogen att gripa in, ett lättsinnigt steg, då Danmark vid denna tidpunkt varken hade inre styrka, en slagfärdig här eller allianser med främmande makter. ¹⁰²

Vid ett möte i dec. 1656 begärde konungen rådets betänkande, »om ikke for mange aarsager nödigt er, at vi os stiller i nogen bedre beredskab end landene endnu udi findes, og — — — ret og billigt eragter, hvis tilbørlig satisfaktion og sikkerhed vi ikke ved traktater erlange kan, det med vaaben at söge, og hvad middel i saadant tilfald det med at udföre, optænkes og findes kunde». ¹⁰³ Rådet ställde sig i allt väsentligt tillmötesgående men begärde, att de avsedda värvningarna av krigsfolk skulle uppskjutas, tills riksdagen sammankallats och beviljat de stora penningssummor, som behövdes. I överensstämmelse härmed utgick därför den 1 januari 1657 kallelse till ständerna att infinna sig i Odense den 23 febr. ¹⁰⁴

Winstrup, som med vaket intresse följt händelseutvecklingen, ¹⁰⁵ mottog kallelsen först den 13 januari och utfärdade redan samma dag en skrivelse till prostarna med befallning att snarast möjligt hålla konvent, varefter de försedda med nödiga fullmakter skulle sammanträda i biskopshuset den 29 januari för att muntligen med biskopen »conferere om huis mact paaleger och præsternis beste angaar, saa och trende stiftens prouster till fuldmegtige at wdkeise och schriffftlig fuldmact at giffue». Dessa skulle därefter på fastställd tid inställa sig i Odense tillsammans med biskopen för »at fornemme och slutte paa hues Kongl. Ma. naadigst till fædernelandens sikkerhed och beste acter at lade foregifue och proponere». Att Winstrup själv med oro sett fram mot de kommande förhandlingarna, framgår av den allvarsstämning, som kommer till uttryck i följande ord, med vilka han avslutar skrivelsen till prostarna: »Gud gifue os allesammenn i denne farlig tide de beste raad, sit nafn till ære, os til beskermelse och welferd for Jesu Christj schyld». ¹⁰⁶ Den bristande entusiasmen är också förståelig. Minnet av den förra ofreden, vilken bragt så många olyckor över honom och hans prästerskap och vars ekonomiska skadeverkningar alljämt gjorde sig märkbara, var ännu levande. Härtill kommo dessutom olyckor av annat slag, såsom missväxt, pest och kreaturssjukdomar samt nya dryga skatter och utskrivningar. ¹⁰⁷

Belysande för stämningen bland prästerskapet i stiftet under åren närmast före kriget äro de svar kyrkans män i de olika häraderna under åren 1652—1654 inlämnade med anledning av ett kungligt brev av den 1 maj 1652, genom vilket de uppmanades att i händelse av krig

ställa en ryttare med häst och gevär till konungens förfogande.¹⁰⁸ Prästerna i Färs m. fl. härader meddela sålunda bl. a., att de själva och deras menigheter under det sista kriget blivit så utplundrade, att detta »seent eller alldrig hos mange forvindes. Thi at mange aff præsterne icke kand udlegge den skat som aarlig paabiudes, men alle-reede ved vores ærværdige her biscop supplicando haffuer ladet andrage saadan deres armod och begieret forschonsell for samme kongschat, huilken benaading med stor lengsell forventes. Till med at denne 4 aars tids sørgelige misvext haffuer bragt tillhørerne udj saadan nød och usellheed, saa de paa mange steder haffuer huercken at tiende kirken, konge eller præst, som alt for meget er vitterligt, huilket alt-sammen naar det rettelig betenkes kunde det være een forsvarlig aar-sag till att liberere os fra saadan et stort gravamine». De förklara sig dock villiga bistå kronan i händelse av krig, men tillägga »dett Gud naadelig forbiude».¹⁰⁹

Men missnöjet förefanns inte enbart inom prästerskapet. Samma tendenser gjorde sig gällande bland borgerskap och bönder. Varnande röster höjdes också från inflytelsesrika medlemmar av den skånska adeln, främst då »kungen i Skåne», Tage Thott till Eriksholm.¹¹⁰ Winstrup var också väl medveten om den inre söndringen i landet och kunde inte vara okunnig om de stora bristerna i Skånes försvars-väsen.¹¹¹ Han kände också sedan gammalt svenskarnas överlägsna krigskonst, vilken han beundrat under studievistelsen i Tyskland och sedan lärt sig frukta under det sist förflutna kriget. Att arvfienden inte vansläktats sedan dess, lämnade händelserna i Polen synbara bevis på. Lojaliteten mot konungamakten synes dock nu som tidigare ha blivit den för honom avgörande faktorn. I varje fall finnas inga tecken på någon opposition från hans sida mot beviljandet av de vid riksdagen begärda stora ekonomiska pålagorna.

Utgången av riksdagens förhandlingar blev den, att kungen i stort sett fick sin vilja igenom. Ständerna genomdrev visserligen godtagandet av vissa förbehåll, men dessa gällde inte användningen av medlen, det hette endast, att dessa givits till milisens underhåll.¹¹² Då man skildes åt, var Winstrup säkerligen också i likhet med flertalet mötesdeltagare på det klara med att man gjort, vad riksrådet Gunde Rosenkrantz gav uttryck åt i orden: »Hans kgl. Maj. samt menige

Tage Ottesen Thott. Kopparstick av Alb. Hækwegh

rigens stænder haver samtligen sluttet og samtykt at ruste sig til aabenbar krig og fejde». ¹¹³

Krigsförklaringen kom också den 1 juni 1657. ¹¹⁴ De direkta stridshandlingarna skulle emellertid denna gång endast i ringa grad beröra Skåne. Indirekt gävo de sig dock till känna i form av ökade utskrivningar och nya ekonomiska krav, ¹¹⁵ vilka mot krigets slut blevo så betungande, att de måste avvisas. ¹¹⁶

Alla uppoffringar voro också förgäves, då Karl X Gustavs berömda tåg över Bälten i realiteten avgjort kriget. Huruvida Winstrup haft något inflytande vid utarbetandet av de olika förslag, som från dansk sida framlades vid de strax efter inledda fredsunderhandlingarna, är osäkert. Att ryktet om att skånelandskapen skulle avträdas oroat honom, säger sig självt, och det troliga är, att han vidtagit sina dispositioner för att gardera sig mot obehagliga överraskningar. Möjligen går en punkt i det fredsförslag, som den 24 februari 1658 överlämnades till de svenska kommissarierna, tillbaka på hans initiativ. I dess 28. paragraf heter det nämligen bl. a.: »Saa skulle og de bisper, som nu

ere i de aftrædne stifter og provindser, saalænge de leve, blive udi deres bestilling, og de, som med kannonikater, vikarier og andet geistligt gods ere beneficerede, derved blive og indkomsten deres livstid nyde». ¹¹⁷ De svenska kommissarierna ville emellertid inte diskutera denna artikel. ¹¹⁸ I 8. § i det slutgiltiga i Roskilde den 26 februari undertecknade fredsdokumentet, som innebar Lundastiftets avskiljande från Danmark, stipuleras det i vad angår biskopen: »I lijka måtto skohle alle andre i bemalte provincier boende, andelige och werldzlige, borgare och bönder effter denne dagh Kongl. May:tt. desz successorer och chronan Sverige allena och ewärdeligen wara förobligerede, och alle probster och prester föllia den biskop, eller superintendent och consistorium, som Kongl. May:tt i Sverige dem förordnandes warder». ¹¹⁹ Inte heller i fråga om kapitelgodsen blevo de danska önskemålen beaktade. Några bestämmelser om rätt för alla förläningstagare, enskilda såväl som institutioner, att även i fortsättningen njuta godsen, de förra i sin livstid, de senare i evärdlig tid, vilket begärts av de danska fredsunderhandlarna, finnas inte inryckta i fredsdokumentet. Följden blev, att alla väster om Sundet befintliga institutioner och tjänster omedelbart gingo förlustiga sina skånska kapitelgoods. Vad de enskilda förläningstagarna angår, så blev deras kvarblivande vid de innehavda förläningarna beroende av vilken hållning de kommo att intaga till det svenska riket. ¹²⁰

Återstår att försöka fastställa Winstrups inställning till nationalitets-skiftet. Problemet är i och för sig vanskligt, då en människas innersta tankar och känslor alltid äro svåråtkomliga. Olösligt är det kanske likväl inte, om man ser det mot bakgrunden av den inre utvecklingen i Danmark under årtiondena närmast före freden i Roskilde.

Det har tidigare i olika sammanhang antytts, att kungamakten, som ännu före det danska ingripandet i 30-åriga kriget — främst tack vare Kristian IV:s personlighet — förstått att väl hävda sig, under trycket av de följande olyckorna ständigt varit på tillbakagång med ökat adelsvälde som följd. Att denna utveckling inte setts med blida ögon

av rikets övriga ständer, har likaledes framhållits och är mångfaldigt bestyrkt.

Vad »geistlighedens» inställning angår, så låg det ju redan i den lutherska kyrko- och statssynen en tendens att framhäva furstemakten, vars överhöghetskrav vilade på gudomlig sanktion. Den växande stämningen runtom i Europa för en starkare kungamakt torde också i stigande grad ha fört prästerskapets tankar i riktning mot ett envælde av Guds nåde.¹²¹ Redan på 1620-talet hade sålunda läkaren och kaniken i Lund Christoffer Dybvad, vilken under resor i utlandet stiftat bekantskap med Bodins och andra statsteoretikers skrifter, med skärpa hävdad arvkonungadömetts fördelar, samtidigt som han riktat skarp kritik mot rådet och adeln, som han ansåg borde mista en stor del av sina privilegier.¹²² Obestridligt är ju också, att adeln knappast längre kunde förebära vägande skäl för sin såväl politiskt som socialt dominerande ställning i samhället. Den ursprungliga grundvalen för dess privilegier hade varit plikten att värna riket till häst såsom riddare. Krigets former hade emellertid ändrats och därmed också adelns insats. Vål gjorde den alltjämt rustjänst, men den var inte längre det enda stånd, som hade skyldighet att försvara landet.¹²³

Dess envisa fasthållande vid en gång vunna förmåner kunde därför inte annat än öka de övriga ståndens ovilja och stärka dem i deras strävan att få en förändring till stånd. Krigens verkningar, den på grund av de ändrade avsättningsförhållandena begynnande depressionen, penningknappheten och det växande skattetrycket skulle efter hand bidra till att skärpa motsättningarna.¹²⁴

Vid tidpunkten för Dybvads framträdande saknades ännu den politiska kontakt mellan kungen och de ofrälse stånden, som måste vara en förutsättning för ett mera aktivt uppträdande från de senares sida gentemot adeln. De resta kraven blevo därför tills vidare föga beaktade.¹²⁵ Fröet var dock sått, och det skulle så småningom visa sig, att det fallit i god jordmån. Symptomatiskt är, att Jesper Brochmand, som ännu 1633 i sitt stora dogmatiska arbete »Systema universæ theologiæ» gjort sin skyldiga reverens för det danska valriket,¹²⁶ i sitt tal vid Fredrik III:s kröning öppet bekände sig till enväldet. Vid detta tillfälle hälsade han nämligen den unge konungen med dessa ord: »Höje Konge, dig kalder Gud i dag til at tage del i hans værdighed;

du vil høre ikke mig, men Gud selv tale til dig: 'Jeg har sagt, I er Guder'. Den ubegrænsede magt, som Gud udøver over alle verdens riger, den vil han dele med dig, naar det gælder Danmarks og Norges herlige lande. — — — Alt, hvad der hører til dette guddommelige embede, skal du varetage paa retfærdig og samvittighedsfuld vis».¹²⁷

Men religiösa och statsteoretiska överväganden voro inte de enda orsakerna till att prästerskapet tydde sig till kungamakten. Härtill kom, att det dagliga livets förhållanden ofta skapade avoghet från prästernas sida gentemot den härskande klassen. Den universitetsutbildade prästen måste inte sällan känna sig kränkt av en dryg och ibland även obildad adelsman, vilken han likväl var skyldig aktning, särskilt om denne var hans patronus. Ofta kunde det också uppväcka hans vrede, att den adliga huvudgården var fri från tionde eller att godsherren hade förvärvat kyrkotionden men uraktlät att fullgöra sina skyldigheter mot kyrkan och prästen.¹²⁸ Det inträffade understundom också, att adelsmannen förgrep sig på delar av prästgårdsjorden eller att han lade egendomar, som tidigare betalt tionde, under huvudgården, varigenom prästens inkomster minskades.¹²⁹

Dessa senare motsättningar berörde visserligen närmast det meniga prästerskapet. Biskoparna tillhörde ju de privilegierades skara med ekonomiska förmåner påminnande om adelns. Å andra sidan kände de sig dock såsom prästeståndets främsta medlemmar och därför knutna till detta med skyldighet att tillvarataga sina underlydandes intresen.¹³⁰ Konfliktämnen för deras egen del saknades inte heller. De adliga provinsämbetsmännens kontroll över kyrkostyrelsen var dem sålunda en nagel i ögat.¹³¹ Med ovilja sågo de vidare, att adelsmännen genom s. k. »mageskiten» med kronan skaffade sig patronatsrätt över allt flera kyrkor.¹³² Såsom medlemmar av domkapitlen invecklades de dessutom tid efter annan i strider med adeln om kapitelgodsen.¹³³ Det hörde inte heller till ovanligheterna, att även en biskop kunde få röna prov på ståndshögfärden.¹³⁴

Nu fanns det emellertid även faktorer, som verkade utjämnande. Präst och herreman kände sig ofta knutna till varandra av gemensamma bildningsideal och stodo som den lärda bildningens representeranter i motsättning mot såväl borgare som bönder. Många voro också de biskopar, professorer och präster, som varit informatorer åt unga

adelsmän och därigenom varaktigt knutits till dem och deras släkt. Vad särskilt biskoparna beträffar, så innehade de å ämbetets vägnar jordagods med ofta »vornede fæstebønder», vilket i flera avseenden gav dem gemensamma intressen med adeln.¹³⁵

Det torde därför i stort sett ha förhållit sig så, att »geistligheden», delvis av tvång, delvis av intressegemenskap under lugnare förhållanden tämligen väl dolde sin misstämning, men att den underström av harm, som förefanns, trädde i dagen under mera ödesmättade tider, då den ofta tog sig uttryck i smådeskrifter, i vilka skulden för de olyckor, som drabbat riket, påbördades adeln.¹³⁶

Vända vi oss nu till Winstrup, så är det uppenbart, att han helt delat sitt stånds uppfattning. Även hos honom spåra vi en fortgående förskjutning i den statsrättsliga åskådningen. Utifrån sin i den luthersk-ortodoxa treståndsläran bottnande samhällssyn¹³⁷ tycks han sålunda till en början utan större betänkligheter ha accepterat överhetsförhållandena, sådana de voro. Han hade ju också under sin mångåriga utlandsvistelse varit lärjunge till den store Johan Gerhard, som i sina »Loci theologici» visserligen föredrager monarkien men inte giver den något gudomligt företräde utan anser, att en statsform kan vara lämpligare för ett folk och en annan för ett annat.¹³⁸

Missnöjd med adelns svaga insatser i krigen och dess allt starkare grepp om riksstyrelsen och påverkad av de nya strömningarna ute i Europa, med vilka han var väl förtrogen,¹³⁹ har Winstrup emellertid allt mera dragits mot en starkare konungamakt. Medan han sålunda i sitt professorsspecimen ännu ansluter sig till Brochmands tankegångar i hans »Systema universæ theologiæ»,¹⁴⁰ visar han med åren allt starkare tendenser att vilja framhäva konungadömet. Under påverkan av de gammaltestamentliga åskådningarna blir konungen för honom den som i alldeles särskilt hög grad hör Herren till och äger hans nåd, den högste näst Gud och av honom förlänad gåvor, vida överstigande andras. Härifrån är steget inte långt till uppfattningen om det kungliga enväldet såsom den speciellt kristna statsformen.¹⁴¹ Såsom medassisterande vid Fredrik III:s kröning hade han kunnat konstatera, att Brochmand tydligen anslutit sig till dessa tankegångar.¹⁴² Själv skulle han snart följa efter.

Tydligast framträder detta i följande ord, vilka han fällde i sin

Johan Gerhard. Kopparstick från 1632

oration vid landemodet i Lund omedelbart efter freden i Roskilde¹⁴³: »Vi fröjda oss över att en synnerligen vis konung härskar över oss, vilken ser med sina egna, icke andras, ögon, hör med sina egna, icke andras, öron, styr staten och håller i väldets tyglar med egen styrskicklighet och inte efter ministrars behag».

Det är dock säkerligen inte enbart religiösa och statsrättsliga överväganden, som förorsakat denna förändring i inställningen. Härtill ha otvivelaktigt även provinsiella och personliga förhållanden bidragit.

Det må nämligen beaktas, att Skåne i särskilt hög grad var den danska adelns förlovade land. Redan genom sitt godsinnhav intog aristokratien där en dominerande ställning. Av provinsens bondejordbruk ägde den sålunda ensam 54 %, oberäknat de betydliga arealer, som drevos direkt under sätesgården.¹⁴⁴ Men härtill kommer, att samtliga mera betydelsefulla poster inom den lokala förvaltningen voro förbehållna adelsmännen, som därigenom hade hela provinsstyrelsen i sin hand. I sin egenskap av »lens»- och »stiftslensmænd» innehade de dessutom kontrollen över stiftsstyrelsen, ett förhållande, som den myndige biskopen tydligen betraktat som ett intrång i sina rättigheter.¹⁴⁵ Följden blev, att hos Winstrup impulsiviteten och maktbegäret någon gång segrade över den diplomatiska försiktigheten med öppen träta som resultat.¹⁴⁶

Till dessa med ämbetsutövningen sammanhängande motsättningar kommo emellertid även sådana av rent personlig art. Som son till Själlands biskop och styvson till dennes efterträdare, den inflytelserike Hans Poulsen Resen, hade han funnit världen ligga öppen för sig. Redan i mycket unga år hade han nått ansvarsfulla poster. Makt, rike- dom och anseende hade i rikt mått kommit honom till del. Men ett fattades. Han hade, som Fabricius uttrycker det, »naaet alt, kun ikke at blive adelsmændenes lige».¹⁴⁷ Distansen mellan frälse och ofrälse hade han fått erfara redan under vistelsen på Sorö,¹⁴⁸ och den kvarstod orubbad, trots att han nått samhällets tinnar. Väl umgicks Winstrup vänskapligt med många av stormännen¹⁴⁹ — ett umgänge på fullt jämställd fot var det dock inte.¹⁵⁰

Ett till en början vänskapligt förhållande kunde understundom också leda över i sin motsats. Den ekonomiska tillbakagång, som utmärker 1600-talet och som inte minst drabbade adeln, tvang nämligen denna till att i allt större utsträckning anlita lånevägen,¹⁵¹ varvid den ekonomiskt välsituerade biskopen fick det ofta tvivelaktiga nöjet att uppträda som långgivare eller borgensman.¹⁵² Med fullgörandet av de ekonomiska förpliktelserna var det nämligen inte så sällan klent beställt, vilket fick processer och öppen fiendskap till följd.¹⁵³ Intrång från adelns sida i biskopens ekonomiska förmåner bidrog till att skärpa motsättningarna.¹⁵⁴

Nu får man emellertid inte vänta sig, att det så uppmagasinerade

hatet skulle taga sig fullt öppna uttryck i tal och skrift, så länge adelsväldet bestod. Trycket uppifrån var hårt, riskerna av för stor fri-språkighet stora. Någon gång lyser dock missnöjet fram såsom i synodaltalet i april 1646, där klandret över den inre splittringen i riket och den halvhjärtade insatsen i kriget otvivelaktigt har adress till adeln.¹⁵⁵ Tydligare ger sig missnöjet till känna efter freden i Roskilde, då Winstrup utan risk för efterräkningar kunde giva fritt utlopp åt sina känslor. Vid stiftslänsmannen Tage Thotts jordfästning i Malmö i början av april 1658, då den skånska adeln mangrant mött upp, tolkade han sålunda i följande skarpa ord de andra ständernas harm mot adeln för dess egoism, översitteri och självgodhet: »De anstille sig mod den nedrig stands personer, som en tjdlang ere bleffne kallede ufri folck, ligesom de kunde være potentater, phaltzgreffver, eller churförster, ja grotförsten self af Muschow».¹⁵⁶

Ännu skarpare har troligen utfallet mot det främsta ståndet varit vid landemodet i Lund i slutet av månaden. Biskopen höll nämligen då en föreläsning, som med utgångspunkt i fjärde boken av Bodins berömda »Politik» behandlade ämnet »de conversionibus et mutationibus rerumpublicarum». När man ser, att Bodin här finner orsaken till staters undergång i allt för stor rikedom och makt hos några få, medan den stora massan måste framleva sitt liv i fattigdom, anar man, att Winstrup inte försummat tillfället att skarpt gå till rätta med det danska adelsväldet.¹⁵⁷

Frågan blir då den: Kan den välvilliga inställning till segraren och den beredvillighet att lojalt tjäna denne, som utmärker Winstrup under de första åren av svensktiden, förklaras utifrån otillfredsställelsen med adelsväldet i Danmark? Har med andra ord oviljan mot det bestående varit så stark, att han hälsat nationalitetsskiftet med glädje? Svaret måste bli ett nej. I det ovan nämnda synodaltalet preciserar han nämligen klart sin åsikt på denna punkt, i det han förklarar, att den oerhörda förlust, som den danska kronan lidit på grund av Roskildefredens bestämmelser, ingalunda var honom eller hans prästerskap till någon glädje. De olyckor, som drabbat den milde och synnerligen avhållne kung Fredrik III — inte på grund av dennes egna åtgöranden utan tack vare de syndfulla undersåtarnas felgrepp — väckte snarare hjärtesor, i det de gävo skåningarna såväl som landsmännen i

och Contentement indövt, och blifvande
 sine omnibus personalibus cum Bon. Baader
 hoc anno 1658, och al. Gnistelig Angivning,
 at Bild om avsejgus avildt.

Detta för: Svaret oss alle a. Tronster,
 som in Synodo vaare tilstede, hader Guds,
 varden av indropligke ved vor
 Gøst. Ed. Lønd den 7 Junii
 Å 1658.

Johan Petrus Bayen Sand Engstien Pastor lön,
 Lektor, Børstet, ~~Engstien~~
 m. m.

Matthias Foss Johan Ellendall Eloquent. Profess.
 Rector Scholæ. m. m.

Henricus Motzfeldt. Hans Motzfeldt Commisarius lön
 Schol. Lønd. Conductor. Moctau Ottson. Commisarius:
 m. m.

Johannes Petri vintjerst. Jacob Hørdangeren Pastor Episcopus
 Colleg. Schol. Lønd. m. m. Flakerus indigens m. m.

Johannes Lasci Colleg. Schol. Lønd.
 m. m.

Andreas Magni Thronius
 Colleg. Schol. Lønd.
 m. m.

Johannes Martinus Sautberg
 paedagogus Posti liberorum
 m. m.

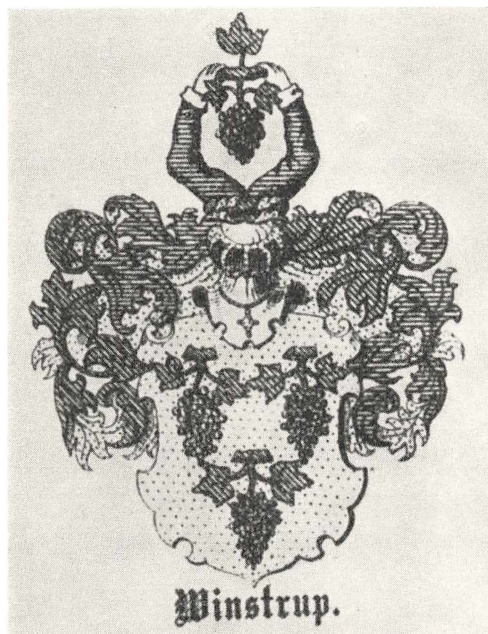
Relationen av Winstrups tal på landemodet d. 27 april 1658
 Ny kgl. Saml. 4° 2212, DKB

Danmarks övriga provinser anledning att sucka och begråta de egna synderna, genom vilka de »blivit smeder till en sämre lycka». Invånarna i de avträdde områdena hade också

helst av allt önskat att till sista andedraget få lyda under sin forne konungs lovprisade välde, om Gud velat så. Det vore även tillbörligt, framhåller Winstrup, att alltid och överallt tänka och tala hedersamt om Fredrik III, och tillägger: »Vi skola under inga omständigheter försumma, vi skola aldrig avstå från att anbefalla hans helgade och milda majestät åt konungarnas konung genom privata och offentliga böner; ty gnistorna av det forna undersåtliga förhållandet ha ännu inte helt och hållet utsläckts i oss och böra aldrig utsläckas».

Det sagda synes utgöra tillräckligt bevis för att Winstrup in i det sista hoppats på en dansk seger och att krigets enligt hans mening förunderliga och oväntade, ja rent av katastrofala utgång berett inte bara prästerskapet utan även honom själv sorg och besvikelse. Förklaringen till hans i mångas ögon egendomliga uppträdande efter nederlaget måste för den skull sökas på annat håll. Även här erbjuder oss den ovan nämnda orationen ett ovärderligt hjälpmedel.

Ett närmare studium av denna visar nämligen, att det är de religiösa och statsrättsliga synpunkterna, som varit av avgörande betydelse för Winstrups ställningstagande. Allt har setts i ljuset av Guds underbara ledning. Det är det danska folkets stora syndfullhet, som uppväckt himmelens vrede. Kriget och nederlaget måste därför betraktas som ett utslag av Guds rättvisa straff, inför vilket man endast hade att i ödmjukhet böja sig. Ja, man borde rent av känna tacksamhet mot den Högste för att straffet inte blivit än värre, då synden var stor. Följande ord tala här sitt tydliga språk. »Men eftersom det behagat den högste styraren av allt, vilken ensam det tillkommer att förläna och överföra riken efter sitt gottfinnande, såsom Guds ande vittnar i Daniel 4, — — — att beröva den danska kronan denna provins, detta stift och rikta den svenska därmed, fröjda vi oss obetingat — — — över att vi utbytt en synnerligen mild konung mot en synnerligen mild konung, en synnerligen god konung mot en synnerligen god konung». Belåtenheten var desto större, som Karl X Gustav befunnits vara den Augsburgska bekännelsen lika hängiven som Fredrik III. En källa till tillfredsställelse var det också,

Peder Winstrups adelsvapen

att den nye konungen var en man, som hela världen beundrade på grund av hans ständiga segrar, och för vilken alla fiender till den evangeliska religionen ryste och bävade. Att man i fortsättningen kunde leva under skärm och beskydd av denne fromme hjälte, som tillskrev Gud allena äran av sina framgångar, vilka tydligt röjde »den hjälpande Gudens närvaro och den närvarande Gudens hjälp», innebar en ytterligare anledning till belåtenhet.¹⁵⁸

Till de religiösa aspekterna fogas så de rent statsrättsliga. Med skärpa understryker Winstrup, att varken han eller det skånska prästerskapet brustit i lojalitet utan oryggligt hållit den ed, de svurit Danmarks konung. Det hade också varit deras avsikt att allt framgent stå fast vid sin trohetsförsäkran. Nu hade emellertid Fredrik III själv löst dem från eden och överlämnat dem, de hängivnaste bland undersåtar, åt en ny överhet. Genom att erkänna denna och

genom att lyda den nye konungen fullföljde de därför enligt Winstrups mening endast, vad den förra överheten hade befallt.

Dessa tankar tycks Winstrup sedan ytterligare ha utvecklat i den på orationen följande föreläsningen. Hans resonemang kan måhända förefalla oss uppkonstruerat och konstlat, men varje tid måste bedömas utifrån sina förutsättningar. Man får inte mäta gångna perioder, som behärskades av helt andra idéer, med vår tids måttstockar. Obe- stridligt är också, att tankegångarna i orationen stå i full överens- stämmelse med dåtidens statsrättsliga idéer.¹⁵⁹ Härvid får man inte bortse från det betydelsefulla faktum, att Winstrup några dagar tidigare (den 20 april) på rådhuset i Malmö inför G. O. Stenbock med högtidlig ed fått lova för sig och alla sina »effterkommande» att »nu och j ewärdelig tijder wara och förblifwa, dhen stormächtigste, höyborne furste och herre, herr Carll Gustaf, Sweriges, Göthes och Wändes konung — — — Hans Kongl. Maj^{tt} högälskelige gemåhl, — — — sampt begges theras Kongl. Maj^{ters} lijfzarffwingar — — — Jämwall Sweriges crono och alle dess underhörige landh och provin- cier j alla måtto huld och troo» och att alltid förhålla sig så, som han »tryggeligen» kunde försvara inför »Gud, Kongl. Maj^t och hwar ärlig man».¹⁶⁰

Det kan därför knappast råda något tvivel om att Winstrup själv varit fullt övertygad om det berättigade och riktiga i sitt ställnings- tagande. Och han stod inte ensam. Hela det skånska prästerskapet gav honom sitt fulla gillande. I skildringen av vad som förevarit på lande- modet tillfogas det nämligen uttryckligen, att biskopen höll sitt tal »baade politice et theologice til alles störste lyst och contentement».¹⁶¹

Förutsättningarna för att Winstrup relativt lätt skulle finna sig till rätta med de nya förhållandena voro också stora. Sverige var ju ett land, som bekände sig till den rena och sanna läran, befäst i den Augs- burgska bekännelsen, ett förhållande som Winstrup både nu och tidi- gare varit angelägen om att understryka.¹⁶² I det nya fosterlandet fanns dessutom en kungamakt, som inte endast förmått att väl hävda sig gentemot adeln utan även visat sig äga förmåga att värna om landets integritet och ingjuta skräck i alla fiender till den evangeliska tron. Att den kraftfulle konungen dessutom var en man, som varmt intres-

serade sig för vetenskaperna och deras utövare, särskilt då prästerskapet, kunde endast öka det goda intrycket.¹⁶³

Men Winstrups ställningstagande har otvivelaktigt till en del även bestämts av rent personliga motiv. Som redan tidigare framhållits, hade de danska fredsunderhandlingarna inte lyckats att i fredsdokumentet få inryckt en av dem begärd försäkran om att biskoparna i de avträdda områdena skulle få förbliva i sina ämbeten. Det har därför för Winstrup gällt att trygga den egna positionen.¹⁶⁴

Härtill kommer, att möjligheter nu syntes öppna sig för honom att på nytt få Halland lagt under Lundastiftet. Hans första åtgöranden efter fredsslutet syftade också mot detta mål. I det bekräftelsebrev på biskopens ekonomiska förmåner, som Karl X Gustav utfärdade från Lund den 16 mars 1658, står nämligen som första punkt: »Hans Kongl. Maj^{tt} haffwer wppå den ehrewördighe och höglåhwdhe her doctor Peder Winstrupii, biskops uthi Skåne, wnderdånigste supplication, således sigh förklarar, at huad Halland widkommer, som tilförendhe har hört under Skåne stiftt; så emedan dess conjunction med superintendenten i Giötheborg är skied för än Kongl. Maj^{tt} trädde til regementet, kan Kongl. Maj^{tt} iche så förhasta sigh, at något wist statuera om dess revocation och återkallning, förrän Kongl. Maj^{tt} kan här om höra dess rikets radtz inrådande och godhtychie. Hans Kongl. Maj^{tt} will elliest blifwa närmare informerat huadh skade och afgang biskopen igienom bem^{te} lands afrykning kan hafwa tagit, och fremdeles wara i nåde betänkt om dess någerlunda förmedlandhe och ersättning».¹⁶⁵

Kungens försiktiga avböjande av det resta kravet fick dock inte Winstrup att avstå från sin föresats. Längre fram förnyade han sålunda, ehuru utan framgång, sina ansträngningar.¹⁶⁶

Winstrup och domkapitlet

ENLIGT DOMKAPITLET'S STATUTER ålåg det varje kanik, som önskade residera i Lund under året, att personligen närvara vid generalkapitlet, som årligen skulle hållas tisdagen efter första söndagen efter påsk.¹ Winstrup har därför måst infinna sig till nämnda sammankomst 1638 för att inför samtliga närvarande prelater och kaniker avlägga den föreskrivna eden, enligt vilken han i ålderdomliga ordalag fick lova att vara gällande stadgar undergiven, att lyda dekanus eller den han förordnade i sitt ställe, att vörda prelaterne, att inte röja någon av kapitlets hemligheter och att, om inte dispens givits eller andra fullgiltiga skäl förefunnos, bo i stiftsstadens.²

Genom denna akt hade Winstrup upptagits som medlem av en exklusiv medeltida institution, vilken överlevt reformationens omvälvningar.³ De danska kapitlen hade bevarat en stor del av sitt sociala anseende, och i dem förnams ännu en fläkt från den tid, då det andligaståndet räknades som det främsta i riket. Kanonikaten och prelaturerna voro egentligen de enda förläningar, som kunde innehavas av såväl adelsmän som ofrälse, ett betydelsefullt förhållande under en tid, då adeln tillvällat sig en dominerande ställning i samhällslivet.⁴

Domkapitlet i Lund, som efter reformationen utgjorde en från biskopsämbetet strängt avgränsad institution med speciella uppgifter och rättigheter, bestod vid här ifrågavarande tidsrum av fyra prelater och trettio kanonikat, vartill kom ett stort antal altarestiftelser med deras vikarier.⁵ Samtliga prelater och tjugosju av kanonikaten åtnjötos av sina innehavare såsom nådevedermåle, »pro persona», medan två av kanonikaten såsom löneförmån, »pro officio», voro tillagda

respektive kyrkoherden i Lund och rektorn vid domskolan, varjämte ett, prebenda Hjortshög, var anslaget till universitetet i Köpenhamn enligt särskilda bestämmelser.⁶

Altarstiftelserna hörde inte till kapitlet i egentlig mening, och deras avkastning användes efter reformationen såsom löneförbättring åt de mest skiftande personer. Vid gymnasiets upprättande 1621 hade sålunda en del av dem lagts till innehavarna av professorsämbetena, varvid särskilt stadgats, att »professores schall haffue sessionem in actibus cathedralibus och ellers were forplict att döme wdi ectescabs sager och i andre saadanne besuerlige beraadslaginger, naar det behouff giöris».⁷ Och i den nya stadgan 1639 tillägges det, att »saa frembt och nogen were sig lectori, rectori scholæ eller professoribus deris lön gjort er aff vicarier eller andet desslige godtz, da skall samme corpus som hannom till lön lagt regnis for et canonicat, der hoss dombkirken och effter sitt senium nyde alle forb. portionibus, bonis communibus, procuratoriis och desslige commodis capituli som forbemelt ligesom hand waar canonicus, vanseet huad och residentes derimod haffue at forewende».⁸

Endast prelaterna och de fjorton till tjänsteåren äldsta kanikerna hade residens med mensa, d. v. s. ämbetsbostad i Lund med vissa jord-egendomar på landet, avsedda för residensets underhåll och kanikens kost. Endast ett fåtal kapitelmedlemmar residerade emellertid i Lund. Flertalet prelaturer och kanonikat innehades nämligen av adelsmän, som bodde på sina gods eller vistades vid hovet, universitetsprofessorer, präster och lägre statstjänstemän av borgerlig härkomst, såsom skrivare i kansliet, slottsskrivare och tulltjänstemän, vilka på grund av sina samhällliga uppgifter måste vara bosatta å annan ort. Om man bortser från dem som av sina ämbeten voro knutna till Lund, residerade där år 1638 endast en prelat, dekanen magister Niels Jörgensen Ærylæus, samt tre kaniker, förre skrivaren i kansliet Hans Ottesen, skalden och humanisten Willich Westhoff samt provincialmedicus Dr. Niels Foss. Med undantag av den senare voro de alla män i 60—70 års åldern.⁹

Att tillståndet inom denna ålderstigna församling inte varit det bästa, framgår av ett kungligt brev av den 29 juni 1638, vari meddelas, att kunglige »musikanten» Jens Harboe begärt att få residera i Lund,

Detalj av dekanen Niels Jørgensen Ærylæus' epitafium i Lunds domkyrka

»fordi en del af de residerende kannikerne der paa grund af alderdom och svaghed ikke kand betjene kapitlets embeden, og nogle af disse hverv derfor maaske kunde blifve betroed ham». ¹⁰ Det är under sådana förhållanden tydligt, att den unge, praktiske och kraftfulle biskopen redan från början måst taga på sig en stor arbetsbörd. Ty även om man kan spåra en ytterligare tillbakagång i kapitlens inflytande, sedan prostmötena år 1618 officiellt erkänts av statsmakterna, ¹¹ så voro likväl de uppgifter, som alltjämt åvilade dem, många och betydelsefulla. En del rörde stiftet i dess helhet. Gällande lagar föreskrev sålunda bl. a., att alla äktenskapsmål skulle avdömas av domkapitlet tillsammans med stiftslänsmannen, senare länsmanen, som skulle föra presidiet. Vid förfall för denne ålåg det biskopen att fungera som ordförande. ¹²

Då man betänker Lundastiftets storlek och de många och invecklade äktenskapsmål, som under denna tid förekommo, kan man vara säker på att redan det arbete de förorsakat Winstrup, varit betydande. ¹³ Men kapitlet var tillika forum i alla tvister mellan kanikerna inbördes och mellan dessa och utomstående. ¹⁴ Sedan Winstrup av Gunde Rosen-

krantz anförtrotts prokuratoriet för dekanatet, har han därför i sin egenskap av vice dekanus måst intaga ordförandeposten vid behandlingen av dessa mål, en inte alltid så särskilt angenäm uppgift, då anledningarna till tvist voro många och viljorna ofta stridiga.¹⁵

Kapitlets egentliga huvuduppgifter voro dock efter reformationen mer än förut samlade kring domkyrkan och den därtill knutna katedralskolan. Till kyrkan hade kapitlet patronatsrätt, varmed följde rätten att kalla och anställa samtliga dess präster, övriga officianter och kyrkotjänare samt på grund av skolans ställning även rektorn där.¹⁶ Tillsättningen av dessa tjänster vållade ofta stridigheter inom kapitlet, då den ene ville gynna en, den andre en annan av sina släktingar eller vänner.¹⁷ Winstrup måste därför såsom högste vårdare av kyrko- och skolväsendet i stiftet nedlägga ett besvärligt och mången gång även obehagligt arbete på att söka få bästa möjliga krafter anställda utan att stöta sig med inflytelserika vänner och bekanta.

Med förfoganderätten till Lundadomen följde också skyldigheten att svara för gudstjänstlivet där. Sålunda ingick upprätthållandet av tidegården bland de residerande kanikernas uppgifter. Troligen har dock detta åliggande upphävts i samband med en begynnande omdaning av tidegården på 1630-talet.¹⁸ Det är därför ovisst, huruvida Winstrup verkligen någonsin fullgjort denna skyldighet.

Den ojämförligt största arbetsbördan vållade emellertid de med kapitlets och domkyrkans stora godsbesittningar förknippade förvaltningsuppgifterna.¹⁹ I första hand ålåg det Winstrup att sköta den egna delen av kapitlets förmögenhet. Denna utgjordes till en början förutom av prebenda Skrävlinge, som var en av de minsta, av altarvikariatet S. Margarethe, omfattande tre bondgårdar, vartill kom tionde av Näsbyholms gård.²⁰ Vid Willich Westhoffs död 1647 kom han i besittning av mensa Tullstorp och operade följande år prebenda Burlöv i stället för Skrävlinge.²¹ I utbyte mot prebenda Hörning i Aarhus stift, som 1643 förlänats honom av kungen, erhöll han år 1655 dessutom prebenda Väsby och mensa Östra Skrävlinge, vilka dittills innehafts av förre landsdomaren i Skåne Gunde Rosenkrantz.²²

Så småningom kommo på detta sätt inte mindre än ett 40-tal gårdar under Winstrups privata förvaltning, vartill kom patronatsrätten till Burlövs och Väsby kyrkor, av vilka han hade rätt att utan redovisning

uppbära och förvalta kyrkotionden och alla andra tillgångar, givetvis mot skyldighet att hålla kyrkorna i tillbörligt skick. Kyrkoherdarna, som utnämndes av honom, voro dessutom skyldiga att betala patronus »en liidelig pension och affgift».²³ Till detta kom ett stort antal inkomstbringande bona communia.²⁴

Dessa förvaltningsuppgifter voro dock inte de enda, som kommo att åvila Winstrup. Enligt kapitlets statuter skulle varje prelat eller kanik, som inte residerade vid domkyrkan, hålla sig med en efter särskilda grunder avlönad prokurator, vilken i allt hade att svara för den frånvarande. En uppgift av betydande mått kom på så sätt att tillfalla biskopen, då landsdomaren Gunde Rosenkrantz, som redan omtalats, anförtrodde honom vice-dekanatskapet, vilket visserligen medförde ökat arbete men tillika skänkte innehavaren såväl makt och myndighet som betydande inkomster.

Även med domkyrkans egendom skulle den strängt upptagne biskopen få taga befattning, eftersom förvaltningen av denna ålåg kapitlet. Sedan gammalt var den uppdelad i tvenne parter, och skötseln av dessa omhänderhades av två s. k. »tutores» eller kyrkovärddar, utsedda för tre år i sänder. Kyrkovärddskapet, som var väl avlönat, skulle enligt bestämmelserna gå om på kapitulares, varvid prelaterna hade att svara för andra och de äldsta kanikerna för första partens gods. Då Winstrup var både kanik och vice dekanus, har han följaktligen i föreskriven ordning måst fullgöra såväl sina egna som Gunde Rosenkrantz' åligganden i här berörda avseenden.

I nära samband med domkyrkan stod katedralskolan. Förvaltningen av dennas tillgångar skulle likaledes handhavas av tvenne bland kapitlets medlemmar utsedda prokuratorer. Även denna uppgift har Winstrup åtagit sig. Att han fullgjort den på ett förtjänstfullt sätt i inte mindre än 14 år framgår av kapitlets erkännssamma ord, då han lämnade posten som »procurator scholæ».²⁵

Ännu en institution förstod att draga nytta av biskopens skicklighet som ekonomisk administrator. Redan den 8 juni 1638 vände sig sålunda professorerna vid Köpenhamns universitet till sin forne kollega med en skrivelse, i vilken de först önskade honom lycka och välsignelse i hans nya ämbete och därefter bådo honom åtaga sig att uppbära och insända den universitetet tillagda studieskatten.²⁶ Samma dag anmodade

de i en andra skrivelse provincialmedicus N. Foss att inkräva och redovisa hälften av »Naadsensaaret» efter avlidna kaniker, som likaledes tillkom akademien.²⁷ Redan den 17 juni gav Winstrup ett jakande svar på den gjorda hemställan.²⁸ Foss, som tydligen fruktat att bli utsatt för obehag, avböjde däremot med motivering, att han inte ville, att den ära och den inkomst, som ifrågavarande prokuratorskap medförde, skulle berövas den nye biskopen, i synnerhet som detta skulle kunna uppfattas som en prickning, då de tre föregående stiftscheferna haft sig uppdraget anförtrott.²⁹ Följden blev en ny begäran från professorerna till Winstrup att åtaga sig hela prokuratorskapet för Köpenhamns universitets inkomster från Lunds stift,³⁰ vilket denne accepterade.³¹ Uppdraget tycks han också ha skött med nit och reda, vilket de insända redovisningarna bära vittne om.³²

Själv tog Winstrup även initiativ, som syftade till att öka universitetets inkomster. I en skrivelse av den 8 april 1641 meddelar han sålunda, att han skulle försöka inkräva studieskatt även från Bornholm, som förut inte betalt dylik avgift.³³ Av korrespondensen med universitetets myndigheter att döma har det dock många gånger varit svårt att driva in de olika summorna. Särskilt tycks detta ha varit fallet efter det förhärjande kriget med Sverige 1643—45.³⁴

Det var sålunda en imponerande rad av inkomstbringande uppdrag, som efter hand samlats hos biskopen. Denne hade därigenom skaffat sig ett fast grepp om kapitlet, vilket säkerligen även varit hans avsikt.

Var sålunda det arbetsfält, som domkapitlet erbjöd, stort och även ekonomiskt givande, kom det också att bereda den myndige biskopen hans måhända största sorger och bekymmer. Orsaken härtill är att söka i de djupa inre motsättningar av dels personlig, dels och kanske framför allt principiell art, som efter hand i stigande grad gjorde sig märkbara inom den privilegierade församlingen. Närmast voro dessa en följd av kapitlets förändrade sammansättning. Som ovan framhållits, hade detta efter reformationen förvandlats till en korporation av både andliga och världsliga, av vilka en del innehade sina ämbeten »pro persona» och en del »pro officio». Under Winstrups tid hade sålunda

bl. a. rektorn vid domskolan samt professorerna vid gymnasiet säte och stämma i kapitlet å ämbetets vägnar.³⁵ Det ursprungliga syftet med denna anordning hade varit att knyta skola och domkapitel närmare varandra. Men häri låg också ett frö till den ovannämnda principiella motsättningen, enär såväl skola som gymnasium stodo under kapitlets och biskopens överinseende,³⁶ och lärarna sålunda blevo medlemmar av den övervakande myndigheten och därigenom, åtminstone enligt eget förmenande, jämlikar med biskop och övriga kaniker.³⁷

De som innehade sina ämbeten »pro persona» ansågo sig dessutom såsom de enda rätta kanikerna och ogillade därför, att de med medlemskapet av kapitlet förenade ekonomiska förmånerna kommo även andra till del.³⁸ Till dessa principiella motsättningar kom så, att det tidvis bland kapitulares fanns män av mera självständig läggning, som tydligen med ovilja iakttog biskopens strävan att skaffa sig det dominerande inflytandet. Till en början synes dock allt ha förflutit lugnt. Annorlunda blev det, när kriget med Sverige 1643—45 undergrävt kapitlets ekonomi.

Den första öppna striden hade som djupast liggande orsak förhållandena vid gymnasiet. Den 7 maj 1639 hade kungen genom ett öppet brev meddelat kapitlet, att eftersom gymnasiet inte kunde utnyttja rektor och konrektor, då dessa voro fullt upptagna av sitt arbete vid domskolan, så hade han nu anslagit ett prebende åt en fjärde professor.³⁹ Några dagar senare, den 17 maj, utfärdades så en kunglig förordning med närmare föreskrifter för undervisningens ordnande. Enligt den nya stadgan skulle gymnasiet omfatta två klasser. Vidare ändrades bl. a. såväl professorernas ämnesområden som de kurser, vari de skulle undervisa. Däremot var det inte fråga om någon förändring beträffande deras ställning i kapitlet. Det föreskrevs nämligen, att de alltjämt skulle ha »sessionem in actibus cathedralibus, och ellers were forpligt at dömmе vdi egteskaffs sager, och andre saadanne besuerlige beraadslagningar naar det behoff giöris, och skulle de saa well som rector scholæ nyde optionibus in præbendis, som portionibus, bonis communibus, procuratoriis, testamentariater, och alle andre commodis capituli, huad naffn det och haffue kunde, lige wed andre residerende effter senium». Biskopen och särskilda deputerade bland kapitelmedlemmarna skulle fyra gånger om året förrätta inspektion och därvid tillse, att den nya

stadgan följdes. Om professorerna härvid befunnos försumliga i sin ämbetsutövning, skulle de först enträget varnas och, om detta inte hjälpte, »foruden ald forskonsell affsettis».⁴⁰

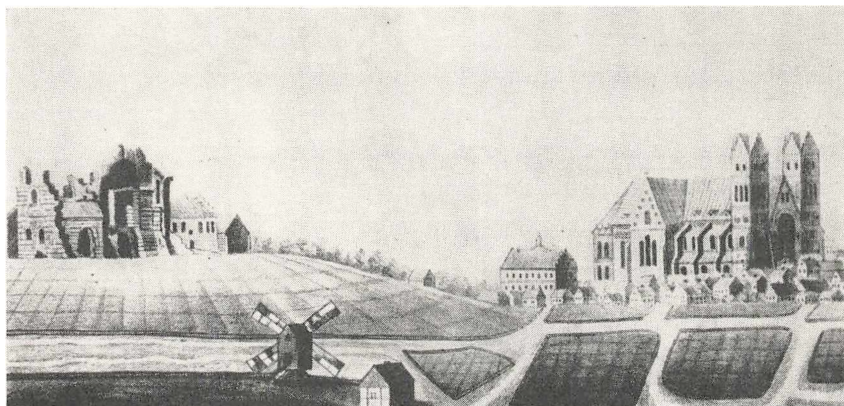
Av okänd anledning drog det emellertid ut på tiden med tillsättandet av den fjärde professuren. Ännu vid krigsutbrottet 1643 stod den vakant. Kapitelherrarnas flykt till Malmö och svenskarnas skövlingar omöjliggjorde tillsvidare fullföljandet av den kungliga förordningens bestämmelser.⁴¹ Det katastrofala läget för skola och gymnasium efter kriget framgår av följande meddelande, som kapitlet den 26 september 1646 sände kanslern: »Wi kunde icke gaa forbi, E. Höye Magnificentz att forstendige, huorledis det haffuer sig med voris gymnasio, effter det besuerlige krigsvesen, nemlig at skolen /: som er des fundament :/ icke haffuer endnu kundet sancke saa mange discipler, att classes dermed kunde helten bliffue besatt, i snyderlighed med offuerste lectie, huor af gymnasisterne schulde tagis, saa att professores in gymnasio kunde neppelig to eller tre auditores bekomme att læse for: eÿ heller forventis, att den defect i nogle aar schulde kunde suppleris: effterdi att beneficia, som de schulde haffue deris underholding udaff, er ved det ruinerede böndergods saa formindschet, att huerken hörer eller discipler kunde nu deraff sustenteris, som tillforne. Saa haffuer och professores selff icke att leffue udaff, effterdi det gods, som dennem er tillagt, findis och en stor deel i and[r]e maade forderffuet och ödelagt». Kapitulares anhöllo därför, att kanslern hos konungen ville andraga, att gymnasiet måtte »nogen tid suspenderis, indtil det desolerede gods kunde i nogen maade restaureris, och skolen kunde komme saa paa fod igien, at des classes kunde besettis, och deraff tienlige auditores gymnasio suppediteris; och professores da i lige maade kunde deris sustentation igien bekomme».⁴²

De skildrade svåra förhållandena hindrade dock inte biskopen att vid de föreskrivna inspektionerna anbefalla sådana förändringar i undervisningen, att denna så vitt möjligt skulle bli i överensstämmelse med den nya stadgans bestämmelser.⁴³ Professorerna gillade emellertid inte de av Winstrup vidtagna åtgärderna, då deras arbetsbördan genom dessa ökades, eftersom den fjärde läraretjänsten inte blivit tillsatt. Svårigheterna blevo än mera märkbara, sedan Christoffer Munthe avlidit 1644,⁴⁴ varigenom hela arbetsbördan kom att åvila de båda åter-

stående professorerna, teologie lektorn Mogens Grave och »logices et metaphysices professor» Iffuer Wandell.⁴⁵ Dessa synas därför ha gjort obstruktion, vilket medförde upprepade förmaningar av biskopen inför det samlade kapitlet. Stämningen blev efter hand allt mer irriterad, och slutligen kom det till en häftig sammanstötning.⁴⁶

Den tändande gnistan blev en mellan landsdomaren Gunde Rosenkrantz och domkapitlet träffad överenskommelse angående reparation av biskopens bristfälliga residens. Kungen hade nämligen den 29 december 1645 meddelat landsdomaren, att då det fanns några raserade murar på dennes av svenskarna förstörda förläning, »Helne Kirke», så skulle byggnadstimmer tagas därifrån i och för reparation av biskops-
huset.⁴⁷ Detta retade den häftige och självmedvetne Iffuer Wandell, som själv fått en stor del av sin egendom förstörd under kriget men inte fått någon hjälp.⁴⁸ Då den gjorda överenskommelsen föredrogs på kapitlet den 27 februari 1646, kunde han inte hålla sig lugn längre utan yttrade, »at det och saa vaar got det bleff bygt for andre». Det ena ordet gav det andra, och snart voro de lärda herrarna inbegripna i en så våldsam träta, att det hördes ut på gatan. Då Winstrup i sin egenskap av gymnasiets inspektor ville mästra Wandell, svarade den stridbare professorn genast, att biskopen inte satt i kapitlet såsom hans inspektor utan som en kollega.

Detta blev biskopen för starkt, varför han begärde, att yttrandet skulle inskrivas i protokollet. Samtidigt passade han på tillfället att ännu en gång erinra professorerna om skyldigheten att efterkomma den nya stadgan »med deres læsning, som det sig böer, oc som de ville forsuaere». Härtill invände magister Iffuer, att »bispen kommer altid med saadan discurtz», och begärde tillika, att det skulle antecknas, att biskopen beskyllt honom för att inte vilja åtlyda överheten. Winstrup krävde då, att man på nytt skulle »læse fundatzen om professorum lectionibus». Nu grep emellertid magister Mogens Grave in till sin kollegas undsättning. I det han hänvisade till ett vid ett tidigare tillfälle givet svar på anmärkningarna, framhöll han, att så fort professorerna hade något att ombestyra på kapitlet, genast skulle de »aff bispen med den nye fundatz trues oc affrises, saa at den strax skall læsis naar de andet paa capittel skall forrette». Slutligen begärde han få »consulere venerandum capitulum, om hand for sin person ex

»Helne Kirke» och Lundagård efter en teckning av E. Dahlberg

amussin juxta foundationis regiæ præscriptum kand giöre sit officium med mindre at auditores, som hand skall læse for først bliffuer aff skolen saa qualificerede som fundatzen wdcreffuer. For det andet quartus professor bliffuer annammet, de andre professorer faar giort deris officium oc de requisita som tillforne er suaret, bliffuer effterkommet». Häri instämde I. Wandell, varpå biskopen först påpekade, att han på förekommen anledning varnat professorerna på kapitlet, enär han ansåg »den sted der till at vere deputerit, oc professorer der best at kunde admoneris præsentibus reliquis inspectoribus». Härtill ansåg han sig vara i sin fulla rätt. Till magister Graves anmärkning ville han svara, att kapitlet inte hade någon makt att förändra kungliga förordningar utan hade att hålla fast vid dem, men tillfogade, att han i denna sak vidare skulle förklara sig inför den höga överheten. Detta blev slutrepliken för dagen, men striden gick vidare. Biskopen ansåg sig nämligen så kränkt av vad som inträffat, att han åtalade magister Wandell inför kapitlet. Målet förevar första gången den 29 maj 1646 och pågick sedan ända till den 22 januari 1647. Som vittnen hade Winstrup inkallat de kaniker, som varit närvarande vid sammanträdet den 27 februari. Till dem ställde han under rättegången följande fyra frågor:

- »1. Om de icke hörde oc saae at M. Iffuer Wandell mig meget wbeskelig oc vtilbörlig offuerfaldet med ord oc facter, oc gjorde saadann bulder med hand oc mund, at det kunde vell höres vden capittelit.
2. Om hand icke ocsaa loed sig forlyde, at ieg icke vaar hans inspector, den ieg mente mig at vere, quo ad professionem in gymnasio effter Konglig Majtztz ordinantz oc forordninger.
3. Om hand icke foractet mine paamindelser om Kongl. Majtztz forordninger at effterkomme, oc kallet dennem en discurtz med disse ord, altid skulle vi höre den discurtz.
4. Om hand icke bandede mig, oc ynskede mig ontt, at Gud skulle straffe miig. Om hand icke forhaanede mig, ocsaa samme tid, med ord oc facter, pegede fingre ad mig oc kallede mig paffue, med flere spodske oc slemme ord.»

Willich Westhoff, Jens Harboe och Oluff Bagger bekräftade där efter med ed, att allt tillgått såsom biskopen relaterat det. Wandell ingick emellertid inte i svaromål utan höll sig i fortsättningen borta från kapitlet. Tiden utnyttjade han till att företaga en resa till Blekinge för att på kungligt uppdrag »corrigere den landtafle som de svenske offuer vort land Skaane haffuer ladett forferdige» och fullborda »en perfect landtafle» över Skåne och Blekinge.⁴⁹ Frånvaron kom att stå honom dyrt, då de residerande kanikerna med stöd av kapitlets statuter undanhöllö honom hans andel av de tillgångar, som skulle skiftas under årets lopp.⁵⁰

Tydligen har man ansett tillfället lämpligt för en aktion i avsikt att få rektor och professorer avlägsnade ur kapitlet. Detta framgår av följande passus i den ovan nämnda skrivelsen till kanslern den 26 september 1646⁵¹: »Och efftersom det gandsche capitels reditus er nu meget forringert, en deel ved den store krigs ruinerung, men och dermed allermest, att voris optiones mensarum et bonorum communium bliffuer langt distraherit /: imod capituli statuta och privilegia :/ ved professorum och lectoris, nec non scholæ rectoris, sessiones och optiones, huorued och capitels och bispens autoritet och inspection offuer gymnasium och skolen bliffuer gandsche foract: det M. Iffuer Wandels actiones och attentata nogsom uduiser. Da er ydermere voris tienst-uillig begiering, att E. Höye Magnificentz vilde och her udi forhiepe, at capitel kunde ved kongl. Majestets naadigste clementz niude sin

gamle confirmerede libertet, statuter och privilegier, hereffter som tilforne, och som andre capiteler niude: och att professores, med lectore et scholæ rectore schulde være fornöyvet med den indkomst, som till deris officia lagt och deputerit er, och de /: ante gymnasium: / altid haffuer hafft, huoraff de vel kunde leffue: och att de ingen session eller option udi vor capitel schulde haffue, som de eÿ heller udi noget andet capitel haffuer, och dem de icke heller kunde haffue, uden voris statuters och status capitularis debilitering. Men dersom det kunde være hans Majstets naadigste villie, at i fremtiden consilia professorum schulde udi ecteschabs sager adhiberis, saa kunde det vel schee och hans Majestets naadigste villie der udi underdanigst effterkommis». Aktionen fick åsyftat resultat. I ett brev till G. O. Stenbock ^{12/12} 1663 lämnar nämligen kapitlet följande upplysningar härom: »udj Christiani qvarti tid under dend danske regiering hafde professores gymnasij Lundensis med rectore scholæ, canonicis gandske w-afwidendis, forhuerfuet saadan fundatz, at de sine præbenda skulle niude session in capitulo och beneficijs capitularibus. Mens canonici siden protesterede derimoed och underdanigst supplicerede till höystbeste Kongl. May:t och bekom saadan naadig resolution, naar de professores och dend rector scholæ, som da waare saaledes indkomne in capitulum, enten wed döden eller anden forandring kom derfra, da skulle effter dennem professores och rector scholæ blifue extra capitulum, med mindre nogen af dennem med præbenda kunde blifue förlänt. Huilket och er holdet och udj agt taget udj saa mange aar, baade udj Christiani IV:tj och Friderici tertij tid saa vel som och under denne höylöflig regiering hiid indtill». ⁵²

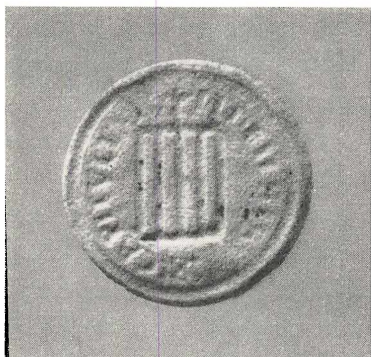
Den 22 januari 1647 var rättegången inför kapitlet slut, och domen, som undertecknats av samtliga prelater och kaniker med undantag av dem som uppträtt som vittnen, löd på avsättning. Som skäl anfördes, att magister Iffuer enligt protokollen flera gånger varnats av biskopen för tjänsteförsummelse utan att detta lett till någon förbättring samt att han »wblueligen, med skendtzord» överfallit biskopen, vilket inte endast var emot Guds ord och överhetens lagar utan också emot statuterna, vilka han bekräftat med ed.⁵³ Han ansågs därför inte kunna sköta sitt ämbete vare sig »cum fructu eller sine scandalo».

Wandell, som knappast väntat sig en så sträng dom, lät nu stämma

kapitlet inför Lunds byting. Här begärde han vittnesmål i saken och krävde dessutom, att det skulle utses granskningsmän för hans residens, som skadats under kriget. Kapitlets ombud protesterade emellertid mot stämningen och förklarade, att det inte tillkom bytinget att avgöra dessa ärenden, då kapitulares i enlighet med sina privilegier inte stodo under dess utan under konungens och riksrådets jurisdiktion.⁵⁴ Wandells begäran avvisades också av rätten.⁵⁵

Winstrup, som misstänkte, att motparten avsåg att draga ut på ärendet, tills den förestående herredagen var tillända, för att sedan sätta sig över kapitlets dom, drog nu saken inför konungen och riksrådet. Han förklarade, att Wandell högeligen »iniurerit oc angrebit» honom och förklarat, att han inte var hans inspektor, detta tvärtemot den kungliga förordningen, vilken han dessutom angripit med hånfulla och otillbörliga ord. Tillika anförde biskopen, att M. Iffuer »baade med ord, geberder oc bulder hannem samme tid slemmeligen skall haffue agerit oc fixeret, forhaanet oc bespottet, giffuet hannem ögge naffun ja bandet hannem oc ynsket hannem ontt, mens hand dette aldsammenn, med störste stilhed, oc taalmodighed skall haffue oppe-taget, lied oc vstoed». Till slut hade han likväl för sitt ämbetes och sitt anseendes skull måst åtala sin vederdeloman inför kapitlet, som också avkunnat en enhällig dom. Sedan denna fällts, hade emellertid Wandell »aff idell mutvillighed, lyst oc begierlighed, till wfornöden trætte, rettergang, oc witlöfftighed» stämt honom och kapitlet inför Lunds byting, vilket var tvärtemot recess och lag, privilegier och friheter. Winstrup hade därför tvingats hänskjuta saken till herredagen och begärde nu, att den av kapitlet fällda domen skulle stadfästas andra till ett varnande exempel. »Efftersom och formidelst hans stolte, oc öffuer ald maade, wroelig, traadtzig oc gienstridig siind aldelis ingen forhaabning skall vere, hand att skulle bliffue bedre, end bemeldt er».

Den 30 april 1647 togs ärendet upp till behandling inför konung och riksråd. Wandell, som personligen inställt sig, företedde för rätten en avskrift av domkapitlets protokoll för den 27 febr. 1646. Vidare inlade han sina skriftliga klagomål mot biskopen och kapitlet, vari han först meddelar, att han icke fått ut sina tillgodohavanden, vartill han var lika berättigad »som de andre der laae stille i Malmö oc Kiöbenhaffn, oc skiffet oc ordinerit alting som di selff vilde», medan

Lunds domkapitels sigill

han själv på kunglig befallning hade haft att utföra förrättningar på olika ställen i landet Kungl. Majestät och riket till gagn. Vidare klagar han över att hånligen ha blivit avvisad och illa tilltalad för den nya gymnasiestadgans skull, så fort Winstrup blev förtörnad för något annat eller blev motsagd i någon privatsak, och detta trots att det inte var professorerna utan biskopen och andra kaniker, som buro ansvaret för att den nya stadgan inte blivit satt i verket. För det tredje meddelar han, att Winstrup inte endast muntligen angripit såväl honom som de andra nu avlidna professorerna vid flerfaldiga tillfällen utan också skriftligen i hela kapitlets namn skadat hans ärliga namn och rykte, vilket varit orsaken till att han hållit sig borta från kapitlet.

Härtill fogade M. Iffuer en tredje inlaga, vari han hävdar: 1) att det inte var han, som förorsakat trätan, 2) att kapitlet inte hade rätt att avsätta en professor och 3) att man inte fört processen mot honom på lagligt sätt efter kapitlets statuter, lagen och Recessen. Han slutade med att rikta den frågan till rätten, »omb icke bemelte capitells domb, burde död oc mactieslöes at vere, oc hannem tilbörliq satisfaction giöres for den store spott oc skadelidelse, hans wedderpart hannem i saa maade haffde tilföyett».

Gunde Rosenkrantz, som förde kapitlets talan, hävdade därpå, att domen var rättvis, och anhöll, att den måtte konfirmeras. Rättens utslag, som är daterat den 30 april 1647, löd att »effterdi M. Iffuer icke befindes at haffue veret saa flittig i sin bestilling, som det sig

burde, eÿ heller sig aff bispens paamindelse forbedrett, mens hannem som waar hans och andre professorum, der in gymnasio inspector paa capittelit i adskillig maader iniurierit: er derpaa for retten affsagt at capittelit, med deris domb ingen wret giortt i det de hannem hans profession haffuer fradömbt».

Trätorna fortsatte emellertid i Lund med handgripliga uppgörelser mellan Wandell och enskilda kapitulares.⁵⁶ Slutligen stämde kapitlet den forne kollegan inför bytinget för att han låtit nedbryta sitt residens, trots att han inte betalt det.⁵⁷ Nu var det Wandells tur att försöka draga sig undan svaromål genom åberopande av kapitlets privilegier, vilket dock inte lyckades.⁵⁸ En uppgörelse tycks slutligen ha kommit till stånd, varefter Wandell på våren 1649 begav sig till Köpenhamn, där universitetet på hans egen begäran redan förut förklarat honom »pro legitimo academix supposito, som bör sadane och andre privilegier att nyde, saa lenge hand icke ad aliud vitæ genus sig begiffuer».⁵⁹

Lugnet blev dock inte långvarigt. Då kyrkoherden i Lund, Niels Bentzen, avlidit, hade kapitlet i maj 1649 på kanslerns och biskopens tillskyndan till ny innehavare av ämbetet utsett konrektorn vid Köpenhamns skola, Hans Jensen Viborg. I denne lärde och nitiske men tydliga också häftige och egensinnige man hade Winstrup fått en motståndare, som inte utan vidare ville böja sig för hans maktkrav.⁶⁰ Såsom kyrkoherde eller sockenpräst i domkyrkoförsamlingen var Hans Jensen självskriven medlem av kapitlet, där han dessutom innehade ett prebende »pro persona».⁶¹ Härtill kom, att præpositus i kapitlet, landsdomaren i norra Jylland, Laurids Below, utsett honom till sin prokurator.⁶²

Redan på hösten 1649 var striden i full gång mellan de båda hetlevrade herrarna.⁶³ Den gällde, vem utav dem som skulle ha främsta platsen i kapitlet. I förordningen av den 17 maj 1649 rörande gymnasierna hade visserligen stadgats, att teologie lektorn skulle ha »sitt locum nest bispem, — — — siden sognepresten och siden professores och rector scholæ».⁶⁴ I egenskap av vice præpositus gjorde emellertid magister Hans biskopen rangen stridig.⁶⁵ Vid ett sammanträde krävde han första rösten i kapitlet och började enligt Winstrups relation disputeras med honom »om hans orden och session, som hand da lang thid haffde haftt in capitulo vdisputerlig, at hannd endten schulle

sidde hoes hannem, neden for collegas seniores præsertim laicos, eller och hand wilde sidde hoes hannem offuen for bemelte colleges, huilcket wor imod consuetudinem capitulj, och imod dend respect, som aldtid epischopo och doctoribus i capittelet plejyer at bewises».

Magister Hans drog emellertid det kortaste strået, vilket föranledde honom att under en gudstjänst från predikstolen angripa biskopen — visserligen i förtäckta ordalag men dock så, att alla kunde förstå, vem han menade. Följden blev ett åtal inför kapitlet. Här måste den stridbare prästen bekväma sig till att göra avbön och lova att i fortsättningen uppträda mera hänsynsfullt mot sin förman.

Löftet var tydligtvis inte så allvarligt menat, ty striden var snart åter i full gång. Den gällde denna gång biskopinnan, som en sommarsöndag 1651 efter predikan begivit sig ut på landet med några vänner, däribland »kapellanen» i domkyrkan Oluf Svane och hans fru, för att rekreera sig.⁶⁶ Detta föranledde magister Hans, som var hennes själsörjare, att påföljande fredag, den 1 augusti, hålla en sträng predikan mot »majgreffigilde, och vsedwanlige geistebudder» och dem som »sig der lettferdeligen forholdt». Biskopinnan, som på goda grunder miss-tänkte, att klandret närmast var riktat mot henne, blev högeligen förnärad. Detta kom redan samma dag till magister Hans' kännedom med påföljd, att han omedelbart tillskrev henne ett skarpt och obetänksamt brev, vari han bad, att hon skulle betänka sig och inte företaga sig något mot Gud och hans ord, »thj Gud er ey dend som mand kand leege med, hannem och hans ord till foracht». Hon borde i stället bete sig som en »stille och erbar matron» anstode.

När biskopen, som vid tillfället i fråga varit ute på visitation, återkom hem, infann sig sockenprästen i biskopshuset för att framföra klagomål mot sin ämbetsbroder Oluf Svane, med vilken han låg i konflikt.⁶⁷ Samtalet kom härvid först att röra sig om det ovannämnda brevet, som Winstrup ansåg vara ärekränkande både för sig och hustrun. Magister Hans vidhöll emellertid, att han hade handlat korrekt och förklarade trotsigt »at hand torde schriffue saadent et breff til kongen och dronningen selff». Så småningom övergick man till att diskutera kontroversen mellan sockenprästen och hans medhjälpare, vilket ledde till nya häftiga sammandrabbningar. Samtalet fick enligt Winstrup följande dramatiska avslutning: »der ieg haffde

ladet ham forstaa at ieg endeliig vilde haffue hannem forliigt med een siin medtiener, — — — da bleff hand vreed, och for mine öiene meget selsom, horfoore ieg da sagde til hannem: I maa haffue enn underliig phantasi, imagination och indbildning udj eders hoffuit effterdj i icke kan forstaa eder paa eders eget beste, at i kunde bliffue förliigte. Deer hand da haffde siddet paa stoelen troget stoed hand op och sagde at hand vilde sucke offuer mig och mit huus, och deer ieg med miin liiden hue udj miin knyttet hand stoed for hannem saa som ieg pleier giöre miine præster den ære, at holde miin hue udj haanden for dennem, da racte ieg haanden met miin hue op til himmelen, och sagde liudeligen: M: Hans, M: Hans lader mig och mit huus være i ro, hor imod hand sagde temmeliig hart, at hand vilde prædicke imod mig och mit huus».

Winstrups vrede nådde höjdpunkten, när magister Hans den 21 september samma år, två dagar före höstsynoden, gjorde allvar av sitt hot och i en predikan om sabbatens helighållande i exordiet yttrade: »Jeg haffuer her om paamindet dig baade muntlig och schriftlig, men du haffuer læst mit breff saa som Satan læs Bibelen». Vid denna tid hade det nämligen blivit känt »offuer alt landet, ia offuer alt riget», att biskopinnan skriftligen tillhållits av sin själasörjare att inte vanhelga sabbaten. Orden i fråga fattades därför av gudstjänstbesökarna såsom riktade mot henne, vilket de säkerligen också voro.

Sedan fyra prostar dagen efter landemodet förgäves sökt medla i tvisten, stämde Winstrup den oförvägne prästen inför kapitlet, där ärendet förevar den 10—24 oktober. Protokollet i saken, som av författaren påträffats i danska riksarkivet, utgör ett digert aktstycke på inte mindre än 54 foliosidor.⁶⁸ Det visar sig här, att hans högvördighet inte skrätt orden vid sina angrepp på motståndaren. Han förklarar sålunda i en av sina inlagor, att hans hustru vid den ovan nämnda utflykten begivit sig till en bondgård vid Rögle, där man fiskat i dammarna, ätit och promenerat, och inte till »nogen majgreffgilde, meget mindre med dantz, springen, med lætfærdige lader, snak och tale, forargeliig omgengelse eller nogen Guds fortörnelse som enn strippendis gotlose hore sabbathen vanhelliget haffuer». Magister Hans liknas vid en »forredersche Juda, och en phariseer», som var »fuld aff forgifftige och hidtzige afflöter» och därför borde avsättas. Tack

vare den omständigheten att Winstrup placerat lyssnarposter utanför sin dörr vid det ovan relaterade samtalet i biskopshuset, kunde han även med vittnen styrka, vad som där förekommit.⁶⁹

Hans Jensen Viborg förklarade emellertid, att eftersom saken inte rörde sig om hans »liiff och leffnet, mens — — — om Guds ord och den H. Aands embede», så vore inte kapitlet utan prostmötet rätt forum.⁷⁰ Detta resulterade i ett påpekande från biskopen, att yrkandet föreföll honom egendomligt, eftersom magister Hans aldrig velat inställa sig hos prosten och städse hållit sig borta från prästmötena. Det var dock angenämt, förklarade han, att vederbörande »nu bedre har betenkt sig her effter at vilde submittere sig siin præposito och venerando presbyterio».

Motpartens svar på denna anmärkning är av stort intresse, då det ger en antydning om den verkliga orsaken till den långvariga tvisten och dessutom lämnar värdefulla upplysningar om de kyrkliga förhållandena. Det heter nämligen däri: »Een prest er ieg aff Guds kiærligheed och derfor effter Guds ord bör ieg at höre presbyterium. Om ieg det haffuer for actet, maa den dannemand M. Hans udj Burlöff vide huilken der bispen satte ham til proffuist udj H. Oluffs sag, som ublueligen schieldede mig baade paa person och embede, föiede ieg mig under ham som een aff hans ringeste prester. Ellers veed ieg icke at der er nogen sinde sat een lansbÿprest til proffuist offuer Lunde domkierckis sogneprest, deer ieg bleff kaldet och ordineret bleff ieg intet indsatt aff nogen proffuist; al den stund ieg haffuer veret her er der ingen proffuist som haffuer visiteret udj miin menigheed ei heller er ieg kaldet aff nogen til at udvelle nogen proffuist. Ei heller er det seet udj Dannemark tilforn at domkierken haffuer ligget under nogen lansbÿprestis inspection. Men hor bisperne haffuer hafft deris seede, der haffuer deris sogneprest veret den fornemmeste udj presbyterio — — — och aldrig haffuer der veret nogen proffuist offuer Lunde prest, föend Lunde altere och prædickestoel miste siin herligheed udj miin tiid». Efter att ha framhållit att föregående biskopar alltid gjort vad de kunnat för att stärka Lunds sockenprästs anseende slutar magister Hans sitt inlägg med orden: »Huad haffuer ieg arme menische gjort, at baade Lunde kald, och kand schee miine effterkommere schal degraderis for miin schÿld?»

Det förhåller sig därför säkerligen så, att det är denna »degradering», vilken tydligen känts mycket hårt, samt »medtienerens» uppträdande, som föranlett aktionen mot biskopinnan. Genom att angripa henne för hennes söndagsutflykt har den djupt sårade sockenprästen trots sig kunna hämnas inte bara på biskopen utan även på sin andre antagonist, Oluf Svane, då denne ju varit med på utfärden i fråga.

Efter ytterligare inlagor och vittnesmål enades slutligen parterna om att hänskjuta ärendet till landemodet, där det föredrogs den 4 maj 1652, enligt Winstrups uppgift i närvaro av Gunde Rosenkrantz. Första dagens förhandlingar blevo resultatlösa, trots att biskopen i sitt synodaltal behandlade ämnet »de pace et concordia consequenda et observanda». ⁷¹ Dagen därpå kom dock en uppgörelse till stånd genom förmedling av några prostar, sedan magister Hans gjort skriftlig avbön, i vilken han bl. a. förklarade, att de ord han yttrat eller skrivit i brev eller som införts i protokollet angående biskopen och hans hustru, inte voro så illa menade, som de voro hårda. Han tillstod tillika, att han handlat illa och att detta gjorde honom uppriktigt ont. Slutligen lovade han »sig iche i saa maade bispen hereffter at wille fortörne, och bispen da at wilde were, och forbliffue hans goede wehn, och hand hannem som hans superintendent schulle bewise thilbörlig respect och lydighed, som andre hans prester, och schulle dermed imellum begge parterne alting were got, döt och magteslös». Därefter räckte biskopen handen åt sin fiende. Vid ett följande sammanträde i kapitlet kom man så överens om att utplåna, vad som där i saken förevarit. För den skull tog Jens Harboe fram sin kniv och överlämnade den till magister Hans, vilken i sin tur överräckte den till biskopen. Denne skar så ut handlingarna ur protokollsboken, varefter samtliga parter förklarade sig nöjda.

De följande två åren synas ha förflutit lugnt inom kapitlet. Winstrup kände sig t. o. m. så nöjd med sin forne fiende, att han tillägnade honom en dikt i sin nya upplaga av »Epigrammata», i vilken han prisar honom för snille, lärdom och fromhet. ⁷² Men detta var endast lugnet före den storm, som skulle bryta ut i samband med bouppteckningen efter avlidne provincialmedicus Johan Melchior Hypfauff. ⁷³ Det befanns nämligen att denne, som varit kapitlets generalprokurator, ⁷⁴ inte tillfullo till kronan inlevererat av honom uppburna skatter.

*Gunde Rosenkrantz till Vindinge
Oljemålning, Rosenholm*

När änkan krävdes på dessa medel, vägrade hon att betala hela summan. Efter långvariga men resultatlösa förhandlingar skrev Winstrup med kollegernas goda minne till henne och begärde, att hon skulle betala det resterande beloppet. Härpå ingick svar, och detta svar skulle få vittgående följder.

Vid sammanträde i kapitlet den 25 augusti 1654 begärde biskopen, som var förhindrad personligen närvara, att få den inkomna skrivelsen sig tillsänd i original. Sekreteraren, magister Hans Jensen, vägrade emellertid att villfara denna begäran och stöddes tydligen härvid av övriga närvarande kaniker. Denna ohörsamhet grep Winstrup så djupt, att han vid nästa sammanträde, som hölls den 1 september, tillställde kapitlet en skrivelse, i vilken han på dekanus' vägnar förnyade sin begäran och samtidigt förehöll kollegerna »at lade hans myndighed were vbeschaaren, till at flÿe clammer och thrette». De övriga kapitel-

medlemmarna blevo nu betänksamma och uppmanade sekreteraren att göra biskopen till viljes. Magister Hans var dock ståndaktig i sin vägran och förklarade sig endast villig att sända en kopia av fru Hypfauffs skrivelse.⁷⁵

Nu var Winstrups tålmod slut, varför han anmälde det passerade för dekanus. Samtidigt förklarade han, att han gjorde det motvilligt, då han för egen del väl kunnat bära förolämpningen men tvingats att anmäla saken för att inte bli ansedd för en otrogen prokurator. Gunde Rosenkrantz tycks till en början ha nöjt sig med att försöka förlika parterna. Detta framgår av en i kungliga biblioteket i Köpenhamn påträffad handskrift med titeln »Gundæi Rosenkranzii ad capitulum Lundense de litibus fugiendis et concordia fovenda fraterna admonitio».⁷⁶ Aktstycket ifråga saknar visserligen datum, men det förefaller sannolikt, att det tillkommit i samband med Winstrups ovannämnda anmälan.⁷⁷ I ett företal ställt till biskop och kolleger framhåller Rosenkrantz, att han med grämlse förnummit, att tvister uppstått inom kapitlet, och att han därför känt det som sin plikt att avråda från kiv och förmana till inbördes enighet. Detta hans ingripande hoppas han skall bli väl upptaget. I själva avhandlingen behandlar författaren inledningsvis vad han kallar »domarens första plikt» och »domarens andra plikt». Den förra innebär att avdöma tvister enligt lagen och det genom handlingar och bevis väl informerade samvetet. Domarens andra plikt åter är att kväva tvisterna i fröet, att åstadkomma förlikning och försoning, innan striden slagit ut i full låga. I avhandlingens huvudavsnitt, som bygger på både teologiska och statsrättsliga författare, tager Rosenkrantz upp frågan, om det överhuvudtaget är tillåtet för kristna att tvista och processa. Sedan han till sin egen sorg nödgats giva ett jakande svar härpå, övergår han till att tala om tvisternas orsaker, deras oundvikliga olägenheter och slutligen sätten för deras biläggande såsom att överse med oförrätter, att avstå från att utkräva vedergällning och att söka förlikning.

Alla försök att få en uppgörelse i godo till stånd blevo dock resultatlösa. Den 15 november samma år instämde dekanus magister Hans för kapitlet, varvid anklagelsen gick ut på överträdelse av statuterna, angrepp på överheten och förolämpning av biskopen. Då samtliga residerande kaniker voro parter i målet, kom domstolen att bestå av

professorn vid universitetet i Köpenhamn Hans Zoega och kyrkoherden i Malmö Niels Sörensen, båda kaniker vid kapitlet. Inför dessa förklarade den åtalade bl. a., att han väl såsom sockenpräst i Lund var skyldig att ära, akta och respektera biskopen som sin överhet, men ansåg, att han såsom kanik hade samma rätt som andra att fritt säga sin mening i kapitlet, visserligen inte i första hand för sin egen persons skull men såsom prokurator för några av de mest framträdande bland kapitulares. Liksom biskopen hade sin förnämsta myndighet i egenskap av vice dekanus, så ansåg magister Hans sig i egenskap av ställföreträdare för den främste av prelaterna ha rätt till första rösten i kapitlet. Att stämningen varit i hög grad upprörd före och under rättegången, framgår av det brev, som rikshovmästaren Joachim Gersdorff till Lillö den 28 januari 1655 sände befälhavaren på Köpenhamns slott, Axel Urup till Belteberga. Det heter nämligen häri: »Her udi landet er og stor urolighed, klammer og trætte imellem de höjlærde udi Lund. Vilde de lade det blive ved munden og pennen, og holde næverne stille, da var det intet nyt. Men bliver der theologiske næveskjærmydsler ogsaa til i verden, da bliver det slet galt». ⁷⁸ De båda domarna, som inte hade någon lätt uppgift, försökte först få saken uppgjord i godo, men då den egensinnige sockenprästen vägrade att göra avbön, föll domen den 13 januari 1655. Utslaget löd på uteslutning ur kapitlet under hänvisning till §§ 33 och 43 i statuterna.

Magister Hans appellerade emellertid till herredagsdomstolen, som utgjorde högsta instans i tvister mellan kanikerna. ⁷⁹ Intill dess saken avgjorts här, ansåg han sig inte bunden av den fällda domen, i varje fall inte i vad angick hans ställning såsom prokurator för icke-residerande medlemmar av kapitlet. För den skull infann han sig till ett sammanträde den 18 mars. Då biskopen försökte vägra honom tillträde, kom det till en våldsam kalabalik, i vilken magister Hans avgick med segern. Glädjen blev dock kortvarig, ty Winstrup, som tydligen anat, vad som komma skulle, hade uppkallat några representanter för borgerskapet på kapitelhuset, och inför dessa gav han så prästen en grundlig utskällning »som en rettens foragtere, och dend der wor dömbt fra sin sæde».

Hans Jensen Viborg tog skadan igen vid sin avresa till rättegången i Köpenhamn. I sin avskedspredikan bad han sålunda sina åhörare,

»at dj wille bede Gud, att hand wilde löcksallig giöre hans reigse, hans werff och gierning, forhindre Sattans suig och löigenn, oplöse öffrighedens öyen, at ret och retferdighed maa schee, saa wilde hand see dem igien med glede, och med en glad mund och hierte forkyndede for dennem Herrens vnderlige gierninger». Biskopen kunde inte smälta denna förolämpning utan ställde till ett förfärligt oväsen och försökte anskaffa vittnen mot kyrkoherden bland församlingens medlemmar. Det förefaller dock uppenbart, att borgerskapets sympatier varit på sockenprästens sida. I det »skudzmaall», som borgmästare och råd på församlingens vägnar gav denne i oktober samma år, förklara de nämligen, att de »icke andet kunde efftermeele end det som i alle maader en höiglert, hederlig och gudfröchtig sogneprest vdi liff och lerdom, inden och vden kircke, i alle maader vell egner och anstaar, en huer tackede hannem storligen och paa det aller fliteligst; önschendes att Gud allermechtigtst hannom rigelig belønner for det hand haffuer veret vores sielesörger. Hannom kand ej giffues saa got vindesbyrd hand io bedre haffuer fortient».⁸⁰

Den 12 juli 1655⁸¹ upptogs ärendet till behandling inför herredagsdomstolen, där Winstrup genom ombud mötte upp med en motställning. Magister Hans hade förstått att skickligt spela ut präpositus Laurids Below mot dekanus Gunde Rosenkrantz, ty det heter i stämningen, att Below skall infinna sig för att försvara sin myndighet, vilken kränkts genom den fällda domen, eftersom hans fullmäktige inte kunde säga sin mening i kapitlet på sin uppdragsgivares vägnar utan att gå förlustig sitt ämbete.

Under de fortsatta förhandlingarna, som äro allt för omfattande att här ingå på, framlade båda parterna sina utförliga »forset», vilka till största delen rörde de redan relaterade motsättningarna men också gällde tvistigheter, som inte direkt hade med kapitlets förhållanden att göra. Magister Hans slutade med att rikta följande frågor till rätten: 1) om inte biskopen gjort honom stor orätt, i det han genom falska beskyllningar traktat efter hans och hans familjs fördärv, 2) om inte den fällda domen borde vara utan kraft, 3) om inte biskopen och magister O. Bagger, som exekverat »en wendelig domb» och tillägnat sig hans egendom, borde återställa denna och 4) om inte de som förorsakat honom ekonomisk förlust borde giva honom ersättning.

Winstrup å sin sida framhöll, att främsta orsaken till Hans Jensen Viborgs trotsighet och uppstudsighet mot honom låg däri, »at hand sidder paa benck med hannem vdi capittelet, at hand er canonicus och hans collega, och ligesaa goed som bispen i capittellet, saa som hand thiidt lader sig lyde». Han hemställde därför, om inte magister Hans, som ensam vållat honom mera bekymmer, än alla hans övriga nära 300 präster tillsammansantaget gjort under de 17 år han varit biskop, borde lida sitt straff andra till ett varnande exempel. Sedan Gunde Rosenkrantz och fullmäktigen för dem som undertecknat kapitlets dom haft ordet, föll herredagsdomstolens utslag.

Detta gick emellertid inte helt i den riktning, som biskopen och kapitlet tänkt sig. Hans Jensen Viborgs kloka schackdrag att spela ut præpositus mot dekanus har med all säkerhet verkat i för honom gynnsam riktning. I utslaget heter det nämligen: »Och effterdj dennd forseelse, som M: Hans Jensen haffuer gjort med dend original seddel, som bispen begierede, och M: Hans Jensen icke wilde leffuere, icke kannad agtes at haffue werit saa stoer, eller saaledis beschaffen, at M: Hans Jensen derfore burde som meeneeder at ansees, eller effter capittels statuta, derfra excluderis, er derpaa for retten affsagt, at capittels dom icke bör at komme M: Hans Jensen till hinder, at hand joe bör sin session i capittelet at nyde som tilforne». Dock skulle han vid sin återkomst till Lund i biskopens närvaro göra den avbön, som hade förelagts honom på kapitlet, då han på många sätt förbrutit sig mot sin förman. Då dessutom striden vållat förargelse inom församlingen, ålades han att avstå från kyrkoherdebefattningen, så snart han kunnat försees med ett nytt kall. Intill dess så ske kunde, förständigades både han och biskopen att »sig saaledis moed huerandre anstille, at ald forargelse forrekomes, med mindre, huo dertil aarsag giffuer, derfor tilböriligen schall worde sat til rette».

Om således utslaget i viss mån betydde upprättelse för Hans Jensen, så blev hemkomsten dock allt annat än triumfatorisk för honom. Vid kapitlets sammanträde den 27 juli 1655 upplästes först den fällda domen, varpå kyrkoherden fick bekväma sig till att göra sin förman den anbefallda avbönen, i vilken han förklarade sig ha kränkt biskopen både såsom vice dekanus och såsom person. Detta hade dock skett av oförstånd och inte i avsikt att förolämpa. Härmed förklarade sig

biskopen nöjd.⁸² Magister Hans' förödmjukelse var emellertid inte slut med detta. Ett kungl. brev till kapitlet av den 24 juli hade nämligen föreskrivit, att hans tidigare avbön skulle införas i protokollet »D: Peder Vindstrup sampt hands hues dermed at befrie, som vdi gierningen och rögte bör at were vstraffeligen»,⁸³ vilket biskopen nu »offentlig begierde ord fraa ord formaliter att motte indføres».⁸⁴

Den 30 juli meddelade slutligen biskopen, att han mottagit Kunglig Majestäts brev, att magister Hans skulle avgå från sin tjänst och i stället tillträda Tems kall i Aarhus' stift.⁸⁵ I september valdes biskopens svåger Hans Ernstsens Baden till kyrkoherde i Lund.⁸⁶ Därmed hade Winstrup, som tydligen inte tålde självständiga naturer vid sin sida, befast sin ställning såsom allenarådande inom kapitlet. Ty om också domen inte helt utfallit till hans favör, så hade det faktiska resultatet dock för år framåt betagit de övriga residerande kanikerna lusten att söka tvist med honom. Detta kommer också i fortsättningen till uttryck i kapitlets protokoll i de talande orden: »Bleff aff reverendiss. episcopo forslagit — — — huilchet alle præsentes och vel befaled».⁸⁷

Tillståndet i stiftet Utövädet av kyrkostyrelsen i allmänhet

DET VAR ETT STORT STIFT, som underställts den ännu blott 33-årige biskopen. Alltjämt omfattade det förutom Skåne även Halland, Blekinge samt Bornholm med i allt över 500 socknar och c:a 300 präster.¹ Många och betydande voro också de uppgifter, som under ett 42-årigt episkopat skulle komma att åvila Winstrup. Delade meningar kunna väl i mångt och mycket råda om hans sätt att lösa dem. Betvivlas kan dock inte, att han städse handlat med de bästa uppsåt och med kyrkans väl för ögonen. Innan vi övergå till att behandla hans insatser inom olika områden av stiftsstyrelsen, skola först några ord ägnas det religiösa och sedliga tillståndet inom Lundastiftet vid denna tid. Det kan härvid genast konstateras, att förhållandena där i stort sett varit likartade med de i landet i övrigt rådande.²

Religionen var under denna den stränga ortodoxiens tid den makt, som behärskade hela samhällslivet. Lärda och olärda, styrande och styrda, alla voro lika övertygade om nödvändigheten av överensstämmelse i tro, och kätteri var en av de största förbrytelser man kände.³ Ett djupare andligt liv kunde dock i allmänhet inte blomstra, då okunnigheten och vidskepelsen var stor bland både präster och lekmän. Ännu så sent som 1635 kunde landsdomaren i Halland rikta en förfrågan till professorerna i Köpenhamn, »om nogen kand dricke sig ihiell aff brendewijn, foruden att luen icke stander aff halsen, och læberne icke brune brendis».⁴ Stort bättre stod det inte till bland prästerskapet i Skåne, där en sockenpräst i Gårdslöv trodde sig kunna släcka eldsvåda genom att kasta en röd tupp i elden.⁵ Det kan då

knappast förvåna, att allmogen försökte sig på att bota sjuka kreatur genom att sätta odöpta barn på deras rygg⁶ eller att tron på häxor florerade bland både hög och låg.⁷

Yttre kyrklig observans betraktades nu också i allt högre grad som ett tillräckligt bevis på äkta kristendom.⁸ Man får dock akta sig för att generalisera och frånkänna denna tidsepok all varmare religiositet. Såsom vi redan tidigare sett, lämnar även 1600-talets första hälft exempel på strömningar präglade av innerlig och personlig fromhet, men dessa förblevo dock tills vidare endast av begränsad betydelse.⁹

All den tro, all den iakttagelse av yttre bruk och ceremonier, som främst kännetecknade ortodoxien, och som visserligen på sitt sätt var uppriktigt menad, förmådde inte åstadkomma den hjärtats förnyelse, som är villkoret för ett sant sedligt liv. Ortodoxiens människor voro alla mer eller mindre dualister. Hos dem fanns å ena sidan en naiv, oreflekterad tro och å andra sidan en exempellös råhet och tygellöshet.¹⁰ Den moraliska slappheten tog sig många och svåra uttryck: lättfärdigt leverne samt vanhelgande av gudstjänsten genom svärjande och bannande, dryckenskap m. m.¹¹ De inte minst felande i dessa avseenden voro prästerna.¹² Det var säkert i känslan härav, som författaren av en »bededagsbön» skrev: »Vi kalde os selv christne, men Gud bedre os! Hvad for en elendig og slet christendom vise vi tit og ofte hos os, fuld af de slemmeste synder og vederstyggeligheder».¹³

Men för att dylika allvarstankar skulle väckas hos människorna måste det utomordentliga händelser till. Tiden var dock rik på sådana. 1600-talet var ju i särskilt hög grad ett de förödande krigens århundrade. Pest och andra farsoter följde i krigens spår, och i sin uppjagade sinnesstämning trodde sig människorna tid efter annan iakttaga märkliga tecken i himmel och på jord. I allt såg man förbud om kommande olyckor. Särskilt gällde detta kometerna, vilka betraktades som väldiga botpredikanter, sända av Gud att förkunna hans vrede över synden och straffdomar över folk och enskilda. Man hade visserligen, åtminstone bland de lärda, i allmänhet lämnat den magiska föreställningen, att kometerna själva försakade olyckor, men fasthöll alltjämt vid den egocentriska livsbetraktelsen, enligt vilken tillvaron sysselsätter sig med jagets avsikter och intressen.¹⁴

Winstrup själv företräder för övrigt i dessa avseenden knappast

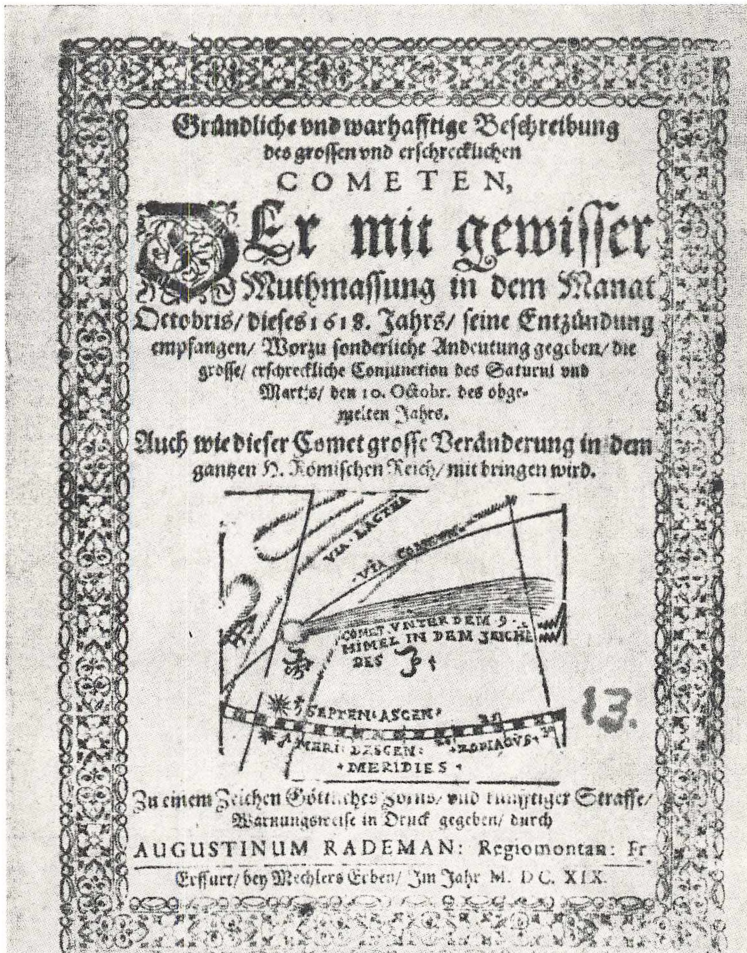
någon mera upplyst ståndpunkt. Ännu så sent som 1668 ansluter han sig sålunda helt till Tycho Brahes världsbild.¹⁵ Ständigt hänvisar han också i synodaltal, cirkulärskrivelser och likpredikningar till tidslägets allvar och den nära förestående domen och ser i såväl svåra yttre förhållanden som i sjukdom och nöd tecken på Guds vrede. Beträffande de under kriget 1643—1645 inträffade olyckorna förklarar han sålunda: »Den Hellige Skriffte siger oc udviser den förste oc fornemste aarsag til all vor ulycke oc elendighed, i det den vidner at all menniskens elendighed opsvemmer aff synden, ligesom af en veldekilde. Kiere, huor aff kommer et veldigt folckis fryct oc seenferdighed? Huor aff kommer stiernernis ulyckelige surseende, oc skadelige virckning? Huor aff kommer mangel paa gode raad? Huor aff er det, at sindet er icke sunt oc vel til pas, naar det skal raadslaa oc gifue raad ud? Huor aff ere de usamdirectige meeningen, oc stændernis usamdirectige sind? — — — Aff vore synders oc lasters ofverflödige sæd kommer saadan en forderfvelig höst; aff Gud, aff Gud, syndsens heffnere, enten paa föris eller oc tilstedis saadan jammer oc ulycke. Den Hellige Skriffte lærer os det met udtryckte bogstaffver».¹⁶ Typiskt är också följande tydliga av Hippokrates och Galenos influerade yttrande i en likpredikan: »Verden forbedrer sig icke, men daglig forværri: Jo lenger verden staaer, jo værre bliffve menniskene udi verden; jo større bliffver deris vanart oc vlydighed imod Gud, jo meere tilvoxer synd oc ondskab: Derfor maa oc menniskens ljff oc alder bliffve tjd effter tjd kortere oc kortere. Formedelst syndsens tiltagelse, tilvext oc formeering, maa naturen, eller de naturlige tjng oc kreffter in macrocosmo, udi denne store verden, afftage oc forsueckis, saa at creaturene sucke der offver, oc ere i smerte, forlengendis med stor omhygelighed, der effter, at de kunde blifve fri aff forkrenckeligheds tienniste. — — — Derfor maa ocsaa, in microcosmo, udi den liden verden eller udi mennisket formindskis oc forsueckis de naturlige krafftter oc humidum radicale, eller den naturlig safft, udi huilcken det naturlig ljff haffver sin sæde oc grundvold; efftersom vrterne oc andre skabte tjng i naturen, som skulle styrcke menniskene; ja planeterne oc stierne, som ved deris indgiffne krafft oc influentz vircke oc arbeide, forandring oc forvandling, udi alt det som er under solen, for syndens skyld icke kunde udi mennisket haffve deris tilbörlig virckning oc vdretning til ljff och

sundhed». Och skulden till allt detta förklarar han ligga hos oss själva, »som med synd oc onskab haffver opvact Guds vrede och heffn offver os». ¹⁷

Fullt övertygad visar sig också Winstrup om att Gud varnar genom olika tecken i naturen. I slutet av ett av sina synodaltal yttrar han: »Jeg frycter her er noget meere ont i gryden tilbage endnu for os, som endnu, endnu oc endnu icke vilde lade aff at synde, ret lige for all verden som tilforn. Det forskreckelig jertegn med blod i Skaane, som er seet i forgangen aars januarij oc februarij maaneder aff mange, icke alleniste gemene folck, men end ocsaa aff præsten paa steden, aff provesten, oc omsider aff mig selff, der jeg visiterede, icke uden stor forskreckelse, siunis at spaa os noget saadant». ¹⁸ Även i »Epigrammata» komma liknande tankar till uttryck. Förekomsten av blodröd snö i Väsby i Skåne år 1650 tolkar han såsom tecken på att Gud hotar med blodröda straff, d. v. s. blodiga krig. ¹⁹

Det var emellertid även för Winstrup främst de celesta fenomenen, som förebådade Guds vrede. Då sålunda två kometer visade sig med endast tre års tidsintervall (1649 och 1652), ²⁰ ansåg han detta vara ett förebud värt en utläggning vid vårsynoden 1653. Där höll han en oration »de novis stellis et cometis», vari han försökte tolka dessas verkningar, sätt att framträda och betydelse. Härvid framhöll han bl. a. såsom sin åsikt, att dessa kometer skulle åstadkomma, att angivare eller förtalare skulle »stinga det kyrkliga ståndets män med gaddiga tungor eller snarare gnaga dem med theoninska tänder», och att detta i särskilt hög grad skulle ske under det år, som inneslöt ett tredubbelt sextal, nämligen 1666. ²¹

Redan på sommaren 1652 hade Winstrup för övrigt berört kometerernas betydelse i en likpredikan. Han yttrar däri bl. a.: »Ja Gud icke alleeniste ved sine tienere lader prædicke for os sit ord, som kand höris, men hand selff ocsaa, ligesom med et siunligt ord predicker for os, i det hand lader see oc skee mange vredis tegn, aar fra aar, dag fra dag, baade hos os oc voris omliggende naboer, i himmelen oc paa jorden; Gud minder os ved cometer, ved krjg, dyrtjd, oc pestilentze etc. Men for saadanne Guds vredis oc grumheds tegn forskreckis menniskene mindre, end fuglene paa marcken for en straamand. Sandelig, saadan forhærdelse er icke et got behag, saadan sikkerhed oc tryghed

*Titelblad till en avhandling om 1618 års komet, vilken Winstrup ägnat
tvenne epigram*

er en vis forløber oc er vist postbud for en stor wlycke, oc gruelig vndergang, som siunis at være nær for dörren.»²²

Winstrups botpredikan är i hög grad eskatologiskt färgad. Följande ord i den likpredikan han höll över Tage Thott kort efter freden i Roskilde är särskilt betecknande för denna stämning: »Monarckerne i verden kunde icke nöyes med de lande Gud haffver giffvet dem, de

ville haffve fleere, oc derfor komme i haar paa hver andre, icke be-tænckendes, at alle lande oc den gandske verden snart skal forgaa; hvad haffve de da der aff?»²³

I »Epigrammata» förklarar han likaledes med anledning av att en person ansett, att världen skulle gå under 1656, medan en annan höll före, att detta skulle inträffa först 1666: »Varför säger du, att världen skall förgås först efter några år? Detta löser tyglarna för lasterna och behagar de ogudaktiga. Du misstager dig i det att du uppskjuter världens slut så länge. Det bör väntas vilken dag som helst.»²⁴ Och i en dikt tillägnad den gamle studievännen Hans Jensen Svaning, vilken utgivit ett kronologiskt arbete, vari han bl. a. berörde tidpunkten för världens slut, heter det: »Det är tydligt, att den yttersta dagen och världens sista öden nu stå för dörren, vilket du formligen bevisar.»²⁵

Förvissningen om världens snara undergång medförde dock ingalunda någon meditatív inställning hos Winstrup. Med kraft grep han sig redan från första stund an med de väntande uppgifterna.

Redan Ordinantian framhåller beträffande superintendenterna, att dessa inte voro kallade »til nogen örkeslöshed, — — — men til stort arbejde».²⁶ I ännu högre grad ägde detta sin giltighet på 1600-talet, då ytterligare uppgifter lagts i deras händer. Hemma i stiftsstadén skulle de »udlægge den hl. Skrift og stundom prædike».²⁷ Vidare ålåg det dem att examinera och inviga dem som blivit kallade till prästerliga tjänster samt att hålla uppsikt över prästernas ämbetsutövning och livsföring. Varje år skulle de hålla prästmöten och i största möjliga utsträckning visitera kyrkorna för att kontrollera tillståndet i församlingarna och rätta till eventuella missförhållanden. Härtill kom uppsikten över stiftets skolor och medgivandet att tillsätta skolmästare och i en del fall även hörarna i städerna, kontrollen över fattigvården inom stiftet samt viss andlig domsrätt.²⁸ Förordningen av den 12 september 1621 gav dem dessutom rätt att under vissa förutsättningar utse präst.²⁹

Biskoparnas makt var dock i många avseenden i hög grad kring-skuren. Inom alla områden av stiftsstyrelsen gjorde sig den kungliga

myndigheten starkt gällande, dels direkt i form av från kansliet utgående förordningar — då hela den kyrkliga lagstiftningsmakten var lagd i händerna på kungen och riksrådet³⁰ —, dels indirekt genom det inflytande på de kyrkliga ärendenas behandling, som gällande lagar och författningar tillerkände läns- och stiftslänsmän.³¹

Länsmännen skulle i första hand medverka vid handläggandet av alla äktenskapsmål samt av sådana mål, som föllo under biskopens eller prostens domsrätt. Vidare ålåg det dem att åtfölja biskopen på hans visitationsresor och att vara honom behjälpliga vid vården av församlingslivet. Å konungens vägnar skulle de dessutom giva konfirmation, s. k. kollats, åt dem som blivit kallade till prästtjänster, dock med undantag för patronella pastorat. Slutligen skulle de tillsammans med biskopen ha uppsikt över kyrkor, skolväsende och fattigvård.³²

Stiftslänsmännen åter, som tidigare haft länsmännens ovan omtalade uppgifter på sin lott,³³ ålåg det att presidera vid de s. k. landemoderna, vilkas domar de skulle medbesegla tillsammans med den länsman, som den »tiltalte persons öffrighed er».³⁴ Ett gott förhållande till dessa ämbetsmän var därför en nödvändig förutsättning för ett lyckligt fullgörande av den biskopliga gärningen. Det torde med fog kunna sägas, att om också konflikter inte helt saknats, umgänget mellan Winstrup och de mera betydande av dessa konungens tromän varit mera friktionsfritt, än man med kannedom om den förres självrådighet haft anledning vänta.³⁵

Vid utövandet av stiftsstyrelsen utgjorde landemoder eller prostmöten, visitationer och cirkulärskrivelser de viktigaste organen.

Vad landemoderna beträffar, så voro dessa av gammalt datum. De omnämnas redan tidigt under medeltiden i Danmark och synas särskilt mot denna tidsepoks slut ha vunnit i betydelse. När efter reformationens genomförande den danska kyrkan omorganiserades, underlät man visserligen att i Ordinantian av år 1539 införa bestämmelser om deras hållande, men de fortforo dock alltjämt att äga bestånd i åtminstone en del av de danska stiftet.³⁶ Enligt uppgift av superintendenten Mogens Madsen skola de sålunda för Lundastiftets del ha återinförts redan år 1538 av den förste evangeliske superintendenten, Frans Vormordsen.³⁷ Om deras utformning berättar samme sagesman

bl. a.: »I Lunds domkyrkas kor hålles årligen vid midsommartiden stiftssynod med alla prostarne från Skåne, Halland, Bleking, Lister och ön Bornholm. Jemte dem infinna sig tvenne präster från hvarje prosteri. Synoden ledes af biskopen eller såsom han kallas superintendenten, hvilken i förening med prostarne afdömer förseelser af kyrkans män vare sig i lära eller lefverne. Sammankomsten inledes med bön; latinska tal hållas af därtill utsedde öfver hvarjehanda ämnen, hvilka äro ägnade att vägleda i lära och lif. Det hela afslutas med böner och fromma löften.»³⁸

Kristian IV:s kända strävan att åstadkomma uniformitet inom kyrkan skulle få sina följder även för landmodernas del. Den 1 maj 1618 utfärdades en förordning om att prostmöten skulle hållas i samtliga stift två gånger om året på bestämda dagar, för Lunds stift tisdagen näst efter Misericordias Domini och tisdagen i veckan näst före S:t Michaels dag. Om dessa synoders uppgifter stadgar förordningen: »Oc skal til forbemelte moder vdi huer stift de sager foretagis oc ordelis, som til den geistlige jurisdiction henhörer, oc skal vor stigts lensmand ordinarie vdi samme proustemoder offuer være oc præsidere, oc huis domme der kand feldis med forsegle».³⁹

De mål, »causæ», som föllo under dessa domstolars domvärjo, voro i första hand sådana, som angingo förseelser av präster och degner⁴⁰ i deras ämbetsutövning och vandel. Inte så sällan avgjordes dessutom tvister i ekonomiska angelägenheter mellan präst och skolmästare, mellan prästmän och deras företrädares änkor samt mellan präster och deras sockenbor. Någon gång förekommo också ärenden av så allvarlig beskaffenhet som beskyllningar mot andliga för bristande renlärighet.⁴¹ De straff åter, som denna domstol kunde utmäta, voro med undantag av penningböter av rent kyrklig art, för präster och degner avsättning eller suspension från ämbetet, för andra uteslutande från nattvarden och bannlysning. Om andra straff ansågos nödvändiga, skulle ärendet hänskjutas till den borgerliga överheten. Av denna anledning skulle vederbörande länsman vara tillstädes, när ärendet behandlades.⁴² Landmodernerna voro således närmast tänkta som ett slags andliga domstolar.

Ännu bevarade »acta synodalia» visa emellertid, att dessa sammankomster liksom före 1618 haft ett vidare syfte. De ha även utgjort ett

Landemodets sigill

verksamt medel för biskopen, såväl då det gällt att höja prästerskapet i religiöst och sedligt avseende som att avhjälpa förefintliga brister i avseende på kult, själavård, kyrkotukt m. m.⁴³

Utformningen av landemoderna kom att bli något olikartad allt efter eventuellt förefintlig tradition.⁴⁴ För Lundastiftets del synes man även efter tillkomsten av förordningen av den 1 maj 1618 i stort sett ha fortsatt i de gamla spåren. Vissa skiljaktigheter finnas emellertid. Då dessa inte tillräckligt beaktats, synes det påkallat att något närmare redogöra för den allmänna gången av mötet, sådant detta gestaltat sig under Winstrups biskopstid.

Såsom redan antytts, hade det varit regeringens mening, att förhandlingarna skulle slutföras på en dag. Så har också i allmänhet varit fallet. Någon gång, då föredragningslistan varit särskilt lång, har dock tidsschemat inte kunnat hållas utan måst utsträckas till att omfatta ända till tre dagar.⁴⁵ Förhandlingarna började tidigt på morgonen, troligen redan kl. 6 och alltid med gudstjänst i domkyrkan, varvid en vid föregående landemode därtill utsedd prost predikade.⁴⁶ Efter predikan höll i regel biskopen en latinsk oration, i vilken han behandlade ett pastoralt eller dogmatiskt ämne eller gjorde ett inlägg i någon aktuell fråga. Någon gång kunde orationen även få formen av ett minnestal över någon bortgången storman.⁴⁷ Till denna del av prästmötesförhandlingarna, som, i likhet med vad fallet varit under medeltiden, haft ett själavårdande och undervisande syfte, har tillträde stått öppet för alla — präster såväl som lekmän.

Särskilt intresserade åhörare har biskopen haft i eleverna vid gymnasiet, vilka enligt sedvana brukade nedskryva den latinska orationen.⁴⁸

Sedan biskopen efter akten i domkyrkan begivit sig hem, samlades prostarna i södra delen av koret, där de samtliga, »dog huer særdeelis», av »hans Erværdigheds» famulus inviterades till middag i biskopsgården. Samtidigt buros Recessen, Ordinantian, kungl. brev och övriga dokument, som skulle föredragas, upp på »landemodshuset», d. v. s. kapitelhuset, där förhandlingarna skulle äga rum.⁴⁹ Till dessa — det egentliga landemodet — ha dock endast biskopen, läns- och stiftslänsmännen samt prostarna haft tillträde.⁵⁰ Som ständig sekreterare synes prosten i Torna eller kyrkoherden i Lund ha fungerat.⁵¹ Sedan alla samlats och tagit plats efter tjänsteställning, började förhandlingarna med avdömandet av de s. k. »causæ», varvid de olika målen avgjordes genom omröstning bland prostarna med början »fra nederst».⁵²

Som nästa punkt följde överläggningar och beslut rörande undervisningsväsende, kult, kyrkotukt, fattigvård m. m.⁵³ Det ålåg i detta sammanhang prostarna att redogöra för det religiösa och sedliga tillståndet inom församlingarna i kontraktet samt för prästerskapets och degnernas nit och trohet i ämbetsutövningen, varom de inhämtat upplysningar vid tidigare hållna prästkonvent och visitationer.⁵⁴ Därefter uppläste biskopen inkomna kungliga brev och föredrog sina »monita», d. v. s. anvisningar och förmaningar rörande vad som borde befrämjas, respektive motarbetas inom församlingslivet. Någon gång tillfogade han dessutom en bön om ekonomisk hjälp åt någon fattig ämbetsbroder eller dennes efterlevande. Slutligen utsågs predikant för nästa sammankomst.⁵⁵

Sedan förhandlingarna förklarats avslutade, vilket brukade ske redan omkring kl. 12, begav man sig till biskopshuset för att intaga en enkel middag.⁵⁶ Winstrup, som själv var mycket spartansk i sin livsföring, ville tydligen även i fråga om middagsbjudningar föregå sina underordnade med ett gott exempel. Här såg man, säger Nicol. Lundberg i sin *Epistola Gratulatoria*, »inte guld eller silver, inte fina rätter», men »hans Erværdighed» kryddade samvaron med älskvärt och spirituellt tal.⁵⁷ För själva gången i middagen hade den ordningsälskande biskopen gjort upp detaljerade föreskrifter. Hans »Memoriale

om Landemodedagene» innehåller sålunda följande detaljerade bestämmelser: »Derefter, naar prousterne ere indkommen, opbæris maden paa stuen; siden naar de har læst till bords, iskenchis vdj kanderne öll och win. Vnder maalthid passer famulus op oc thiner for borde med etc. oc de andre som i huset ehre. Naar maalthid er gjort oc de hafver læst fra bord, begynder famulus denne psalme: Min siæl nu lofve Herren, at siunge, huorvdj de andre istemmer. Noget efter rejser prousterne sig oc tage afscheed».⁵⁸ Före avresan skulle de till biskopens famulus inbetala cathedraticum, studieskatt, biskopstionde, eventuellt upptagna kollektor samt notariepengar.⁵⁹

Efter hemkomsten ålåg det dem att sammankalla häradets präster och degner till ett s. k. prästmöte i någon centralt belägen kyrka. Där skulle de föredraga, vad som förevarit på landemodet, vilket de närvarande skulle anteckna.⁶⁰ Intresset för dessa sammankomster synes emellertid ha försvagats, sedan de därmed förbundna gillena förbjudits. Winstrup var dock noga med att bestämmelserna efterlevdes och gjorde redan från början detta klart för sitt prästerskap. Prosten Hans Nielsen Medelfar i Vellinge skriver sålunda den 29 december 1638 till prästerna i kontraktet: »Jeg sagde eder paa sidste prestemode att reverendissimus episcopus med dett hederlige sýnodo sluttet, att hvilken prest som icke mötte effter proffstens schriffuelse, hand skulle steffnis thil landemode, och der skulle tagis dom offuer dem for wlydig[hed] — — — men effterdj att mig siunis, hver acter att gjöre som hand lyster, och vill være sui juris, vill jeg och det [fore]drage for den som Gud och öffrigheden haffuer giffuett macten, att hand finder raad dertill, fordj dett er icke alleniste mig i foracter, men och saa hannem och dett gandsche landemode».⁶¹ Att det inte varit så lätt att få bestämmelsen åtlydd framgår av »Synodalia Lundensia».⁶²

Ett ännu bättre medel, när det gällde att lära känna såväl prästerskapets som de olika församlingarnas sedligt-religiösa tillstånd och behov, än vad prästmötena kunde vara, hade biskopen i visitationerna. I Ordinantian av 1539 inskräpes nämligen, att superintendenterna minst en gång om året skulle resa omkring i sina stift för att »overhöre dem, hvis religionskundskab, man ikke har tillid til, og styrke de retskafne og af Guds ord rette, hvad der kan være blandt folk af vrang lære». Samtidigt skulle de förhöra sig om prästerskapets

förhållanden samt granska skolväsende, sjuk- och fattigvård. Vid dessa visitationer skulle biskopen vara åtföljd av vederbörande länsman.⁶³ Denna bestämmelse synes dock inte ha följts under Winstrups biskopstid och har sannolikt upphört att gälla redan under 1500-talet, sedan förhållandena stadgat sig efter reformationen.⁶⁴ God hjälp har biskopen däremot haft av sin närmaste kyrkliche medarbetare, häradsprosten, som var väl förtrogen med dylika göromål.⁶⁵

Med stor iver och kraft har Winstrup utnyttjat det verksamma medel, som visitationerna utgjorde. Utan att förtröttas färdades han runt till olika delar av sitt vidsträckta stift ända in i sin ålders höst.⁶⁶ Detta nit är desto mera erkännansvärt, som hans hälsa redan tidigt blivit vacklande på grund av svåra stenbildningar, vilka sedan plågade honom under återstoden av hans liv. I ett brev till en av prostarna från början av 1650-talet skriver han bl. a.: »Och effterdj ieg iche taaler at reise hastig paa det at calculus ej schall moveres, will ieg ichunn paa et stede om dagenn visiteren».⁶⁷ Då en sådan biskopsvisitation skulle företagas, utgick i god tid meddelande härom till vederbörande prostar med noggrant angivande av vilka socknar som skulle visiteras och var övernattning skulle äga rum. Någon gång kunde det också hända, att biskopen uppdrog åt prostarna att själva på lämpligaste sätt planera resan, som kunde sträcka sig över flera härader, någon gång hela landskap och därför ofta kom att omspänna en avsevärd tidrymd.⁶⁸

Till meddelandet om visitationen fogade Winstrup ett P. M. om vad denna skulle omfatta jämte en allvarlig uppmaning till prästerna att se till, att hans skrivelse blev kringsänd. I ett koncept till »visitats sedel» i kopieboken heter det: »Vngdommen af begge sognerne schall udj den ene forschreffne kierche möde. Skall och en huer præst udj for^{ne} sogner effter for^{ne} orden fremschiche denne seddell, och med egen haand paaschrifue, naar den dennom tilstillet vorder, at ieg kand vide hoes huem schylden findes, om ieg udj denne min visitatz blifuer opholdet eller forhindret. I lige maade schall presterne paa bemelte steder med kierche wergerne baade af hoffuet sognerne och annexerne holde kierchebögerne tilrede, at ieg effter Kongl: Ma: Ordinantz kand erfare kierchernis indkomst och leilighed. Item skal kirkernes ornamenta holdes til rede och fremvises at jeg paa mit embedes wegne kand for-

nenne om de, saa som det sig bör, ere wed mact holdne».69 Tyvärr finns inte något protokoll från dessa förrättningar bevarat. Av brevkoncepten i kopieboken, Winstrups monita vid landemoderna samt enstaka uppgifter från annat håll framgår dock, att tillvägagångssättet i det stora hela överensstämte med det för tiden gängse.

Normalt omfattade visitationsakten, till vilken såväl unga som gamla hade att infinna sig, följande moment: åhörande av prästens predikan, prövande av församlingens kännedom om kristendomens huvudstycken, granskning av kyrkans räkenskaper och tillhörigheter, mottagande av eventuella klagomål från menighetens sida samt »förmaning» av folket, antingen i största allmänhet eller med hänsyn till lokala missförhållanden. Ibland kunde det också givas anledning till att privat eller offentligt förhandla om kyrkotukt, prästers och degners avlöningsförhållanden m. m. Det var dessutom praxis, att biskopen samlade prästerna i häradet till en »conventus pastorum» dels för att avgöra speciella ärenden dels för att mana till ökat nit vid ämbetsutövningen eller giva sitt erkännande för visat välförhållande. Härtill kom slutligen kontroll av skolor och fattighus.⁷⁰

Det arbete dessa visitationer förorsakat, måste ha varit i hög grad betungande. Winstrup klagar också vid olika tillfällen över det tunga ok, han hade att bära i »denna tjänsts trampkvarn».71 Att han inte givit tappt inför mödorna, ens när sjukdomar börjat ansätta honom, vittnar gott om hans plikttrohet, viljestyrka och arbetskapacitet.

Winstrup var emellertid inte bara noga med att själv fullgöra de anbefallda visitationerna. Tid efter annan uppmanade han prostarna att i överensstämmelse med Ordinantiens föreskrifter genom självsyn kontrollera och vägleda underställda präster, degner och menigheter. Sådana maningar möta vi i »Synodalia Lundensia» men också i cirkulärskrivelserna — det tredje organet för den reguljära stiftsstyrelsen. Dessa ämbetskrivelser äro ofta synnerligen innehållsrika med redogörelser för innebörden i kungliga brev, anvisningar för ämbetsutövningen, varningar för överträdelser av givna föreskrifter m. m. Till formen äro de oftast faderligt välvilliga. Tonen kan väl någon gång vara skarp, men stilen är alltid värdig och personlig.⁷²

Winstrup och prästerskapet

STOR VAR DEN BETYDELSE och högt det värde biskop Winstrup tillmätte prästämbetet. I ett av sina synodaltal kallar han prästerna jordens salt och världens ljus, Guds legater och sändebud, andliga byggmästare, »huusholdere offver Guds hemmelige ting», ropande röster, ja t. o. m. människans frälsare.¹ Det är då också förklarligt, att han ställde höga krav på ämbetets innehavare och därför fäste stort avseende inte endast vid teoretiska insikter utan också vid karaktär och praktisk duglighet. Att det oaktat mången gång mindre lämpliga personer lyckades vinna anställning inom stiftet, kan inte läggas honom till last utan får tillskrivas befordringsväsendet inom Danmarks kyrka.

Genom Ribeartiklarna hade det fastslagits, hur ett ledigt kall normalt skulle besättas. Sockenmännen skulle ur sin krets utse sju av de äldsta och mest aktade männen, vilka med prostens råd och samtycke skulle välja den nye prästen. Den på vilken valet fallit, skulle i och för examination inställa sig hos biskopen, som därefter hade att sända honom till vederbörande länsman för fastställelse av valet (kollats).² Senare kungliga förordningar utbyggde vidare denna ordning. Således fastställdes genom kungligt brev av den 23 mars 1620, att tjänsten normalt inte fick stå ledig i mer än sex veckor,³ och såsom ett komplement härtill utfärdades följande år ännu en förordning, enligt vilken biskopen och länsmanen för den händelse denna tidsfrist överskreds, skulle förhjälpa den till kallet, som hade »störst föje».⁴ I patronella pastorat, där patronus hade kalleiserätten, behövdes däremot inte någon kollats av länsmanen.⁵

Författningsenligt hade sålunda biskopen inte någon rätt att blanda

sig i valet. I motsats till sin företrädare synes Winstrup också lojalt ha ställt sig gällande föreskrifter till efterrättelse.⁶ Någon gång kunde han visserligen rekommendera en bestämd person, men något annat ingripande från hans sida hör man inte talas om.⁷ Understundom kunde prästvalen likväl förorsaka honom både obehag och bekymmer, i det han kom att intaga en ömtålig mellanställning mellan övriga i valet intresserade parter. Särskilt var det bestämmelsen, att valet skulle förrättas av sju av de äldsta och mest aktade männen, som kom att vålla tvistigheter. Genom denna anordning hade det blivit praktiskt taget omöjligt att förbigå de i socknen boende adelsmännen, då dessa enligt tidens samhällssyn måste anses såsom de mest aktade. De kommo också att få ett avgörande inflytande på valen, om också bönderna med energi försökt värna om sina rättigheter.⁸ Förhållandena komplicerades ytterligare därav, att allt sedan reformationen i allmänhet två, någon gång flera, församlingar voro förenade till ett pastorat,⁹ varigenom flera adelsmän kunde bli intresserade i valet. Följden blev ofta, att man bestämde sig för olika kandidater.¹⁰ Det var under sådana omständigheter inte alltid så lätt för biskopen att veta, hur han skulle handla. Ett tvistigt fall inträffade i Ö. Vemmerlövs och Rörums pastorat i början av år 1646. Sockenmännen hade här med prostens samtycke valt en student vid namn Christen Iffuersen. Palle Urne,¹¹ som genom innehavet av gårdarna Gyllebo och Delperöd var »beste sognemand» i båda socknarna, ville emellertid för sin del ha kaplanen i Landskrona, Hans From, ordinerad. Då Winstrup tydligen ansett det vara av prejudicerande betydelse att få utrett, hur författningen skulle tolkas, vände han sig den 9 mars i ett brev till kanslern.¹² Inledningsvis framhåller han såsom sin åsikt, att varken han eller länsmanen kunde avgöra ärendet, »fordi Palle Urne staar paa sin adelig frihed, ved huilcken hand er beste sognemand oc derfor haffuer det beste oc højeste votum, oc der icke findes forklaret udi Kongl. Maj: forordning, om en adelsmands, som beste sogne mands, votum, skal gielde saa höjt, at, naar der tuistes om kald, det da kand omstøde oc til intet giøre de andre sognemends vota». Efter att närmare ha redogjort för det ifrågasvarande fallet riktar biskopen till slut en fråga till kanslern om hur han skulle förfara. Av brevets avslutning ser det ut, som om Palle Urne försökt öva påtryckning på Winstrup, vilket tydligen misslyckats.

Det heter nämligen: »Jeg meener at Palle Wrne herom anmoder Hans Maj. oc Her Cancellar, oc med det samme sagen videre beretter». Syftet med brevet till kanslern har tydligtvis varit att förekomma Palle Urne. Denne drog också mycket riktigt saken inför kungen, som den 16 mars beordrade stiftslänsmannen Tage Thott och Winstrup att kalla parterna inför sig och avgöra ärendet. Särskilt grava beskyllningar måste Urne ha riktat mot prosten, som beseglat sockenbornas val, ty det föreskrives i slutet av det kungliga brevet, att man skulle vara betänkt på att straffa prosten, om det befanns, att denne handlat felaktigt.¹³ Vad parterna haft att andraga vid sammanträffandet inför de utsedda skiljedomarna, är okänt. Då den av Palle Urne förordade Hans From fick kallet,¹⁴ är det troligt, att ståndsintressena bestämt Tage Thotts ställningstagande och att Winstrup måst falla undan.

Någon gång kunde det dock lyckas sockenborna att med biskopens stöd hävda sig gentemot adeln och detta t. o. m., när det gällde en patronus. Så var exempelvis fallet 1653 beträffande Frillestad och Ekeby i Luggude härad.¹⁵ Här hade fru Riborg Bilde, som innehade »jus patronatus» till huvudsocknen Ekeby, kallat en person vid namn Christen Nielsön och begärt, att annexförsamlingens sockenbor i enlighet med gällande förordningar skulle samtycka. Frillestadborna vägrade emellertid, då den av Riborg Bilde kallade enligt deras förmenande var en moraliskt undermålig person. De vände sig därför till konungen med bön om dennes ingripande. Som skäl för att de inte kunde godtaga Christen Nielsön anförde de, att detta skulle vara emot både Guds ord och kungliga förordningar, »som forbiuder saadan een person til kald at thilstedis, befrÿctendis derhoes meenigheden iche at kunde opbyggis til salighed aff saadan eÿ vstraffeligh person». I skrivelsen framhöllo de dessutom, att sockenmännen i Ekeby voro av samma mening. Resultatet blev, att kungen genom vice sekreteraren i kansliet Jörgen Reedtz hänsköt ärendet till »sine thilbörliche steder», i detta fall biskop Winstrup och länsmanen på Hälsingborgs slott, riksamiralen Ove Giedde. Dessa utfärdade därför den 27 september samma år en s. k. »kommissariestämning», genom vilken såväl Christen Nielsön som Riborg Bilde eller hennes fullmäktige förständigades att försedda med vederbörliga handlingar inställa sig i Hälsingborg en fastställd dag i och för sakens utredande. I stämningen mot Christen Nielsön

framhålles det bl. a., att sockenmännen inte kunnat godtaga honom såsom sin präst, eftersom »i iche schal findis vstraffelig, mens thilforn schal wære sichtet aff edt quindfolch for barnefader til edt vect barnn, for huilchet leÿersmaal huorledis i eder haffuer erckleret, de endnu iche wide, och siden schal i til ecte haffue taget een berÿctet quinde, der vdj mange aar först schal haffue verit boelschab hoes een fornemme person, och der effter haffuer ladet sig aff een capitein paa ny besoffue». De utsedda domarna beaktade också böndernas klagomål och underkände kallelsen av Christen Nielsøn.¹⁶

Men det fanns även andra svårigheter i fråga om prästtillsättningarna än de här nämnda, som det gällde för biskopen att bemästra. Det var nämligen inte endast bönderna, prosten, biskopen, länsmanen och patronus, som hade inflytande på valet. Även prästänkorna utgjorde en betydelsefull faktor.¹⁷ Ofta blev fallet det, att sockenborna avkrävde den som sökte tjänsten ett löfte att »konservera» änkan. Efter valet infriade den valde emellertid inte alltid den givna förbindelsen, vilket ledde till långa och besvärliga strider, vid vilka Winstrup på kungligt uppdrag fick tjänstgöra som skiljedomare.¹⁸ En dansk forskare har under hänvisning till ett par kungliga förordningar av den 22 februari 1593 och den 1 april 1606 framhållit, att dylika av sockenborna uppställda villkor skulle innebära simoni.¹⁹ Fråga är emellertid, om detta är riktigt. Förordningen av 1 april 1606, som närmast åberopas, innehåller endast ett förbud för biskoparna att blanda sig i menighetens val.²⁰ Det finns också flera exempel på att sockenborna avkrävt den som sökte kall dylika löften utan att för den skull ha blivit åtalade för simoni.²¹ I ett brev till generalguvernören 1660 framhåller Winstrup i samband med besättandet av kyrkoherdetjänsten i Frillestad, att den tilltänkte prästen var gift och således enligt synodalstatuterna inte hade rätt att söka sådana prästkall, där det fanns änka.²² Problemet i fråga är intressant och tarvar en specialundersökning, som dock inte kan få plats inom detta arbetes ram.

Verkliga fall av simoni var det däremot fråga om, när någon köpte sig pastorat för penningar. Att även sådana förekommit, framgår av följande monitum: »Biscopen vil hereffter ingen ordinere, forend ordinandus tilforn med eed hafver bekrefftet, at hand ingen skenck eller gafve hafuer gifvet for kaldet, mediate eller immediate».²³

Som av det ovan sagda framgår, har Winstrups roll vid tillsättandet av sockenpräster i stort sett inskränkt sig till skiljedomarens. Större har däremot hans inflytande varit, när det gällt att tillsätta kaplaner. I Ribeartiklarna föreskrevs helt allmänt, att endast den finge anställas som kaplan, som examinerats av superintendenten.²⁴ Däremot nämnes ingenting om vem som hade anställningsrätten. I den norska kyrkoordinantian finns emellertid den bestämmelsen införd, att då en präst på grund av ålderdomssvaghet inte längre kunde sköta sin tjänst, så skulle han vända sig till superintendenten »og begiere af hannem en medtiener i Guds ord». Superintendenten skulle då sända en lämplig person till prästen, som skulle förse vederbörande med »capellans kalds-brev».²⁵ Denna ordning har tillämpats även i Danmark.²⁶

Prästerna, vilkas ekonomi undergrävts under krigen, synas emellertid ofta ha dragit sig för de kostnader anställandet av kaplaner medförde och för den skull försökt kringgå bestämmelserna genom att i stor utsträckning såsom predikobiträden utnyttja från universitetet utexaminerade studenter.²⁷ I recessen av år 1643 fanns nämligen den bestämmelsen införd, att studiosi, som förvärvat attestats vid universitetet, fingo »tilstedis oc ydermere commenderis at predicke». Som villkor uppställdes dock, att de först skulle ha fått sin attestats granskad och påskriven av vederbörande superintendent.²⁸ Denna senare bestämmelse tycks sockenprästerna inte alltid ha ställt sig till efterrättelse, sannolikt av fruktan för att de då skulle tvingas anställa en kaplan. Någon gång kunde det också inträffa, att de tilläto även sådana studiosi predika, som saknade attestats. Tid efter annan påminner Winstrup i sina monita om »at icke nogen prest samtycker nogen person at betiene sin predickestoell, enten dett er hans egne börn eller fremmede, förend de haffuer attesteret oc biscoppen haffuer selff skreffuit paa deris attestatz». Och för att understryka allvaret i påminnelsen tillägger han: »giör nogen her imod, skald han strax indsteffnis for landemode».²⁹

Vaksamhet från biskopens sida var också av nöden, då det tydligen inte alltid varit därtill lämpade personer, som tillåtits beträda predikstolen. Detta framgår bl. a. av ett 1652 av biskopen utfärdat förbud för prästerna att låta en relegerad student vid namn Christen Mortensön Maler predika.³⁰ Ett vaksamt öga höll biskopen också på sådana

Sigill använda av Peder Pedersen Winstrup (det övre till vänster och det undre) och av hans fader. Att far och son använde samma sigill hörde till ovanligheterna bland icke adliga

ordinerade präster, som gjort sig omöjliga i andra stift och sedan sökt sig över till Skåne, där de på sina håll utnyttjades såsom ett slags kaplaner. Härom vittnar följande vid höstsynoden 1647 utfärdade monitum: »Ingen prest maa lade andre ordinere prester betiene deris kald, som er kommen anden sted fra, efftersom der med skeer stor misbrug, oc naar de ellers ingen anden sted kand faa plads, saa skald de annammes j Skaane».³¹ Företeelsen vittnar inte gott om ansvars-känslan hos en del av det skånska prästerskapet.

En av universitetet utfärdad attestats med påskrift av biskopen var som synes det enda, som behövdes för tillgång till predikstolen. För utövande av full prästerlig tjänst krävdes däremot prästvigning.³² Före ordinationen måste emellertid prästkandidaten underkasta sig föreskriven examen inför stiftschefen. I ett kungligt brev till biskoparna

av den 7 november 1629, vilket innehöll meddelande om bestämmelserna för den till universitetet förlagda teologiska ämbetsprövningen,³³ tillfogas: »Dog have i, uanset forbemeldte professorum attestation, som er allene et universitets og studii examen (og det fast andet og højere er Guds menighed at forestaa, end vel at have studeret), eder dog med examine flitteligen at foreholde, om saa var, at nogen, som tilforn overhørt var, siden ved uflid og forsømmelse sig havde forværret, eller og ikke end dermed noksom en menighed at forestaa kunde være bekvem».³⁴ Winstrup har inte heller försummat att utnyttja den möjlighet till kontroll, som härigenom gavs. I hans »Observationes pro S. Ministerii Candidatis» finns denna bestämmelse införd: »Ordinandæ personæ, om dee ey tilforn ere hörde, skal lade bispen høre deris gafver. Kommer tilstede oc examineris ved 2 slet om eftermiddagen, naar bispen der om tilsiger».³⁵

Ständigt återkommer också i Winstrups anbefallningbrev till prostarna (commendatio) uttrycket, att han »fligteligen examinerit och offuerhört» den kallade.³⁶ Hur förhöret tillgått, är dock okänt. Där emot äro vi något bättre underrättade om vad det omfattat. I kopieboken finns ett koncept till en förbindelse (obligatio), som de kandidater fått underskriva, vilka visat bristande kunskaper vid förhöret och därför måst lova att inställa sig till en andra examen. Denna obligatio innehåller bl. a. följande: »Och effterdj ieg maa bekiende at ieg in hoc primo examine huerchen in artibus dicendi, ej heller in studio theologiæ er befunden saauit mig at hafue forbedret, som wedburde; da schall och will jeg, naar min superintendent paaescher, indstille mig ad secundum examen och midlertid fligteligen mig öfue in lectione bibliorum, saa och andre lerd mensch schriffte».³⁷ Vissa uppgifter tyda på att examen dessutom omfattat ett predikoprov i någon av stadens kyrkor.

Det fanns emellertid ett fel med denna prästexamen, och det var, att den kom efter kallelsen. Medlidandeshänsyn och fruktan att stöta sig med mäktiga adelsmän, vilka antingen utsett kandidaten eller stött honom vid valet, gjorde det säkerligen mången gång svårt för biskopen att underkänna en examen. Detta blev särskilt fallet, sedan bestämmelsen, att förhöret skulle försiggå inför stadens prästerskap, upphört att gälla 1640, varigenom hela ansvaret kom att vila på biskopen.³⁸ För

de prästkandidater, som bestått provet, återstod slutligen att hos länsmanen förvärva och till biskopen överlämna föreskriven kollats, varefter ordinationen, som förrättades efter det i Ordinantian fastställda ritualet, kunde äga rum. Några dagar förut skulle de dock förete och i en särskild bok inskriva »deris vitam oc testimonia», för att biskopen skulle kunna förvissa sig om att de voro personligen oförvitliga.³⁹

Med ordinationen hörde edsavläggelsen nära samman. Det hade nämligen blivit sed, att prästerna förutom den i Ordinantian föreskrivna eden inför konungens länsman, som närmast var en trohetsförsäkran, dessutom inför biskopen avgåvo vissa löften med avseende på religionen.⁴⁰ Att Winstrup tillämpat denna praxis, framgår av följande bestämmelse i hans »Observationes» för prästkandidater: »Kommer i bispens hus til at præstere juramentum, naar det ringer anden gang. Indledes de i stuen strax, och bedes til giest til middags maaltid».⁴¹

Frågan är emellertid, vilken form denna ed haft. Då det före kyrkoritualens tillkomst 1685 inte funnits något för hela riket fastställt formulär, har vederbörande biskop haft att själv avgöra, vilka löften som skulle avkrävas ordinandi.⁴² Inom en del stift har dock utan tvivel samma formulär använts under flera biskopars tid. I realiteten rådde också stor överensstämmelse mellan de på olika håll brukade formulären, men det fanns också olikheter och väsentliga sådana. Medan en del stiftschefer nöjde sig med att avfordra de blivande prästerna ett löfte, att de skulle hålla sig till Bibeln som norm för lära och liv, krävde andra såsom Hans P. Resen en uttrycklig förbindelse av dem, att de skulle lära i överensstämmelse med de symboliska böckerna.⁴³

Tyvärr finns inte den av Winstrup avkrävda eden i behåll. Det har dock varit möjligt att åtminstone i huvuddrag fastställa, vad den innehållit. I konceptet till den »confirmatio», varmed biskopen försåg de ordinerade och som dessa skulle förete för prosten före ämbetstillträdet, finns nämligen följande passus: »Haffuer hand och lofvet — — — samme sit kald redeligen, och ret med ald tro och flid at wille forredte efter Guds ord och wore kiercheböger, med lærdom, paamindelse, straf och huswalelse, med de hellige sacramenters wddelelse, epter Christj egen indstiftelse och befalling, och dennd christelige disciplin

med börnelærdom och anden tuct och reffselse wed mact at holde, som det sig bör, samt och saaledes derhøes sit lif och lefnet at anstille och fremdrage, saa ingen schall hafue hannom med rette at beschylde, eller forargelse af hannom at tage i nogen maade, effter bemelte jurament och eed hand mig giort hafuer». ⁴⁴ Och i den »obligatio», som de prästkandidater fingo avgiva, som visat bristande kunskaper i examen men som likväl blevo ordinerade mot löfte att underkasta sig ny examen, heter det bl. a.: »End schall och will ieg werre ko. Ma: lensmand, min superintendent, och sognepræst (herridtzproust) med alle andre, som ieg er lydelsepligtig, aldelis wndergiffuen hörig och lydig». ⁴⁵

En jämförelse mellan dessa löften och dem som biskop H. P. Resen avkrävt prästkandidaterna i Själlands stift, ⁴⁶ visar en så gott som fullständig överensstämmelse. Enda skillnaden är, att förpliktelsen att »börnelærdom och anden tuct och reffselse wed mact at holde» inte återfinnes i den av Resen använda eden. Det förefaller därför sannolikt, att Winstrup använt styvfaderns edsformulär med ovannämnda tillägg, vilket tydligen förorsakats av förordningen av år 1629 om kyrkotukt. ⁴⁷ Detta antagande får ett ytterligare stöd däri, att redan företrädaren i ämbetet, biskop Mads Jensen Medelfar, använt eden i fråga. ⁴⁸

Det var inte enbart prästkandidaterna, som blevo underkastade ingående kontroll. Sträng och noggrann uppsikt höll den nitiske biskopen över hela sitt prästerskap. Vaksamhet var också av nöden. Med sorg fick nämligen Winstrup tid efter annan erfaras, huru än den ene, än den andre av hans underordnade brustit i sin personliga livsföring eller i sin ämbetsförvaltning. Bland vanligare förseelser kunna nämnas: olydnad och uppstudsighet mot överordnad, otukt, slagsmål, tvister inbördes och med degnerna, otillåten köpenskap och handel, för stor intimitet med sockenborna, försummelse av gudstjänst, godtyckliga förändringar i den fastställda gudstjänstordningen, underlåtenhet att hålla föreskriven katekespredikan, försummelse i avseende på skriftermål och nattvard, girighet, överträdande av lyxförordningarna samt olämpligt förfarande vid utövandet av kyrkotukt. ⁴⁹

De prästmän, mot vilka dylika anklagelser restes, blevo av biskopen ställda till ansvar och, där så ansågs nödvändigt, bestraffade. ⁵⁰ Voro förseelserna av lindrigare art, fick det oftast räcka med allvarliga och

Präst i ämbetsdräkt. 1600-talet

kärleksfulla förmaningar och varningar. Hjälpte inte dessa eller voro felen av svårare beskaffenhet, tillgrepos strängare åtgärder, såsom ådömande av bötesstraff, offentlig avbön, suspension för viss tid och såsom en yttersta åtgärd avsättning. Dessa senare straff kunde dock endast avdömas av landemodet.⁵¹ Ett par exempel på det sätt, varpå biskop och landemode gingo till rätta med prästmän, som begått allvarligare tjänstefel, torde det här vara på sin plats att anföra.

På våren 1646 kallades kapellanen i Lövestad inför landemodet på grund av åtskilliga förseelser. Han skulle sålunda ha undandragit änkan på stället henne under nådeåret tillkommande förmåner och dessutom ha brutit sitt till henne avgivna löfte om äktenskap. Vidare beskylldes han för att ha uppträtt otillbörligt emot den gamle prästen på platsen, herr Anders Sörenssen Delphin i Sövde. Då saken den 14 april föredrogs inför landemodet, fattade detta följande »sententia»: »I. Hand bleff med encken forligt pro anno gratiæ 37 dlr in spec., kaastpenge 26 dlr mönt, offer 4 pund biug och 2 pund rug, 10 lam, 10 giesz och

siden aarligen 3 pund biug och it pund rug, 10 lam, 10 giesz och 4 dlr. mönt aff aarlig offer. 2. Med sin obligation til h. Aszmund udgiffven loffuede lydighed. 3. Depreceret anteqvam hoesz prousten». ⁵²

Vid vårsynoden 1653 anklagades sockenprästen i Höör och Munkarp, Elias Rask, av sin prost, Niels Wadbeck i Gårdstånga, för att han inte velat betala fastställd hjälpskatt till en behövande ämbetsbroder. Som en försvårande omständighet anfördes, att han hade det bättre ekonomiskt ställt än flera av prästmännen i häradet, som dock utan klagan fullgjort sina skyldigheter. På gjord påminnelse hade han dessutom svarat prosten med »nogle sposke breff». Denne hade därför begärt landemodesstämning mot den tredskande. ⁵³ Vid ärendets behandling inför prostmötet tog biskopen till orda och framhöll med skärpa för herr Elias, att »skulde der gaa dom, daa vilde hans kald staa i fare». Prästen, som tydligen inte tänkt sig en sådan påföljd, blev nu förskräckt och bad i ödmjukhet »bispen oc landemode, at de for Guds skyld vilde forlige dennem». Så skedde också, men herr Elias måste först avbedja sin förseelse, inför det samlade prostmötet bekänna, att han felat samt lova »sig hereffter at prestere obedientiam». ⁵⁴

Värre gick det för sockenprästen i Asarum i Blekinge, Peder Struck, vilken vid vårsynoden 1652 instämts av ett stort antal sockenbor för följande synnerligen allvarliga ämbetsbrott: 1) för att ha förfarit oriktigt vid utdelandet av altarets sakrament, 2) för att ha vägrat förrätta jordfästning, om han inte finge ersättning, 3) för att offentligt från predikstolen ha förbannat menigheten och detta med en sådan iver, att han »glemte at giörre bön effter predicken eller lese fader vor etc.», 4) för att han, när folk infunnit sig till skriftermål, tvingat dem att arbeta för sig, 5) för att han inte velat betjäna de sjuka med sakramentet, 6) för att han för gälds skull avvisat en del från skrift och absolverat dem som betalt honom »liudeligen och i aldmindelighed», 7) för att han ibland, när det kom många på en gång och ville skrifton, bad dem »gaa fanden i vold, hand torde sla dem paa flaben, det nese oc mund skulle staa i blod etc.». Inför landemodet förklarade emellertid magister Struck »dett vaar intet andet end sancke vinde aff hadsverck», och förmenade, att om han verkligen gjort sig skyldig till så svåra förseelser, så hade man inte givit honom så lång respittid, som fallet varit. Rättens ordförande frågade av denna anledning vittnena,

vad de hade att svara härtill, men dessa förklarade sig inte ha något att tillägga. Magister Struck framhöll slutligen, att enligt hans mening någon dom inte kunde fällas, då han vädjat till herredagsdomstol. Resultatet blev också, att avgörandet uppsköts till följande landemodet med förständigande för magister Peder att genast »tage steffning i sagen oc verre suspenderet ab officio dismidlertid». ⁵⁵

Sockenborna voro emellertid inte belåtna med utslaget och vädjade därför även de till herredagen. Då denna blev uppskjuten och sockenborna tydligen ville ha saken avgjord så fort som möjligt, uppvaktade de konungen med en ny skrivelse, i vilken de förklarade sig villiga återtaga stämningen, om saken bleve avgjord vid nästföljande landemodet. ⁵⁶ Kungen uppmanade för den skull Winstrup och Otte Thott till Näs, vilken kort förut efterträtt fadern såsom stiftslänsman, att avdöma ärendet vid den förestående höstsynoden. ⁵⁷ Innan denna sammanträdde, hade Peder Struck försökt få de mot honom förda vittnesmålen underkända, vilket dock misslyckats, i det landsdomaren »forneffnde vidnisbiurder haffuer wed macht kienndt, och derimod dömt machteslös de windesbiurder, som M. Peder haffuer fört sig till erklering och befrielse». ⁵⁸ Landemodets dom föll den 21 september och löd på avsättning från ämbetet. ⁵⁹ Magister Struck var emellertid inte tillfreds med utslaget och vädjade ånyo till herredagsdomstol. Här föredrogs ärendet i maj 1653, vilket resulterade i att avsättningsdomen fastställdes. ⁶⁰

Det var dock inte alla allvarligare förseelser, som på detta sätt kommo att avgöras inför landemodet. Ibland tillgrep Winstrup ett annat förfaringssätt, i det han förmådde den felande att själv begära sitt avsked från ämbetet. Så skedde exempelvis 1651, när sockenprästen i Norrvidinge och Dagstorp, Gregers Rasmussen, befunnits skyldig till lägersmål. ⁶¹ Syftemålet med detta tillvägagångssätt har självfallet varit att i möjligaste mån tysta ner skandaler, och den »frivilliga» avsägelsen har sannolikt mången gång framkallats genom löfte om »opreisning».

Winstrups stränga uppsikt över prästerskapet kom att bära frukt. Den av svenska regeringen tillsatta kommissionen 1669—1670, som även fått till uppgift att undersöka, »om predikoämbetet af duglige och både till lärdom och lefverne skicklige personer rätteligen förestodes», fann sålunda, att så var förhållandet. Äran härav tillskrevs

biskopen, som var särskilt »vigilant» beträffande prästernas lära och liv och så försiktig, att han inte befordrade någon till prästämbetet »utan för kunskapande af personens lefverne, qualiteter, gemöt och kapacitet».⁶²

Om Winstrup således inte tvekat att utnyttja även strängare bestraffningsformer, så måste dock framhållas, att han på intet sätt varit någon rättshaverist. Oftast försökte han förlika stridande parter⁶³ och synes på det hela taget ha visat stort överseende med felande prästmän. Där avsättningsstraffet måst tillgripas, har han i många fall efter relativt kort tid tillstyrkt »opreisning», ofta i varma ordalag.⁶⁴ Det saknas inte heller exempel på att han rent av sökt skydda sina underordnade för påföljder vid begångna förseelser.

Ett sådant fall förekom redan vid det landemode, som hölls i Lund på våren 1639.⁶⁵ Hit hade kyrkoherden i Valinge, Skällinge m. fl. socknar i Halland, Lars Rasmussen Riber, instämts av några sockenbor i Skällinge, sedan dessa först ehuru förgäves fört talan emot honom inför såväl prost som länsman. Den till landemodet inlämnade anklagelseakten mot prästen var diger och gick bl. a. ut på: »1. Först at hand icke haffuer trachtered cattechissimum eller börnelerdomb aff predichestoelen. 2. At hand icke thiere end thuende gange om aarett haffuer liuset til schriffte. 3. At hand schall haffue thaget schench och gaffue for begraffuelse och afflöesning. 4. At hand haffuer försömmet nogle siuge paa deres soette seng. 5. For nogle af kirchens penge som hand schall haffue sig wnderslaget. 6. At hand udgiffen til præsten offuer sin formand noget haffuer forhøijet».

Då ärendet den 30 april föredrogs inför landemodet, där Winstrup i stiftslänsmannens frånvaro ensam förde presidiet, hördes först kändepartens vittnen, vilka i allt väsentligt bekräftade riktigheten av de anförda klagomålen. Herr Lars, som därefter fick ordet, kunde visserligen inte helt förneka vad som lades honom till last men försökte på olika sätt bortförklara det hela. Akterna i målet giva också det intrycket, att prästens sak var sjuk. Winstrup, som tydligen insett detta, gjorde vad han kunde för att få en förlikning till stånd. För att gå med på en uppgörelse krävde emellertid de klagande sockenborna, att prästen inte endast skulle avstå från vissa ekonomiska förmåner utan också gå med på att Skällinge socken avskildes från pastoratet. Till

en sådan uppgörelse ansåg sig domstolen inte ha rätt att medverka. Då alla förlikningssträvanden visade sig fruktlösa, gick ärendet slutligen till dom. I utslaget tog landemodet helt prästens parti och förklarade sig inte kunna annat »end dömme for^{ne} her Lauridtz frij for wederparternis thilltale indtill de andre nöyachtige och w-willige windisbiurd moed hannem förrer». Till yttermera visso anmodades slotts-herren på Varbergs slott att taga prästen under sitt beskydd.

Men saken var inte utagerad härmed. I samband med angreppet på herr Lars hade nämligen de med denne missnöjda sockenmännen tillvit »kirkevergerne»⁶⁶ i Skällinge att ha försnillat församlingen tillhöriga medel. De svåra beskyllningarna hade framförts inför såväl härads- som landsting, vilka dock fällt friande utslag. Kirkevergerne, som menade, att »huo ære will winde, bör ære wouffue», hade i sin tur instämt sina »wederparter» inför Hallands landsting med resultat, att landsdomaren Knud Gabrielsen Akeleye den 18 december 1639 resolverat, att sockenmännen borde stå till svars »for slig deris forsmedelige sigtelse och beschyldening». För att klara sig ur den hotfulla situationen drogo dessa då hela frågan inför herredagsdomstol, där den upptogs till behandling den 11 maj 1640. Winstrup hade iakttagit personlig inställelse, vilket är förståeligt, då målet var det första under hans presidium avdömda, som dragits inför konung och riksråd. Det hade blivit en prestigesak för honom att få den fällda domen stadfäst. Hans yrkande inför rätten gick också i denna riktning. På »sin egen och det hæderlige consistorie weigne» hävdade han nämligen »deris domb rett at vehre, och burde wed macht at bliffue». Även om utgången inte blev den av Winstrup önskade, så förfelade hans personliga ingripande likväl inte helt sin verkan, vilket framgår av följande passus i utslaget: »Och endog her Lauridtz i Huallinge i en stoer part aff di poster hand — — — for angiffuis och beschyldis, iche saa wschyldig befindis, att hand aff landemoedet billigen kunde haffue vehret friekiend, som scheid er, dog er sagen denne gang saa wiitt formildet, att hand for sin forseelse strax schall giffue thill Skiellinge kirche halfftreedisindtz tiuffue rix daller, som aff lehnsmanden schall indkreffuis, och sig i frembtiden rette och skicheligere forholde».

Det var inte enbart gentemot sockenbor som Winstrup tog sina underordnade i försvar. Så långt det var honom möjligt, sökte han

även skydda dem vid deras kontroverser med den världsliga överheten. Ett sådant fall hänför sig till sommaren och hösten 1645.

Misstroendet och hatet från de ofrälse sida gentemot adeln, vars halvhjärtade insatser under det olyckliga kriget på intet sätt svarat mot de ståndet tillkommande företrädesrättigheterna, hade då antagit en akut karaktär med »skamskrifter og ubetænksomme discusser» som synbara manifestationer.⁶⁷ Särskilt starkt kom detta hat till uttryck bland studenterna i Köpenhamn. Till harmen knöt sig också fruktan för vad stormännen hade i sinnet för framtiden. Denna fruktan gjorde sig särskilt märkbar under provinsmötet i huvudstaden på sommaren 1645, då ryktet spred sig, att adeln tänkte driva konungen ur riket för att sedan regera ensam. Det behöver knappast framhållas, att detta ytterligare skulle jaga upp sinnena, då de ofrälse i konungen sågo sitt enda hopp och stöd.⁶⁸ De i huvudstaden florerande ryktena synas snabbt ha spritt sig till Skåne och där på sina håll vunnit gehör. Det är nämligen otvivelaktigt dessa rykten, som föranlett sockenprästen i Malmö, Jörgen Madsen Braad, att vid flera tillfällen under sommarens lopp hålla predikningar, i vilka han, tydligen med biskopens tysta gillande, gav sig in på »politiske discusser och menneskelig paafund».⁶⁹

Riktigheten av detta antagande bestyrkes därav, att reaktionen bland den på grund av kriget i staden talrikt församlade adeln blev densamma som i Köpenhamn med anmälan till konung och råd som följd. Resultatet av de så framförda klagomålen blev, att konungen den 11 september avlät en skrivelse till Winstруп med befallning, att han »med flid» skulle anställa förhör med prästen och insända relation därom till kansliet.⁷⁰ Vad biskopen haft att meddela i sitt svar, vilket måste ha avsänts omgående, kan inte med säkerhet avgöras. Det troliga är dock, att han tagit prästen i försvar. Den 13 september avgick nämligen följande i skarp ton avfattade kungliga skrivelse till Winstруп: »Efftersom wi naadigst forfared haffuer, M. Jörgen sogneprest vdi vor kiøbsted Malmöe, vdi steden for Guds ord som dog er rigt nock, paa predickestolen, atskillige menniskelig optenckende, att haffue fremført, huor om wi och naadigst allerede eder haffuer tilskreffuett. Da effterdi saadant af stor vdseende, och derforvden en prestemand icke sömmeligt, forvndrer wi oss icke lidett att i dett vstraffett hid

indtil haffuer ladett hengaae, efftersom dett eder ex officio tilkommer, med geistligheden att haffue god och flittig indseende, och i der self vdi for^{ne} wor kiøbsted Malmöe aldtid haffuer verett tilstede, och om saadan hans vtlibörlig forhold vden tuifl haffuer hafft god viden-skab». ⁷¹

Winstrup lät sig dock inte förskräckas av den skarpa admonitionen, för övrigt den enda allvarliga skrapa han så vitt bekant är fått mot-taga av sin kunglige beskyddare, utan nöjde sig med att förmana prästen att i fortsättningen iakttaga större försiktighet, vilket denne också lovade. ⁷² De vidtagna åtgärderna inrapporterades därefter till konungen, som den 2 oktober meddelade biskopen, att det fick räcka med den utdelade varningen. Magister Jörgen skulle dock avgiva »sin skriftlige forplict, att hand i saa maade icke mere hereffter, saadan verslig discours och paafund som til predikestolen intett hörer, skal före paa banen». ⁷³

De från prästerligt håll framförda angreppen på adeln skulle få efterverkningar, vilka ytterligare skulle bidra till att öka den inre splittringen i landet. Det var nämligen inte endast aristokratien, som under kriget visat prov på bristande mod och offervilja. Det skånska prästerskapet hade vid svenskarnas infall i stor utsträckning gripits av panik och sökt sin räddning i flykten. Detta räddhågade upp-trädande av kyrkans män utnyttjades nu av adeln, som härvid fann stöd hos såväl borgerskap som allmoge. ⁷⁴ Det så inom »högsta, mellersta och lägsta ståndet» förefintliga missnöjet ⁷⁵ framfördes officiellt till kanslern Christian Thomesen Sehested under dennes vistelse i Kristia-nopel i samband med fredsunderhandlingarna i Brömsebro. ⁷⁶ Då an-märkningarna närmast gällde de präster, som under kriget tagit sin tillflykt till Kristianstad, anbefalldes länsmannen Malte Juel att »adwahre» dem. De tilltalade prästmännen insände med anledning härav en förklaring till kansliet, vilken kanslern den 21 september 1645 remitterade till Winstrup med uppmaning att undersöka, »huor-ledis samme prester sig hafwe forholdet», för att man skulle kunna få klarhet i »om dhe hafwe gjort rett eller icke». ⁷⁷

Att Winstrup inte gått till verket med någon större entusiasm, är förståeligt. Uppdraget måste ha känts pinsamt för honom, som själv tagit till flykten. Det finns därför anledning misstänka, att han sökt

Christian Thomesen Sehested. Oļjemålning, Fredriksborg

tysta ned hela saken. Då missnöjet inte ville lägga sig och nya klagomål kommo till, fann han sig dock till slut föranlåten att taga upp hela problemet till behandling i ett synodaltal på hösten 1646.⁷⁸ Av såväl själva orationen som ett några dagar senare tillfogat företal framgår, att syftemålet i första hand varit att om möjligt omstämna dem som med sådan hätskhet beskyllt hela prästerskapet för att nesligt ha tagit till flykten, trots att i själva verket endast några få gjort sig skyldiga till detta skamliga beteende. Men dessutom avsåg talet att giva anvisningar för framtiden åt de felande, för den händelse krigets olyckor på nytt skulle övergå landet. Efter en kort på J. Brochmands »Systema universæ theologiæ» byggd inledning om s. k. »casus conscientiæ»⁷⁹

kastar sig Winstrup »in medias res» och ställer frågan: »Om präster eller kyrkans tjänare utan att råka i samvetsnöd skola kunna fly och avlägsna sig från sin tjänstgöringsort i tider av krig, belägring och förföljelse?» Svaret ges därefter i form av en på Bibeln och »de sundare» kyrkofäderna⁸⁰ byggd framställning, där huvudtankegången är denna:

Det gives två slag av flykt, »fuga animi» eller »fuga spiritualis» och »fuga corporis». »Fuga animi» föreligger, när herden inte rätt fullgör sin läraregärning, när han inte talar tröst och hugsvalelse, när han inte ingriper mot kätterier, när han försummar kyrkotukten och underlåter att tillrättavisa människorna, när han smickrar och jagar efter gunst och gåvor m. m. Sådan flykt förbjuder den Heliga Skrift. Indignerad utbrister också talaren: »Fy, vilken flykt, usch, att fly på så sätt». »Fuga corporis», som innebär, att prästen lämnar sin församling i sticket genom att söka sig en tryggare uppehållsort, går det däremot inte att utan vidare vare sig fördöma eller gilla, då varken Bibeln eller kyrkofäderna äro entydiga på denna punkt. Ibland kan det vara tillåtet att fly, ibland inte. Om alla fåren skingrats, bör herden uppsöka och samla sin hjord. Ha däremot några stannat kvar, så måste han taga under övervägande, om fienderna äro ortodoxa eller heterodoxa och om förföljelsen är allmän eller om den riktar sig mot honom personligen. Om vid allmän förföljelse fienderna äro ortodoxa och kriget följaktligen föres uteslutande av politiska orsaker, såsom fallet var i det sista kriget, finns det mindre anledning för honom att fly. För den händelse fienderna äro av annan tro, är det å andra sidan av alldeles särskild betydelse, att herden stannar kvar, för att inte hjorden skall besmittas med den falska religionens gift. Dock bör en ordets tjänare i sådana fall pröva de ståndaktighetens gåvor, som givits honom. Känner han sin svaghet och misstänker, att han inte skall kunna utstå marter för sin tros skull, så är det under alla omständigheter bäst, att han med myndigheternas tillstånd ger sig på flykt, för att inte hjorden skall ge vika, då den ser herden göra det. En sådan flykt innebär i realiteten ett martyrium, då den medför många och stora kroppsliga vedermödor.

Nu är emellertid förföljelsen understundom riktad mot prästen personligen, i det fienderna, vare sig de äro ortodoxa eller hetero-

doxa, anse sig lättare kunna komma tillrätta med hjorden, sedan herden undanröjts. Under sådana omständigheter är det inte endast tillåtet utan rent av tillrådligt, att prästen uppsöker en tryggare tillflyktsort. Här passar Winstrup på tillfället att försvara sin egen flykt, för vilken han tydligen fått uppbära smälek. Med dialektisk skicklighet påvisar han, att »episcopi generales», som ju inte förestå några särskilda församlingar, i händelse av fientligt infall både kunna och böra avlägsna sig från sina stiftsstäder för att ständigt kunna bistå dem som styra provinsen.⁸¹ Genom att så söka en trygg tillflyktsort, menar han, kunna de ju bättre tillgodose och befrämja Guds ära och församlingarnas väl, än om de stanna kvar, avskurna från överheten och utsatta för fiendernas trakasserier. Möjligheten att fienden skulle kunna förhindra förbindelsen i motsatt riktning, undviker han däremot att nämna, trots att han väl kände till, att just detta skett i fråga om sockenprästerna. Till de ovan anförda argumenten fogar han så, att »episcopi generales» i alldeles särskilt hög grad sökas av fienden och därigenom också utsättas för betydande risker. I sin strävan att rädda sin egen något skamfilade ära skyr den gode biskopen inte att ge sig in på ren sofistisk, i det han förklarar, att biskoparna i realiteten inte lämna sitt ämbetsområde, blott de stanna kvar på någon plats inom det åt dem anförtrodda stiftets gränser. Efter detta försök till personlig rehabilitering går han vidare och ger en rad anvisningar för dem som han anser berättigade att fly.

I slutet av talet tar Winstrup så upp ansvarsfrågan och visar medelst exempel, att det inte går att döma alla lika, eftersom somliga präster förbrutit sig mera, andra mindre. En del hade nämligen ansett sig förpliktade att begiva sig i väg för att uppsöka sin skingrade hjord. Några hade avvikit för att se till hustru och barn och vid återkomsten avvisats av fienden. Några hade lämnat sina församlingar för att söka läkarehjälp men sedan återvänt. Andra åter hade avvikit av klenmodighet. En del av dessa hade emellertid ångrat sig och åter sökt upp sina församlingsbor. Det kunde också hända, att det fanns sådana, som gripit till flykten, därför att de missförstått Bibeln. Som sin mening framhåller biskopen till slut, att de som ångrat sitt beteende, borde förlätas av överheten och bibehållas i sina ämbeten, eftersom prästerna, om Skriften än kallar dem änglar, dock inte kunna uppnä

en ängels helighet och fullkomlighet i denna ofullkomliga värld. De borde därför inte heller förtalas och hånas utan upprättas och tröstas. Hur man skulle förfara med dem som vägrat erkänna sitt brott, om några sådana funnos, lämnar han däremot åt andra att bedöma. Orationen avslutas med en innerlig bön till Kristus, att han ville pryda sina tjänare och sändebud med lärans renhet och livets oförvitlighet, låta fäderneslandet blomstra under beständig fred och, om krigets olyckor åter skulle övergå landet, styrka de klenmodiga.

Uppnådde Winstrup det närmaste syftmålet med sitt tal — att omstämna regering och folkopinion? Knappast helt. Visserligen hör man inte talas om några bestraffningsåtgärder mot de felande, men att regeringen inte glömt saken, framgår av förnyade förfrågningar hos de lokala myndigheterna om olika prästers beteende under kriget.⁸² Nödvändigheten för Winstrup att året efter utgiva orationen i tryck tyder på att inte heller folkopinionen låtit sig bevakas.⁸³

Ett annat område, där Winstrups omtanke om prästerskapet ger sig tydligt tillkänna, är det ekonomiska. De väldiga skatterna, krigets härjningar, adelns närighet, våld, de felslagna skördarna och de tid efter annan återkommande kreaturssjukdomarna hade svårt undergrävt prästernas ekonomi. Följden blev ständigt återkommande böneskrifter till regeringen om sänkta skatter och ökade löneförmåner. En granskning av dessa petitioner visar, att Winstrup gjort allt, som stått i hans makt, för att utverka lindringar i betrycket. Oftast äro nämligen skrivelserna försedda med biskopens varma tillstyrkan,⁸⁴ understundom kompletterade med positiva förslag till nödens avhjälpande.⁸⁵

Särskilt vittgående är det betänkande Winstrup insände till kansliet den 18 juli 1653.⁸⁶ De ständiga klagomålen från prästerna hade då föranlett Fredrik III att ålägga biskopen att inkomma med en riktig »designation» över »de nödtörfftige prester», som inte utan ingripande från statsmakternas sida kunde »subsistere eller sig ernære», för att man skulle bli förskonad för »wiidere v-ophörige offuerlöb».⁸⁷ Winstrup hade av den anledningen uppmanat prostarna, som bättre än han kände prästernas förhållanden, att verkställa den anbefallda undersökningen så »distinctè oc exactè» som möjligt och därefter till honom insända resultatet.

Då de inkomna förslagen i vissa fall voro »baade prolixæ et con-

fusæ, item med adskillige vleslige hænder schreffne», nödgades biskopen själv göra en sammanfattning, vilken han därefter inlevererade till kansliet tillsammans med en redogörelse för de vidtagna åtgärderna. I detta sammanhang passar han också på att beröra frågan om prästerskapets skatterestantier, som uppgingo till inte mindre än 944 rdl. och 1 rixort. Alla försök att indriva dessa medel hade visat sig förgäves, då prästerskapet ursäktade sig med sin fattigdom. Detta var, framhöll Winstrup, så mycket pinsammare för honom själv, som han inte kunde få »fuldkomne qvittantzer aff rentemesterne oc commissarierne».

I enlighet med en tidigare vid ett personligt sammanträffande med kanslern gjord överenskommelse insände Winstrup därför nu en förteckning över de präster, som begärde befrielse från skatt, och föreslog, att regeringen skulle förordna »tuende herremænd her udi landet til commissarier, huilche med prousterne — — — kunde udforsche oc paakiende, huilche prester sig iche nöyachteligen oc loffligen undschylde, oc huilche der bör for schatten at forschaanes». Detta skulle, menade han, vara till fördel inte bara för staten utan också för honom själv och hans arvingar.⁸⁸

Biskopen nöjde sig emellertid inte med att tillstyrka från prästerskapet inkomna böneskrifter utan tog även själv fruktbara initiativ. Vid olika tillfällen, då det ekonomiska betrycket var särskilt stort, uppmanade han sålunda sina underordnade att inkomma med äskanden, vilka han framförde till regeringen och stundom även lyckades få beaktade. Ett talande exempel skall här anföras. Då en svår kreaturspest under åren 1639—40 grasserade i Skåne,⁸⁹ vilken vållat en del präster stort ekonomiskt avbräck, skrev Winstrup till prostarna och uppmanade dem att insända en förteckning över de lidna förlusterna: »Saa vill jeg med Guds hielp forsøge huad jeg kand erlange dermet hos den høije öffrighed, om jeg kand udrætte att samme præster som saa stor schade lidett haffuer enten maatte schattenn som till Michaëlis och Juell sidst forledenn er udlagt tilbage bekomme eller en anden tid for schatten forschonis, och kand sche dee andre præster, som endnu ingen schade paa deris fæe lidet haffuer, och dog iche her effter kunde være fri derfore hos öffrighedenn, kunde nyde dee andre gott aff att dee iche saa snartt igienn om schatt schulle bliffue anmodett».⁹⁰

Ett vackert drag, vittnande om gott hjärta, var också den givmildhet

Winstrup enligt flerfaldiga vittnesbörd ständigt visade mot prästänkor och föräldralösa barn. Här skall blott anföras några talande ord av sockenprästen Hans Jacobssen Bewerlin: »Men att din frikostighet både privat och offentligt varit till nytta för många, det är så säkert och uppenbart, att det egentligen inte behöver något särskilt omnämnande. Ty mångas brist har du lättat. För dem som anropa dig om hjälp har du öppnat välvillighetens källor. Ganska många änkor, som råkat i misär och lämnats i sticket av lyckan, har du återupprättat med dina tillgångar, och du har inte tillåtit dem att lida nöd. Otaliga barn, som berövats sina föräldrar, har du understött i deras lärda studier med dina ytterst rika allmosor».⁹¹

Den stora omsorg Winstrup visade sitt prästerskap, blev också gengäldad. Med vördnad, förtroende och kärlek såg detta upp till sin lärde och omtänksamme stiftschef, som det dessutom var lätt att komma till tals med och vinna gehör hos, om man blott visade den tillbörliga vördnaden och aktade sig för att göra intrång i hans rättigheter.⁹² Att lovsångerna ljödo högt i medgångens dagar, är kanske inte så märkligt. Ett mera talande bevis för äktheten i känslorna är det däremot, att dessa kommo till mångfaldigt uttryck, även sedan motgångarnas tid börjat för Winstrup. Obrottsligt stod nämligen prästerskapet vid hans sida också under de allra svåraste åren. Utan att tveka trädde det i bräschan för honom med intygande av hans redbarhet, nit och duglighet.⁹³

Mest talande äro måhända de ord, med vilka Winstrup avslutade synodaltalet »De calumniis et calumniatoribus», som han höll i juni 1667 omedelbart efter det han lyckligt genomkämpat den kanske mest kritiska perioden av sitt liv: »Äntligen står jag vid slutet av mitt tal och vill blott i all korthet av hjärtat säga eder, älskade bröder, några ord och varmt och eftertryckligt tacka eder för att ni antingen inte öppnat edra öron för eller med rättmätig och kraftig förebråelse tillbakavisat alla möjliga beskyllningar, som baktalare framkastat mot mig. Jag har utrönt, att alla det skånska prästerskapets medlemmar varit mig hjärtligt, troget och uppriktigt hängivna, möjligen med undantag av en, vilken Guds rättmätiga straff väntar».⁹⁴

Winstrup och den kyrkliga kulturen

Den strävan efter uniformitet, som vi sett utmärka ortodoxien, sträckte sig även till gudstjänstlivets handlingar. Ordinantian, Recessen, Handboken och Gradualet voro eller rättare borde här vara normerande.¹ Det synes emellertid ha varit svårt att åstadkomma den önskade enhetligheten och detta av olika orsaker såsom oklarhet eller brist på bestämmelser i gällande författningar och i de kyrkliga böckerna, prästernas okunnighet och självrådighet samt det på många håll sega fasthållandet vid vad som var gammalt och fornt. I många kyrkor saknades också efter skövlingarna under kriget 1643—45 de föreskrivna böckerna.² Som ofta är fallet, visade det sig dessutom svårt eller rent av omöjligt att få teori och praktik att gå ihop, varför man fick hjälpa sig, så gott man kunde. Även om förordningsmakten, som ovan framhållits, var förbehållen konung och råd, fanns det därför otaliga anledningar för Winstrup att gripa in rättande och kompletterande, tillfällen, som han inte försummade att utnyttja, då uniformiteten i honom hade en varm förkämpe.³

Särskilt svårt tycks det ha varit att förmå prästerna på landsbygden att hålla »fuld messe» i annexkyrkorna. Så påträffas bland »monita» vid höstsynoden 1646 följande: »Mand skald endelig siunge fulkommen messa».⁴ Vid vårsynoden 1654 framhöll biskopen, att allmogen under hans visitationer framfört klagomål över att »troen i somme kircker eij haffuer verret siungen langsommeligtid», varför han ånyo nödgades inskräpa, att det »endelig» skulle »holdis fuld messe i begge sogner, i huad forhindring der kand verre».⁵ Dyliga av prästerna egenmäktigt vidtagna förkortningar böra dock knappast inge

förvåning, om man betänker, att resvägen mellan kyrkorna ofta var både lång och besvärlig och att barndop, skriftermål, kyrkotagning och vigsel, till vilka förrättningar många dessutom kommo för sent, ingingo som led i det redan i och för sig tidskrävande högmässoritualen.⁶

En utväg hade ju varit att förkorta predikan.⁷ Winstrup har också varit inne på denna tanke. Vid den ovannämnda synoden 1646, där han förmanade sina präster att hålla full mässa, ger han dem sålunda samtidigt det rådet att åstadkomma den önskade tidsbegränsningen genom att »forkorthe det igien vdj predicken».⁸ En dylik avkortning var också av nöden, då de långa och torra predikningarna försakade, att åhörarna slumrade till, varför kungen måste befalla biskoparna att se till, att det förordnades särskilda personer, som skulle gå omkring i kyrkan med långa käppar »at slaa dennem paa hovedet, som sove, og saaledes holdes folket aarvaagen til at høre desto flittigere prædiken».⁹

Nu var emellertid högmässopredikan på landsbygden tvåledad, i det Recessen föreskrev: »item skal præsten paa landsbyerne efter ordniantzen endelig oc uden nogen forsømmelse forplictet vere den sidste del af predicketimen at anvende til börnelærdommens forklaring, paa det de gamle saa vel som de unge ret til grunde maa forstaae samme lærdoms mening oc den vide at före til brug i lif oc lefnet».¹⁰ Winstrup synes ha menat, att man borde förkorta den egentliga predikan. Detta har emellertid inte gillats av prästerna, som i stället strukit eller förkortat katekesutläggningen och andra moment i gudstjänsten, ett tillvägagångssätt, som i hög grad ogillats av biskopen.¹¹

Men liksom det stötte på svårigheter att få högmässogudstjänsten fullständigt hållen, så visade det sig också mången gång ogörligt att förmå prästerna att förrätta alla anbefallda gudstjänster. Särskilt gäller detta de dagliga morgonbönerna, vilka enligt Winstrups direktiv skulle förrättas av prästen, degnen eller »it aff börnene, om nogen aff dem kand lesse». Denna senare anordning med ett av barnen såsom andaktsförrättare visar, vilken vikt biskopen lagt vid att dessa andaktsstunder verkligen blevo hållna. Detta framgår också av den tillfogade varningen: »forsømmes dett, da straffues derfor som de der biscopens andordning offuertreder».¹²

Bland gudstjänsterna intogo de av botstämning präglade ordinarie

och extra ordinarie böndagarna en betydelsefull plats. Av allmogen synas de på dessa dagar hållna mässorna ha varit särskilt omtyckta, sannolikt därför att hela litanian då skulle sjungas på danska.¹³ Även här visade det sig dock svårt att få prästerna att ställa sig gällande bestämmelser till efterrättelse. På sina håll nöjde man sig sålunda med att sjunga »O du Guds lam», vilket föranledde allvarliga förmaningar från biskopens sida.¹⁴ Av speciellt intresse äro dessa mässor därför, att de av allt att döma varit de enda gudstjänster, vid vilkas utformande personligt initiativ från biskopens sida medgivits eller rent av förutsatts.¹⁵ Winstrup tycks dock ha nöjt sig med att sammanskriwa böner, avsedda att läsas efter predikan. Kyrkobönerna ha för övrigt varit föremål för hans särskilda intresse. Som biskop ansåg han sig tydligen ha rätt både att anbefalla förändringar i de sedvanliga kyrkobönerna och att föreskriva nya av honom själv komponerade.¹⁶ Då svenskarna gått till anfall 1643, nedskrev han tvenne böner, en för det belägrade Malmö och en för hela stiftet,¹⁷ vilken senare skulle läsas av prästerna från predikstolen på söndagarna och på »bededagene» efter den för dessa gudstjänster föreskrivna bönen samt vid de dagliga morgonbönerna, »saa lange denne farlige tid varer».¹⁸ Bäst såväl formellt som innehållsligt har Winstrup lyckats med den bön, han på kunglig befallning sammanskrev i början av 1650-talet, då pesten gick härjande fram över provinsen.¹⁹ Att detta dock inte varit sista gången han framträtt som bönförfattare, framgår av följande monitum vid landemodet 1659: »Ej allene shall den lange aff biscoppen conciperede bön udj dissze tuende almindelige bededage, men och den anden bön shall endelig huer søndag læszis effter predichen, szom iligemaade er aff bischopen j pennen for nogle aar sziden forfattet och omkring szent».²⁰

Det var inte endast gudstjänsterna, som blevo föremål för ingripande från Winstrups sida. Rättande och kompletterande grep han också in i fråga om övriga kyrkliga handlingar, så snart missförhållanden förmärktes. Så var exempelvis fallet beträffande dopet. Enligt gällande bestämmelser skulle detta försiggå i kyrkan på en helgdag. I särskilt ömmande fall kunde det dock få förrättas i hemmet men skulle då, så snart omständigheterna det medgävo, bekräftas i kyrkan.²¹ Nu stadgades det emellertid också, att dopakten skulle ske snarast möjligt, helst

*Dopfont i Hörning kyrka,
Aarhus stift, skänkt av
Peder Winstrup 1649*

redan första eller andra söndagen efter barnets födelse.²² Följden blev en konflikt, i det modern, som självfallet gärna ville vara närvarande vid dopet, antingen dröjde med detta över den lagstadgade tiden eller försökte förmå prästen att förrätta hemdop även i sådana fall, där intet nödtvång förelåg. Denna utveckling ogillades av Winstrup, som föreskrev stränga straff mot de felande.²³ Det visade sig dock svårt att åstadkomma rättelse, då osederna insmugit sig även i prästfamiljerna. Vid vårsynoden 1652 klagade Winstrup sålunda över att en prästman fördristat sig till att begå dylika förseelser och varnade allvarligt för ett upprepande.²⁴ Varningen tycks emellertid ha förklingat obeaktad, ty vid ett landemode några år senare måste den upprepas och då med

hotet: »huo her imod giör giffuer prima vice til straf — 20 rigs del., altera vice — 40 rigs del., tertia vice removeris, som der giör mod forbud». ²⁵

Men även andra oregelmässigheter föranledde biskopligt ingripande. Som ovan påpekats, skulle dopakten ingå som ett led i gudstjänsten, där den var förlagd före predikan mellan epistel och evangelium. ²⁶ Detta gällde till en början såväl äkta som oäkta barn. Sedan den norska ordiantian bestämt, att oäkta barn skulle döpas efter predikan, blev detta emellertid sed även i Danmark. ²⁷ Härvid uppstod frågan, hur man skulle förfara med de barn, som avlats före men fötts efter trolovning eller vigsel. I det övriga Danmark tycks dessa ha betraktats som äkta, blott föräldrarna stått uppenbar skrift. ²⁸ På denna punkt intog dock Winstrup en strängare hållning. Vid höstsynoden 1656 dekreterade han nämligen, att sådana barn skulle betraktas såsom oäkta och därför döpas efter predikan. ²⁹

En särskilt framträdande plats bland de gudstjänstliga handlingarna intog nattvarden. ³⁰ Vilken betydelse man tillmätte det regelbundna mottagandet av altarets sakrament, framgår bäst av kyrkotuktsförordningens föreskrift, att den som avhöll sig därifrån »offuer it fierding, halfft eller heelt aar», skulle undergå kyrkans disciplin. ³¹ Ett dylikt tvång kan förefalla oss egendomligt, men för ortodoxiens människor var kravet på enhetlighet i kyrkolivet någonting lika naturligt som kravet på enhet i lära och fattades säkerligen endast av ett fåtal som ingrepp i den personliga friheten. Det var först pietismen som med sitt krav på individens självbestämmanderätt skulle lyckas bryta denna åskådningens herravälde.

Även på denna punkt var Winstrup ett barn av sin tid. Det regelbundna och ofta upprepade begåendet av nattvarden har även för honom utgjort ett kriterium på en sann kristendom. ³² Dock måste det framhållas, att han haft klart i sikte de subjektiva betingelserna för dess rätta bruk. Bäst framgår detta av följande anvisning åt en prost, vilken förfrågat sig om hur man skulle förfara med en person, som på grund av en träta med prästen hållit sig borta från nattvarden: »Men dette skal i herhos acte, at dersom for^{de} mand svarer saaledes: at hand midler tid, medens hand trettede med præsten, befandt sig icke wel skicket och beredt i sit hierte at komme til Guds bord,

formedelst den urolighed och had hand hafde udj sit hierte etc., da efterdj det er bedre at blifve fra sacramentet, end uwærdeligen at gaa dertil, hafver hand sig nogenlunde undskyldt, och da kand hand annammes til privatam absolutionem, dog saa at præsten af prædikestolen publice deprecere saadan hans christendoms store forsømmelse». ³³ Även vid andra tillfällen betonar han, att man inte »wærdeligen» kunde mottaga sakramentet med »et hade-fuldt hierte». ³⁴

Stor vikt lade Winstrup också vid att allt gick skickligt och ordentligt till vid och efter kommunionen. »Höifornöden Ordinantz» ³⁵ föreskriver sålunda, att det inte fick komma flera fram till varje »disk», än som bekvämligen kunde få rum, och att den som trängdes eller på annat sätt vållade oro, skulle stå uppenbar skrift. På samma sätt skulle den straffas, som befanns drucken den dag han gått till nattvarden. Den åter som understod sig att uttala sig hänfullt om sakramentet, skulle »med höyre straf ansees, eftersom [det] befindes groft at hafve været».

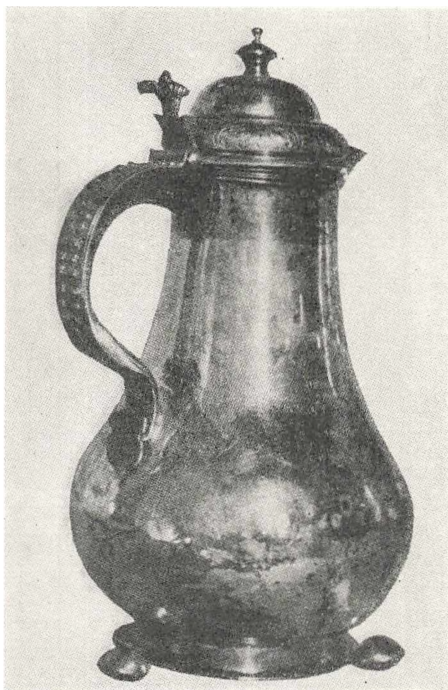
Ett särskilt problem utgjorde prästernas självkommunion, vilken var tillåten enligt Ordinantian. På ett biskopsmöte 1546 hade det emellertid bestämts, att prästen, för den händelse han önskade kommunicera tillsammans med sin församling, inte såsom i den katolska kyrkan skulle börja utan avsluta nattvardsgången. ³⁶ Denna prästernas självkommunion möttes dock snart med ovilja på sina håll. Biskop Brochmand ville sålunda endast tillåta den som en nödfallsåtgärd, på det att inte »de uforstandige skulde forarges, og især fordi en anden bedre kunde tale med dem om deres skröbeligheder». ³⁷ Winstrup tycks däremot ha haft en mera förstående inställning till sedvänjan. Vid olika tillfällen uppmanar han nämligen sina präster, att de för att kunna vara sina åhörare ett gott exempel skulle »gaa till alters offuentlig j kircken enten om söndagene eller be[de]dagene». Däremot fick det inte förekomma, att de togo del av nattvarden vid morgonbönen, »vdj enrum eller hiemme j deris husse». ³⁸ Förutsättningen för en dylik självkommunion tycks dock ha varit, att prästen först skriftat för en kollega. För Lundastiftets del hade detta föreskrivits redan av biskop Tyge Asmundsen. ³⁹

Skriftermålet hade vid reformationen bibehållits i den danska

kyrkan. Ordinantian föreskriver härom: »Ingen skal aflöses, uden han som følge af syndserkendelse begærer aflösning». Den skriftande skulle härvid antingen i allmänhet bekänna, att han var en syndare eller, om det fanns något speciellt, som tyngde hans samvete, nämna detta. Det krävdes däremot inte, att alla synder skulle uppräknas, »men at man nævner nogle af dem, det kan i høj grad kvæge samvittigheden».⁴⁰

Detta enskilda skriftermål kom redan från början att ställas i nära förbindelse med nattvarden. Ordinantian föreskriver, att de som önskade gå till »Herrens bord» skulle anmäla sig för prästen, varvid det överläts åt denne att avgöra, om de först skulle skrifton, men lägger också ett nytt moment till. Efter att ha talat om skriftermålet föreskriver den nämligen: »Vil han derefter berettes, skal han flittigt adspørges om, hvad mening og forstaaelse han har om Herrens nadvere, og om han forstaaer, hvad nadveren er, og hvad nytte den er til, og hvorfor han begærer at modtage den, og om han har i Christi skole forbedret sig saadan, at han er i stand til at opregne de 10 bud og andet, som hører til börnelærdommen. Dersom han ikke kan det, forbliver han, som den der ikke har bryllupsklæder, udelukket fra deltagelse i nadveren».⁴² Detta kunskapsprov kom att bli en mycket väsentlig sida av skriftermålet. Ideligen inskärpes dess vikt, särskilt för de unga, som för första gången skulle gå till nattvarden, och förordningen av den 27 mars 1629 säger rent ut, att skriftermålet är instiftat »paa det Guds børn en huer for sig effter sin serdelis nödtørfthighed kunde bliffue vndervijs i lærdommen oc vijde noget des meere aff det, som de aff börnelærdom oc prædicken tilforn haffue hørt».⁴³

Winstrup var även i detta avseende noga med att den föreskrivna ordningen följdes. Då under kriget den seden insmugit sig, att prästerna på sina håll absolverade flera personer på en gång, förklarade han på vårsynoden 1652, att vad som möjligen kunnat betraktas som »causa necessitatis» under krigstid, ingalunda finge tillämpas under normala tider. Detta hade han redan förut framhållit, varför den som nu inte åtlydde skulle »haardelig straffuis».⁴⁴ Hotet tycks emellertid ha varit förgäves, ty förmaningen måste upprepas redan följande år, denna gång med tillägget, att den som i fortsättningen överträdde förbudet, omedelbart skulle instämmas för landemodet.⁴⁵

*Silverkanna skänkt av Winstrup till
Lunds domkyrka 1641*

Ett allvarligt missförhållande, som Winstrup vid olika tillfällen fick anledning beivra, var, att prästerna ibland krävde ersättning av sockenborna för avlösning, vilket var förbjudet, då det inte fick se ut, som om sakramentet kunde köpas.⁴⁶ Någon gång inträffade det också, att en församlingsbo i strid med gällande förordningar vägrades skriftermål, därför att han eller hon inte fullgjort sina ekonomiska skyldigheter mot själasörjaren eller på annat sätt kommit i konflikt med denne.⁴⁷ Även dylika förseelser föranledde biskopligt ingripande, ofta med stränga straff som följd.

Med största iver vakade Winstrup också över att det s. k. sockenbandet upprätthölls, speciellt då i vad angår skriftermål och nattvardsgång. Vid ett tillfälle föreskrev han sålunda: »Jngen maa tiene j it sogn oc gaa til alters i it andet. Langmindre maa nogen fremmet prest betiene nogen huad fald det verre kand (döds siugdøm vndertagende), vden hand haffuer tilladelse aff den forrige sogneprest, huor hand haffuer hafft sin rette oc stadige verrelse».⁴⁸ I vissa ömmande fall

kunde undantag dock göras från den stränga regeln, vilket framgår av följande ord i det svar Winstrup under svensktiden avgav med anledning av mot honom riktade beskyllningar: »Naar een prest hader nogen af sine tilhørere, ja truer at naar hand faar hannem i skriffte-stolen, da vill hand heffne sig paa hannem och saaledis achter att mis-bruge ministerio til heffn mod Christi indstiftelse. Saa den fattige tilhører iche kand hafve sig roligheed och tröst att forvente udi skriffte-stolen, och presten iche achter nogen paamindelse, men blifver hal-starrigh udi sit onde forset, och tilhøeren iche kand forliges med presten udi en sag, som angaar ære och lempe, men ved lofflig process endeligen maa udføre sin sag mod presten; da udi saadan casu, kand vel dispensereres saaledis, att bemelte tilhørere i midlertijd indtil sagens udgang privatim absolveres och betienes med alterens sacrament udi et fremmet sogn och af een fremmet prest.»⁴⁹

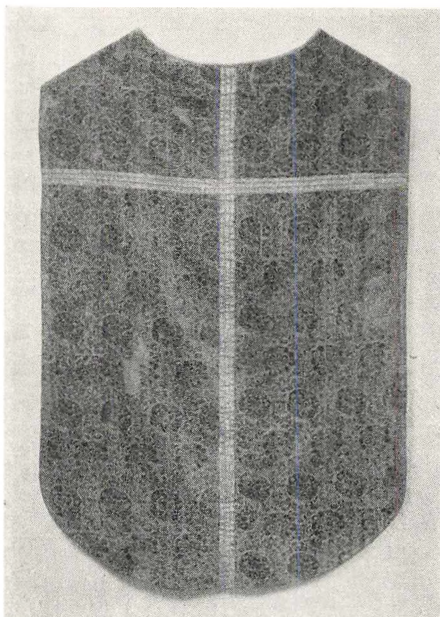
Särskilt noggrann var den kontroll biskopen ägnade de talrika tiggare, som strövade omkring i provinsen. Under sina visitationer ute i församlingarna underströk han med skärpa, att bettlarna skulle hålla sig inom respektive socknar. Om de begåvo sig in i främmande socknar, så skulle prästen och degnen där »öfverhöre dem i deris börnelærdom».⁵⁰ På hösten 1650 tog han upp frågan vid landemodet och förordnade, att »betlere skulle examineris huor de gaa til Guds bord, vise zedell derpaa, eller miste almisse, indtil de beviis forskaffuer».⁵¹ Allt detta var säkerligen välbetänkta åtgärder, då tiggeriet särskilt efter kriget 1643—45 blivit en verklig landsplåga.

Men det enskilda skriftermålet var inte bara en skyldighet utan tillika en rättighet. Sorgfälligt vakade Winstrup också över att ingen utan laga skäl förvägrades sin rätt. Exempel härpå ha lämnats redan i det föregående, och här skall blott anföras ytterligare ett par fall. Då en man i Malmö vägrats skriftermål, när han beskyllts för lägersmål, resolverade biskopen, att blott och bart ett åtal inte fick ute-stänga någon från enskild skrift. »De arcanis enim non iudicat ecclesia. Men da först undgielder hand kirkens disciplin, naar sag hannem louligen er ofvergaet.»⁵²

Av större intresse är Winstrups om medkänsla och gott omdöme vittnande resolution på en förfrågan från prästen i Ronneby, Jörgen Hansson Rönnow, hur man skulle förfara med en från födelsen döv-

stum flicka, som önskade gå till nattvarden. Magister Jörgen hade meddelat, att flickan fått en mycket god kristen fostran, vilken dock, vad beträffar hennes »saligheds sag», av naturliga skäl inskränkt sig till tecken, vilka hon troligen förstått. Det fanns dock enligt hans förmenande inga fullt säkra bevis för att hon »kunde hafve forstand om sin christendom, och saaledes, som det sig burde dömma om det höjverdig alterens sacramento och dets salige brug, efterdi hörelsen, som Paulus alvorligen udfordrer, er hende betagen». Då hon således inte tillfredsställande kunnat göra reda för sin tro, hade hon förvägrats sakramentet. Detta ansåg dock Winstrup orätt och förklarade: »da — — — kand i kalde hende for eder, och adskillige gange underwise hende *σημαντικῶς* ved tegn, nemlig ved diskens och kalkens præsentation, ved den korsfeste Christi billede och lignelse, ved hændernes och öjenes opløftelse til himmelen, med slag paa brystet for hiertet, och andre andectige geberder, og i fornemmer hende derpaa at svare *σημαντικῶς* ved andectige geberder saasom med suk, graad och i andre maade, huoraf kand sluttes hende at hafve en inderlig hiertens attraa och begiering til sacramentet, och hun er et fuldt fornuftigt menneske; da maa i annamme hende til Guds bord efter hænder paaleggelse och benediction udj skriftestolen efter Lutheri och andre lærde mænds raad, saa och efter min *παράξι* her udj stiftet. De Pauli ord: *Fides ex auditu ere at forstaa ordinarie de hominibus auditu non destitutis; thj ellers extraordinarie udj saadane mennesker, som icke kunde høre, virker Gud troen, sine ordinariis mediis, huortil hand icke vil och ei maa bindes. Thi ellers kunde ei heller infantis blifve døbt, som hafve troen uden hörelsen etc.*»⁷³ De här använda orden »efter hænder paaleggelse och benediction udj skriftestolen efter Lutheri och andre lærde mænds raad, saa och efter min *παράξι* her udj stiftet» äro av ett visst intresse, då de tyda på att Winstrup i Lundastiftet infört den av biskop H. P. Resen 1627 för Själlands stift anbefallda konfirmationshandling efter gammalkyrklig förebild, vid vilken de unga »katekumenerna» invigdes under handpåläggning och menighetens förbön.⁷⁴

Svårigheter har det också berett Winstrup att få vissa, från katolsk tid härrörande, till begravningen knutna sedvänjor avlägsnade. Detta gäller i första hand själaringningen, den ringning med kyrk-

Mässhake från 1652. Tillhörig Lunds domkyrka

klockorna för nyligen avlidna, varmed man trodde sig kunna ringa själen in i himmelen. Seden hade tidigare bekämpats av såväl den världsliga överheten som flera av Winstrups företrädare på biskopsstolen men trots detta hållit sig kvar i provinsen.⁵⁵ Detta framgår bl. a. av följande monitum: »S[i]æleringen skald ganske affskaffuis, huor den er brugelig, oc paa det at det disbedre kand forrekommiss, skald der hengis laasz for klokkehusdörren».⁵⁶ Huruvida Winstrup haft större framgång än företrädarna i sina försök att avskaffa den gamla sedvänjan kan inte avgöras men förefaller av vissa uppgifter att döma knappast troligt.⁵⁷

Det är också tvivel underkastat, om den vaksamme biskopen trots lovvärda ansträngningar lyckats avlägsna det likaledes från katolsk tid kvarlevande bruket att bära ljus framför de döda,⁵⁸ så mycket mer som detta tillika hade stöd i den allmänna strävan i tiden att göra begravningen så påkostad som möjligt. De ofrälse ville här inte stå adeln efter, och lyxförordningen och landemoden sökte förgäves lägga band på överdådet. Att Lundastiftets prästerskap härutinnan inte utgjort något undantag, visar oss följande monitum: »Presternis, deris

quinders oc börns begraffuelser skulle skeep tarffuelig vden liusis forreberrelse, som paa nogle steder her i landet er skeedt, vden kisternis ofverflödig, kostbar beslag oc vden ald tratement, saa som för er paa landemodet ommeldt. Tratament maa ej gifuis til nogen i begrafvelser, uden allene til slegten, som paa steden natten ofuerblifuer. Hou her imod gör skald citeris til landemodet, saa som præpositi oc herudj skald hafve flictig inspection.»⁵⁹ Med förtrytelse och inte utan ett drag av ironi tillfogar biskopen dessutom: »Naar skatt oc tyngde skald vdleggis, da er der hoos dee fleste prester mera miseria et paupertas, men naar gilder oc giestebud skal skeep, baade effter de döde oc for de leffuende, saa vill de alle verre mectige oc prectige».⁶⁰

Det är egentligen endast ett utslag av överdådet vid begravningsarna, som Winstrup här förbigår — likpredikningarna.⁶¹ Med tanke på att dessa utgjorde en inte föraktlig inkomstkälla för honom själv, är dock tystnaden på denna punkt lättförståelig. I företalet till sin år 1657 utkomna likpredikan över Henrik Huitfeld till Lillö tager han också denna form av predikan varmt i försvar. Med skärpa vänder han sig mot i första hand de holländska kalvinisterna, vilka förmenade, att likpredikningarna utgjorde en fara för tron, och hävdar att de tvärtom tjäna »Gud til ære, den dödes bedröffvede venner til tröst, oc en huer til saligheds vndervijsning oc formaning».⁶²

Winstrup var inte endast noga med att föreskrivna gudstjänster och övriga kyrkliga handlingar blevo av prästerna iakttagna och förrättade under värdiga former. Med samma nit vakade han också över att provinsens invånare utnyttjade de möjligheter till befrämjande av »deres salighedssag», som härigenom erbjödos. I kontrollerande syfte påbjöd han för den skull, att i varje församling skulle anskaffas en bok, i vilken varje söndag skulle antecknas »huis der j sognerne passerer».⁶³ Nu hade Kristian IV år 1646 förordnat, att det i alla socknar skulle föras bok över födda, vigda och döda.⁶⁴ Frågan är då om det varit denna bok, som avses i biskopens »monitum». Att så inte varit fallet, framgår emellertid av »Höifornöden Ordinantz»,⁶⁵ där det i kap. I »Om kirkegang» heter: »Och at ingen skal blifve fra sognekirken af dem, som ere wed helse och helbred, och icke ere i loulige maader forhindret, da skal udj hver fierding udvelges twende skicke-lige och gudfrÿctige mænd, af hvilke en hver for sig skal udføre til

kirken sin underhafvende halfve part af folkene i fierdingen, naar deres orden falder. Samme mænd, naar de kommer til kirken, skal rictig angifve for præsten, om nogen er borte af dem, som skulle udreise, och huorfor de ere blefne tilbage; hvilket och strax udi en bog skal antegnes och skrifves.» Och på samma sätt föreskrives i kap. IV »Om skriftermaal och altarens sacrament»: »Och paa det, de som forsømmer Herrens nadvere, kand blifve kendt, och at de, som fra andre sogne wille snige sig frem til sacramentet, kand blifve aabenbaret och hindret; da skal de som wille gaa til Guds bord, alle och hver uden forskel mænds och qvinders personer hver gang lade sig skrifve af degnen. Huortil skal holdes en rictig bog som kirken lader bekoste.»

Den om Winstrups praktiska läggning vittnande åtgärden har säkerligen också varit välbetänkt, då det kyrkliga livet på sina håll lämnade mycket övrigt att önska, varför en allvarlig kyrkotukt otvivelaktigt var av nöden. Betänkligt var däremot, att dessa män från varje fjärding, åt vilka den ovannämnda kontrollen uppdragits, skulle ha en del av det vite, som utdömdes med anledning av deras anmälan.⁶⁶

Winstrup och kyrkotukten

NORMERANDE FÖR KYRKOTUKTEN voro »Forordningen om kirckens embede oc möndighed mod wbodferdige, sampt om atskillige geistlighedens forhold», vilken utkommit den 27 mars 1629,¹ och den ett år senare tillkomna märkliga förordningen om husandakt.² Båda voro frukten av den »bodsbevegelse», vilken tagit sin början i Tyskland under 30-åriga kriget, och som under trycket av 1620-talets många olyckor vunnit terräng även i Danmark, där den fått överhetens stöd.³ Det råder intet tvivel om att Winstrup, som redan under sin Tysklandsvistelse trätt i nära kontakt med flera av denna rörelses ledande män, Wolfgang Frantz, Friedrich Balduin, Balthasar Meisner och framför allt Johan Gerhard, delat rörelsens uppfattning, att endast en allvarlig bot kunde avvända eller förmildra Guds straffdomar över ett i synd djupt sjunket folk. Gång på gång återvänder han i sina synodaltal, likpredikningar och cirkulärskrivelser till denna tanke.⁴ Personligen föregick han också sina underordnade med ett gott exempel, i det han morgon och afton slöt sig inne i sin kammare i innerligt böneumgänge med Gud.⁵

Den nämnda kyrkotuktsförordningen, som inte innehåller så mycket egentligt nytt utan i stort sett endast mera omständligt och noggrant preciserar det, som Ordinantian och andra förordningar föreskrivit, inledes med en förklaring, att konungen ansett det nödvändigt att införa en strängare kyrkotukt. Orsaken härtill var, att ondskan i dess olika former alltmera tilltagit beroende på att en stor del av menigheten var fången i den villfarelsen, att en sann gudstjänst främst bestode i »vdvortis kirckegang, sacramenternis vdvortis brug, siungen,

beden oc desslige; w-anseet deris liiff, leffnit oc omgengelse icke befindis Guds ords villie oc befallning lijj oc enformig». Det stod också klart för konungen, att många synder och förseelser voro av den beskaffenheten »at de med sedvanlig process oc rettergang besuerligen ere at beuijse, rette, hielpe oc dempe». Beträffande ifrågavarande synder och laster heter det, att de »tör her intet opregnis, for Guds egen ord saadant klarist vdtyder». Som exempel anföres likväl försummande av predikan, användandet av helgdagarna till gillen, bruket av svordomar, oenighet mellan makar, lättfärdigt leverne, dryckenskap, försummande av nattvarden m. m.

För att dessa brister i livsföringen skulle avhjälpas, stadgades det, att länsmannen, biskopen och prästen skulle utse några av de »gudfryctigste, oprictigste, iffrigste og beste sognemænd», vilka tillsammans med sockenprästen skulle handhava kyrkotukten.⁶ Övervakandet av förordningens efterlevnad skulle åvila biskopen, prostarna och kungens länsman.⁷

De olika former av kyrkotukt, som kunde ifrågakomma, voro, förutom det förut berörda privata skriftermålet, undervisning, förmaning, uppenbar skrift samt lilla och stora bannet. Härtill kom så möjligheten att i vissa fall utdöma böter.⁸

Lilla bannet innebar, att syndaren uteslöts från nattvarden, tills han avstod från sitt dåliga leverne. Stora bannet åter medförde uteslutande ur kyrkans gemenskap och kunde få även borgerliga påföljder.⁹ Förordningen föreskriver nämligen beträffande den excommunicerade, att »dersom hand inden aar oc dag sig icke ved aabenbarlig bekiendelse oc aff bön vdi Guds meenighed igien indlemmer, skal hand for landemode indsteffnis oc da ved dom sit herskab at offuerandtuordis, oc siden aff vore lande oc riger forvisis».¹⁰ Den bannlyste ägde emellertid rätt att hänskjuta sin sak till rikets högsta domstol, om han ansåg sig oskyldig eller för hårt straffad.¹¹ Härigenom kom saken, då den drevs till sin spets, att resultera i en process mellan den felande och prästen, där det gällde för den senare att förete rättsliga bevis för anklagelsens riktighet. Då detta inte alltid var så lätt och en process dessutom gärna medförde obehag av ett eller annat slag, drog sig prästen i allmänhet för att bannlysa och nöjde sig med att tillgripa förmaningar eller uteslutande från nattvarden. På så sätt skyddade han sig visserligen själv,

men härigenom förlorade också kyrkans disciplin mycket i allvar och tyngd.¹²

En annan svaghet låg däri, att prästen egentligen blott kunde tillgripa kyrkotukten i dess olika former gentemot borgerskap och allmoge. Förordningen stadgade visserligen, att om någon adlig befanns »ligge oc öffue sig vdi nogen aabenbare synder oc laster», så skulle prästen först varna honom i enrum och, om detta inte hjälpte, anmäla saken för prost och biskop, vilka så skulle kalla den felande inför sig och »i lige maader med den effter Ordinantzen oc vore forordninger, — — — sig med band oc andet forholde oc procedere».¹³ Av lättförståeliga skäl drog sig dock prästen för att göra en dylik anmälan. Winstrups gång efter annan återkommande förmaning till prästerskapet att inte se mellan fingrarna med de storas och inflytserikas felsteg är i detta avseende belysande.¹⁴

Det har sålunda inte undgått biskopen, att kyrkotuktsförordningen på åtminstone en punkt hade sina brister. Däremot tycks han inte ha hyst några principiella betänkligheter mot att de kyrkliga straffen fingo borgerliga påföljder eller att kyrkan använde sig av statens hjälp vid utövandet av sin tukt.¹⁵ Som exempel må här anföras följande svar till en präst, som rådfrågat sig om hur han skulle förfara med ett par äkta makar, som en längre tid levat åtskilda och inte ville flytta samman: »Dersom de — — — ei efter paamindelse vil igen söge sammen, skal den skyldige udi hvad sogn den sig opholder förbydes sacramenterne at den deraf beveget kand komme til sin ecte felle tilbage. Dersom det ei hjælper, skal den skyldige forvises af det sogn den lefver udi. End vil han ei adlyde, skal hand præ-eunte consensu episcopi, excommuniceres och om det endda er forgæfves skal brachium seculare derudj komme ministerio til hielp, at den skyldige kand fengslig angribes och straffes.»¹⁶

Winstrup har dock haft klart för sig, att en dylik sammanblandning av kyrkans tukt och världsligt straff under vissa omständigheter kunde bli olycklig, om nämligen, såsom ibland varit fallet, en världslig process eller dom à priori ansågs böra medföra kyrkliga påföljder. En sådan utveckling har han också på det bestämdaste motarbetat. Då en präst på Bornholm förvägrat en person nattvarden, därför att denne på grund av en träta instämts för världslig domstol, befallde sålunda

biskopen under åberopande av Recessens bestämmelser, att mannen utan hinder av rättegången skulle få undergå enskilt skriftermål.¹⁷ Ännu tydligare framträder denna ståndpunkt i ett brev till prosten i Färs härad, vilken förfrågat sig hos sin förman om hur man skulle förfara med en för mord dödsdömd man, som »icke anderledes vil annamme sacramentet, end at hand er uskyldig». Biskopen framhåller i sitt svar, att prästen inte fick »urgere den verdslig dom, och derefter nöde fangen til bekiendelse etc. Nam ministerium non dependet a secularibus rebus ac sententiis etc.» Brottslingen skulle därför av prästen tillhållas att bekänna sina synder »in genere». Om han gjorde detta, skulle han inte förvägras sakramentet. »Thj ligesom det højwerdige sacramente icke maa misbruges af fangen til uskyldigheds bewisning for werden, saa maa det ej heller misbruges til nogen werdlig doms confirmation.»¹⁸

Det sagda torde ha visat, att Winstrups inflytande på kyrkotukten inte varit begränsat till det föreskrivna övervakandet av att förordningen av den 27 mars 1629 tillämpades på ett rätt sätt. I stor utsträckning har han också fått fungera såsom rådgivare. Orsaken härtill är att finna i nämnda förordnings bestämmelse, att »tuiffuelraadige sager» skulle avgöras i samråd med prost och biskop.¹⁹ Med stor beredvillighet ha prästerna ställt sig denna bestämmelse till efterrättelse. Många och olikartade äro nämligen de ärenden, som underställts biskopen.²⁰ Som allmänt omdöme om de råd denne givit torde kunna sägas, att de varit präglade av gott omdöme och humanitet. Utöver i andra sammanhang meddelade skall det här ytterligare anföras ett par exempel.

På Bornholm hade en gammal blind man i sonens frånvaro gått ut ur stugan för att värma sig i solskenet, vilket inte observerats av sonhustrun. Han råkade härvid falla i en brunn och drunkna. Då sonen kom hem, blev han stämd och anklagad för att vara skyldig till faderns död och i följd därav utestängd från sakramentet. När detta blev bekant för biskopen, förordnade han emellertid, att mannen skulle få undergå enskilt skriftermål, »til sagen gik hannem under öjen, efterdj ecclesia de occultis non judicat».²¹

Samma förståelsefulla inställning möter oss i följande anvisning, utfärdad med anledning av att ett barn under lek gått ner sig i en å och omkommit: »De forældre, hves børn uvitterligt formedelst egen ond waretegt omkommer, skal ej staa aabenbare skrift, men af prædike-

stolen kand ske afbedelsse for dem, med formaning til menigheden, at hver forældre derefter tager bedre vare paa deres børn, saa de ei i ulyke gerader». ²²

Det var dock inte alltid Winstrup visade en dylik mildhet och förståelse. Sålunda var han noga med att de föräldrar, som lågo sina barn ihjäl, fingo undergå föreskriven bestraffning. Stränghet på denna punkt var också av nöden, då det var synnerligen vanligt, att barn omkommo på detta sätt. ²³ Obeveklig var han också, när det gällde de talrikt förekommande otuktsbrotten. Som exempel kan anföras, att då konungen i november 1639 ²⁴ meddelat länsmännen, att det kommit till hans kännedom, att det i stiftet fanns »mange letferdige quindfolck, som 3, 4 elder och well flere gange sig haffver ladet beligge», vilka skulle uppsåras och antecknas, uppmanade biskopen i en cirkulärskrivelse sina präster att snarast insända den begärda förteckningen. Han understryker dock, att den skulle vara »rictig och sandferdig». Därför skulle den underskrivas av medhjälparna eller förses med deras »mercker». Att Winstrup tillmätt saken stor betydelse, framgår därav, att han t. o. m. tillråder tillgripande av list. Han skriver nämligen: »Dett findnis radeligt att mine kiere brödre i Christo holder dette hoes sig till en tid himmeligt, paa dett sadanne letferdige quindfolck dersom de sadan christelig jffver och alffvor fornemmer, icke daa skulle röme bortt och vden straff passere. Thi dett vaar ønskeligt att der kunde ske en merckelig execution andre till exempel». ²⁵

Sträng föll också domen över dem som under trolovningstiden levde samman som gifta. Detta betraktades tydligen av Winstrup såsom ett slag av lägersmål, ty vid vårsynoden 1656 uppmanade han prästerna att förbjuda oskicket och se till, att de som inte ville foga sig, fingo »vdstae kirckens disciplin». ²⁶ På hösten samma år förordnade han vidare, att »de som er ectegiffte oc dog kommer for tiden med deris foster, skald endelig staae obenbare skriff». ²⁷ I full överensstämmelse härmed skulle barnen betraktas som oäkta. ²⁸

I nära sammanhang med otuktsbrotten stodo äktenskapsmålen. Som i annat sammanhang framhållits, skulle alla »ægteskabs- og horsager» avdömas av vederbörligt domkapitel tillsammans med den eller de tilltalades länsman, vilken skulle föra presidiet. Vid förfall för denne ålåg det biskopen att leda förhandlingarna. ²⁹ Winstrup har därför haft

att taga befattning även med dylika mål och därvid ofta fått fungera såsom rättens ordförande.³⁰ Tyvärr är det dock omöjligt att fastställa hans rent personliga insatser vid dylika frågors behandling, då kapitlets protokollsböcker i äktenskapsmål från denna tid äro förkomna.³¹ Hans framträdande ställning inom kapitlet och på mångahanda sätt dokumenterade djupa insikter i såväl världslig som kyrklig rätt tala emellertid för att hans ord även här bör ha vägt tungt.³²

Trots att vi således sakna upplysningar om Winstrups personliga ståndpunktstagande vid behandlingen av de olika målen, så kan det dock inte råda någon tvekan om hans principiella inställning. Den har varit sträng, när det gällt äktenskapsbrott. Detta framgår tydligt av hans iver att övervaka, att de som förbrutit sig mot sjätte budet inte sluppo undan de påföljder, som dylika svåra förseelser enligt lag förde med sig. Vid olika tillfällen uppmanar han sålunda i allvarliga ord och med hot om straff prästerna att inte tillåta en person, som begått horsbrott, att efter makens, respektive makans, död eller efter skilsmässa äkta den, med vilken brottet begåtts.³³

Det var sålunda en stor makt, som genom kyrkotuktsförordningen lagts i prästerskapets händer. Man får inte heller förvåna sig över att denna makt ibland missbrukats. Någon gång kunde det t. ex. inträffa, att prästen förvägrade den nattvarden, som inte betalt honom föreskrivna avgifter. Det finns också exempel på att han lyst bann över en person, känd eller okänd, som på något sätt förgripit sig på honom eller hans egendom.³⁴ I allmänhet ha dock prästerna tagit sin uppgift på allvar och i tvivelaktiga fall hellre friat än fällt. De täta rådfrågningarna hos biskopen tala härför, så också dennes gång efter annan upprepade förmaning till dem att inte se genom fingarna med förefintliga brister. Trots detta har det inte sagnats opposition från lekmannahåll mot kyrkotukten i dess olika former. Misshaget tycks särskilt ha varit riktat mot det allmänna skriftermålet.

Bland »Causus Publicæ Absolutionis» i kopieboken relateras sålunda ett fall i Malmö, där en person, som gjort sig skyldig till lägersmål, vägrat att stå uppenbar skrift, i det han förklarar »aabenbar skriftemaal ingen fundament at hafve i Guds ord». I sitt svar till den rådfrågande prästmannen skriver Winstrup bl. a.: »Thi som jeg fornemmer af hans bref eder tilskrefvet, — — — indbilder han sig, kirkens

disciplin och aabenbare skriftemaal ingen fundament at hafve i Guds ord, och sig foruden den at kunde faa naade hos Gud och syndernes forladelse. Da beder jeg eder, i wilde undervise hannem, och lade hannem forstaa, at privat synder skulle bekiendes af hannem ved privat confession och hannem forlades ved privat absolution, saasom hand tilforn hafver bekommet sine synders forladelse, huorthen horer de skriftens steder och ord, som hand i sin skrifvelse indfører. Men offentlige synder och forargelser, nemlig de, ved hvilcke menigheden eller de svage i menigheden ere forargede, skulle offentlig bekiendes, afbedes och forlades formedelst offentlig skriftemaal — — —. Huorfor hand icke kand forskaanes och befries fra publica absolutione, mere end andre. Thi det er 1. Præjudicerligt och farligt at disputere imod høj öfrigheds christelige forordninger, huorudj ministerium icke maa bestyrke nogen gienstridig undersaat. 2. Er det forargeligt. Thj andre, som offentligen synder, skulle iligemaade herefter ville være fri fra aabenbare skrifte, och saaledes skulle kirkens möndighed forsveckes, ministerium besverges, och stor usckickelighed och uorden skulle komme i menigheden tvert imod Guds ord.» Prästen skulle därför först enskilt och sedan i medhjälparnas närvaro förmana mannen att underkasta sig kyrkans disciplin. Om detta inte hjälpte, skulle han exkommuniceras, sedan han dock först av prästen försäkrats, att det uppenbara skriftermålet inte vore så mycket straff som en offentlig välsignelse, »huortil den gandske menighed siger Amen».³⁵

Försöken att slippa undan den uppenbara skriften voro väl dock mera sällan grundade på en dylik övertygelse, att straffformen inte hade något stöd i Bibeln. I allmänhet var nog förhållandet det, att den offentliga avbönen betraktades som en nesa, som det gällde att undandraga sig eller, om detta inte var möjligt, få fullgjord med minsta möjliga obehag. Kvinnorna brukade därför ofta infinna sig så påpälsade, att man inte kunde urskilja, vem det var.³⁶

Några allvarligare fall av kätteri tyckas inte ha förekommit inom stiftet under denna tid. Synodalia Lundensia omtala i varje fall inte några dylika mål. Vid minsta ansats till avvikelse från vad som ansågs ortodoxt, var emellertid den vaksamme biskopen redo att gripa in. Ett sådant ingripande, och t. o. m. av ganska märkligt slag, inträffade i slutet av år 1652. Med anledning av trenne till den 15, 16 och 17

december detta år utlysta »almindelige bede- och bedrings dage» hade biskopen över Själlands stift, den för sin rättrogenhet kände Hans Hansen Resen, Winstrups svåger, på konungens befallning samman skrivit särskilda »bededags»-predikningar, avsedda att användas av prästerna i hela landet under de anbefallda botdagarna. Till utgångspunkt för sina betraktelser hade han tagit sjätte psalmen i Psaltaren, vilken uppdelats så, att första dagens predikan behandlade verserna 1—4, andra dagens verserna 5—8 och tredje dagens verserna 9—11.³⁷

Då sockenprästen i Lund Hans Jensen Viborg i överensstämmelse med den kungliga befallningen hållit de två första av dessa predikningar, fick han mottaga ett brev från Winstrup, i vilket denne meddelade, att han spårat papisteri i den sista av biskop Resens predikningar, i det »Guds ord dervdi wor hentrengt till en wrang meening, och at des autor waar bedragen aff fremmede lerris schriffter».³⁸ Själve biskopen över Själlands stift beskylld för papisteri! Situationen var onekligen märklig, och om magister Hans häpnat, så är detta förståeligt. Men då han och Winstrup för tillfället stodo på bästa fot med varandra, tog han anvisningen ad notam och angrep i sin predikan på tredje böndagen den av förmannen påtalade punkten i Resens predikan.

Saken skulle emellertid få ett efterspel. Vid den i annat sammanhang omtalade rättegången inför herredagsdomstol mellan Winstrup och Hans Jensen passade den senare på tillfället att draga upp hela historien på nytt. Här förklarade han beträffande sin inställning till den ovan omtalade böndagspredikan, att »effterdj huercken hand eller noget andet mennische magter at igiendriffue dend lerdomb, som i samme bogh saa gudeligen och grundeligen er fremsatt, waar det ej en ringe fristelse, som hand fattig mand bleff fristed med, thj hand deroffer haffer maat fordristet sig till at fordømme en retsindig lærdomb, och angribe dend sl. mand paa sin throe, och christendomb».

Winstrup blev dock inte svaret skyldig. Inför rätten kunde han bevisa, att sockenprästen for med osanning. Som bevis företedde han nämligen Hans Jensens skriftliga svar på det brev, han sänt honom den 16 december 1652, vari det bl. a. heter: »de paterna tua admonitione gratias ago longe maximas, quod quidam putant Dauidem in psalmo suo sexto inimicis suis mala imprecarj id numquam credidi, semper

enim, hec mea sententia fuit quod isto in loco vaticinetur quid ipsis imposterum, si non conuertantur sit futurum, nempe fore, ut erubescant et conturbentur vehementer ac velociter». Domstolen tog dock inte upp saken, sannolikt därför att biskop H. H. Resen då inte längre befann sig i livet.

Att det här relaterade fallet inte varit det enda, där Winstrup ingripit mot verkliga eller förmenta brott mot renlärigheten, har den föregående framställningen lämnat exempel på.³⁹ Prästerskapets och olika myndighetspersoners ofta återkommande intygande av hans vaksamhet och nitiska arbete för lärans renhet pekar också i denna riktning.⁴⁰

Winstrup och undervisningsväsendet

ENBART DE REDAN SKILDRADE ARBETSUPPGIFTERNA borde, tycker man, mer än väl ha krävt sin man, men biskop Winstrup har tydligen ägt en arbetskapacitet, som gått vida utöver det vanliga måttet. Mycken tid och kraft har han nämligen haft över för undervisningsväsendet. Ja, frågan är, om inte detta varit hans speciella skötebarn. Med öppen blick för de faror, som den katolska reaktionen och i viss mån även kalvinismen utgjorde för fäderneslandet, synes han ha fattat det som sin måhända viktigaste uppgift att efter måttet av sin förmåga verka för lutherdomens befastande. En effektivisering av undervisningsväsendet kom då att för honom framstå som en nödvändighet. Ett icke ringa intresse ägnade han härvid folkundervisningen.

Ett första led i denna utgjorde hemmet. Kyrkotuktsförordningen, kompletterad med förordningen av den 28 januari 1630 om dagliga andaktsstunder i hemmen, stadgade, att föräldrarna morgon och afton utöver de vanliga bönerna skulle lära all ungdom, som vistades i deras hus, »det de selff tilforne haffue lærdt».¹ Med efterlevnaden var det emellertid ofta klenst beställt. Detta var Winstrup också medveten om, och han underlät därför inte att enträget uppmana föräldrarna att fullgöra den föreskrivna skyldigheten att meddela den första vägledningen i »börnelärdommen» och att genom ett gudfruktigt leverne föregå sina barn med ett gott exempel.² Men han var också noga med kontrollen. Redan den av honom i prästeden inryckta förpliktelsen för den blivande prästen att ha »fligtig inspection och tilsuun till sine tilhörere, end och i deris huse, at de med deris börn och tiunde leffue gudeligen och christeligen», ger belägg härför.³ Härtill kommer hans

till prästerskapet riktade skrivelser med enträgna uppmaningar att noga se till, att föräldrarna kristligt fostrade sina barn.⁴

Undervisningen i hemmen kunde emellertid av lättförståeliga skäl endast bli av mycket begränsad omfattning. Detta hade också förutsetts av regeringen, som därför i kyrkotuktsförordningen tillika föreskrevit, att sockenprästen tillsammans med degnen eller dennes substitut⁵ varje söndag eller onsdag eftermiddag skulle lära barnen på landsbygden kristendomens huvudstycken och att prästen skulle använda sista delen av predikotimmen till s. k. katekespredikan.⁶

Nu fanns det tre slags degner: chordegner samt löbe- och sæde- degner, av vilka dock endast de båda senare ha haft att befatta sig med undervisningen.⁷ Sedan gammalt var det bestämt, att de socknar, som lågo inom två mils avstånd från städer med latinskola, skulle taga eleverna där till löbedegner och till skolan inleverera inkomsterna av degnebolet. Socknar, som lågo mera avlägset, skulle däremot hålla sig med ordinarie s. k. sædedegner.⁸

Det kan väl knappast anses berättigat att använda ordet skolväsende om den nödortftiga undervisning, som ombesörjdes av dessa degner och som i enlighet med Ordinantiens bestämmelser i allmänhet endast omfattade »börnelærdommen, d. v. s. katekismen».⁹ Winstrup har dock gjort allt, som stått i hans makt, för att uppnå största möjliga effekt. Hans strävan har härvid i första hand varit att få degnekallen besatta med väl skickade personer.

Nu innehades visserligen valrätten av menigheten eller i patronella pastorat av patronus,¹⁰ men det tillkom biskopen att examinera och, om så ansågs motiverat, approbera den kallade.¹¹ Här gavs sålunda en av Winstrup uppskattad och flitigt utnyttjad möjlighet till kontroll. Kopieboken visar också, att ett underkännande av examinanden inte hört till sällsyntheterna.¹² Då bristerna inte varit alltför stora, synes han dock, i likhet med vad fallet var beträffande prästkandidaterna, ha nöjt sig med att kräva en andra examen. Detta framgår bl. a. av följande degneobligation, vilken tillika anger förhörets omfattning: »Jeg N. N. kaldet at were sededeigne udi — — — forplichter mig for min superintendent — — — D: Peder Winstrup, at epter dj ieg iche udj sang och cathechismi lesning er befundet saa døctig som det sig burde in examine, schall och will ieg effter hans eruerdigheds befahling

om et halfftt aar fra denne tid igien indstille mig till denn anden examen, och midlertid mig fligtigen öffue baade udj gradualsang, saa och catechismi lesning epter min wdgifuen eed och jurament, at ieg maa opredte igien, huad nu der udj fadtedes». För den händelse även denna andra examination skulle misslyckas, fick han förbinda sig att utan invändning helt avstå från tjänsten.¹³

Såväl den på prov satte som den utan villkor approberade fick med ed lova att undervisa ungdomen i »Lutherj lilde catechismum, och huis dertill hör paa det fligtigste effter wor kierche Ordinantz, och den selff wden ad lære lige i de selff samme ord, som den lyder».¹⁴ Winstrup ansåg det inte tillräckligt med kontrollen av kunskapsmålet före ämbetstillträdet. Outtröttligt vakade han också över att degnerna i fortsättningen verkligen skötte sina sysslor. Gång på gång lade han sina präster på hjärtat, att de skulle se till, att landsbygdens lärare fullgjorde sina åligganden och vid sin undervisning noga rättade sig efter gällande bestämmelser.¹⁵ En dylik uppsikt var också av nöden. Särskilt sædedegnerna voro nämligen ofta både okunniga och försumliga. Det kunde sålunda inträffa, att de av ren lättja utan att ha verkställt något förhör skickade hem barnen under förevändning, att inte tillräckligt många infunnit sig. De, som handlade så, skulle enligt biskopens order omedelbart anmälas »at de derfor kand straffuis».¹⁶ Skulden till att den föreskrivna undervisningen inte alltid kom till stånd, låg dock inte enbart hos degnerna. Det hände nämligen inte så sällan, att föräldrarna gjorde svårigheter och förhindrade sina barn från att infinna sig till förhören, vilket föranledde allvarliga admonitioner från den alltid lika vaksamme biskopen.¹⁷

Winstrup insåg emellertid, att det inte räckte med att den anbefallda undervisningen verkligen kom till stånd, utan att det var av minst lika stor betydelse, att den blev rätt bedriven. För den skull gav han även anvisningar med avseende på den metod, som skulle användas vid kunskapsmeddelelsen. Av ålder tillgick det på de flesta ställen så vid denna form av undervisning, att degnen upprepade det som skulle inläras — något stycke ur katekesen, en bön eller en psalm — tills det upplästa så etsat sig in hos åhörarna, att dessa ordagrant ur minnet kunde återgiva det.¹⁸ Ett annat tillvägagångssätt var knappast tänkbart under en tid, då endast ett fåtal kunde läsa och böcker voro

sällsynta hos allmogen. Winstrup inskräppte därfor också vid åtminstone ett av sina prostmöten, att degnerna skulle tillhållas »at lesse for börnene ord fra ord, som det staar i cathechismo, oc ingenlunde samtycke, at börnene selff aff misbrug och vandvidtighed ordene forvennde».¹⁹

Man kunde av detta yttrande vara böjd att tro, att Winstrup helt skulle ha delat den gängse föreställningen, att förståelsen skulle komma av sig själv. Detta är emellertid oriktigt. Det finns bevis för att han varit medveten om vikten av att undervisningsmetodiken anpassades efter de ungas psyke. I en till prostarna ställd ämbetskrivelse av den 21 februari 1639 ger han sålunda bl. a. följande anvisningar rörande utformningen av de till predikan knutna förhören: »Oc dersom nogle aff börnene iche nu strax i begyndelsen kand fatte noget aff prechen da schall presten, degnen eller substituten accomodere sig effter börne- nis angustum ingenium, limfeldeligen omgaaes met dennem oc milde- ligen erindre dennem noget aff predichen». Förhöret skulle inte få pågå mer än högst en kvart, »paa det at almuen som hos samme examen schall bliffue tilstæde icke schall kiedis derved eller forsømme deris husbestilninger».²⁰

Med sitt utpräglade sinne för uniformitet var Winstrup även noga med att man överallt i stiftet begagnade samma läroböcker. Vid landemodet på hösten 1650 föreskrev han sålunda, att »den siste Resenii version oc explication offuer catechismum» skulle användas »propter uniformitatem» och att den tidigare använda helt skulle avskaffas. Vid samma tillfälle fingo prostarna även meddelande om att biskopen hade för avsikt att själv »v[d]drage, colligere oc presterne tilskicke» några »kaarte dicta scripturæ», vilka degnen skulle »öffue inter catechumenos».²¹ Påbudet om införandet av Resens katekes tycks emellertid inte över allt ha blivit åttlytt, eftersom det måste upprepas fem år senare och då med hot om rättsliga påföljder för dem som tredskades.²²

Den ovan skildrade, av degnen ledda undervisningen var ett led i kyrkans fostrande verksamhet och utgjorde en förmedlande övergång mellan den grundläggande undervisningen i hemmen och den offentliga kyrkliga katekisationen. Denna åter, som hade till uppgift att lära åhörarna, stora som små, att förstå det degnen förut inpräntat, fanns

föreskriven redan i Ordinantian. Enligt denna skulle s. k. katekespredikan hållas såväl i stad som på land i samband med söndagens gudstjänster.²³ Genom senare utfärdade förordningar, av vilka flertalet finnas upptagna i 1643 års Recess, blevo Ordinantians bestämmelser på denna punkt noggrannare preciserade.²⁴

I städerna, där gudstjänsterna voro talrika, kom prästens katekesutläggning att företrädesvis knytas till tolvpredikan och aftonsång.²⁵ Den utgjorde här den egentliga folkundervisningen, eftersom endast en minoritet av stadens ungdom frekventerade latinskolorna och de danska och tyska s. k. skriv- och räkneskolorna, vilka voro avsedda för »drenge og piger og andre, der ikke dur til at lære latin».²⁶

För landsbygdens del föreskrev Recessen, att prästen skulle vara förpliktigad »den sidste del af predicketimen at anvende til börnelærdommens forklaring, paa det de gamle saa vel som de unge ret til grunde maa forstaa samme lærdoms mening oc den vide at føre til brug i lif oc lefnet». Under vintern, då dagen var »stacket», kunde det, om prästen hade flera kyrkor, räcka med att han i slutet av sin predikan en eller två gånger uppläste »Luthers egne forklarings ord ofver den del, som hand ellers noget lidet ydermere forklare skulle».²⁷

Nu kom emellertid denna form av undervisning på sina håll, och det inte minst inom Lunds stift, att antingen helt försummas eller skjutas åt sidan till förmån för den vanliga predikan.²⁸ I många fall visade den sig också otillräcklig. Kyrka och samhälle uppställde nämligen goda kunskaper i »börnelærdommen» som ett oundgängligt villkor för rätt till nattvardsgång och trolovning.²⁹ Med hänsyn härtill blev det nödvändigt att anvisa särskilda dagar för denna predikoform. I allmänhet blev det böndagarna och de i särskilt kritiska tider utlysta extra böndagarna, som kommo att tagas i anspråk härför.³⁰

Winstrup var fullt och fast övertygad om katekesundervisningens stora vikt och betydelse. Utan att förtröttas vakade han också över att de ovan relaterade föreskrifterna tillämpades och efterlevdes. Ett tydligt tecken härpå är, att den oftast förekommande förmaningen vid landemoderna är den som föreskriver, »at der endelig skald predickes catechismum».³¹ Vid mer än ett tillfälle erinrade biskopen i sina cirkulärskrivelser prostarna om att de noggrant skulle övervaka, att prästerna rättade sig efter de av honom för böndagarna vidtagna dis-

positionerna, »nembligh om wngdommens examine effter prædichen baade i derris börnelerdom och af bededags predicenn, som de hafuer hört». ³²

Det har redan i föregående kapitel framhållits, vilken stor vikt Winstrup fäste vid visitationer och med vilken iver han ägnade sig åt denna gren av sin verksamhet. ³³ En bidragande orsak härtill har säkerligen varit, att han funnit den personliga kontakten med församlingarna särskilt värdefull. Vid såväl biskops- som prostvisitationer gavs nämligen möjlighet för visitator att pröva och undervisa allmogen, att kontrollera präster och degner samt att rådgöra med församlingsborna. Själv passade han också på att vid dessa tillfällen vidtaga de åtgärder av praktisk art, som han ansåg nödvändiga, för att bästa möjliga resultat skulle uppnås vid den kateketiska undervisningen. Härom vittnar bl. a. följande ord i en cirkulärskrivelse, som han sände till prostarna den 21 februari 1639, och i vilken han även framhåller, att det vore av största vikt, att predikan mera fördes till »usum oc praxin»: »da haffuer jeg effter bön oc paakaldelse det w-verdig saaledis betencht, efftersom jeg allerede vdj mine visitatzer paa mange steder andordnet haffuer, at alle børn vdj kirchen schall sidde tilsammen paa en beqemme sted, huor de best kand höre Guds ord, drengene for sig oc pigerne for sig oc degnen eller substituten schal sidde hos dem, som schal giffue acht paa dennem at de fligteligen mercher Guds ord, naar der prediches. Och siden effter prædichen schal enten presten selff eller degnen eller substituten vdj prestens paahör examinere börnene, huilche schal strax naar velsignelsen er lest for alteret komme frem oc staa i rad mit paa gulffuet iblant almuen, drengene paa mandesiden oc pigerne paa quindesiden.» ³⁴ Vid biskopsvisitationerna gavs det tillfälle för allmogen att framföra eventuella klagomål mot det sätt, varpå undervisningen bedrevs. Särskilt allvarliga anmärkningar synas härvid ha riktats mot löbedegninstitutionen. ³⁵

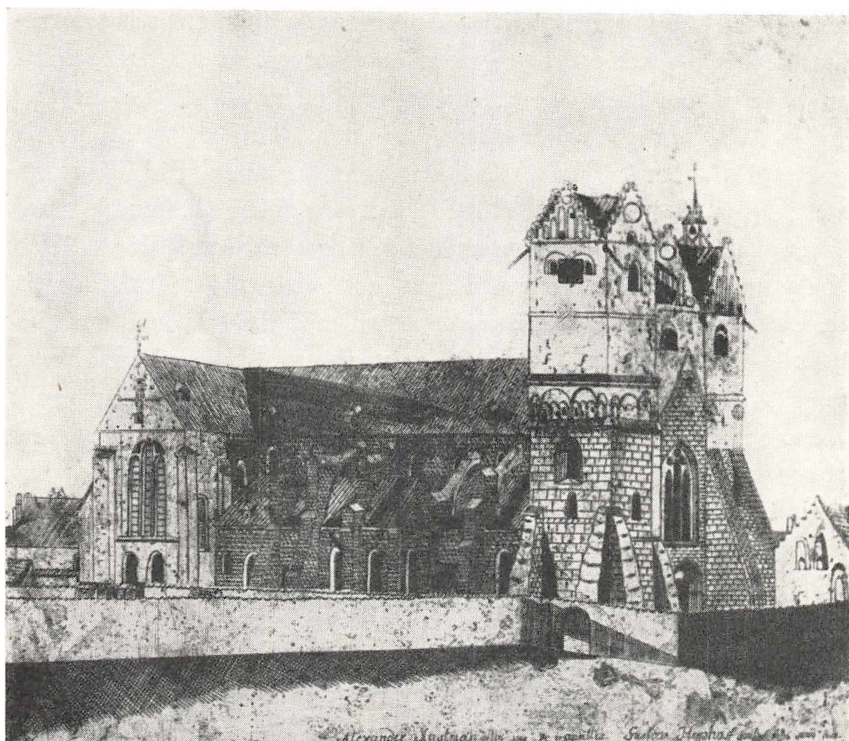
Som ovan framhållits, fanns i Ordinantian en bestämmelse, att socknar, som lågo inom visst avstånd från köpstäder, skulle taga sig degner bland eleverna i skolans mesterlectie, vilka skulle svara för sången i kyrkan och undervisningen av landsbygdens ungdom. ³⁶ På lördagseftermiddagen skulle dessa skolpojkar ge sig i väg till sina socknar och övernatta i prästgården eller hos någon bonde för att efter

tjänstens slut på söndagen återvända till staden.³⁷ Detta gjorde de dock inte alltid. Eftersom ynglingarna kunde sjunga och spela, blevo de nämligen ofta inviterade till gillen och samkväm, bröllop, barndop och begravingar, varigenom besöken kommo att draga ut på tiden. Så fingo de unga tidigt smak för ett liv i sus och dus, varöver det klagas i visan:

»Nu er der allevegne i skole
Grothanser, som kunne drikke og bole,
Og bruge sig med lystighed fri,
Med piber, trommer og symfoni,
Positive og andet lystigt spil:
Mest tage de sig saadant til.
De tør vel stundom i otte dage
Ikke en bog i haanden tage.
Hos godt öl og hos unge kvinde
Der lade de dem mest finde.»³⁸

Det säger sig självt, att det under dylika omständigheter skulle bli klen beställt såväl med skoldegnernas undervisning av landsbygdens barn som med deras egna studier. Då därför de av bönderna framförda klagomålen fingo stöd av skolornas rektorer, beslöt sig Winstrup för att helt ersätta löbedegnerna med s. k. substituter, en åtgärd, för vilken han för övrigt hade ett visst stöd i Recessen. Härigenom skulle enligt hans förmenande »catechumeni rurales ideligen oc langt bedre informeres». Samtidigt skulle det också »fornemmes merckelig profect udi scholerne». För sitt arbete skulle substituterna erhålla en del av degneinkomsten. Återstoden skulle gå till skolorna och där användas till stipendier åt fattiga, flitiga och begåvade elever.³⁹

Substitut tillsättningarna gingo dock inte alltid friktionsfritt, i synnerhet inte i de socknar, där adeln hade patronatsrätt. De adliga godsherrarna krävde nämligen att få ha ett ord med i laget, då det gällde att avgöra, om tjänsten skulle besättas med substitut eller löbedegn. Därutöver önskade de få bestämma, vilken eller vilka av skolans elever, som skulle få åtnjuta inkomsterna av degnekallet. I en del fall vägrade de också att erkänna skolornas rätt till inkomsterna av de degnekall, som lågo inom den föreskrivna tvåmilsgränsen. Följden blev,

*Domkyrkan från norr med katedralskolan till höger och det med domkyrkans kor sammanbyggda medeltida kapitelhuset till vänster på bilden
Kopparstick av G. Hyphoff*

att det ofta uppstod häftiga strider mellan de intresserade parterna. En dylik uppgörelse skall här något närmare beröras, då den blev av prejudicerande betydelse och Winstrup därvid spelade en framträdande roll.⁴⁰

Anledningen till tvisten var, att rektorn vid domskolan i Lund, Jakob Bing,⁴¹ någon gång under åren 1649—53 tilldelat sönerna till avlidne professor W. Rhuman och prästen i Borgeby en del av den skolan tillkommande degneräntan av Borgeby och Löddeköpinge. Detta misshagade Otte Lindenow till Borgeby,⁴² som hade patronatsrätt till socknarna. Han ansåg nämligen, att dessa beneficier bort tilldelas fattiga elever, och såsom sådana kunde enligt hans förmenande inte de båda nämnda ynglingarna betraktas. För den skull befallde han

allmogen att giva substituten i socknarna hela inkomsten av degnetjänsten. När Matthias Foss⁴³ efterträtt Bing såsom rektor, försökte han både genom brev och privata samtal förmå Lindenow att låta allmogen fullgöra sina skyldigheter mot skolan. Godsherrn ställde sig emellertid avvisande, varför rektorn anmälde saken för Winstrup. Denne skrev då ett brev till prästen i Borgeby, Herr Gudmund,⁴⁴ med anbefallning att strängeligen uppmana allmogen att betala degneräntan till skolan. På sockenstämman den 19 november 1654 förklarade sig också bönderna villiga att göra detta men med det betydelsefulla tillägget — om godsherrn, som skall ha varit en hård och brutal herre, gav sitt samtycke. Denne hade emellertid sänt sin fullmäktige till stämman med en skrivelse, i vilken han förbjöd bönderna att efterkomma biskopens befallning och dessutom förklarade, att dennes ingripande föreföll honom »megit underligt och latterligt», då ingen utom han själv hade något »at sette eller befahle» i socknarna eller birket.⁴⁵

Då biskopens aktion inte fick åsyftad verkan, insände rektorn en skriftlig anmälan till domkapitlet med begäran, att detta måtte bevaka skolans intressen, dock utan synbart resultat. Winstrup kunde emellertid inte glömma den lidna smäleken och vaktade tydligen på ett tillfälle att komma sin vedersakare till livs. Ett sådant skulle också snart yppa sig. O. Lindenow hade nämligen patronatsrätt även till Hyby socken.⁴⁶ Trots att denna låg inom två mils avstånd från Lund, fanns här sedan gammalt en sædedegn. Då denne misskötte sin tjänst, blev han avsatt,⁴⁷ varpå Winstrup lät tillkännagiva, att socknen i fortsättningen skulle taga degn från domskolan. Tydligt är emellertid, att han haft på känn, att Otte Lindenow i vredesmod skulle försöka kringgå honom vid tillsättandet av den nye degnen. I ett brev i ärendet till häradsprosten Hans Andersen Weile⁴⁸ tillfogar han nämligen följande talande ord: »Jeg haaber at presten icke indfalder i mit embede, nogen der til at examinere och approbere, huilchet ieg formeener mig w-uerdig at tilkomme».⁴⁹ Om misstankarna varit grundade, är tyvärr omöjligt att avgöra. Lindenow sände i varje fall den ovannämnde substituten i Borgeby till Winstrup med begäran, att denne skulle examinera honom, och om han bestod provet, approbera honom till sædedegn i Hyby. Winstrup godkände examinanden men stod fast vid sitt beslut att endast approbera honom till substitut.

De divergerande åsikterna ledde till en animerad skriftväxling mellan patronus och biskopen, varvid den förre åberopade sig på patronatsrätt och sködebrev⁵⁰ och beskyllde såväl Winstrup som rektorn för att ha infallit i hans rättigheter, medan den senare med stöd av Ordinantian, kungl. brev och sedvanerätt i ömsom smickrande, ömsom klandrande ordalag vidhöll det berättigade i sitt ställningstagande. Problemet var också av invecklad natur, speciellt beträffande Hyby degnekall. Ordinantian stadgade visserligen, att »landsogne, som ligger i nærheden af köbstæder, skal tage sognedegne fra skolerne dér og lade dem faa den sædvanlige rente som hjælp til studier. Dog skal de sognedegne, som nu bor i samme sogne, beholde dem paa livstid.»⁵¹ Genom kungl. brev av den 24 mars 1568 hade gränsen fastslagits till två mil.⁵² Men häremot stod det av Lindenow åberopade sködebrevet till fru Anna Ramel, som bl. a. innehöll, att kungen »schiöder hende jus patronatus thil Höybye sougn, med ald høyheed och herlighed, och med presten och degnen schulde forholdes som det war der schiödet udgick».⁵³

Otte Lindenow förmenade nu, att innehållet i sködebrevet samt det förhållandet, att Hyby degnekall alltsedan Ordinantians tillkomst vid uppkommen ledighet alltid besatts med sædedegn och att domskolan aldrig åtnjutit någon inkomst därav, utgjorde tillräckliga bevis för att han hade rätten på sin sida. Winstrup däremot hävdade, att det inte fanns någon »exception» i Ordinantian. För den skull kunde han inte gå med på att någon patronus kunde »hafue störe høyheed end kongen sielff hafuer haft, förend Hans Maÿt. samme sit jus naadigst hafuer afstaaedt til andre». Kungen hade ju tilldelat skolorna de socknar, som lågo inom två mils avstånd från köpstäderna: »Ergo, siunes det at patroni, som hafue bekommet deris jus af kongen, det samme schulle giøre, thj uden tuifl liuder collatio juris regia iche om degne rendten eller indkombsten, som schollerne udj Ordinantzen er thillagt, men alleniste om degnestafnen med thilligendes grund och eÿendomb och herlighed.»⁵⁴

Från att ha börjat såsom en helt vanlig träta hade striden nu utvecklat sig till en uppgörelse av principiell natur, där adliga och ecklesiastika intressen stodo emot varandra och på vars utgång de skånska skolornas väl eller ve

kunde bero, då, såsom Winstrup fullt riktigt framhåller, ett undantag för Lindenows del skulle kunna leda till att övriga patroni reste samma krav. Då ingen av parterna ville falla undan, återstod intet annat att göra än att draga saken inför Kungl. Maj:t. Så skedde också på föranstaltande av Otte Lindenow. Följden blev, att kungen den 6 september 1655 uppdrog åt fyra adelsmän att försöka förlika parterna eller, om detta visade sig omöjligt, avdöma saken.⁵⁵

Inför kommissionen, som sammanträdde på Malmöhus den 30 november 1655, företedde Winstrup samtliga ovan berörda handlingar jämte beedigade inlagor av en del i saken intresserade personer. Härtill fogade han dessutom ett vidlyftigt slutinlägg daterat den 20 oktober 1655. I detta framhåller han, att rätteligen inte han utan kapitlet och domskolans rektor bort instämmas som svarande, då det skulle vara honom till stort hinder i hans »witlöfftige och besuerlige embede», om han skulle nödgas stå till svars, så fort det uppstod någon träta angående skolorna i stiftet. Samtidigt uttrycker han förhoppningen, att kommissionens ledamöter inte skulle betrakta honom såsom »dend der af egensindigheed och w-roligheed af lyst til trette, eller af privat affect eller interesse, her wdj noget handler». Hans ingripande hade enbart dikterats av omsorg om skolan.

Beskyllningarna mot honom och rektorn för att ha velat påtvinga Otte Lindenow degn i Borgeby och Hyby voro enligt hans förmenande grundfalska. Det hade tvärtom alltid varit honom angeläget att tillhålla rektorerna vid skolorna att respektera och ära patroni. Som bevis anför han flera exempel på hur han villfarit adelns önskningsar, och lovar att även i fortsättningen som degn endast approbera den elev eller substitut, som patroni önskade. I själva sakfrågan redogör han ingående för den ovan relaterade skillnaden i ståndpunkt mellan sig och godsherren. Trots att skolorna enligt hans förmenande måste anses ha rätt i sak, anser han det bäst, att de »uden disputatz» ödmjuka sig, och ber för den skull O. Lindenow och adeln i övrigt, »som ere dend høyeste och megtigste stand her i riget, secundum fundamentales regni constitutiones», att de såsom kyrkans patroni även ville beskydda skolorna. Deras förfäder hade alltid så gjort, och Gud hade därför

välsignat deras familjer och hus, »som end nu Gud schee loff florere och blumstre».

Här tar emellertid den ödmjuka och bönfällande tonen plötsligt slut. De gamla svagheter, månheten om den egna prestige och svårigheten att glömma en liden oförrätt, ge sig i stället till känna. »Wæmode-ligen» klagar han nämligen över Lindenows skarpa ord på den ovan-nämnda sockenstämman och framhåller, att »dersom min erindring derom schal were latterlig, da maa och endelig höye öfrighedtz befah-ling were hans welb. latterlig». Det hade, menar han, varit bättre, om Otte Lindenow låtit meddela honom sin ståndpunkt i brev eller genom prästen »heller end paa kirche stefne och offentlig for dend gandsche meenigheed mig at udlee och forhaanne, mit embede som Gud och höye öffrigheed mig w-uerdige betroet hafuer til foracht, och des myndig-heed til forkleining». Självt hade han däremot visat sin vedersakare »ald ære och finheed».

Till slut tar Winstrup så upp de av Lindenow föreburna skälen för innehållandet av degneräntan i Borgeby och betonar, att de båda yng-lingarna voro väl värda den belöning de fått, då de voro begåvade och flitiga. Den ene var dessutom fattig. Det vore inte heller nog för att kunna komma i åtnjutande av »beneficiis scholæ, at scholastici ere fattige, men de och schulle hafue ingenium, at der kand were goed forhaabning om dennum»,⁵⁶ eftersom Recessen stadgar, att de som »icke hafue ingenia och ei due thil bogen» i tid skola förvisas från skolan »til handtwerch at lære». ⁵⁷ Slutligen ber han Gud upplysa och regera domarnas »adelig hierter», eftersom »deres domb som i dag schal affsiges er aff saa stoer importantz, at der aff dependerer iche alleniste Lunde scholes, men alle andre scholler udj det gandsche stiftt, deres conservation, eller total ruin». Otte Lindenow, som därefter fick ordet, företedde en kopia av Kungl. Maj:ts sködebrev angående jus patronatus till Hyby socken och hävdade dessutom, att Winstrup inte hade rätt att insätta degn i Borgeby. Han underströk också, att Hyby degnekall aldrig någonsin varit lagt till Lunds skola.

Kommissarierna lyckades få en förlikning till stånd i fråga om Borgeby och Löddeköpinge. Överenskommelsen innebar, att domskolan liksom förut skulle få uppbära inkomsterna men att endast den skulle

få insättas som substitut, som patronus godtagit. Beträffande Hyby stadgades i utslaget, att Otte Lindenow skulle ha rätt att där utse vem han ville till sædedegn. Winstrup hade således åtminstone i huvudsak lyckats hävda skolornas intressen gentemot adeln.

Trots alla lofvärda ansträngningar lyckades inte Winstrup få degnekallen i stiftet besatta med fullgoda krafter. Ännu på 1660-talet innehades de sålunda i stor utsträckning »af en hop handtverksmän, af skräddare, skomakare, snedkare och desslike, som från städerna begifva sig ut på landsbygden och idka samma sitt handtverk, församlingen hvad deras rätta arbete tillstår till intet synnerligt nöje och ej ungdomen till någon uppbyggelse».⁵⁸ Även Synodalia Lundensia lämna bevis för att i synnerhet sædedegnerna ofta voro moraliskt undermåliga personer, som under rusets inverkan t. o. m. kunde gå handgripligt tillväga mot sina överordnade.⁵⁹ Det kan under sådana omständigheter ifrågasättas, om Winstrup haft någon större framgång med sitt arbete för folkupplysningens höjande. Kvar står dock det faktum, att han åtminstone själv måste ha ansett, att den av degnerna ledda undervisningen hade en viktig uppgift att fylla. Då under svensktiden regeringens bestämde, att degnebolens inkomster skulle läggas till universitetet, motsatte han sig nämligen detta på det kraftigaste, då det skulle leda till att de inte kunde »gifve pensioner til de latinske skoler, huilche da ruineres och blifver öde; de ej heller selfve kunde subsistere och forblifve, til at opvarte med sang udj kircherne, som hörer til Guds dyrchelse, item til at informere börnene udi catechismo, huilchet endeligen fornöden er, och begge deele iche kand aff presterne allene, foruden deres tieniste paa prædichestolen och for altaret forrettes».⁶⁰

*

Om sålunda folkundervisningen kunde glädja sig åt Winstrups ständiga omvårdnad, så var det dock den lärda undervisningen, som utgjorde föremålet för hans varmaste intresse. Av lärdomsskolor fanns det i Danmark vid 1600-talets mitt dels gymnasier — vilkas förhållanden berörts i annat sammanhang⁶¹ —, dels större och mindre latin-skolor.⁶² Alltsedan reformationen hade latinskolorna varit föremål för regeringens oavlätliga intresse. Tid efter annan hade sålunda mer eller

mindre vittgående åtgärder vidtagits för att höja deras standard. Hit kan främst räknas 1604 års skolreform och utfärdandet av det betydelsefulla skolreglementet av år 1632, vilket kom att äga gällande kraft till år 1656, således under så gott som hela den här ifrågavarande tiden.⁶³

Reglementet, som redan berörts i annat sammanhang,⁶⁴ förutsätter egentligen sju klasser men räknar även med den möjligheten, att skolor med mindre klassantal genom lämpliga åtgärder skulle kunna meddela samma lärostoff som de sjukklassiga. De i undervisningsplanen ingående ämnena äro i stort sett desamma som i 1604 års skolordning, främst latin och kristendom, därefter grekiska, hebreiska, matematik, retorik och logik. Målet för latinundervisningen är det gamla humanistiskt-melanchthonska att bibringa eleverna största möjliga färdighet i att läsa, skriva och tala latin, men den nya skolordningen framhäver starkare, än vad som tidigare varit fallet, att undervisningen i de klassiska språken avsåg att utgöra en förberedelse till de teologiska studierna. Genom sina talrika till såväl lärare som elever riktade erinringar om betydelsen av ett kristligt sinnelag och en korrekt luthersk trosuppfattning utgör den tillika ett typiskt uttryck för tidens stränga ortodoxi. I förhållande till tidigare skolordningar utmärker sig 1632 års skolreglemente framför allt genom en mera tillfredsställande kursfördelning och en ökning av kunskapsfordringarna. Ett framsteg i pedagogisk metod kan också spåras, i det utantillärandet begränsats till förmån för en djupare förståelse av lärostoffet. Ett betydelsefullt faktum är också, att Jersins läroböcker här föreskrivas till införande i samtliga skolor.⁶⁵

Som helhet betraktat, utgör reglementet en väl genomtänkt och noggrant genomarbetad plan, men, som en nutida dansk forskare uttrycker det, »ud fra kendskabet til de daværende danske latinskolers faktiske tilstand er der al grund til at tro, at det kun i stærkt afsvækket skikkelse har kunnet føres ud i livet».⁶⁶ En av orsakerna till att många av bestämmelserna kommit att stanna på papperet, får man nog söka i kriget 1643—1645, som åtminstone för Lundastiftets del för lång tid omöjliggjorde allt reformarbete.

I ett avseende kom dock skolreformen att få åsyftad verkan. Undervisningen i de klassiska språken har otvivelaktigt blivit bättre.

Tyvär synes detta framsteg ha uppnåtts på bekostnad av religionsundervisningen. I en skrivelse av den 1 oktober 1638 ställd till rikets samtliga biskopar, säger sig sålunda Kristian IV ha kunnat konstatera en utbredd mening, att vad som framför allt skulle drivas i skolorna, var de klassiska språken. Gudsfruktan kom därigenom att betraktas som ett »Nebenwerck», och katekesundervisningen försumrades. Biskoparna skulle för den skull tillse, att »gudsfryct och börnelærdomben» dagligen övades.⁶⁷ Som ett ytterligare utslag av konungens iver att värna om kristendomsundervisningen får man säkerligen betrakta bestämmelsen i Recessen, att skolungdomen skulle tillhållas att dagligen bedriva »exercitia och öffuelser, som tiene rettelig til en sand gudfryctighed», och att den skulle lära sig »at skye de hedenske affguders naffne som findes i mange böger».⁶⁸

Att konungen lade stor vikt vid att bestämmelserna efterlevdes, synes därav, att Recessen förnyade befallningen från 1615, att biskoparna flitigt skulle visitera skolorna för att tillse, att allt där gick rätt till. Om de därvid förmärkte »nogen merkelig brøst eller uflittighed» hos lärarna, skulle de strax avsätta dem och i deras ställe insätta bättre skickade personer.⁶⁹ Denna senare bestämmelse innebar en betydelsefull utvidgning av biskoparnas rättigheter, eftersom Ordinantian endast medgav dem rätten att examinera och tillsätta skolmästare.⁷⁰

Det var sålunda ett högst betydande inflytande över skolväsendet, som gällande författningar tillerkände stiftschefen. Om detta inflytande skulle bli till fromma eller skada, berodde självfallet på de personliga kvalifikationerna hos innehavaren av biskopsämbetet. Lundastiftet och dess skolväsende hade i varje fall ingen anledning att klaga, så länge Winstrup svarade för chefskapet. Allt hans sysslande med skolproblemen bär nämligen prägel av nit, kunnande och initiativrikedom. Beklagligt är blott, att hans impulsivitet och häftiga lynne ibland kom honom att förgå sig mot underordnade. Särskild omsorg ägnade han lärarerekryteringen.⁷¹ Denna utgjorde också ett svårt problem i dåtidens Danmark, då såväl rektorer som hörare i allmänhet voro dåligt betalda och åtnjöto ringa socialt anseende, ett i och för sig märkligt förhållande, då kompetenskraven för åtminstone rektor och »öffuerste höreren» voro större än för präster.⁷² Följden blev, att en med attestats försedd lärare i allmänhet ständigt var på jakt efter ett prästämbete, som gav

bättre ekonomiskt utbyte och tillika innebar ett steg uppåt på den sociala rangskalan. För att i möjligaste mån motverka en dylik övergång vakade Winstrup under hela sin biskopstid noggrant över att skolorna verkligen erhöles de till dem anslagna medlen, och sökte genom olika åtgärder förbättra de ekonomiska villkoren, där dessa voro för knappa. Vid ett tillfälle föreslog han regeringen att anslå »vicarier oc nogle visse kongetiender som cronen icke selff bruger» till stipendier åt lärarna vid de större skolorna för att förmå dessa att kvarbli i sin tjänst intill pensionsåldern.⁷³

Såsom motprestation för den visade omsorgen krävde Winstrup emellertid av lärarna, att de med yttersta nit och plikttröhet skulle fullgöra sina åligganden. Själv försummade den energiske biskopen inte något tillfälle att på ort och ställe förvissa sig om att kraven blevo uppfyllda. Självfallet var det härvid i första hand gymnasiet och katedralskolan i Lund, som blevo föremål för hans kontrollerande verksamhet, men även stiftets övriga skolor hade i honom en trägen och intresserad besökare. Så ofta omständigheterna medgävo, företog han visitationsresor till de olika städerna, varvid inte endast de högre undervisningsanstalterna utan även de danska skriv- och räskeskolorna blevo underkastade en ingående granskning.⁷⁴ Denna kunde pågå i flera dagar och omfattade i första hand en kontroll av elevernas kunskapsmätt samt lärarnas rättrogenhet, kunskaper och undervisnings-skicklighet. Samtidigt passade han emellertid även på tillfället att giva anvisningar beträffande kursplaner, läroböcker, pedagogiska metoder m. m.⁷⁵

För lärarepersonalen kunde en dylik inspektion säkerligen understundom bli påfrestande. Den impulsiva och hetlevrade biskopen ingrep nämligen ibland på ett högst irriterande sätt i såväl undervisning som förhör. Följande yttrande av honom själv må utgöra vittnesbörd nog: »Dett er usandt, att naar jeg visiterer i scholerne, jeg da agerer præceptores, och utskammer dem som hunde drenge for deres discipler; men det nechter jeg iche, att jeg jo effter den udtrychte bogstaffue udj Recessen hafver examineret saa vell præceptores, som discipulos, och naar dett behoff giordes, hafver jeg gifwet temmelig skarpe correctioner, helst naar mine forrige paamindelser intet ere blefvet actet». Halvt om halvt erkänner han dock, att de framställda anmärkning-

arna vid något tillfälle kunnat få en rent ärekränkande form.⁷⁶ Det bör därför knappast förvåna, att det någon gång kommit till våldsamma uppträden mellan inspektor och mera självmedvetna lärare, som känt sig sårade av behandlingen.⁷⁷

För den händelse allt befanns i sin ordning, kunde Winstrup emellertid också giva sitt erkännande. Biskop Erik Mogensen Grave, som en tid varit lärare vid katedralskolan i Lund, omtalar sålunda i sin självbiografi, att Winstrup vid en examen berömde honom för hans »exemplar flid og fruct» och i allas närvaro tackade honom därför.⁷⁸ Det kunde också inträffa, att biskopen erbjöd en skicklig lärare rektorat vid någon skola eller lovade verka för att förskaffa honom en inkomstbringande prästsyssla.⁷⁹

Även eleverna kunde under inspektionerna bli föremål för biskopens uppmuntrande eller bestraffande ingripande. Den ovan nämnde Erik Mogensen Grave, som tillbringat flera år som elev vid katedralskolan, omtalar sålunda: »Anno 1638 — — — blef ieg in examine anniversario transfererit a parte inferiore in superiorem, og kient dyctig at höre professorum lectier in gymnasio, — — — da ieg af velb. Winstrupio bleff flytt ofver en stor haab, som hafde haft stæd ofver mig in parte inferiore et superiore.»⁸⁰ Ibland kunde belöningen få form av ökade stipendieförmåner. Okunniga eller ovilliga elever flyttades däremot ned eller berövades eventuellt innehavda beneficier.⁸¹

Under besöken vid skolorna gjorde sig Winstrup även noga underrettad om de moraliska kvalifikationerna hos såväl lärare som elever. Med lärare, som företedde brister härutinnan, visade han ingen misskund⁸² — möjligen med undantag för egna anförvanter. Då svågern, Jacob Ernstsén Baden, dåvarande rektor vid skolan i Hälsingborg, gjort sig skyldig till lägersmål och för den skull anmälts för kungen, slapp han sålunda undan med böter, eftersom majestätet förklarade sig ha fått så vackra vitsord om honom.⁸³ Det talas visserligen inte om vem intygsgivaren varit, men den tanken ligger nära till hands, att det varit svågern — biskopen. Moraliska förseelser begångna av elever bestraffades i allmänhet på samma sätt, som när det gällde okunnighet eller bristande flit, men ibland även med kroppslig aga.⁸⁴

Sträng i sin dom var Winstrup också, när det gällde överträdelser

av förordningen mot överdåd i klädedräkt. Det hade nämligen blivit allt vanligare, att eleverna med studenterna vid universitetet som förebild klädde sig efter utländskt mönster »enten med lært oc kammerdug ud aff armene oc for henderne, omkring lifffuet, oc om beenene i stöfflene, eller med remmer, eller med allomodiske form paa buxe oc tröje». Dylig lyx, som kunde uppväcka Guds vrede och som dessutom endast de elever kunde kosta på sig, vilka voro förmögna eller innehade beneficier, finge under inga omständigheter förekomma. Rektorerna anbefalldes för den skull att lägga beslag på alla sådana persedlar för att låta omändra dem till »kraffuer til de fattige sincker, som ere kraffuelöse». Föreskrifterna härom ha tydligen också blivit åtlydda, ty Winstrup förklarar själv: »Saaledis har jeg selff personligen holdt reformation i mine scholer; huoeffter jeg nu icke fornemmer nogen *φαντασίαν* paa klæder i mine scholer.»⁸⁵

Omsorgen om de fattiga eleverna tog sig även uttryck i bestämda anvisningar för rektorerna att noga tillse, att beneficierna i första hand kommo verkligt behövande disciplar till del. Som ett oundgängligt villkor förutsattes dock begåvning. Obegåvade elever borde nämligen i enlighet med Ordinantiens bestämmelser uppmanas att begiva sig ut i det praktiska förvärvsarbetet.⁸⁶ Med så mycket större eftertryck kunde Winstrup kräva, att dessa direktiv följdes, som han med egna medel bidrog till mången fattig och begåvad elevs underhåll.⁸⁷

Vid sina besök i städerna passade biskopen även på att sammanträffa med borgmästare och rådmän för att förmå dessa att visa skolorna större generositet, varigenom det skulle bli möjligt att öka antalet lärare och därmed också antalet klassavdelningar. I åtminstone ett fall ha hans strävanden krönts med framgång. År 1657 kommo nämligen Winstrup och magistraten i Malmö överens om att återupprätta en lärarebefattning, som då varit indragen i trettio år.⁸⁸ Det lyckades honom även att få en liten latinskola till stånd i Kristianopol, varom kunglig befallning utgått den 31 december 1642.⁸⁹

Winstrup insåg emellertid, att den av honom själv utövade tillsynen över skolorna inte var tillräcklig, i synnerhet som bristerna ibland kunde visa sig så stora, att de krävde en mera fortlöpande kontroll. För den skull uppdrog han åt prostarna att genom täta besök stimulera rektorer och lärare till ökade prestationer. Detta förutsatte emellertid,

att prostarna bodde i närheten, då inspektionerna ibland enligt biskopens order skulle äga rum två gånger i veckan.⁹⁰ Saken ordnades därför i regel så, att i socknar med köpstäder dessas kyrkoherdar utsågos till innehavare av prostämbetet.⁹¹

Den trägna omsorg, som Winstrup i olika avseenden ägnade skolväsendet, kom också att bära frukt. Tillståndet vid skolorna i stiftet, som vid hans ämbetstillträde lämnat mycket övrigt att önska,⁹² undergick — krigets ödeläggande verkningar till trots — efter hand under hans ledning en avsevärd förbättring.⁹³ Själv var han dock inte helt nöjd med de uppnådda resultaten, åtminstone sådana de förelågo vid 1650-talets början. Alltjämt förefunnos enligt hans och för övrigt även andra ledande skolmäns mening allvarliga brister, som emellertid lågo djupare, än att de skulle kunna avhjälpas genom ingripande från enskilda personers sida, och som därför krävde en ny skolreform.⁹⁴ Han skulle också få tillfälle att giva sin mening i denna fråga till känna.

En av de första åtgärder den fint bildade och vetenskapligt intresserade Fredrik III vidtog efter trontillträdet, var nämligen att uppdraga åt universitetets professorer samt rikets biskopar att underkasta skolproblemen en förnyad prövning. Det har rått delade meningar om när detta reformarbete påbörjats. I allmänhet har man ansett, att konungen skulle ha tagit initiativet först på det biskopsmöte, som hölls i anslutning till riksdagen i Köpenhamn i juni 1650.⁹⁵ Den danske forskaren R. J. F. Henrichsen har emellertid i en uppsats framhållit som sin åsikt, att konungens anmodan till professorerna och biskoparna kommit tidigare, och anser, att såväl de vid biskopsmötet gjorda yrkandena som ett av den kände skolmannen Hans Mikkelsen Ravn (Corvinus) i Slagelse sammanskrivet betänkande »de scholis bene constituendis admonitio» föranletts av det kungliga initiativet.⁹⁶ Antagandet visar sig också vara riktigt. Arbetet på den nya skolreformen måste ha igångsatts redan under år 1648. Detta framgår klart av ett brev från Lundabiskopen till ämbetsbrodern i Köpenhamn daterat den 17 februari 1649.⁹⁷ Winstrup, som efter vad det förefaller haft i uppdrag att yttra sig å biskoparnas vägnar, meddelar nämligen häri, att han översänder det som han redan för länge sedan antecknat beträffande »leges novas scholasticas à magnifico dno cancellario exhibitas», då han inte vågade dröja längre med sitt yttrande. Samtidigt beklagar

han, att kollegernas utlovade »annotationes et observationes» inte kommit honom tillhanda, vilket han antager bero på den svåra vintern och isen, men lovar att genomgå dem, så fort han mottagit dem, och att då strax anteckna det som ytterligare kunde vara värt att tillägga. Dessa anmärkningar skulle därefter snarast möjligt översändas till Köpenhamn, så att Brochmand och »de övriga», tydligen professorerna, skulle bli i tillfälle att noggrannare överväga dem.

Frågan är emellertid, vem som utarbetat det här omnämnda utkastet till de nya skollagarna. Troligt är, att det varit den lärde språkmannen och professorn vid Köpenhamns universitet Thomas Bang.⁹⁸ Vissa uppgifter, som Winstrup lämnat i ett till kanslern i början av år 1654 översänt betänkande, tala i varje fall härför.⁹⁹ Han påminner i detta om de vid den ovan nämnda biskopskonferensen förda underhandlingarna angående skolorna, vilka enligt de av Winstrup lämnade uppgifterna att döma varit av vida större omfattning, än som hittills varit känt,¹⁰⁰ och hänvisar i flera sammanhang till Th. Bang. Sålunda erinrar han kanslern om tre särskilda betänkanden rörande olika skolproblem, vilka biskop Brochmand på kanslerns befallning den 17 juni 1650 förelagt biskoparna i och för yttrande, samtliga, som Winstrup uttrycker det, utan tvivel utarbetade av Thomas Bang. De framlagda förslagen hade också vid nämnda tillfälle blivit i sina huvuddrag av biskoparna approberade.

Det första innehöll enligt Winstrup anvisningar rörande de mindre skolorna, »ubi artic. 2, 3, 4 expenditur et exponitur, qvomodo qvinque, qvatuor, imò trium classium scholæ, justa adhibita prudentia ac diligentia, commodè absolvere qveant trivialium scholarum pensum». Det andra rörde sig om »observationibus generalibus et specialibus, de scholasticæ juventutis institutione». Det tredje åter innehöll »nogle regulæ de moribus scholasticis».¹⁰¹

För teorien om Thomas Bang som primus motor för reformarbetet talar också det faktum, att i 1656 års skolreglemente Jersins utmärkta latinska grammatik ersatts med Bangs svåröverskådliga och oklara bearbetning av densamma, där latinet åter helt kommit till heders. Detta utbyte, som otvivelaktigt betyder ett steg tillbaka i utvecklingen, hade troligen inte kunnat komma till stånd, om inte Thomas Bang haft ett avgörande ord med i laget vid ifrågavarande skolregle-

mentes tillkomst.¹⁰² Ravens ovannämnda till biskop Brochmand insända yttrande, i vilket han bl. a. skarpt kritiserar åsidosättandet av Jersins grammatik, kan då tolkas som ett försök att förmå biskopen att motsätta sig Bangs kända strävan att undantränga modersmålet i undervisningen.¹⁰³

Brochmand tycks ha mottagit inlägget med välvilja. I sitt den 22 mars 1649 daterade svar meddelar han nämligen: »Eders mening om skoleungdommens undervisning behager mig. Dette ene misbilliger jeg, at i hist og her har været vel bidsk og bitter. Det er den store kunst at kunne sige skarpe ting med milde ord. Men herom mere, naar vi tales mundtlig ved».¹⁰⁴ Några bevis för att han vid det ovannämnda biskopsmötet skulle ha trätt in för Ravens åsikter finnas emellertid inte. Man finner däremot hans namn bland undertecknarna av ett vid nämnda tillfälle av de närvarande biskoparna — däribland Winstrup — avgivet betänkande, vari de bl. a. förorda införandet av just »grammatica latina maior et minor Bangii», som »sine variatione» borde läsas i alla skolor.¹⁰⁵ Betänkandet, som utgör biskoparnas insats i skolutredningen, innehåller i övrigt följande önskan: »ut scholis præficientur homines docti, laboriosi, integri et qui dexteritate docendi excellunt, alterum, ut iidem auctores in scholis maximis, mediis, imis prælegantur iuventuti, ne discipuli, qui migrant e scholis minoribus in maiores, cogantur magno temporis dispendio dediscere, quæ non sine labore antea didicerunt».¹⁰⁶

Ytterligare utredning har tydligen också ansetts nödvändig. Konsistoriets protokoll för den 29 december 1653 meddelar nämligen, att kanslern begärt professorernas yttrande om hur skolorna i landet bäst skulle kunna komma till uniformitet.¹⁰⁷ Tidpunkten för det nya initiativet ger ytterligare stöd åt antagandet, att Bang varit den pådrivande kraften i arbetet för skolväsendets nydaning. Denne beklädde nämligen vid denna tid rektorsämbetet vid universitetet.¹⁰⁸ Det förefaller därför troligt, att det varit han, som gjort en förnyad framstöt hos kanslern om reformarbetets fullbordande.

Vid sammanträdet i konsistoriet den 29 december uttalade sig flertalet av professorerna för den meningen, »at efterdi det en sag af stor importans er og meget gavnlig, da den at tages udi god deliberation med tid og stund: hvilket nu saa hastig ikke kunde skee, men derom

*Jesper Brochmand. Oljemålning
från 1648, Fredriksborg*

at delibereres först af dn. professoribus og siden skriftlig at conferere det med alle bisper udi Danmark, som kunde efter enhver steds leilighed paamine det, som gavnligst kunde være». ¹⁰⁹ Men Bang ansåg tydligen saken vara av brådskande natur, varför han omedelbart översände nio »propositiones» till biskoparna med begäran om yttrande före den 18 februari 1654. ¹¹⁰

Tack vare Winstrups ordningssinne har det visat sig möjligt att i allt väsentligt fastställa innehållet i propositionerna. I sitt den 26 januari 1654 daterade svar har han återgivit dem — som det förefaller — tämligen ordagrant. ¹¹¹ Då de inte tidigare återgivits i tryck och dessutom lämna direkta upplysningar om de förefintliga bristerna inom undervisningsväsendet, anföras de här:

I. Huorledis wngdommen best til justam studiorum maturitatem i scholerne kand hereffter forbliffue?

II. (1) Huad raad dertil i scholerne kand forskaffis, at der icke aff somme scholer skal dimitteris snarere end aff somme, oc om der icke bör at determineres certa periodus eller ætatis meta et annus, inden huilcken icke nogen discipel maa fra scholen til academiet forlöffues?

(2) Huad raad dertil i scholen kand forskaffis, at wngdommen, (som nu befindes at skee) icke skal forlade de scholer, som der leses meget, oc ere mange classes udi, oc begiffue sig til de scholer, som ere ickun faa lectier, oc huorfra de snarligen kand forlöffuis, meenligen icke uden stor wfuldkommenhed?

III. (1) Om icke raadeligst waar at forordne i scholerne, som ene skulde wære tilsted at fremsende discipler til academiet?

(2) (Om icke raadeligst waar) at der udi alle dennem skulde wære de samme, effter gammel skick, uniformitatis in docendo metæ, saa wel for den ene schole, som for den anden, baade in lingvis, artibus oc philosophiæ oc matheseos initiis,

(3) oc naar metæ profectus oc lectionum er sat in suprema classe (som swarer gymnasiis, naar de paa den sted ey ere) lige for alle scholer, som wil sende discipler fra sig til academiet, wed huad middel best kand holdis wed lige, at det icke igien skal komme i misbrug, oc om derfor tröckte tabellæ scholasticæ uniformitatis in singulis classibus, med deris metis icke waar fornöden, som siden kunde bliffue efter huer scholis, liden, middel eller stor capacitet tröckte, oc i scholerne wed huer lectie ophenges, oc at ingen bleff in academiam admitterit, som in examine icke kand bevise sig at wære dÿctig med profectu secundum metas uniformitatis, oc der haffuer med sig lectionum libros til examen eller til professorum requisition?

IV. Om de, som ex privata institutione deponerer, icke ocsaa burde at haffue naaet de samme metas, förend de bliffue reciperet in academiam, som de der in publicis scholis præpareris til academiet?

V. Om de, som effter deris skolemesteris willie bliffue lenge i scholerne, oc der legge loulige fundamentar oc berömmeligere ere forfremmede end deris meddisciple, icke bör at haffue nogen prærogativ for de andre, eller niude beneficiis regiis effter deris middels condition strax de komme til academiet, om de derfor kand kiendis dÿctige?

VI. Huad straff dennem bör, som giöre sig ufornöden imod rectores scholæ modwillige, naar de icke maa forlöffues, förend deris metæ studiorum in lingvis oc artibus er naaed med testimonio til academiet, oc derfor begiffue sig aff scholerne?

VII. Om concertationes effter tre (fleere eller ferre) maaneders forlöp etc. sampt præmia diligentæ, endeel med transposition, endeel med brabeia, i scholerne icke kunde föris i werck, at gode ingenia der wed des fyrrigere kunde studia fortsette?

IIX. Huorledis wel meriterede scholetienere kand först oc best afflegges, som ungdommen i scholerne med flid oc berömmelse haffue tient, at icke deris egne uforfarne unge discipler skal eripere dem

bolum e faucibus, mens frem for de unge oc umeriterede kunde bliffue til vacerende bestillinger forfremmet?

IX. Huorledis en bestandig tarffuelig dragt oc morum disciplina uniformis i scholerne kand erholdis oc fuldbÿrdis?

Winstrups svar på de nio propositionerna utgör ett gott vittnesbörd om hans sunda omdöme, psykologiska blick och pedagogiska framsynthet. De tankar han ger uttryck åt, tyda visserligen på att han i huvudsak delat de av reformatörerna förfäktade åsikterna om skolans uppgifter. Huvudintresset var även för honom det religiösa. Det gällde att i första hand få dugligt folk till präst- och lärareämbetena. De statliga synpunkterna betonas visserligen men komma dock först i andra rummet.¹¹² Men vid sidan härav giva sig också sådana tankar tillkänna, som tydligt visa, att han varit väl insatt i och starkt påverkad av de pedagogiska idéer om bl. a. begåvningsurval och specialisering, som förfäktades nere på kontinenten, främst då av Comenius,¹¹³ och som han måhända stiftat bekantskap med redan under sin utlandsvistelse. En redogörelse för huvudtankarna i betänkandet skall giva belägg härför.

Som den stränge logiker han var, inleder Winstrup sitt svar med ett påpekande, att första propositionen var »ambiguus». Det kunde ju vara fråga om vilka åtgärder man skulle tillgripa för att bibringa eleverna »justam studiorum maturitatem», medan de vistades vid skolorna. Härtill skulle han återkomma i de följande propositionerna. Men innebörden i frågan kunde också vara den, hur man skulle gå tillväga för att hålla eleverna kvar, tills de nått de föreskrivna målen. För uppnåendet härav borde i skolorna jämte »tabulæ scholasticæ» upphängas ett av Kungl. Maj:t utfärdat förbud för rektorerna att »for wild og wenskab eller for anden privat aarsages skyld» sända en omogen elev till akademien med testimonium och rekommendation. Överträdelse borde bestraffas.

Den andra propositionens första fråga föreföll Winstrup ἀμφίβολον. Vore meningen den, att disciplinerna inte skulle få dimitteras från skolorna »præmature, eller sine justa maturitate studiorum enten de ere unge eller gamle paa aar oc alder?» Eller skulle propositionen tolkas så, att i fortsättningen ingen »ætate junior eller ung» skulle få sändas till akademien, »omendskiönt hand formedelst et extra ordinarium

ingenium haffuer snarligen naaet maturitatem studiorum, oc giort den profect, som requireres til civitatem academicam at erlange».

Endast det första alternativet borde komma ifråga, då det andra varken vore »raadeligt eller billigt». Utsikten att få lämna skolan, så snart det föreskrivna kunskapsmålet uppnåtts, komme nämligen att verka sporrande på eleverna, medan fastställande av en bestämd åldersgräns för dimission otvivelaktigt skulle få till följd, att de unga väntade med att bruka allvar med studierna, tills tiden för avgången från skolan närmade sig. En del elever skulle då säkerligen avgå, innan de fullbordat sina studier, och många föräldrar draga sig för att sätta sina barn i skolan. En dylik åtgärd stod också i strid med den av regeringen utfärdade stadgan för gymnasier.¹¹⁴

Även billighetsskäl talade för att flitiga, tidigt mogna elever med utomordentlig begåvning borde få åtnjuta förmåner framför andra. Härigenom skulle de hinna uträtta mera vid akademien, föräldrarna till glädje, Gud till ära samt kyrka och stat till gagn. Erfarenheten visade nämligen »præcoci ingenii homines icke lenge at leffue». Det låg därför i samhällets intresse att hjälpa och inte att hindra och uppehålla dessa. Man borde se till kvaliteten och inte till kvantiteten, till begåvningen och inte till åldern. Då det förefanns stor olikhet i intelligens bland de studerande, vore det inte mer än rätt, att somliga fingo tillåtelse att lämna skolan tidigare än andra. Nu var man visserligen på sina håll av den meningen, att eleverna inte borde sändas till akademien i alltför unga år, enär de inte skulle kunna motstå de frestelser till utsvävningar, som där förefunnos. Gentemot detta invänder Winstrup, att detsamma i ännu högre grad ägde sin tillämpning på de äldre eleverna, då en del av dessa förde ett mera otyglat liv än de yngre, ja ofta förförde dessa. Unge människor voro, menade han, mera böjliga och påverkbara än äldre och skulle därför lättare kunna förmås att rätta sig efter akademiens lagar.

Vad beträffar frågan om hur man bäst skulle kunna förhindra övergång från större till mindre skolor, så hänvisar Winstrup till de av Thomas Bang 1650 framlagda förslagen. Skulle dessa inte visa sig genomförbara, borde dimissionsrätten förbehållas två eller tre stora skolor i varje stift, för Lundastiftets del skolorna i Lund och Malmö. Hit skulle de mindre skolorna i så fall sända sina »beste oc meest for-

fremmede ingenia, som siden fra de store scholer kunde skickes til academiet». Avgörandet härom kunde lämpligen överlämnas åt biskopar och rektorer. Då emellertid denna anordning skulle medföra en stark rusning till de stora skolorna, måste dessa få möjligheter att kompensera de elever, som på grund av skolbytet måst avstå från sina tidigare beneficier. För den skull borde till dessa skolor läggas de socknar, som lågo inom en omkrets av 2,5—4 mil.

I fråga om den önskade uniformiteten i undervisning och lärokurser hänvisar Winstrup till det av honom och övriga biskopar i juni 1650 framlagda betänkandet samt till Thomas Bangs vid samma tillfälle av biskoparna godkända förslag.¹¹⁵ För att bevara »uniformitatem didascalicam» vore det lämpligt, att »tabulæ scholasticæ» trycktes och upphängdes i varje klass. Dessa och »leges scholasticæ» skulle rektor och kolleger åläggas att »liudeligen med höj röst» läsa upp fyra gånger om året inför det samlade auditoriet. Brott häremot borde straffas med böter, som skulle nedläggas »udi en bösse, som dertil kand forordnis».

I sitt svar på den fjärde propositionen tar Winstrup upp frågan, om de privata skolorna överhuvudtaget kunde anses ha något existensberättigande. Han hänvisar till att det enligt Ordinantian endast skulle få finnas en latinskola i varje köpstad. Övriga »puge scholer» skulle nedläggas.¹¹⁶ Nu hade det emellertid blivit vanligt, »at udi en mands huus til privatam institutionem in lingvis et artibus samles adskillige partier drengebörn under en studioso, som dertil antages». Detta var emellertid till skada för latinskolorna och borde därför förbjudas. Alltjämt kunde det dock medgivas föräldrar »deris egen sönn eller sönnner udi deris eget huus privatim at lade instituere». Denna i hemmen meddelade undervisning borde dock vara av samma omfattning som i de offentliga undervisningsanstalterna och försiggå efter i dessa tillämpade metoder. Då emellertid de privat undervisade ungdomarna inte hindrades i sina studier av »servitiis publicis» såsom skyldigheten »liig at følge» och att svara för sången i kyrkorna, kunde kunskapsfordringarna för dem sättas något högre. Kontroll vore dock nödvändig.

Denna kunde lämpligen tillgå så, att biskoparna, då de visiterade skolorna, dit kallade även privatpræceptorer med elever och läto dem undergå prov tillsammans med de allmänna skolornas lärare och elever.

Förhöret skulle emellertid inte enbart avse att pröva kunskapsmättet och præceptorernas förmåga att undervisa ungdomen. Som nitisk och vaksam övervakare av renlärigheten understryker Winstrup, att det därvid även gällde att undersöka, om præceptorerna voro »richtige i religionem effter Recessen».

Vid ankomsten till akademien borde de elever, som undervisats privat, vara skyldiga att i likhet med skolornas elever »fremwise deris argument bögger och lectionum libros, naar de aff professoribus academiæ examineris». Det vore dock lämpligt, att privatpræceptorerna finge vara närvarande vid själva examinationen. Med full förståelse för tävlingsmomentets eggande betydelse tillfogar Winstrup till sist: »paa denne maneer kunde publicæ et privatæ scholæ aff huer andre faae en stor æmulation, och tilskyndes til flittighed».

Om den femte propositionen fattar sig Winstrup kort och nöjer sig i stort sett med att hänvisa till vissa bestämmelser i stadgarna för gymnasierna. Något utförligare yttrar han sig om hur man skulle förfara med dem som lämnade skolan, innan studiemålet nåtts. Övergång från en skola till en annan kunde förhindras på det enkla sättet, att regeringen utfärdade förbud häremot. Obegåvade elever, som avveko, borde man inte taga någon notis om, då de inte voro »wærdige, igien at kaldes och holdes til scholen; de da kunde wære fabri suæ fortunæ».¹¹⁷ Annorlunda ställde sig saken, när det gällde begåvade elever. Om dessa inte ville foga sig och återgå till studierna, så borde de inte få lov att bli borgare i någon köpstad »eÿ heller at promoveres til nogen fornemme werslig bestilling i disse riger». Winstrup påpekar emellertid, att skulden till avvikandet inte alltid låg hos ungdomen. Av egen erfarenhet visste han, att rektorerna ibland hindrade eleverna från dimission »enten propter musicam, eller fordi de ere wrede paa disciplererne eller deris foreldre oc wenner, eller for anden privat aarsages skyld».¹¹⁸

De föreslagna s. k. »concertationes» anser han nyttiga och föreslår, att de skulle hållas en gång i kvartalet. Rektorerna borde dessutom åläggas att anskaffa en särskild bok, i vilken de skulle anteckna »status et profectus omnium classium in scholis». Boken skulle företes för biskoparna vid deras visitationer, »at de deraff de diligentia vel negligentia kunde iudicere, oc dereffter deris monitiones et adhortationes

conformere». Svårare var problemet om »præmia diligentia», eftersom skolornas beneficier voro få. Som jämförelse anföres, att jesuiterna i sina skolor hade anslagit ansevärliga medel till »brabea menstrua». ¹¹⁹ Då detta av ekonomiska skäl inte vore möjligt i Danmark, syntes den enda utvägen vara, att man fick nöja sig med »transpositione et beneficiorum privatione vel commutatione». Möjligen kunde man också tänka sig att förmå rika borgare att donera medel till premier.

Av störst intresse är svaret på den åttonde propositionen. Winstrup vänder sig här först mot förslaget, att gamla, väl meriterade skolmän skulle befordras till lediga prästkall före yngre, då detta vore obilligt och emot både Ordinantian och Recessen. ¹²⁰ Rektorer och lärare vid de större skolorna, från vilka dimission till universitet skulle ske, borde hellre, som fallet var i Tyskland och på andra håll i utlandet, försörjas med stipendier, så att de »icke skulle haffue behoff at forfremmes derfra til andre bestillinger». Som skäl anför han, att »de som med attestatz kommer til scholetieniste, sidder altid paa spring, aspirerer, oc snaager effter prestekald». Härigenom försummades skolarbetet. Själv erfor han dagligen »dennem som icke haffue attestatz, at wære in lingvis et artibus bedre oc dyctigere til at forrestaa scholebestilling, end de fleeste, som haffue attestatz; thi imidlertid de præparere sig til attestatz, da glemmer de oc icke recolerer artes et lingvas; naar de haffue faaet attestatz, da tencker de paa intet andet end paa prestekald oc kone at faa». ¹²¹

Särskilt fortsättningen är värd att lägga märke till. Här liksom i fråga om begåvningsurvalet ger Winstrup uttryck åt åsikter, som visa nära släktskap med de av Comenius förfäktade. Denne hade menat, att eftersom den ene har större naturliga anlag än den andre för musik, diktkonst, vältalighet, naturforskning o. s. v., så passar också den ene bättre än den andre för teologiska, medicinska eller juridiska studier. ¹²² Winstrup för denna tanke vidare och tillämpar den på präst- och lärareutbildningen. Följande ord i betänkandet bära tydligt vittne härom: »Dertil med ere de icke alle didactici oc dyctige til at lære udi scholer, som haffue gaffuer til at predicke, ja som nocksom ere διδακτοί, oc selffue wel forstaar lingvas oc artes, som skulle læres i scholerne. Det waar derfor ønskeligt, saadan anordning at kunde skee, at personer in academia serdelis kunde eligeres oc deputeres per attestationem

philologicam et philosophicam til scholetieniste, huilche all deres liffs tid skulde volvere saxum scholasticum, fundatis prius et locupletatis stipendiis, som bemelt er: Oc at andre sære personer kunde per attestacionem theologicam eligeres oc secerneres til preste-kald, huilche intet skulle befatte sig med nogen scholebestilling». För den händelse det fanns några, som kunde taga »attestacionem utramque, philosophicam et theologicam», eller befinnas dugliga till både präst- och skoltjänst, »da burde de at wære forplictede til at forbliffue wed scholetienisten i de ringeste tre eller fire aar, oc imidlertid icke noget pretekald affectere».¹²³ Det är således fråga om ingenting mindre än att radikalt skilja präst- och lärareutbildningen åt genom att föreskriva skilda examina, en tanke som först långt senare skulle vinna beaktande.

På frågan, hur man skulle kunna åstadkomma enkelhet i klädedräkt, svarar Winstrup i sin kända iver för uniformitet, att det vore önskvärt, »at ligesom ceremonier udi alle kircker her i riget skulle reguleres effter Wor Frue Kircke i Kiöbenhaffn, der i lige maade bleff befalet, at scholasticorum habitus et vestimentum udi riget skulde conformeres effter Wor Frue Scholes dragt udi Kiöbenhaffn». Detta skulle övervakas av professorer, biskopar och rektorer, vilka senare själva borde föregå med ett gott exempel. Vad slutligen angick uniformiteten i seder hänvisar han till de ovan omtalade, den 17 juni 1650 av professorerna approberade »regulæ de moribus scholasticis».

Med stöd av de önskemål, som kommit till uttryck vid överläggningar och i betänkanden av olika slag, utarbetades så det nya skolreglementet, de s. k. uniformitetstabellerna med »metæ scholasticæ» jämte en samling skollagar, vilka approberades till införande vid samtliga skolor den 5 september 1656. Tabellerna räkna med inte mindre än åtta klasser i de större skolorna men förete i övrigt inte några större avvikelser från reglementet av år 1632. En nyhet utgör dock införandet av kortfattade kurser i geometri, astronomi, geografi, metafysik, fysik och etik, vilka dock närmast synas ha varit avsedda att inhämtas av eleverna under ferierna. Av intresse är också den omfattande listan på de böcker, som skulle komma till användning. Många av dessa återfinnas i tidigare skolreglementen, men en del utgöra nya tillskott, dessvärre dock inte alltid av positivt slag.¹²⁴

I vilken utsträckning av Winstrup väckta förslag vunnit beaktande vid utformandet av uniformitetstabellerna, kan tyvärr inte avgöras, då det vid biskopsmötet 1650 framlagda förslaget angående läroböcker och lärokurser utgör ett samfällt yttrande och inte lämnar några uppgifter om den enskildes initiativ.¹²⁵ Säkert är däremot, att hans betänkande av den 27 januari 1654 spelat en väsentlig roll vid utarbetandet av de till uniformitetstabellerna fogade skollagarna. Flertalet av de av honom föreslagna bestämmelserna återfinnas nämligen i dessa. Som exempel skall här blott anföras ett par paralleller, där överensstämmelsen är särskilt uppenbar.

Skollagarna av år 1656¹²⁶:

(4) Huilke discipler befindes saa hebetue ingenio, mellem 14 och 17 aar, at de synes iche at kunde naa præscriptas metas, de schulle effter Ordinantzten, i tide aff scholerne, till en anden erlig handtering ablegeris.

(9) Offuer saadanne semestribus concertationibus schall holdes en boog, huorudi baade deris naffne, met præmiorum distributione, saa och deris, som for deris forsømmelse ere bleffne straffede, schulle antegnes, och episcopo och pastori loci vises, naar de skollen besøger.

(11) Leges et observationes scholasticæ, schulle 2 gange om aaret i skolerne i huer classe aff rectore och hörerne oplæses.

(15) Med puge scholer forholdis effter Ordinantzten, dog dermed iche forbiudis, att en ærlig mand maa jo udi sitt huus holde sig præceptorem till sine egne eller neste slæctis och suogers børn, som forældrene kand være frafalden, eller naar anden fornødenhed dett ud-

Winstrups betänkande 1654:

(6) da, dersom de haffue ringe ingenium, oc slet forhaabning er om dennem, da siunis mig, dennem icke at være værdige; igien at kaldes oc holdes til scholen; de da kunde være fabri suæ fortunæ.

(7) Respondetur, gaffnlige at være concertationes istas scholasticas, et quidem trimestres:

derhos bör rector scholæ at haffue en bog, dertil alleeneste deputeret, huorudi indskriffues kunde huer fierding aar, status et profectus omnium classium in scholis; huilcken bog skulde wises oc leffueres episcopis visitantibus — —

(3) Fornøden at være — — —, at baade leges scholasticæ oc huer lecties tabula scholastica aff rectore oc collegis — — — oplæses 4 gange huer aar.

(4) Saadane privatæ scholæ bör icke at lides imod Ordinantzten; men alleeniste at være tilladt forældre deris egen sönn eller sönnner udi deris eget huus privatim at lade instituere.

kreffuer. Dog schall saadan domesticus præceptor endelig være plic-tig till at følge in docendo den uniformiteet, som forskreffuit er, och naar nogen person aff institutione privata sig til academiet begiffuer, schal hand i ligemaade fuldkom-meligen haffue naatt de metas, som publicis scholis ere forskreffne.

Saadan privata institutio bör at reguleris effter taubulas scholarum publicarum, saa at privati disci-puli, recipiendi in academiam, skulle lære det selffsamme och in-stitueres paa den samme maneer, som de, der in publicis scholis til academiet præpareres. — — —

Winstrups inflytande på utformningen av skollagarna gör sig märk-bart även däri, att man på hans och måhända även andras inrådan avstått från att genomföra en hel del tilltänkta åtgärder, främst då fastställandet av en bestämd åldersgräns för dimission till universi-tetet.¹²⁷ Däremot lyckades han inte vinna gehör för det betydelsefulla förslaget om utbildandet av en särskild lärarekår.

Med genomförandet av de i uniformitetstabellerna och skollagarna fastslagna bestämmelserna skulle det emellertid få anstå inom Lunda-stiftet. Det i juni 1657 utbrutna kriget med dess förödande följder inom alla områden av samhällslivet satte tills vidare stopp för reform-arbetet. Då detta åter kunde tagas upp, hade Skåne och Blekinge blivit integrerande delar av det svenska väldet.

Ekonomi och personliga förhållanden

ÄVEN OM DE LÖNEFÖRMÄNER, som efter reformationen anslagits till superintendenten i Lund, på intet sätt kunde mäta sig med dem som åtnjutits av de katolska ärkebiskoparna därstädes, så voro de dock betydande. Enligt ett kungligt brev av den 28 oktober 1560 skulle superintendenten för sig och sina efterträdare utöver »residentz och vaaning» till sitt underhåll ha Lomma socken med prästgården där (att bruka såsom avelsgård) tillika med all kronans och prästens ränta och tionde av samma socken, dock med skyldighet att hålla kapellan i Lomma. Vidare en kungen och kronan tillhörig äng vid Lund, kallad Bryggareängen, samt kronans del av tionden från Gessie, Klagstorps, Sallerups, Kärrstorps, Ingelstads, Eskilstorps, Skrävlinge, Särslövs, Fosie, Törringe, Östra Grevie, Mellan-Grevie, Arrie, Lockarps, Husie, Hököpinge och Tygelsjö socknar i Oxie härad och från Brågarps, Tottarps, Lyngby, Kyrkheddinge, Bjärshögs, Bara och Esarps socknar i Bara härad. Dessutom ägde han uppbära all altarhavre av de präster i Oxie härad, som brukade giva sådan till kronan, samt av prästerna i Knästorps, Brågarps, Nevishögs, Tottarps och Hyby socknar i Bara härad. Slutligen skulle han ha allt cathedraticum av prästerna i Skåne, Halland och Blekinge jämte alla kronans tiondepenningar av Bjäre härad och norra Halland (Fjäre, Viske, Himle och Faurås härader).¹

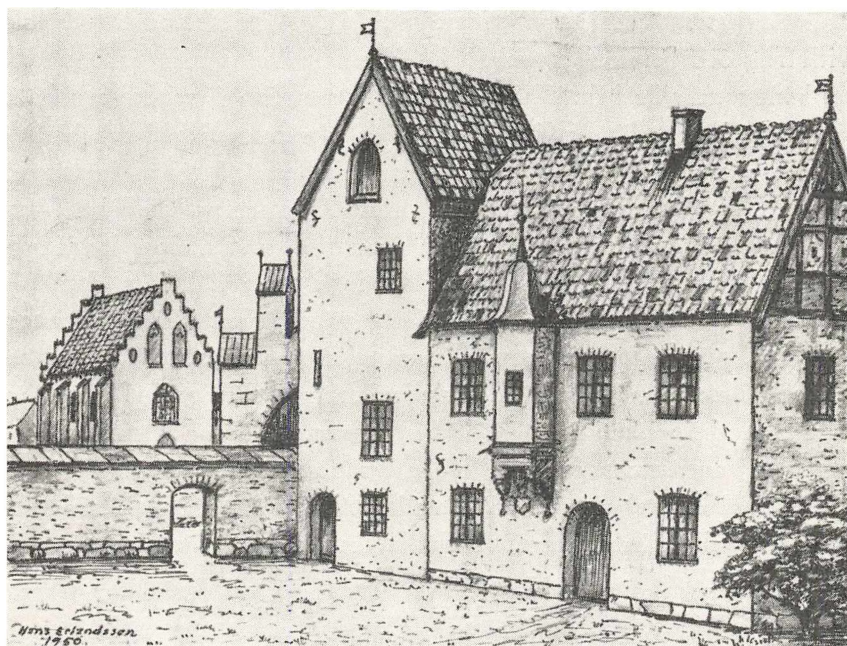
Härtill hade den 30 augusti 1567 lagts halvp parten av en äng belägen invid Bryggareängen samt, ovisst när, kronans tionde i bjugg (korn) och järn från Torsjö, Farhults, Örkelljunga, Rya, Perstorps och Oderljunga socknar i Norra Åsbo härad. Den 26 maj 1581 hade konungen vidare förordnat, att superintendenterna i Lunds stift till vedinköp

skulle äga uppbära 25 gamla daler såsom vederlag för Sulerups fiskdamm, vilken varit dem anslagen sedan 1567 men som kronan bytt bort.²

Denna lönestat undergick, som ovan omtalats, en betydelsefull förändring under Winstrups danska biskopstid, i det att tionden av norra Halland och cathedraticum av hela landskapet bortföllö på grund av Brömsebrofredens bestämmelser.³ Samtidigt minskades biskopens inkomster även därigenom, att såväl präster som bönder på grund av härjningarna under kriget 1643—45 och den tilltagande depressionen inte kunde eller vägrade fullgöra sina skyldigheter. Det förekom därför fall, då Winstrup rent av måste tillgripa process för att få ut det som han ansåg vara sin rätt.

Sålunda invecklades han i en bitter strid med bönderna i Bjäre härad. Sedan gammalt hade dessa själva fått behålla konungens och kronans åt biskopen i Lund anslagna anpartstionde mot att de betalade en viss årlig »pension» i penningar till rättsinnehavaren.⁴ Då de slarvade härmed, »fäste» Winstrup den 4 maj 1649 bort ifrågavarande tionde till fogden på Skillinge, Jens Michelsen, vilken för en årlig avgift av 140 »currante mark» skulle äga att »nyde och bruge och beholde och udi negen opbære dette tiende». Den ingångna överenskommelsen erhöll kunglig bekräftelse den 11 maj.⁵ Bönderna vägrade emellertid att godtaga biskopens åtgärd, då den medförde betydligt ökade utgifter för dem, och sände därför den 18 maj en besvärsskrivelse till konungen, i vilken de åberopade sig på gamla rättigheter och även hänvisade till att föregående stiftschefer varit nöjda med ovannämnda »pension». Under framhållande av sina under kriget lidna förluster anhöllo de slutligen, att det skulle få bli med betalningen som förut. Om detta inte kunde bifallas, borde de åtminstone tillerkännas rätten att själva »fästa» tionden.⁶

Detta uppkallade Winstrup till svaromål. I en till konungen ställd skrivelse av den 28 maj 1649 understryker han, att bönderna foro med osanning, och förklarar, »at dersom de schulde liide for saadan præntension, som de iche kunde beuisse, vilde det blifue dennem farligt och besuergligt». Att han handlat som han gjort, berodde på »at for^{ne} herritzmend hiidindtil haffuer weret meget urigtige, med denn seduonlig affgiftt penge at leffuere och betale». Djupt indignerad ställer

Peder Winstrups residens i Lund efter en teckning av C. S. Bennet år 1839 och beskrivning av C. G. Brunius i »Historisk och arkitektonisk beskrifning om Lunds domkyrka»

han också den frågan: »Hurledis kunde ieg feste min tiende bort till dennem, som endnu iche haffuer betalt mig ald den förige affgifft?». Den risken förefanns också, framhåller han, att om Bjärebönderna finge sin vilja fram, »da schulle andre bönder paa andre steder her udj stiftet begiere och wille niude det samme, superintendenten till stor schade och affbrech paa hands lönn». Själv skulle han då tvingas anhålla om ökning av lönen, »efftersom superintendentens lönn der foruden mercheligenn ehr blefuet forringet, och affkortet, siden den sidste feide, i det biscopstienenn udj Halland ehr fratagenn, item tienderne her udj landet ombkring Malmöe, huor baade fienden och vort eget folch haffuer hafft deris leyer, formedelst mange ruinerede gaarde, som endnu iche ehr kommen paa foede, er meget ringe». Ja läget var redan sådant, förklarar han, »at dersom Gud iche udj andre maader hafde velsignet migh med formuffue, da hafde ieg lenge siden

underdanigst suppliceret om videre middel till underholdingh udj mit witolfftig och besuergligt embede». Skrivelsen slutar med en begäran, att konungen ville bekräfta »hues aff höyloufflige frembfarne konger superintendentens lönn udj Schaane med ald sinn rettighed och herlighed tillagt er». ⁷ Till svar på sin anhållan erhöillo bönderna av konungen beskedet, att de skulle förete bevis för sina påståenden. ⁸ Följden blev, att tvisten drogs inför såväl Bjäre häradssting som Skånes landsting, där landsdomaren Kield Kragh den 3 april 1650 fällde en dom till biskopens favör. Då bönderna alltjämt vägrade att betala, återstod som enda utväg att låta herredagsdomstol slita tvisten.

Vid målets behandling där den 29 juni samma år företedde Winstrup utöver landstingsdomen en vidlyftig inlaga. I denna försöker han gendriva motpartens påståenden och understryker, att inkomsterna minskats så starkt, att om det efter honom kom en biskop, som saknade personlig förmögenhet, så skulle denne inte kunna existera på sin lön. Enligt hans förmenande skulle bönderna säkerligen också varit villiga att fullgöra sina skyldigheter, om inte deras »proprætor» för förtjänstens skull »instigerit och tilschyndet dennem til opsetzighed imod mig». Under hänvisning till Recessens bestämmelser begär han slutligen stadfästelse av landstingsdomen.

Frågan är, vem Winstrup syftar på, när han hävdar, att någon för snöd vinnings skull »instigerit» Bjäreborna till »opsetzighed». Närmast verkar det, som om han avsett böndernas rättegångsombud Jens Mouritzen, eftersom landsdomaren beskyllt denne för att vara »ei lidet tilschönder» till tvisten. Jens Mouritzens förklaring inför herredagsdomstolen att han fört böndernas talan med konungens medgivande och på befallning av Björn Ulfeldt till Mölleröd, bör dock ha ingivit Winstrup mistanken, att mäktigare krafter stodo bakom aktionen. Det kan inte heller råda någon tvekan om att den verkliga »proprætor» är att söka bland adeln. Vid rättegången fingo nämligen bönderna, som dels hänvisade till Recessens bestämmelser dels företedde bevis på att ifrågavarande tionde aldrig varit bortfästad »eller i negenn oppebaarenn», stöd av såväl Corfitz och Mette Rosenkrantz som Erich och Niels Kruise. ⁹ De förra begärde, att deras fattiga bönder måtte bli förskonade från »slig nÿ paa legh» och även i fortsättningen få åtnjuta sina gamla rättigheter.

De båda herrarna Kruise åter underströko enligt domstolens protokoll, att »der som nogen ny paa legh, thienden til forhøielse schee schulle, som alrede begyndt er, bliffuer deris jordebøger, och aarlig rettigheder, der offuer for kortede, saa di da her effter iche kann giøre os [kungen eller kronan] denn fuldkommen rosthieneste, som hid indtil sched ehr, huor fore de naadigste formoete, den fattige bundes beste at motte wides, och di her effter som til forn deris thieneste til os och rigens gauffn och beste, at fyllist giøre, som di for obligerit er». Detta var tydligen argument, som vägde tungt. I domstolsutslaget heter det nämligen, »at lanndtzdommers domb iche bör at forpligte Bierre herritz bönder til widere at vdgiffue, end de bispenns formennd giffuet haffuer». Därjämte befriades Jens Mouritzen från skyldigheten att betala av landsdomaren ålagda böter, eftersom han endast handlat »effter sin hosbundtz befallning». Den sega striden hade sålunda slutat med seger för bönderna och deras adliga förespråkare. Den skulle emellertid få ett efterspel efter freden i Roskilde.¹⁰

Detta var ingalunda första gången, som enskilda adelsmän direkt eller indirekt kommo att vålla Winstrup ekonomiskt avbräck. Så hade skett redan 1641. Kaptenen i Malmöhus län¹¹ hade då förskaffat sig kungligt brev på rätten att »nyde och haffue» Eserums gård i Esarps socken, vars kunga- och kronotionde sedan 1560 var anslagen till biskopsstolen i Lund. Då officeren i fråga i sin egenskap av adelsman var befriad från skyldigheten att betala tionde och gården dessutom var den bästa i socknen, kom biskopens lön att avsevärt minskas. Winstrup riktade för den skull en anhållan till konungen om kompensation för den förlorade tionden. Denna anhållan ansåg han så mycket mer motiverad, som ödegårdarna ständigt ökade i antal till stort men för hans ekonomi.¹² Aktionen resulterade i ett kungligt brev till kommissarierna i Skåne med befallning, att de skulle förståndiga kaptenen att årligen till dem insända uppgift på vad tionden i fråga kunde belöpa sig till. Denna summa skulle sedan gottgöras Winstrup.¹³ Om så skett, kan dock inte avgöras.

Situationen skulle otvivelaktigt ha tett sig bekymmersam för Winstrup under och efter kriget 1643—45, om han endast haft de fasta anslagen att basera sin ekonomi på. I likhet med företrädarna i ämbetet kunde han emellertid glädja sig åt en storslagen givmildhet

från konungens sida, varigenom en rad personliga beneficier kommo honom till del. Vid tiden för Skånes övergång till Sverige innehade han sålunda, som i annat sammanhang omtalats, prebenda Burlöv och prebenda Väsby (med jus patronatus till sockenkyrkorna), mensa Tullstorp och mensa Östra Skrävlinge, altarpastoratet S. Margarethe samt ett stort antal bona communia.¹⁴ I enlighet med kungligt brev av den 26 oktober 1641 hade han dessutom rätt till 100 lass ved av kronans skogar i Frosta härad¹⁵ och uppbar därjämte årligt tiondehö av kanikeängarna i Vinnerups mark.¹⁶

Dessa tillskott i löneförmånerna ha säkerligen av Winstrup hälsats med desto större glädje, som avkastningen av privatförmögenheten ständigt minskades. En betydande del av denna utgjordes av lån till enskilda personer, vilka råkat i ekonomiskt trångmål på grund av krigens följdverkningar, skattetryckets skärpning och den tilltagande depressionen, vilken i sin tur hängde nära samman med försämrade avsättningsförhållanden för jordbrukets produkter, främst korn och oxar. Redan 1627 hade det hörts klagomål över den på grund av handelns stagnation tilltagande penningknappheten i riket.¹⁷ Då det ekonomiska läget efter hand än mer försämrades, blev följden, att låntagarna i många fall inte kunde betala vare sig ränta eller kapital.

Så var bl. a. fallet med Winstrups gäldenärer Erik Hardenberg Gyldenstern,¹⁸ Gunde Rosenkrantz,¹⁹ Ove Thott,²⁰ Jochum Beck²¹ och dennes syster Anne Beck, hustru till Christian Bylow till Ingelstad.²² Winstrup var emellertid som alltid noga med att gjorda överenskommelser skulle hållas, och misstänkte troligen också, att den uteblivna betalningen ibland mera berodde på bristande vilja än på oförmåga att fullgöra åtagna förpliktelser. Följden blev, att det uppstod tvister av mer eller mindre allvarligt slag. Särskilt besvärlig och långvarig blev uppgörelsen med Jochum Beck. Denne hade 1637 erhållit privilegium på att anlägga ett alunverk vid Andrarum, där han haft en märklig dröm under en jaktpaus i skogen. För att få driften i gång hade han sålt en del av sina herresäten och dessutom lyckats förmå en hel rad personer, däribland Winstrups mor, att satsa pengar i företaget. Ett flertal samverkande faktorer gjorde emellertid, att Beck kom på obestånd. Kreditorerna med Winstrup i spetsen begärde då införsel i hans egendom och lyckades också under olika perioder (först

1652 och sedan med början 1657) tilltvinga sig nyttjanderätten till alunverket, som Beck dock tack vare svenskt ingripande återfick 1661. Striden fortsatte emellertid, varvid särskilt Winstrup visade stor aggressivitet. Till definitiv uppgörelse kom det först efter dennes död.²³

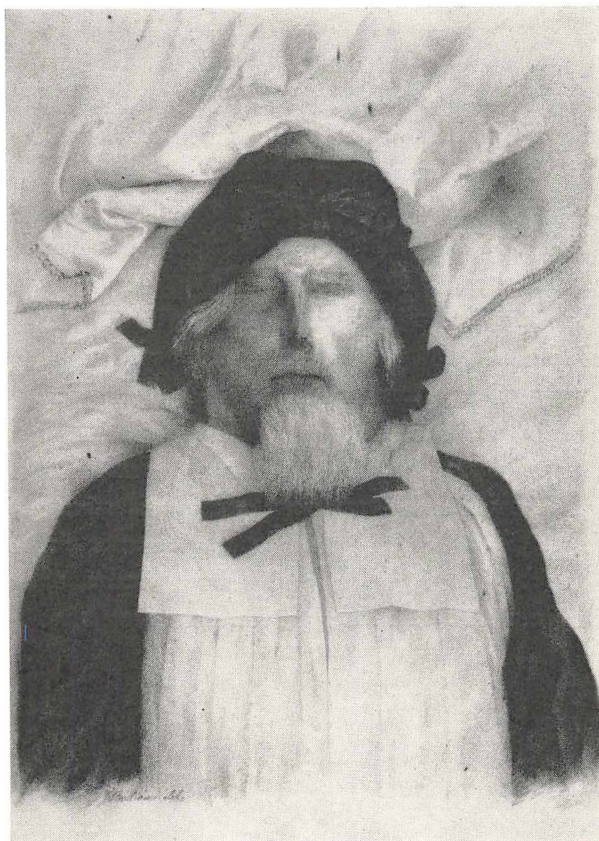
Becks ekonomiska krasch skulle tvinga Winstrup in i ännu en process, vilken här skall något utförligare beröras, då den på ett utmärkt sätt avspeglar den ekonomiska kris, som Danmark vid denna tid genomgick, och dessutom visar, hur den ekonomiskt hårt trängde biskopen av omständigheternas makt faktiskt tvingades till godsinköp. Förhållandet var det, att Christian Bylow till Ingelstad gått i borgen för tvenne lån på sammanlagt 1500 rdl., som svågern, Jochum Beck, år 1643 erhållit av biskopinnan Resen. Skuldförbindelserna hade sedan genom arv tillfallit Winstrup, som emellertid till sin besvikelse kunde konstatera, att räntebetalningen helt uteblev.²⁴ Efter att ha funnit sig häri i nära tre år vände han sig den 20 augusti 1648 till den avlidne borgenärens hustru, Anne Beck, med begäran att hon skulle betala såväl kapital som ränta. Då åtgärden blev utan verkan, följde den 10 december samma år ett »indmanelse breff», vars mottagande Anne Beck den 18 februari 1649 bekräftade genom följande påskrift: »Er denne indmaning for mig wnderschreffne forkyndt, huoremoed jeg mig erbiuder, den goede mand bispen, for hoffuetstoelen, rentten och interessen at forsickere och contentere, med goed besatt jordegods, eller rigtige w-casserede handtschriffte huilchet hand begierendes vorder, saa hand wden schade vere schall». Winstrup, som kände till jordbrukets bristande räntabilitet, vägrade att acceptera det gjorda erbjudandet och drog saken inför herredagsdomstol. Vid målets handläggning där den 12 juni 1649 begärde han, att svaranden omedelbart skulle betala skulden jämte ränta på ränta och omkostnader i »goede enchende rixdaler och ei med jordegods eller anden tilbiudelse» eller i annat fall inställa sig »til en erlig indmaning her wdj Kiöbenhaffn at holde, och derwdj at forbliffue intill [hon] sin affgangene hoesbonds adelig ære och pligtesbreff indløst och hannem contenterit haffde». Detta blev också domstolens beslut trots Anne Becks ödmjuka bön till rätten om befrielse från »indmaning» för sig och barnen,

då hon nu liksom tidigare vore villig att betala skulden med jordagods.²⁵

Då Winstrup alla vidtagna åtgärder till trots inte lyckades få ut sin fordran i penningar, begärde och erhöll han den 1 april 1650 vid Ingelstads häradsting införsel i Anne Becks »jordegods och lösöre huor det findes for 1500 rdlr. med diss rente och ald anden anwend bekostning». Detta domstolsutslag bekräftades vid landstinget i Lund den 1 maj samma år, varpå landsdomaren i en den 2 maj daterad skrivelse anmodade Corfitz Gabriel Acheleye till Moseröd och Björn Machabeus till Esarp att inom sex veckor kalla parterna inför sig i och för verkställande av domen »lignendis godzit mod gielden». Den anfallda sammankomsten ägde rum på Smedstorp den 15 maj, där Winstrup erhöll införsel i Gyllerups gård i Ingelstads härad och i viss annan egendom, belägen i Jerrestads härad. Någon önskan att övertaga jordegendomarna har han dock inte haft. På baksidan av den vid sammankomsten uppsatta överenskommelsen finns nämligen antecknat, att den blivit »lest och opbiuden till lösen paa Skaaninge landsting» åren 1651—53 samt 1655—56.²⁶ Då Anne Beck tydligen inte lyckats anskaffa den behövliga summan, har Winstrup slutligen nödgats acceptera det gjorda erbjudandet om betalning i gods.²⁷ I handlingar från 1659 kallar han sig nämligen herre till Gyllerup.²⁸ Denna gård kom sålunda att bli den första i den rad av jordegendomar — omfattande förutom Gyllerup även Värpinge (Trolleberg), S:t Peders Kloster,²⁹ Lundagård,³⁰ Gärsnäs,³¹ Vanstad³² — som efter hand skulle bli hans.

Det sagda torde ha visat, att Winstrups med åren alltmer tilltagande intresse för sin ekonomi inte, som man på sina håll ansett, förorsakats av snikenhet utan framtvingsats av den ekonomiska utvecklingen i landet.

Utän tvivel har även omsorgen om hustru och barn spelat en betydelsefull roll.³³ Som ovan framhållits, hade Winstrup redan i sina bästa år drabbats av en så svår sjukdom, att man enligt vad hans levnadstecknare meddelar måste förvåna sig över att den inte lagt honom i en för tidig grav.³⁴ Under dylika omständigheter är det knappast anmärkningsvärt, att han gjort allt som göras kunde för att ekonomiskt gardera familjen. Vid denna var han varmt fästad och

Peder Winstrups balsamerade kropp i kistan i Lunds domkyrka. Teckning utförd av universitetsritmästare Jöns Boström någon gång under åren 1831—49

hälsade säkerligen med glädje födelsen av ytterligare fyra barn, av vilka dock blott sonen Peder, född 1646, och dottern Anna Maria, född omkring 1650, nådde mogen ålder.³⁵ En källa till glädje för honom utgjorde också det i augusti 1653 ingångna äktenskapet mellan äldsta dottern Anna Catharina och professorn vid Köpenhamns universitet, sedermera biskopen över Själlands stift, Johan Wandal.³⁶ Av de i detta äktenskap födda barnen skulle särskilt sonen Johan bli föremål för morfaderns stora kärlek och omtanke. Att han förstått att uppskatta välviljan, har redan omtalats.³⁷

De upplysningar vi i övrigt äga om Winstrups familjeförhållanden under dessa år, äro tyvärr ytterst sporadiska. Så mycket är dock säkert, att äktenskapet med Maria Baden varit lyckligt³⁸ och att biskopinnan, som skall ha varit begåvad med ett »manligt förstånd», utgjort ett gott stöd för maken inte minst vid tiden för nationalitets-skiftet, då påfrestningarna voro särskilt stora.³⁹ Hennes i början av år 1659 timade död blev därför ett hårt slag för den arbetstyngde och sjuklige biskopen.⁴⁰ Detta kommer till uttryck i det »Literæ Exeqviales Badenæ», som Winstrup sände vänner och bekanta med anledning av den till den 18 mars kl. 9 f. m. utsatta jordfästningen i Lunds domkyrka. Det heter häri bl. a., att Gud »saa tiligen oc ofor-modeligen» behagat hädankalla hans »aller kiereste hustru, den edel, dydig oc gudfröctig matrone Maren Ernstsens Baden», honom själv »saa vidt hendis frskillelse belanger» och barnen »til störste hierte sorrig oc gremmelse».⁴¹ Nya husliga sorger och bekymmer skulle följa och ytterligare öka bördan för den i så många andra avseenden hårt trängde biskopen under de båda sista årtiondena av hans levnad.⁴²

Bilagor

Supremum caritatis debitum,

æternæ memoria

Viri

*Nobilissimi, Reverendissimi, amplissimi,
nunc beatissimi*

D. Doct: PETRI WIN-
STRUPII,

Domini de Lundegaard & Werpinge &c.

Scaniæ quondam Episcopi eminentissimi, & Carolinæ
Procancellarii magnificentissimi, ipso exequiarum die 27. Jan.
anni post partam humanæ genti salutem
M. DC. LXXX.

consecratum

â

Svenone Canutio

*Ecles. Dalbyensis &
Hellestadensis in Scania P.
&
Præp. Torn.*

Malmogiæ Typis Viti Habegger / Gen. Gouv. Typograph.

Titelbladet till prosten Sven Knutssons minnestal

Prosten Sven Knutssons minnestal över biskop P. Winstrup

Minnestalet har av författaren påträffats i Palmskiöldska samlingen i UUB (Fol. 363). Det synes utgöra den skildring över den dödes levnadslopp — möjligen något utvidgad — jämte s. k. »indgang», som ingått i en sannolikt av Sven Knutsson hållen likpredikan över Winstrup

Supremum caritatis debitum, æternæ memoriæ

Viri Nobilissimi, Reverendissimi, amplissimi, nunc beatissimi D. Doct: PETRI WINSTRUPII, Domini de Lundegaard et Werpinge etc.

Scaniæ qvondam Episcopi eminentissimi, et Carolinæ Procancellarii magnificentissimi, ipso exequiarum die 27. Jan. anni post partam humanæ genti salutem M. DC. LXXX. Consecratum ä

SVENONE CANUTIO

Eccles. Dalbyensis et Hellestadensis in Scania P. et Præp. Torn.

Non nasci optimum esse, proximum autem, Si natus sis, qvamprimum mori antiqvorum fuit Euripedis testimoniô comprobata opinio. Territi nimirum tot hujus vitæ miseriis vitam ipsam exhorruere, vitæ initium, ut ingressum ad molestias & dolores, exitum vero ut ærumnarum ac calamitatum omnium finem intuentes. Sed relinqvamus hæc Ethnicis tanqvam melioris post hanc vitæ ignaris, ac propterea præsentis vitæ dolores futuræ deliciis solari minimè edoctis. Alia in Christianorum animis de hac re insidet existimatio, divinis oraculis solidè nixa. Atq:, ut nihil de morte disputem, in qva verè malorum omnium est exitus, qvam & pii ob calamitates, qvibus confertim vexantur, anxie plerumq; desiderant, qvæso fuerit dementia, non nasci, non in lucem hanc edi præoptare? Est quidem res ærumnabilis planè, qvod natura primum nascentium omen fletum esse voluerit. Hoc principio edimur, qvod ait Seneca, huic omnis seqventium annorum ordo consentit. An ideo non natum se qvispiam optaret? Procul facessat, & à bonis mentibus exulet imprudens hæc cogitatio. Damnantur impietatis, qvi diem, qvo lucem hanc aspexere, damnarunt, Jobus & Jeremias. Quid enim hoc fuit aliud, qvam Deum in ordinem cogere? ei; vel injuriæ, vel temeritatis dicam scribere?

Sunt, quibus adversa sua leviora reddat Christianus, serendo, sperando, longè lætiora & beatiora expectando. Quod si post prima rerum exordia nulli nati fuissent homines, aut, simul ut editi essent, statim esse desiissent, nullam nec Ecclesiam, nec Remp. haberemus; imò de mundo ipso dudum fuisset actum. Jam, si nihil aliud esset, quo persuasi illud non nasci detestaremur, sane multum ad hanc rem adjumenti videretur allaturum, quòd, cum nati ætatem in re præclara, aut optimarum artium studiis gnaviter collocaverimus, ex morta[b]ilibus immortales efficiamur. Testantur tot excellentium virorum nomina super Æthera nota, & nulla oblivione delenda, quàm non sit optimum non nasci, nec huic proximum quam primum mori. Unus sufficiat PETRUS PETRI WINSTRUPIUS, Cui nunc mœsti paramus exequias. Huic utiq; viro quòd non nasci, neq; postquam natus fuit, actutum mori contigerit, in hoc ipso habet, de quo sibi impensè gratuletur tum Ecclesia & Religio, utpote fidum semper ac solertem eum experta Statorem ac vindicem, tum Resp. Literaria non leve abs eo emolumentum nacta, tum florentissima, sed jam luctu & mœrore squalida familia, quippe plurimum ex insigni hujus tanti viri gloria splendoris sortita. Sive enim ortum ac natales, sive insitam ipsi naturæ indulgentiâ ingenii vim, reliquasque animi dotes, sive vitæ rationes, sive munerum non conditionem modò, sed comprimis functionem spectes, omnia in WINSTRUPIO magna, egregia, & communem excedentia censum haud difficulter inveneris. Hic ille est WINSTRUPIUS non ex proletaria hominum turba, sed, quod in potissima felicitatis parte meritò ponendum, sublimi & maximè honesto loco atq; præcipuæ dignationis parentibus oriundus. Vendicat sibi incunabula ejus amplissima & celebratissima urbs Selandiæ Haffnia, Regni Danorum Metropolis ac sedes regia. In ea natus anno Christiano M.D.C.V. die Aprilis 30. Patrem habuit virum admodum venerabilem & excellentiss. D. Petrum Jani Winstrupium. Diceceos primùm Arhusiensis, dein Selandicæ Episcopum, S. S. Theol. Doctorem ac P. P. Facultatis ejusdem Decanum; Matrem autem cordatissimam ac probatissimam fœminam, Annam Eisenbergiam, ex hujus deinceps, ut prioris mariti obitu, viri comprimis Reverendi ac celeberrimi D. Doct: Johannis P. Resenii, Selandiæ itidem Episcopi conjugem. Mox expurgatis congenitæ labis per Sacrosanctum Renovationis lavacrum sordibus in puriorem vitam renascitur. Posteaquam eam nactus esset ætatem, quæ primis pietatis, Religionis, & literaturæ rudimentis perdiscendis admoventi solet, Præceptoribus in disciplinam datur, sub quorum privata informatione per prima tenellæ ætatis ac tyrociniæ spatia ad annum usq; undecimum ea jecit studiorum fundamenta, ut jam gravioribus literis ac disciplinis percipiendis maturus in Scholas & bonarum artium officinas publicas mittendus videretur. Amiserat quidem, fato sibi satis luctuoso, Anno 1614. Parentem desideratissimum. Verùm, postquam demortuo patri & in Episcopalis dignitate muneris, & in tori tum vidui relictis commercio successit nuper, non sine debiti honoris mentione memoratus Resenius, adoptati hujus filii, non minori cultu, quàm si suus esset, postmodum instituendi seriam suscepit curam; Ac proinde, quò probæ & jam melioribus literis aliquvantulum assuetæ indolis suscitati igniculi honestâ emulatione alerentur, Anno 1615. Hafniensis Scholæ per duos annos integros ferme, deinde Anno 1617. Røeschildensis, ac postremò Soranæ, sub initium anni 1618, ad exitum usq;

anni 1622. moderatoribus traditur informandus. Dextrerrimâ adeoq; tot insignium Ludimagistorum institutus opera, & iis, quæ in pulvere scholastico desudantibus ingenerari solent, prorsus imbutus artibus in Hafniensis Academix civitatem adscriptus est Anno 1623, Rectore Magnifico D. Doct. Casparo Brochmanno, Theol. tum Professore P. Exacto heic & in frequenti disputationum, declamationum, Concionum exercitio non absq; summa industria & contentione bene collocato biennio ad externos transire in animum induxit Itaq; Germaniam primùm adiiit Anno 1625, ejusq; celebriores Academias, Rostochiensem, Wittebergensem, Lipsiensem, Jenensem invisit, inq; singulis harum per certa intervalla, ut quam in Patria comparaverat eruditionis supellectilem locupletaret, substitit, sacratoribus interim Philologiæ & Lingvarum; Philosophiæ, antiquitatis & maximè Theologiæ studiis impigrè & fideliter operatus. Audivit & sæpe, & diligenter insigni laude præstantem Theol. Doct. Tarnovium Rostochii docentem. Ejusdem facultatis famâ & nomine præcellentium Theologorum, Baldvini, Meisneri & Franzii multum est & oblectatus, & in cœpto studiorum curriculo adjutus opera Wittebergæ. Jenæ consuetudine Virorum magna celebritate illustrium plurimùm est usus, inprimis Doct. Johannis Majoris, D. Himmeli, &, qui primo loco nominandus fuisset, Magni illius Gerhardi, cujus Musæo ac intimo contubernio, non absq; notabili eruditionis incremento per diu fruebatur. His per octennii fere decursum ad Annum 1632. expletum cum ingenti profectu ac laudabili varii doctrinæ generis accessione transactis, ad alias Europæ regiones, Bataviam, Britanniam, Gallias Italiam ire constituerat. Cæterum parentum amantissimorum hoc unum flagitantium ut priusquam ad tam longinquas commearer oras, sui ipsis contuendi copiam faceret; Anxia prece & literis interceptus, in Patriam tandem Ao. 1633. revertitur. Aliquanto post reditum tempore agitatum antea consilium expedire destinatumq; in extera regna iter ingredi satagit, cum Professores Hafnienses Regis instructi mandato abitum maturanti Professionem Johanni Rhodio antehac deputatam offerunt. Cum verò hanc pertinacis propositi excusatione usus abnueret, per Generosissimum D. Christianum Frisium, magnum Regis Cancellarium, eundemq; serium voluntatis regix interpretem manere jussus Physiçæ in Athenæo Hafniensi publicè docendæ provinciam eodem anno capessit, & ad Pascha insequentis anni cum singularis dexteritatis laude administravit. Inde ob raram facundiam & stupenda in concionando charismata à Rege gloriosissimo Christiano IV. Vocationem adeptus Aulæ regix Ecclesiastes adhibetur Anno 1635. eodemq; ab eminentissimo Selandiæ Episcopo Dn: Doct. Casparo Brochmanno in Fano D. Virgini sacro Doctor Theologiæ renunciatur. Cui spartæ dum triennii propemodum spatio præfuit, ipsius sibi, quod palmarium fuit, Regis sui amorem penitus conciliavit. Posteaquam excessus Viri summi D. D. Matthiæ Joannis Episcopalem sedem vacuum Anno 1637 fecisset, WINSTRUPIUS ex gratioso regix Majestatis decreto ei successor designatus, post præstitum juramentum Episcopus Dioceseos Scanensis in Templo Cathedrali Lundensi à Reverendis. Episcopo Fioniensi D. D: Johanne Michælio Anno 1638 Primâ post Trinit. usitatis ceremoniis inavguratur. Hoc tam augusto munere cumulatus quantam quæso adhibuit in Dei gloria provehenda, Religione tuenda, hæresibus avertendis dexteritatem? Quantam in Ecclesiis visitandis vigilan-

tiam? Qvantom pro Pastoribus suæ inspectioni commissis solitudinem? Qvantom in eorum aliis in officio continendis, aliis adversus qvorumvis vim defensandis auctoritatem? Qvantom in Catechumenis vera ac cœlesti doctrina imbuendis zelum? Qvantom animosam & timoris omni expertem in peccatis pro concione publicè perstringendis *παρρησίαν*? Qvantom constantem sed lenitate temperatum in summis, Mediis, Imis privatim monendis, taxandis, emendandis ardorem? Qvantom ingenuam deniq; pro *τάξει καὶ ἐυτημοσύνη* ubiq; servanda curam? Jam si alia qvam plurima in hoc illustri officio à WINSTRUPIO laudabiliter expedita munia exputes, latissimus sese aperiet dicendi campus. Initiati sunt hujusce ordinatoris voce pariter ac manu sacris ministerii Pastores, qvinqve minùs qvingenti; Mitræ & cathedris Episcopi sex inq; iis Selandici 4. Wiburgensis unus, itemq; unus Stavangriensis; Eparchiis constituti Præpositi incerti numeri, qvam plures. Cùm dedicaretur, Anno 1668 Jan. 28. Carolo consecrata die Carolina Gothorum Academia WINSTRUPII Oratione sacra votisq; & gratulationibus ex suggestu in Templo Laurentiano præsentium avres personuère, concionem constituentibus, præter sapientissimum Regis & Regni Svecorum Senatorem, hujus Ducatus Gubernatorem illustrissimum, Gustavum Banerium, qvi regiæ Majest. In hoc actu sollemnissimo vicem supplevit, nonnullosq; alios Regni Proceres, omnibus totius Ducatus Ordinibus. His etiam majora WINSTRUPIO obtigère, duorum, puta, Coronationes Regum, eorumq; non unius ejusdemq; imperii clavum tenentium, qvam felicitatem nonnullis Episcopis in uno eodemq; Regno subinde evenire non usq; adeo est insolens aut alienum, sed diversis imperantium alterius Svecis, alterius Danis. Etenim cum Regi Dn. Friderico III. Ao. 1648. regia corona in Templo D. Virginis magnificentissimo ritu imponeretur, WINSTRUPIUS cum Episcopis aliis duobus, D. Brochmanno & D. Michælio, sacras partes sibi injunctas apud altare obivit, in vigorosa tum 44 annorum constitutus ætate. Cum, longo pòst temporum intervallo, diademate regio potentissimus atq; invictissimus Rex Svecorum Carolus XI. Rex ac Dominus noster Clementissimus, Cujus imperio diuturnitatem, felicitatem atq; gloriæ perpetuitatem animitus precamur, Upsaliæ in æde sacra, Anno 1675 die 27 Septembris ornaretur, adfuit unà WINSTRUPIUS tot miliarium, etiam florentis ætatis homini difficile iter emensus, supremi nempe indulgentia ejusce tum admodum Senis qvippe ultra septuagesimum ætatis annum progressi vires oppidò debilitatas tantisper refovente, inhibiq; demandata sibi in hoc augustissimo actu opera feliciter est defunctus, utrobq;, qvi rarus est honos, post peractum sublime hoc officium, ad regiam mensam cum illustrissimis regnorum proceribus conviva admissus. Neq; verò in indignum tanti congesti sunt honores, utpote egregiis, qvæ ubiq; prorumpabant, animi dotibus Regum in se affectum provocare prudenter assuetum. Hinc in oculis eum ferebat gloriosissimæ memoriæ Rex Christianus IV usq; adedò, ut ad colloqvium & partes sacras in avla sua illum sæpiusculè ex Provincia hac vocârit, sibiq; ad fatalem metam vergenti adesse jusserit, ad extremum usq; halitum constanter adamatum. Qvanto WINSTRUPIUM favore complexus sit hujus Regis filius pariter & successor Fridericus III. tunc potissimum testatum fecit, cum Scaniem ingressus illum in ædibus ejus Londinensibus una cum Regina invisere infra fastigium suum non putaret. At qvam non animi propensionem huic WINSTRUPIO declaravit omnis ætatis

ac memoriæ laudatissimus Rex Carolus Gustavus, ex quo post subditam sibi & amplissimo Svecorum Regno Scaniam appellentem Helsingburgum Regem & jam ex navi in pontem exscendere molientem WINSTRUPIUS primus manu exceperat, inq; hospitium intromisso proluxa oratione latina, inspectante & audiente magna Magnatum, qva cingebatur, corona, devotissimè fuerat gratulatus? Hoc ipso utiq; ita sibi Regis inclinationem devinxit, ut nullo non honoris & regiæ munificentiæ genere WINSTRUPIUM locupletare semper gratiosè dignatus sit; cujus rei manifestum editum est à Rege specimen, cùm Malmogiâ Lundam perveniens ædes beatissimi nostri WINSTRUPII intraret, paratisq; uxoris Episcopi, masculæ prudentiæ matronæ, jam dudum cœlitibus sociatæ operâ & impensâ dapibus, tam in cœna, qvàm, postqvam ibi pernoctasset, postero die in jentaculo frueretur, plurimaq; ex eo qvæ hujus provinciæ res moresq; attinerent, gratiosè ac familiariter sciscitaretur. In eo autem, ut cum maximè, elucere voluit quantum WINSTRUPIO tribueret, cùm submissè tergiversantem & obnixè deprecantem Nobilitatis decore, insignibus, privilegiis dotaret; donatum simul torqve aureo immensi ponderis & pretii, cui affixa erat effigies multo adamante resplendens. Hunc tantum favorem, hanc benevolentiam ad supremum spiritum in beatissimum jam WINSTRUPIUM inviolatam servavit. Quid de Regis nostri augustissimè nominati propensissimo in WINSTRUPIUM animo referam? Eqvidem hujus, inter alia, non minima extitère documenta, qvòd qvamvis octavum inter Episcopatus Sveciæ locum ordinariè obtineat Scanensis, hunc tamen in Exeqviis gloriosissima memoriæ parentis Caroli Gustavi Holmiæ Anno 1660 celebratis WINSTRUPIO honorem haberi voluerit non vulgarem, ut tertium ab Archiepiscopo teneret, eundem etiam in Coronatione sua ei gradum sartum tectumq; reservârit, ædesq; illius præsentæ suæ radiis totiens collustrârit. His gemina sunt Regiæ clementiæ argumenta, qvòd per Archithalassum Regni, ac Carolinæ Cancellarium, illustrissimum Comitem Gustavum Otthonem Stenbochium, magnificentissimum dictæ Academiæ Procancellariatum in WINSTRUPIUM derivari mandaverit Anno 1671. Qvem ut adeptus est WINSTRUPIUS, Anno 1672. Primum Doctorem Theologiæ creavit. Tot honoratissima munia non sine egregia ac nunqvam non memorabili laude sustinuit vir planè divinus WINSTRUPIUS, ad exemplum & admirationem natus, præclarum sui seculi, sui ordinis, suæ familiæ decus, præsidium, ornamentum. Quantum præterea eruditione credimus fuisse WINSTRUPIUM? Pro me loqvantur elegantissimæ, quas in Synodo sensim habuit Orationes, quarum nonnullæ excusæ doctrinam & facundiam produunt WINSTRUPII, Loqvantur conciones sacræ Danico idiomate in Nobilium funeribus pronunciatæ, & magno numero in publicam lucem emissæ. Loqvantur succulenta illa & unà cum erudita gravitate leporum ac salium affatim spargentia Epigrammata diversorum ordinum, sexuum, ætatum hominibus rebusq; aliis convenienter applicata. Loqvantur raræ multisq; Præsagiis ac luculentis divinationibus refertæ in aurem Principis Danorum cornu in Cimbria non ita pridem inventum commentationes. Loqvantur Pandectarum Sacrorum Volumina duo, nova & illa qvidem maximè concinna atq; utilissima methodo scripta, sub ingravescentis primum ætatis annos, ipsius & typis & impensis eleganter impressa, licèt indefessa multorum antea annorum opera ac vigiliis elucubrata. Loqvantur alia infinita. Hæc

publica illa sunt WINSTRUPII merita, quibus dum communi Ecclesiæ, Reip. literariæ & optimi cujusq; bono, non irritò, aut vano conatu pariter ac successu consulit, sui simul nominis celebritati apud seros posteros nunquam intermorituræ citra omnem arrogantiam, quam semper procul habuit, insciens quasi atq; invitus velificatur. Hæc vel intra Borealium Regnorum limites consistentia, vel ad procul dissitas regiones dudum evagata immortalem & Diis parem reddidêre WINSTRUPIUM. Hæc tum inqvilinos, ut WINSTRUPIUM quasi redivivum perpetuo amore certatim prosequantur, tum exteros, ut cultum illi ac venerationem deferant, feliciter invitant; Ut hinc, non injuriâ tergemino Theologi, Pœtæ, Oratoris celeberrimi elogio vir oppidò præclarus in succi pleno Epigrammate effigiei WINSTRUPII suffixo ipsi litârît. Privata ac domestica WINSTRUPII intueamur, inq; iis duplex Conjugium. Ut res domi svæ lepidius succederent, sociavit sibi WINSTRUPIUS, dum Professioni publicæ vacabat, virginem lectissimam Mariam Badeniam Consulis Hottersnensis filiam. Ex ea 24 annorum decursu 5 suscepit lecti conjugalis pignora: Horum 2 in infantia in cœlestem patriam præcesserunt; tertium, quæ filia erat natu major Anna Catharina ante biennium fere, postquam aliquam multos cum plurimum Reverendo & celeberrimo marito D. Doct. Johanne Wandalino S. S. Theol. in Academia Hafniensi primùm Profess: P. Deinde Selandiæ Episcopo, genialis tori socia fuisset, fœcunda interim multorum liberorum genitrix diem suum obiit. Duo etiamnum supersunt, filius Nobilissimus Dn: Petrus Winstrupius post multorum annorum in exteris regnis peregrinationes & itinera in prædio suo Synderto /ducta pridem uxore generosissimi Dn. Claudii Sparre filia nobilissima Dorothea Sparre/¹ degit rerum suarum innoxie satagens; Et filia natu minor Nobilissima Anna Maria, virginum decus, Venus, delictium. Postquam in vivis esse desiderat hæc optimâ Conjux sub anni 1659 auspiciis cœlitibus adscripta, ad secunda Vota transiit WINSTRUPIUS alteroq; connubio jungit sibi, anno eodem ad finem vergente, mense Novembri Virginem Nobilissimam Dorotheam von Andersen /generosissimi Claudii von Andersen Dn: de Vlfessen/ & Nobilissimæ Catharinæ von Kahlen filiam²; cum ea & amantissimè vixit, sine sobole, 20 annos, quæ justo mœrore afflicta ademptum tantum maritum luget. Ipsi ut & mœstissimis beatissimo parenti superstitibus liberis, unâq; nepotibus ad magna surgentibus; & in spem patriæ natis neptibusq; præsentî ex cœlo adsit Deus solatio. Harum dulcissimarum Conjugum; jucundissimo convictu & laborum tædia, & honorum onera, & Senectutis morborumq; incommoda sublevabat. Quàm sincera viguit domi WINSTRUPII pietas & in Deum Devotio; Cum & ipse bis de die, mane & vesperi, privatis precibus conclavi suo conclusus, & ab omnibus interim aliis curis seclusus vacaret, solus cum Deo suo loqueretur, domesticis hac face præluceret? Quam numerosa virtutum in WINSTRUPIO copia? In conspectum prodeat exemplaris illa vitæ innocenter actæ integritas; illa in sententiis ferendis justitia, illa in rebus Ecclesiasticis rectè constituendis & moderandis prudens & ad leges exacta simplicitas; In supplices benevolentia; In egenos misericordia; In adversis, & adversus malevolorum, quales sæpe expertus est, insultus insusitata &, supra quam credi potest, invicta patientia; Singularis in victu frugalitas; In omnes humanitas, & infucatus (rara avis in terris) candor. Has tantas virtutes, si externis aliquid statuendum est pretii,

corporis habitudo, qvæ perpetuus solet esse latentis & interni hominis index, promisi. Aderat in WINSTRUPIO solida & concinna membrorum omnium compactio, statura mediocris, facies ad rotunditatem oblonga, frons elata & aperta, oculorum constantia, & talis, qvòd miraberis, etiam in decrepita ætate acies, qvalem in juvene desiderares; Nullæ inerant in vultu rugæ, nulla in genis macies, nullus in ore pallor. His tantis animi ac corporis dotibus potuisset mereri WINSTRUPIUS ut ex omnium voto viveret perpetuo; moreretur nunquam. Cæterum, cum hac conditione simus omnes, ut cui contigit semel nasci, huic & restet semel mori, nullum officium, nullum meritum, nulla virtus WINSTRUPIUM fatali necessitati eximere valuit. Itaq; ut fragilitatis humanæ in se ipso *μνημόσυον* haberet, per plurium intervalla annorum intolerabiles primum calculi torturas in vegeta etiam ætate expertus est, editis subinde lapillis, qvi qvòd hominem, non confecerint mirari satis poterit nemo. Ex hoc tamen morbo divina benignitate medicinam sospitante, ante aliqvot annos convaluit. Tandem inter belli difficillimi & ancipiti fortuna gesti nimis diuturnos animi ægritudine, credo, & anxietate Senii molestias aggravante lecto decumbere cœpitante biennium, ita tamen, ut per intervalla revalescens spem præbuerit sanitatis recuperandæ. Sed Morbo denuò invalescente ad extremum malo succumbere coactus est. Interea animæ curam non intermisit, sed salubri corporis & sanguinis Christi epulo aliqvoties domi, non sine maxima devotione recreatus est, ac novissimè qvidem die ante obitum qvarto. Atq; ut erat Deo plenus, ita divina semper meditatus est, contentus & paratus qvocunq; momento animam creatori reddere, precatus tamen, si id voluntati Dei sui non esset adversum, tantisper sibi liceret spiritum trahere, dum diuturni eventum belli cognosceret. Cujus voti à Deo, ut qvi etiam hoc WINSTRUPIO suo gratificari velle visus est, compos factus, post pacem Regnis his Septentrionalibus divinitus redonatam, WINSTRUPIUS vitæ hujus cum credentium Patre satur, in pace cum Simeone obdormiscens beatissimo piorum somno consopitus est, manè die 7 Decembris anni præterlapsi M. DC. LXXIX.³ pace cœlestis patriæ nunquam turbanda, nunquam finienda fruiturus, postqvam ætatis vivendiq; spatio ad grandem gloriosamq; Senectutem prorogato, hanc peregrinationem obiisset annos 74; menses 7, hebdomadās 3, & dies totidem, vixissetq; in Professione publica annos ferme 2; In splendido Ecclesiastæ avlici munere 3, in Episcopatu 41 cum dimidio, longiori utiq; temporis intervallo, qvàm qvo inter 37 Prædecessores, qvi inde à Christianismo introducto, tum in Papatu tum sub Lutherana Religione qvisqvam sedem Episcopalem tenuerit, in Procancellariatu 8, hunc tantum virum WINSTRUPIUM, qvia vivum colui semper, jam defunctum hoc supremo officio venerari mearum esse partium duxi. Tuum erit, Lector, WINSTRUPII mei perpetuò conservare memoriam, atq; hæc non saxo, sed chartaceo inscripta cippo penitus menti imprimere:

HIC. SITA. SUNT. OSSA.
 PETRI. WINSTRUPII.
 VIRI. AD. INVIDIAM. MAGNI.
 QVI. FUT. DUM. VIXIT. PHŒBI. DELICIUM. VIVIDUM
 VIRTUTIS. EXEMPLAR.

DIVES. MULTIJUGÆ. ERUDITIONIS. AC. LITERATURÆ.
 PROMUS. CONDUS.
 FUNCTIONUM. ET. GRADUS DIGNITATE ATQVE. AMPLITUDE.
 NEMINI. SECUNDUS.
 ANNORUM. XLI. ET. ULTRA. EPISCOPUS.
 IN. EPISCOPATU.
 CONSISTORII. ECCLESIASTICI. PRÆSES.
 ET. ANNOS VIII. PROCANCELLARIUS.
 ANTE EUNDEM. PROFESSOR.
 REGIÆ. DANORUM. ET. AULÆ. ECCLESIASTES.
 THEOLOGIÆ. INTEREA. DOCTOR. RENUNCIATUS.
 QVALEM ET POSTEA DOCTOREM IN PROCANCELLARIATU.
 INAUGURAVIT.
 REGUM. IV. AMOR. DUORUM. CREATOR.
 EPISCOPORUM VI PRÆPOSITORUM. LONGE. PLURIUM.
 MINISTRORUM VERBI. CCCXCXV CONSECRATOR.
 ORATOR. INSUPER ET. PŒTA.
 HOS. VIATOR. CINERES.
 OLIM. SI CONSTANTI DEUM PIETATE. COLUERIS.
 IN. GLORIOSUM. VERSOS. WINSTRUPIUM.
 IN COELO VIDEBIS.
 ASPERGE. ÆTERNITATIS. FLORES.
 ET. QVIA. PROPERAS. VALE.

»Original Indberetning om en Oration holden
af Dr. Peder Winstrup paa Landemodet i
Lund 1658, som meentes at have været
anstödelig for Kongen af Sverrig.»

(Ny kgl. Saml. 4° 2212)

Eftersom wi underskrefne ere af en god wen, tilspurdte om den Oration, som den Edel Erwärdig och Höjlerde Mand, Doctor Peder Winstrup, Biscop ofver Skaane Stift hafver holdet udi Lund paa Landemodet, sidst forleden den 27 Aprilis udi nærværende Aar; om wi hafve hört udi samme Oration at være indført en Collation imellem Kongl. Maj.^t af Danmark och kongl. Maj.^t af Sverig i den Mening, at mand hafde tilforn haft en konge, som saae med fremmedes Öjne, men nu hafver faaet en konge, som seer med sine egne Öjne? Da wed wor höjeste Eed widne och bekiende wj, at vi icke hafver hört, at welbemelte den Edel och Ervärdig Biscop hafver talet saadanne Ord paa bemelte sted och tid; wi icke hörte hannem Comparere höjstbemelte konger med hver andre; men at hand in Exordio Orationis foruden al Collation berömmede i höjeste maade begge Majestetene hver for sig a part; Först Kongl. Maj.^t af Danmark, och siden Kongl. Maj.^t af Sverig; saasom efterfølgende Copie af bemelte hans Fortale udvjsjer, hvilken Studiosi af hans Mund efter deres Sedvane hafver exciperet och skrefvet, liudendes saaledes:

In ipso novi Imperii limine novam auspicamur Synodum sub novo Capite, sub novo Rege, sub novo Præsido: ad nova gubernacula nos in posterum conformaturi; idque ex nutu ac decreto Numinis non novo sed antiqvissimo, qvin æterno, omnia in tempore mirificè disponente ac moderante. Proinde pensi habemus impræsentiæ divinum et apprimè salutare Apostoli monitum, qvod extat Col. iii, i7. Qvicqvíd feceritis sermone aut facto, in Nomine Domini Jesu facite, gratias agentes Deo et Patri per eum.

Si enim veteres et solitas actiones in Nomine Domini Jesu iterare aut continuare fas est et necesse; qvantò magis nova, immò nova θαυμάσια, atque ad stuporem omnium nova instituta aggrediemur in Nomine Domini Jesu, gratias agentes Deo Patri per Jesum. Itaque præsentis Synodi novum festum in Nomine Domini Jesu celebratum imus, per ipsum novas hostias offerentes,

et solennes gratias nuncupantes Jehovæ, cujus mucro et gladius in Vaginam suam se recepit, ita ut jam quiescat sileatque juxta dictum Jeremiæ Cap. XLVII v. 6.

Cum gratiarum actione in Nomine Domini Jesu exosculamur redonatam Pacem, quæ nuperum bellum mirâ et insperatâ Catastrophe terminavit. In Nomine Domini Jesu ad Laudes Deo decantandas lingvâ laxamus, cum Psalte sic jubilantes; Cantate Jehovæ canticum novum, quia opera mirabilia fecit; Salutem attulit dextera ipsius; Recordatus est benignitatis suæ. Clangite, psallite cithara, cithara et psalmodia. Tubis et sono buccinæ clangite coram Rege Jehova. Magnum est Nomen Ejus, qui confregit sagittas, arcus, scutum, gladium ac bellum. Justitia et Pax exosculantur se. Propterea Haleluja. Laudate Nomen Jehovæ, Servi Jehovæ. Laudate Dominum, qui statis in domo Domini, in atriis Domus Dei nostri.

Familiæ Israel benedicite Jehovæ;
 Familiæ Aaronis benedicite Jehovæ;
 Familiæ Levi benedicite Jehovæ;
 Qui timetis Jehovam, benedicite
 Jehovæ. Benedictus Jehova ex Sion,
 qui habitat in Jerusalem. Haleluja.

Haut equidem nos, tanquam *χαίρετάχους* homines, titillat decumana illa Eclipsis, quam *παβα* est Corona Danica: Haut voluptati nobis est fortunæ novercalis sævitia, quam non suâ culpâ, sed subditorum peccantium merito expertus est Rex noster pristinus, Fridericus Tertius, Rex Serenissimus, mitissimus, clementissimus, Rex Religiosissimus et sapientissimus, Rex Desideratissimus.

Nos inde cordolium potius sentimus, identidem gementes, atque peccata nostra deflentes, quibus fabri fuimus Seqvioris fortunæ nos Scani, non minus quàm Conterranei nostri ex cæteris Daniæ provinciis; quorum peccata nostrorum peccatorum cumulo adauximus. Regis potentissimi ausus nostra delicta successu ac Prosperitate fraudarunt. Haut tamen nos fidem, Majestati ipsius datam, violavimus; sed Homagio, quod nos sanctè servavimus, et servare in posterum constitueramus, nos ipsa Ejus Majestas solvit, et solutos diplomate suo Regio pronunciavit.

Fasces ejus non nos excussimus; sed Imperio nos suo ipsa Ejus Majestas abdicavit, novo Imperatori Clientes nos suos devotissimos pactis tradendo. Novum Magistratum agnoscendo, et novo Regi parendo, subjectissimè exequimur, quod Magistratus pristinus et Rex prior imperavit. Imperio Pristini Regis laudatissimo parere, et ad extremum halitum subesse, si Deo placuisset, nobis optatissimum fuisset. De Majestate ipsius Augustissima omni tempore cunctisque in locis honorificè sentire et loqui fas est: Majestatem ipsius sacratissimam et serenissimam privatis et publicis votis Regi Regum commendare neutiquam supersedebimus, nunquam desistemus; quippe scintillis pristinæ Subjectionis nondum in nobis penitus extinctis, nec unquam extingvendis.

Quoniam vero Summo rerum Omnium Moderatori, cujus solius est Regna pro arbitrio conferre et transferre, teste Spiritu Dei Dan. IV., quoniam,

inquam, ter Optimo, ter maximo Deo placuit hac Provincia, hac Diœcesi, Coronam Danicam viduare, et Svecicam locupletare; gaudemus utique, etiam atque etiam gaudemus, nos clementissimum Regem cum Rege clementissimo, Regem optimum cum optimo Rege commutasse. Gaudemus, iam subesse nos imperio Regis Religiosissimi Caroli-Gustavi, Regis Svecorum etc. Qvi Augustanæ Confessioni, seu puræ et sanæ Religioni, asserendæ, non minus quam Daniæ Rex, Rex noster pristinus, sincerè est addictus. Gaudemus, præesse nobis Regem invictum et gloriosum, quem, tot eximiis et concatenatis victoriis famigeratum, totus orbis admiratur, et, quotquot vel Christiano Nomini vel Evangelicæ Religioni infensi sunt, horrent et formidant. Gaudemus, degere nos sub umbone ac præsidio animosi Regis, qvi, tanquam tutelare Numen, nos ab hostili grassatione undiquaque tutos præstare valet, totus Deo omnipotente armatus. Gaudemus, devinctos nos esse Regi pietissimo, qvi Deum frequenter in ore habet; qvi Deo unicè et in solidum adscribit stupenda facinora et Heroica ἀνδραγαθήματα sua; quæ Dei adjutantis præsentiam et præsentis adjumentum manifestè produnt; Qvi, inquam, in omnibus actionibus suis ad gloriam Dei ceu Cynosuram collimat. Dum ille in turbidâ Martis aut Bellonæ palæstrâ versatur sagatus, Apollini simul et Musis conservandis atque exornandis velificatur togatus: Scilicet Sagum et Toga ipsius inter se de palmâ certant! Gaudemus porrò, subjectos nos esse Regi mitissimo, qvi literatos, inprimis Ecclesiastici ordinis consecraneos, intimè amat, et impensè æstimat: His fovendo favet; Hos favendo fovet, Gaudemus, imperare nobis Regem Sapientissimum, qvi suis non alienis oculis videt, suis non alienis auribus audit, suo remigio non ministrorum arbitratu rem gerit publicam et Imperii moderatur habenas: Qvi consilia in arena capit, expeditè promit, promptè impertit, atque in Sinum clientum suoapte blandissimo affatu effundit.

Gaudemus denique, datum nobis esse Regem εὐπροσήγορον et affabilem, ad quem tam Corÿdonibus quam Purpuratis Satrapis aditus patet: Qvi supplices libellos suoapte manu suscipit, et supplicantis suoapte ore solari dignatur. Sapientissimè cogitat, εὐπροσηγορία et facilitate arctius devinciri subditorum animos, atque serenitate accrescere non decrescere Majestatis radios, quos in Regem largius reflectit subditorum amor.

Tanti Herois imperio jam paremus, tanti Regis sceptris iam regimur, tanti Monarchæ Jussa iam capessimus. Nostrum erit, sacræ ipsius Majestati, Regii Throni stabilimen perpetuum, atque faventiam fatorum inoffensam, jugibus votis apprecari.

etc.

Derefter blef icke videre Personalia forrebract; Men hans Edel Erværdighed derfra strax begaf sig til Thema ipsum och Propositionem, som vaar de Conversionibus et mutationibus Rerumpublicarum, quas Bodinus Libr. 4 Polit. Cap. 1 ad tria revocat Capita, nimirum; ad ἀλλοίωσιν, μεταβολὴν et πανωλεθρίαν.

Hvilken Materie welbemelte Her Biscop baade Politicè et Theologicè til alles største lyst och Contentement udførte, och sluttede sine omnibus personalibus med Bøn baade for denne Nÿ, och al Christelig Regiering, at Gud den welsigne wilde.

Dette for^{ne} hvilket och alle de Prouster, som in Synodo vaare tilstede, hafve hört, widne wi underskrefne wed vor højeste Ed.

Lund den 7 Junii A^o. 1658

Oluff Johansen Bagger
Lector och Præpositus udi Lund

Matthias Foss
Rector Scholæ

Henricus Motzfeldt
Schol. Lund. ConRector

Hans Ernstsön Baden
Pastor loci

Iffver Wandall
Eloquent: Profess.

Hans Mortensen
Comminister locj

Morten Ottsön
Comminist:

Jacob Charstensön Pahl
Pastor Opagger et Flakerup indignus

Johannes Petri Cimbriport:
Colleg: Scholæ Lund

Johannes Rasch,
Collega Scholæ Lund:

Andreas Magni Gravius
Colleg: scholæ Lund:

Johannes Martini Sauscherg
pædagogus Fossi liberorum

Noter och källuppgifter

Noter och hänvisningar

KAP. I

Föräldrahem och släkt

¹ D. G. Zwergius, *Det siellandske Clerisie*, s. 51; *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie* 1. R. VI, s. 103; W. Norvin, *Köbenhavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* 1, s. 24, 243. Byggnaden finns kvar och utgör alltjämt bostad åt Själlands biskop.

² Sven Knutssons minnestal. Tryckt såsom bilaga 1; R. Vinding, *Regia Academia Hauniensis*, s. 328; Zwergius, a. a. s. 566; E. Pontoppidan, *Annales ecclesiae danicae diplomatici* IV, s. 105; P. Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum*, s. 646; J. Bewerlin, *Præco Winstrupianus* 1652; J. C. L. Lengnich, *Genealogi over Provst Otto Munthes Descendenter, Familien Winstrup*.

³ *Samlinger til Fyens Historie og Topographie* 3, s. 272—85; Rördam II, s. 414—416; DBL 6, s. 276 f.; DBL (Bricka) IV, s. 482 f.

⁴ Rördam II, s. 416 o. III, s. 639 ff.

⁵ *Ibidem* IV, s. 652 not 1.

⁶ S. Wiberg, *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* II, s. 168; *Epigrammata* 1653, s. 488; KS 2. R. III, s. 495; 3. R. II, s. 288; Rördam III, s. 562.

⁷ DBL 26, s. 114 f.; DBL (Bricka) XIX, s. 51—53; B. Kornerup, *Biskop Hans Poulsen Resen*, s. 139 passim.

⁸ Rördam III, s. 566.

⁹ *Ibidem* s. 565; *Kanc. Brevb. (1596—1602)*, s. 743; Rördam IV, s. 652 f.; AC d. 21 nov. 1635, UA.

¹⁰ DBL 26, s. 115; Rördam III, s. 567; Rördam, *Hist. Saml. o. Stud.* 4, s. 121 o. 124.

¹¹ DBL 26, s. 114; DBL (Bricka) XIX, s. 53; Rördam III, s. 568.

¹² Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 328.

¹³ B. Kornerup, *Biskop H. P. Resen*, s. 16.

¹⁴ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 328.

¹⁵ Sven Knutssons minnestal; Zwergius, a. a. s. 129; DM 2. R. II, s. 26; KS 2. R. V, s. 62.

¹⁶ AC d. 1 maj 1613. Tryckt i Rördam, *Hist. Saml. o. Stud.* 4, s. 121; Gl. kgl. Saml. 4° 3212, DKB.

¹⁷ Se s. 5.

¹⁸ AC d. 11 mars 1615. Tryckt i Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 253.

¹⁹ Vinding, a. a. s. 328; Sven Knutssons minnestal; Zwergius, a. a. s. 566 f.

²⁰ Zwergius, a. a. s. 154; DBL 19, s. 390.

²¹ Epigrammata 1632, s. 409, 496; Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män 21, s. 2.

²² Rördam III, s. 568.

²³ F. R. Friis, Disciplene i Sorö Skole 1586—1623, s. 30; A. Leth o. G. L. Wad, Meddelelser om dimiterede fra Herlufsholm I, s. 22 o. II, s. 42—45; Univ. Matr. I, s. 82; Album Academiæ Vitebergensis, s. 349 i: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen, Neue Reihe, Band 14; Personalhist. Tidsskr. 1. R. II, s. 120 o. 9. R. V, s. 58; Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 9, s. 132; AC d. 29 juni 1633, UA.

²⁴ DBL 19, s. 389 f.

²⁵ Rördam III, s. 577.

KAP. 2

Skolgång i Köpenhamn och Roskilde

¹ Jfr Vinding, a. a. s. 328 f. o. Zwergius, a. a. s. 566 f.

² Ordinantian, s. 96. Jfr H. Kyrre og H. P. Langkilde, Byens Skole, s. 12.

³ C. A. S. Dalberg og P. M. Plum, Metropolitanskolen gennem 700 Aar, s. 41; Kyrre o. Langkilde, a. a. s. 12 ff.

⁴ Zwergius, a. a. s. 237. Jfr Sven Knutssons minnestal.

⁵ Inför det förestående äktenskapet gjorde modern då arvskitte med sina barn. Rördam IV, s. 652 f.

⁶ Dalberg o. Plum, a. a. s. 41 f.; Rördam III, s. 725 ff.

⁷ Rördam III, s. 727 f.

⁸ Ibidem s. 728 f.; Dalberg o. Plum, a. a. s. 41; F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen, Rectorer, Conrectorer og Overlærere, s. 41; DBL (Bricka) XVII, s. 18.

⁹ DBL (Bricka) II, s. 510; F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen, Hörere og Adjuncter, s. 91.

¹⁰ DBL (Bricka) II, s. 510; Se även s. 99.

¹¹ B. Kornerup, Frederiksborg Statsskoles Historie, s. 4 f., 14.

¹² Ibidem s. 14 f.; S. Schartau, Malmö h. a. l. under den danska tiden, s. 66 ff.

¹³ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 248 ff.; Schartau, a. a. s. 66 ff.; »Tabella Scholastica» finns tryckt i: R. Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge 3, s. 82.

¹⁴ B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 15 f.

¹⁵ Ibidem s. 15 f.

¹⁶ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 254; Den skall ha blivit genomförd även för Malmö del, se Schartau, a. a. s. 83. I Köpenhamns skola gingo såväl H. H. Resen som Peder Winstrup. Det förefaller därför sannolikt, att Resen övervakat att undervisningen åtminstone i huvudsak följt de av honom uppdragna linjerna.

¹⁷ Nyerup, a. a. s. 83; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 242—271; Sorö: Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne, udgivet af Soransk Samfund, s. 581 ff.

¹⁸ För skildringen av arbetsdagen se Dalberg o. Plum, a. a. s. 32 ff.

¹⁹ KS 2. R. III, s. 139; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 33 ff.; Dalberg o. Plum, a. a. s. 33 f.; C. S. Petersen o. V. Andersen, Illustreret dansk Litteraturhistorie I, s. 448.

²⁰ DBL (Bricka) XVI, s. 49; Epigrammata 1632, s. 601 ff. Båda promoverades samtidigt till magistrar. S. blev 1636 sockenpräst i Lund men kallades redan samma år, sannolikt på W:s förslag, till slottspräst i Kbh. DBL (Bricka) XVI, s. 49.

²¹ F. E. Hundrup, Biographiske Efterretninger om dem, der ved Kjöbenhavns Universitet have erholdt de höieste akademiske Værdigheder, s. 28; DBL (Bricka) IX, s. 282 f.

²² Vinding, a. a. s. 329; Sven Knutssons minnestal.

²³ Saml. Sommelius Ser. A. 2 T. 1 (S. M. Odder), LUB; J. E. Rietz, Skånska skolväsendets historia, s. 361 f.; S. R. J. Bloch, Bidrag til Roskilde Domscoles Historie I, s. 46 f.; KS 2. R. V, s. 214, 218 o. 3. R. I, s. 749 f.; Schartau, a. a. s. 58 passim.

KAP. 3

Sorö-tiden

¹ Vinding, a. a. s. 329. Jfr Sven Knutssons minnestal.

² Där intet annat anges användes för skildringen av Sorötiden Sorö: Klostret, Skolen etc. (särskilt s. 53—76, 321—373, 548—593).

³ Samtidigt förenade kungen med Sorö skola den internatskola, som han år 1568 grundat på Fredriksborg. B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 5, 13 f.

⁴ Enligt såväl Vinding som Sven Knutsson skall Peder ha inskrivits i början av 1618. Detta stödes också av: Friis, a. a. s. 30, enligt vilken såväl Peder som brodern intagits 1618. Enligt Kanc. Brevb. (1616—1620), s. 608 skulle intagningen ha skett först efter d. 25 april 1619. Den förstnämnda uppgiften torde dock vara den riktiga. Uppgifter lämnade i det universitetsprogram, som utfärdades med anledning av Elias Winstrups begravning i maj 1633, tala även härför. Se Wad, Meddelelser om dimitterede fra Herlufsholm II, s. 42 ff.

⁵ Epigrammata 1632, s. 442 f.

⁶ DBL (Bricka) XVI, s. 288 ff.; DBL 22, s. 577 f.; Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 4 f.

⁷ Epigrammata 1653, s. 457.

⁸ Epigrammata 1632, s. 442 f.

⁹ DBL 15, s. 172 f.

¹⁰ DBL 4, s. 110 f. Winstrup fick denne till sin privatpræceptor och lärare under studietiden i Köpenhamn. Se s. 24, 31. Att förhållandet dem emellan varit gott framgår bl. a. därav att Brochmand, då han gifte sig 1623, av W. fick mottaga en hyllningsdikt benämnd »Acclamatio nuptiis M. Joh. Erasmi Brochmanni, prof. Hafn., cum Druda Finchia. Hafniae, 1623». Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 9,

s. 135. W. har även ägnat honom ett epigram. Epigrammata 1653, s. 858. 1633 blevo de båda männen kolleger såsom professorer vid Köpenhamns universitet.

¹¹ DBL 21, s. 42 f.; G. L. Wad, Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm I, s. 69 ff.; II, s. 25.

¹² Wiberg, a. a. III, s. 161; Sorö: Klostret, Skolen etc., s. 593 passim.

¹³ Friis, a. a. s. 29; Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 37, 352. Winstrup och han blevo för övrigt studiekamrater även vid Köpenhamns universitet; se Univ. Matr. s. 55.

¹⁴ Friis, a. a. s. 29; Hundrup, Biographiske Efterretninger etc. s. 28.

¹⁵ Friis, a. a. s. 30. Se även s. 66; Svanes och Winstrups vägar skulle löpa samman vid flera olika tillfällen i livet. Då S. den 2 maj 1635 disputerade för erhållande av en professur vid Kbh:s univ. var Winstrup, som då redan var utnämnd till hovpredikant, närvarande. Det var vid detta tillfälle, som han på konsistoriet tog avsked av kollegerna. AC d. 2 maj 1635, UA. Vid utarbetandet av 1647 års bibeledition skall S. ha haft hjälp av Winstrup. KS 2. R. VI, s. 426; År 1655 vigde Winstrup på kunglig befallning S. till biskop över Själlands stift. Sk. Tegn. 1655, d. 21 juli. DRA; Den 12 febr. 1662 sålde S. en i Flackarp belägen gård till Winstrup. Livländska Donationskontoret, Athkomst Acter, 1685, 5:te Tom. Kammararkivet, Sthm. Att de brevväxlat även efter 1658 framgår av Kopieboken.

¹⁶ Friis, a. a. s. 1—10.

¹⁷ Epigrammata 1632, s. 442.

¹⁸ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 329; Norvin, a. a. I, s. 222 f.

KAP. 4

Studieår i Köpenhamn

¹ Norvin, a. a. I, s. 225.

² Ibidem s. 226; »Novellæ Constitutiones» finnas tryckta i DM 5. R. I, s. 45 ff.; H. Matzen, Kjöbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879 II, s. 122 f.; B. Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I, s. 418, 420; Examen stili kunde till en början försiggå när som helst, eftersom en dimittend hade rätt att anmäla sig under alla tider av året. Det synes dock snart ha blivit sed att hålla den i januari. Norvin, a. a. I, s. 226.

³ Univ. Matr. I, s. 57, 60. Jfr Sven Knutssons minnestal samt Vinding, a. a. s. 329.

⁴ Norvin, a. a. I, s. 231 ff.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 47.

⁵ Epigrammata 1632, s. 643—648.

⁶ Univ. Matr. I, s. 57, 60.

⁷ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 47; Norvin, a. a. I, s. 235.

⁸ Enligt Norvin, a. a. I, s. 278 f. skulle professorerna 1619 ha genomdrivit, att blott studenter, som voro särskilt anbefallda till en professor, kunde hänvisas till denne, och att fördelningen i övrigt skulle försiggå genom lottdragning, så att var och en av professorerna fick lika många studenter att övervaka. Enl. KS 3. R. III, s. 316, 4. R. I, s. 420, 4. R. III, s. 196 passim synes det dock ha blivit vid det gamla. I Univ. Matr. står också antecknat under d. 12 juli 1623: »Privati præceptores, non sorte cæca, sed libera electione sumpti, idque magistratus jussu.»

⁹ Univ. Matr. s. 60. Jfr s. 22.

¹⁰ Norvin, a. a. 1, s. 278 f.

¹¹ Beträffande denne se: Norvin, a. a. 1, s. 251 ff. Jfr även Rördam I, s. 86—88, II, s. 413—23, III, s. 391 f.

¹² DM 5. R. I, s. 46 f.

¹³ F. Petersson, Olaus Svebilius, s. 24 ff. Se även P. Petersen, Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland; E. Billing, Johannes Rudbeckius' aristotelism i: Från Johannes Rudbeckius' stift; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 148 ff.; W. Sjöstrand, Till ramismens historia i Sverige i: Lychnos, Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok 1940.

¹⁴ S. M. Gjellerup, Biskop Jens Dinesen Jersin, s. 39 f.

¹⁵ Rördam III, s. 334; DBL 2, s. 193 ff.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 302; Densamme, Frederiks. Statssk. Hist., s. 17. År 1619 upprättades en professur i metafysik åt J. D. Jersin. Se härom i Rördam III, s. 365; Gjellerup, a. a. s. 42; Norvin, a. a. 1, s. 201.

¹⁶ Framgår bl. a. av den s. k. lektionskatalogen för 1623—1624, Catalogi Lectorum in Universitate Hafniensi: 1613—1786, DKB. Se även Rördam III, s. 334.

¹⁷ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 310. Jfr H. Fr. Rördam, Mester Anders Christensen Arrebos Levnet og Skrifter I, s. 16, 17, 18—20.

¹⁸ Prof. Bieskes oration, Resens vid samma tillfälle hållna inledningsanförande samt ett i dec. 1611 utfärdat universitetsprogram, i vilket lagarnas betydelse såsom uttryck för Guds vilja starkt betonas, utgavos 1612 i en särskild bok betitlad »De officii studiosorum regiæ Academiæ Hauniensis». B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 309 f.

¹⁹ Se not 16.

²⁰ DM 5. R. I, s. 47; Norvin, a. a. 1, s. 180 f., 201 f.; Norvin förfäktar (s. 201 f.) den åsikten, att den ena av pedagogikprofessorerna först 1646 blivit omärandad till en lärostol i moralfilosofi eller etik. Av lektionskatalogen 1623—24 framgår emellertid att H. R. Brochmand redan då var professor i etik; enl. Univ. Matr. s. 68 bytte han d. 21 febr. 1624 professuren i etik mot den i metafysik.

²¹ Rördam III, s. 383 f.

²² Ibidem s. 376 f.; DBL 1, s. 213 f.

²³ DBL (Bricka) XII, s. 235; Epigrammata 1632, s. 700.

²⁴ Se s. 13. Angående modersmålets ställning i förhållande till latinet se Rördam III, s. 375 ff.

²⁵ Rördam III, s. 380. Som ett utslag av detta förnyade intresse för latinet måste man också betrakta Kristian IV:s befallning till professorerna att hålla latinska predikningar på slottet. Ibidem III, s. 381. Jfr s. 65 f. Angående den i många avseenden intressante Justus Lipsius se V. A. Nordman, Justus Lipsius als Geschichtsforscher und Geschichtslehrer, Helsinki 1932.

²⁶ W:s uppskattning av Lipsius framgår av följande epigram om »Lipsia et Lipsius». Epigrammata 1632, s. 397.

Lipsia chara mihi; sed Lipsius est mage charus:
Lipsius est, plus quam Lipsia, magnificus.
Structura domibusq; nitet bona Lipsia; verum
Scriptura nitidus, Lipsius, atq; Stylo.

²⁷ Norvin, a. a. I, s. 201.

²⁸ DM 5. R. I, s. 38.

²⁹ DBL 19, s. 478.

³⁰ DBL 8, s. 15 f.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 301.

³¹ Epigrammata 1632, s. 392 f.

³² DBL 14, s. 445 ff.

³³ Epigrammata 1632, s. 392 f.; Se även s. 171 f. Även den berömda läkaren och naturforskaren Caspar Bartholin hyste liknande åsikter om stjärnornas inverkan på världen och människorna. Lärde bl. a. att man av himlakropparna kunde förutsäga väderleksförändringar och därmed allt, som hängde samman med dessa, exempelvis hälsotillståndet. L. Helveg, Den danske Kirkes Historie I, s. 320 f.

³⁴ Se s. 59. Katalogen över Winstrups bibliotek innehåller ett stort antal arbeten i ämnet.

³⁵ Rördam III, s. 366 f. Se även DBL 14, s. 445 ff.

³⁶ Rördam III, s. 366 f.; Epigrammata 1653, s. 474.

³⁷ DBL 4, s. 110 f. Jfr not 20.

³⁸ Se ovan not 9 samt kap. 3 not 10.

³⁹ DBL 19, s. 389; Wad, Meddelelser om Rektorerna paa Herlufsholm I, s. 65.

⁴⁰ Peder Winstrup förärade system och svågern en dikt vid deras bröllop d. 14 nov. 1624. »Solennitas nuptialis Joh. Johannis Resenii et Thalix Petri Vinstrup, metrice descripta.» Hafniae 1624. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 9, s. 135.

⁴¹ Epigrammata 1632, s. 490; Ibidem 1653, s. 576 f., 1038.

⁴² Norvin, a. a. I, s. 249.

⁴³ Professorn i juridik hade att föreläsa över den romerska rättens Institutiones, vilka ansågos vara uttryck för den naturliga rätten. Det var således närmast fråga om morallära. Vidare skulle han giva en översikt av äktenskapsrätten. Båda dessa områden voro till nytta för en teolog. De båda professorerna i medicin skulle föreläsa över de gamla klassikerna på medicinens område samt även behandla olika frågor i fysik, matematik m. m. Norvin, a. a. I, s. 35.

⁴⁴ DBL 13, s. 180 f.; Epigrammata 1632, s. 430 f., 517.

⁴⁵ DBL 2, s. 195 ff.

⁴⁶ Epigrammata 1632, s. 495 f.

⁴⁷ Angående striden mot den s. k. kryptokalvinismen se: B. Kornerup, Biskop H. P. Resen; Helveg, a. a. I, s. 265 ff.; Se även DBL 19, s. 390 ff.

⁴⁸ Lektionskatalogen 1623—1624; Rördam III, s. 334 ff.; Norvin, a. a. I, s. 194 f. Se även J. Brochmands utkast i DM 5. R. I, s. 37, där det heter »Aff theologis — — — skall I. superintendens læse Vetus Testamentum, att ende paa — — — aars thiid; II. proximus oc superior theologus Novum Testamentum at ende paa — — — aars tijd; III. Tertius synopsis aliquam doctrinæ christianæ, som hand endeligen skal finére huertt aar».

⁴⁹ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 236 ff.

⁵⁰ Helveg, a. a. I, s. 335 ff.; A. Lysander, Jesuiterne i Malmö 1624. En kyrkohistorisk lokalstudie; J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 217 ff.; KS 2. R. V, s. 843 f. o. 6. R. VI, s. 48.

⁵¹ Kirkelove III, s. 104 ff.

⁵² Ibidem s. 107 f.

⁵³ Helveg, a. a. I, s. 339 f.

⁵⁴ Epigrammata 1632, s. 359, 373, 467 passim. Under åren 1626—1628 utkommo tvenne arbeten av J. Brochmand »Controversiarum sacrarum» I—II, och »De Pontifice Romano libri quinque» (sidorna 1—82 av denna senare utgåvos 1628 under titeln »Ἀκρόπολις Pontificatus» I—III). Båda rikta sig mot den kände jesuiten kardinal Bellarmin, vars skarpa angrepp på den lutherska läran punkt för punkt genomgås och gendrives. Brochmand framhåller bl. a. i den förstnämnda skriften, att »der er neppe nogen blandt papisterne, som med større iver har samlet og i eet legeme forenet alle og hver enkelt af religionens kontroverser, end Robertus Bellarminus». Angående huvudinnehållet i de båda arbetena se E. F. Koch, En Skildring af Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent i: KS 2. R. III, s. 692—94. Se även Ehrencron-Müller, a. a. 2, s. 81 och DBL 4, s. 116. Troligt är att Brochmands ovannämnda arbeten utgöra det samlade resultatet av de anbefallda och intill 1628 hållna föreläsningarna mot katolikerna. I sitt år 1633 utgivna arbete stöder sig för övrigt Winstrup just på »De Pontifice Romano libri quinque». Se s. 50 ff.

⁵⁵ Epigrammata 1632, s. 410 f., 585.

⁵⁶ Sven Knutssons minnestal.

⁵⁷ Norvin, a. a. 1, s. 314 ff.

⁵⁸ Epigrammata 1632, s. 601; Wad, Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm, s. 65.

⁵⁹ DBL 7, s. 392 ff.

⁶⁰ DBL 19, s. 395.

⁶¹ Se s. 49.

⁶² F. V. Mansa, Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhetspleiens Historie i Danmark, s. 286 ff.; C. Bruun, Kjöbenhavn I, s. 474 ff.; Univ. Matr., s. 78 f.

⁶³ Univ. Matr., s. 73; Bruun, a. a. s. 474.

⁶⁴ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 329.

⁶⁵ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 56; Norvin, a. a. 1, s. 279; Rördam III, s. 435.

KAP. 5

Utlandsvistelsen

¹ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 60 f.

² Rördam IV, s. 652 f.; AC d. 21 nov. 1635, UA. Jfr. s. 5.

³ Gl. kgl. Saml. 4° 3212, DKB.

⁴ Se s. 35. Resvägen är inte fullt klar. Winstrups levnadstecknare nämna, med ett undantag, de besökta universitetsstäderna i ordning Rostock, Wittenberg, Leipzig, Jena. Denna resroute förefaller också mest trolig. Före avresan har han säkerligen enligt tidens sed försett sig med en s. k. stambok, vari lärare, vänner och bekanta ombådos inskriva sina namn jämte en sentens eller en tillägnan till bokens ägare. Angående dessa stamböcker se: B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 61 och Personalthist. Tidsskr. 5. R. II, s 8 f. Sitt största värde för den unge studenten ha dessa rader måhända haft däri, att de vid hemkomsten inför föräldrar och gynnare utgjort ett slags vittnesbörd om att han sökt gott sällskap under utlandsvistelsen.

Tyvårr är Winstrups stambok förlorad. En god ersättning, när det gäller att bilda sig en uppfattning om hans vistelseorter, studievänner och lärare, ha vi dock i hans Epigrammata 1632 (omarbetad och utvidgad 1653). Se s. 44 ff. Här återger han bl. a. fyra distika, som han brukat skriva i vänners stamböcker (s. 438 f.) och sitt valspråk

Petrus **P**ortam **V**itæ
 Petri Vinstripius, som sannolikt använts i samma syfte (s. 945).

⁵ J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 9 f.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 64 ff.

⁶ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 329; Zwergius, a. a. s. 567; J. Bewerlin uppger i sin Præco Winstrupianus »Jena, Wittenberg, Leipzig och andra blomstrande städer». De samtida levnadstecknarna ange inte, om det är Johan eller Paul Tarnow som avses. Detta skulle kunna tolkas så, att besöket i Rostock hänför sig till W:s återfärd till hemlandet 1632. Då levde nämligen endast Paul Tarnow. A. Tholuck, Lebenszeugen der lutherischen Kirche, s. 165 ff.

⁷ Die Matrikel der Universität Rostock III. Ost. 1611—Mich. 1694, herausgegeben von Dr. Adolph Hofmeister.

⁸ Album Academiæ Vitebergensis, s. 296. Samtidigt inskrevos S. N. Gluud och L. S. Berga från Norge. Med den senare hade han varit kamrat i Sorö. Friis, a. a. s. 29. Sannolikt ha de tre haft resällskap. S. N. Gluud hade ännu i jan. 1625 befunnit sig i Kbh. Han erhöll då 3 thaler in spec. ur stip. Friis. UA, N. 846. Blev inskriven i Rostock i maj 1625. Die Matrikel der Universität Rostock III, s. 60.

⁹ Möjligt är, att Winstrup, som ovan framhållits (not 6), gjort ett uppehåll i Rostock vid återresan till Danmark. Inte heller detta kan dock ha sträckt sig över någon längre tid, eftersom avresan från Jena med all sannolikhet inte ägt rum förrän i aug. eller sept. 1632, och återkomsten till Kbh. skett någon dag i slutet av detta år. Se not 69 f.

¹⁰ K. Brandi, Gegenreformation und Religionskriege, s. 232 ff. Jfr H. Almquist, Reformations- och Stormaktstiden, s. 436 ff. i: Svenska Folkets Historia, utgiven av H. Schück, H. Almquist m. fl.

¹¹ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 84.

¹² DBL 26, s. 114. Se även s. 4.

¹³ B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 91.

¹⁴ Album Academiæ Vitebergensis, s. 293, 296.

¹⁵ Ang. universitetets historia se W. Friedensburg, Geschichte der Universität Wittenberg; A. Tholuck, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 142 ff.

¹⁶ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 329; Epigrammata 1632, s. 443, 488 f., 505 f., 563. Jfr härtill Friedensburg, a. a. s. 395 ff.; A. Tholuck, Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs, s. 14 ff.; Densamme, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 142 ff.; Densamme, Lebenszeugen der lutherischen Kirche, s. 172—177, 202—209; Förteckning över föreläsningarna vinterhalvåret 1627—28 finnes i Urkundenbuch der Universität Wittenberg 2, s. 68 f. i: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen. Att Wittenberg tilltalat W. framgår av Epigrammata 1632, s. 375. Den mångåriga vistelsen i staden visar även detta.

¹⁷ Friedensburg, a. a. s. 408 passim.

¹⁸ Ibidem s. 405 ff.; Tholuck, Der Geist — — — Wittenbergs, s. 14 ff., 37 ff. Winstrup har dock säkerligen fått stifta bekantskap även med kontroversteologien. Den s. k. »Lectio controversiarum» ålåg fjärde teol. professorn, vid W:s ankomst till

Wittenberg Jacob Martini. På hovpredikanten Hoes uppdrag var han bl. a. sysselsatt med att vederlägga ett av den betydande kalvinske teologen Keckermann utgivet arbete »Systema theologicum». Se härom Friedensburg, a. a. s. 410 f. och Tholuck, Der Geist — — — Wittenbergs, s. 40 ff. Winstrup bemöter i sitt s. 51 berörda arbete bl. a. just Keckermann. Osannolikt är därför inte, att hans intresse för denne väckts av Jacob Martini.

¹⁰ Se s. 91.

²⁰ H. Lundin, Joannes Baazius' kyrkliga reformprogram, s. 6 ff.

²¹ Ibidem s. 11 ff. Se även DBL 19, s. 396 ff.

²² Lundin, a. a. s. 8 f. Jfr härtill H. Leube, Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie, s. 45 ff.

²³ Friedensburg, a. a. s. 411 f.; Tholuck, Der Geist — — — Wittenbergs, s. 42 ff.

²⁴ Friedensburg, a. a. s. 412 f.

²⁵ Epigrammata 1632, s. 488 f., 505 f.

²⁶ Ibidem, Företalet; Sven Knutsson uppger i sitt minnestal, att W:s studier omfattat filologi, språk, filosofi, fornkunskap och framför allt teologi. Troligt är väl, att han passat på att även lyssna till prof. A. Rhodius, som under vinterhalvåret 1627—28 föreläste över Astronomiæ Danicæ (närmast Tycho Brahe); Se härom Urkundenbuch der Universität Wittenberg 2, s. 68 f.

²⁷ Friedensburg, a. a. s. 481 ff.; Lärdomsskolorna i Sachsen voro underställda S.

²⁸ Ibidem s. 489 ff. Buchner föreläste över den latinska litteraturen. Han har särskilt genom sin »Anleitung zur deutschen Poesie» förvärvat sig ett namn som kännare av versläran. KS 3. R. V, s. 203. Då Winstrup själv i företalet till Epigrammata 1632 omtalar, att han börjat sitt epigramskrivande i Wittenberg, är det sannolikt, att detta delvis skett under inflytande av B. Det kan också i detta sammanhang framhållas, att Peders fader under sin vistelse i Wittenberg som ung student 1576 utgivit sin måhända märkligaste skrift, en »Messiad» på grekiska. Se härom Petersen o. Andersen, a. a. I, s. 432 ff. och Ehrencron-Müller, a. a. 9, s. 133.

²⁹ Epigrammata 1632, s. 458 f.

³⁰ Friedensburg, a. a. s. 506 f. I Epigrammata 1632, s. 431 finns en dikt »Ad Aristotelicum de P. Ramo», vilken tyder på att även ramismen haft sina förespråkare bland W:s lärare.

³¹ Epigrammata 1632, s. 447.

³² Friedensburg, a. a. s. 506 f. Se även Urkundenbuch der Universität Wittenberg 2, s. 69.

³³ Svanings brevbog, Ny kgl. Saml. 4° 2127, DKB; DBL XI, s. 189. I ett brev från Svaning, som bodde hos prof. Frantz, till biskop H. P. Resen d. 22. 1. 1626 heter det bl. a.: »Inte heller saknas sådana anspråkslösa ynglingar från fosterlandet som kunna verka sporrande, bland vilka kan nämnas den unge Vinstrup — — — med vilken jag, eftersom hans naturliga enkelhet och förebildlighet driver på och kräver efterliknande i seder och sinne, dagligen njuter ett behagligt umgänges frukter. Han sköter ständigt och med mycket beröm sin plikt». I en dikt tillägnad P. Winstrup d. 7 sept. 1626 kallar Svaning denne »en man med lysande genigåvor och av en sällsynt karaktärsfasthet». (Svanings brevbog.)

³⁴ DBL (Bricka) XI, s. 189 f.; DBL 23, s. 178 f.; DBL (Bricka) XVI, s. 49; Svanings brevbog; Sven Knutssons minnestal. Se även s. 66 o. kap. 6 not 35.

³⁵ Skjelderup blev sålunda under Winstrups hovpredikantstid befördrad till slotts-

predikant på Köpenhamns slott. Kanc. Brevb. (1635—1636), s. 660; Av brevväxlingen med Svaning framgår att W. med framgång hos kanslern intervenerat till S:s förmån i för denne obehagliga tvister.

³⁶ DBL (Bricka) XVI, s. 228; Epigrammata 1632, s. 628.

³⁷ DBL 2, s. 123 ff.; KS 3. R. V, s. 203 f.; Epigrammata 1632, s. 509.

³⁸ ADB IV, s. 20 f.; Epigrammata 1632, s. 600 f., 632 ff.; W. förärade honom en lång dikt, då han förvärvade magistervärdigheten i sept. 1627.

³⁹ Album Academiae Vitebergensis, s. 349. Inskrivningen ägde rum d. 22 juli 1630.

⁴⁰ Se s. 41. Jfr not 44.

⁴¹ Epigrammata 1632, Företalet.

⁴² Ibidem s. 554.

⁴³ Friedensburg, a. a. s. 359. Den 26 juni 1630 landsteg Gustav II Adolf på Ussedom. Almquist, a. a. s. 538; Brandi, a. a. s. 246 ff.

⁴⁴ P. W. inskrevs vid universitetet i Jena någon gång under tiden januari—juli 1630. (Se not 54.) Vissa uppgifter i Epigrammata tyda på att han dessförinnan vistats någon tid i Leipzig. Möjligt är dock, att han stannat kvar i Wittenberg över de stora festligheterna där d. 25—27 juni 1630, då man firade hundraårsminnet av den Augsburgska bekännelsens tillkomst, och att han därefter begivit sig direkt till Jena. I Epigrammata 1632 (s. 423 ff.) har han ägnat jubiléet en lång dikt. Besöket i Leipzig skulle då ha ägt rum tidigare.

⁴⁵ Tholuck, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 82 ff.

⁴⁶ Epigrammata 1632, s. 397, 476 f., 512.

⁴⁷ P. W. finns inte upptagen i Leipzigeruniversitetets matrikel (Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559—1809, herausgegeben von Georg Erler). Jfr KS 2. R. II, s. 525.

⁴⁸ O. Kirn, Die Leipziger theologische Fakultät in fünf Jahrhunderten 1409—1909 i: Festschrift zur Feier des 500-jährigen Bestehens der Universität Leipzig, s. 80 f. Den ortodoxe men fridsamme Höpfner utgav just 1630 den första av de 12 disputationer om rättfärdiggörelsen, som senare skulle förorsaka striden med Calixtus. Tholuck, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 82 ff.

⁴⁹ Brandi, a. a. s. 249 ff.

⁵⁰ Epigrammata 1632, Företalet samt s. 461, 464 passim.

⁵¹ Ibidem s. 487 f.

⁵² Ibidem s. 680.

⁵³ Ibidem s. 679 ff.

⁵⁴ Den exakta tidpunkten för avresan från Leipzig är inte känd. Jenauniversitetets matrikel upptager P. W. bland de under tiden januari—juli 1630 inskrivna studenterna utan att dock angiva exakt datum. Die Matrikel der Universität Jena. Band I, s. 365 i: Veröffentlichungen der thüringischen historischen Kommission. Band I.

⁵⁵ Epigrammata 1632, s. 370. Särskilt tycks det myckna vindrickandet ha missagat honom. Epigrammata 1632, s. 636 f., 668.

⁵⁶ Tholuck, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 61; E. Borkowsky, Das alte Jena und seine Universität, s. 21.

⁵⁷ H. Kappner, Die Geschichtswissenschaft an der Universität Jena vom Humanismus bis zur Aufklärung i: Beiträge zur Geschichte der Universität Jena. H. 3, 41 ff.; Tholuck, Lebenszeugen der lutherischen Kirche, s. 177 ff.; Densamme, Vorgeschichte des Rationalismus I: 2, s. 61 ff.

⁵⁸ P. P. Winstrup, *Orationum synodiarum decima seu Oratio parentalis de sanctissima vita — — — beatissimo obitu — — — Oligeri G. Rosenkrantzii.* — — — A^o 1643, sine chartis habita, s. D 2 1/2; *Epigrammata* 1632, s. 437 f.; Sven Knutssons minnestal; *Vinding*, a. a. s. 329.

⁵⁹ *Lundin*, a. a. s. 95 ff.; Carl-E. Normann, *Prästerskapet och det karolinska enväldet*, s. 6, 8 f. passim.

⁶⁰ *Epigrammata* 1632, s. 359, 437, 497 f.; *Ibidem* 1653, s. 683. Åren 1633—1637 utkom J. Gerhards andra huvudarbete »*Confessio catholica*». Redan tidigare hade han i särskilda skrifter bekämpat jesuiten Bellarmin och en del andra katolska motståndare. Det saknades inte heller stridsskrifter mot kalvinister, socinianer m. fl. sekteriska riktningar. *ADB VIII*, s. 767 ff. Jfr W:s många dikter mot papister, kalvinister m. fl. *Epigrammata* 1632, s. 359, 373, 375, 395 f., 425, 467, 477, 493 passim.

⁶¹ *Epigrammata* 1632, s. 437 f., 497 f. Får man döma av den gratulationsvers J. Gerhard förärat Winstrup och som denne intagit i sina *Epigrammata* 1632, har den store teologen satt stort värde på sin unge danske gäst.

⁶² *ADB XX*, s. 111 f.; *Epigrammata* 1632, s. 436; *Vinding*, a. a. s. 329.

⁶³ *ADB XII*, s. 436 f.; *Epigrammata* 1632, s. 440; *Vinding*, a. a. s. 329.

⁶⁴ I *Epigrammata* 1632 (s. 535) kallar P. W. denne »amicus honoratissimus». Bland de framstående män, vars »*carmina gratulatoria*» bifogats W:s diktsamling, återfiner man även Filip Horst. Ang. denne se *Beiträge zur Geschichte der Universität Jena*, H. 3 s. 41 f. (se not 57).

⁶⁵ *ADB XXXV*, s. 392; *Epigrammata* 1632, s. 462.

⁶⁶ *ADB XXVI*, s. 517; *Epigrammata* 1632, s. 499.

⁶⁷ *ADB V*, s. 225. Jfr H. Kappner i: *Beiträge zur Geschichte der Universität Jena*, H. 3 s. 41 ff. (se not 57); *Epigrammata* 1632, s. 499 ff., 503 f., 516, 665 ff.

⁶⁸ *Zwergius*, a. a. s. 571 not e.

⁶⁹ Sven Knutssons minnestal; *Vinding*, a. a. s. 329 f.; Att W. ännu vid påsktiden 1632 befann sig i Jena framgår av ett av epigrammen (s. 665) till Dilherr. Då »*Epigrammata*», som tryckts i Jena, knappast kan ha utkommit förrän på sensommaren 1632, och Winstrup med all säkerhet velat ha några exemplar med sig hem, har hans avresa knappast kunnat äga rum förrän i aug. eller sept. detta år.

⁷⁰ AC d. 20 okt. 1632, UA. Se även s. 49 f.

⁷¹ »*Epigrammatum libri tres*». Jena 1632. Företalet på grekiska.

⁷² Att samtiden förstätt humorn framgår bl. a. av Sven Knutssons minnestal.

⁷³ Innehållet i diktsamlingen har behandlats i *DBL* 26, s. 113; *LSH* (Cavallin) 1, s. 44 f. och synnerligen utförligt i *Biogr. lex. ö. namnk. sv. män* 21, s. 3 ff.

KAP. 6

Utnämning och verksamhet

¹ Sven Knutssons minnestal; *Vinding*, a. a. s. 329; *Zwergius*, a. a. s. 567.

² DM 5. R. I, s. 148 f.

³ *Ibidem* s. 150.

⁴ Ibidem s. 200.

⁵ AC d. 20 okt. 1632, UA. Kanslerns intresse för Peder Winstrup har sannolikt väckts redan under dennes vistelse vid Kbh:s universitet. Dedikationen av Epigrammata har säkerligen inte heller förfelat sin verkan, se. s. 35, 44.

⁶ DBL 1, s. 579 f.; Ibidem 19, s. 389 f.; Ibidem 18, s. 419. Jfr s. 7 f.

⁷ DBL 7, s. 32 ff. Jfr Rördam IV, s. 652 not 1.

⁸ Se s. 29 f.

⁹ Se s. 40.

¹⁰ AC d. 20 okt. 1632, UA.

¹¹ Sven Knutssons minnestal; Vinding, a. a. s. 330.

¹² DM 5. R. I, s. 201 f.

¹³ Norvin, a. a. 1, s. 181.

¹⁴ Ibidem s. 181 ff.

¹⁵ Vinding, a. a. s. 330. Enligt bestämmelserna i »Novellæ Constitutiones» skulle en designerad professor före tillträdet disputera pro munere, som det hette »publice absque præside opponentibus professoribus». Norvin, a. a. 1, s. 40 f., 184 ff., 255; DM 5. R. I, s. 47.

¹⁶ AC d. 26 jan. 1633, UA. Disputationen har ursprungligen varit avsedd att äga rum redan d. 12 jan., vilket framgår av det i DKB förvarade exemplaret, där datum ändrats från d. 12 till d. 26 jan. Jfr också »Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager» 1737, s. 577, som felaktigt angiver disputationen till d. 12 jan.

¹⁷ Den fullständiga titeln lyder: Disputatio philologica et philosophica de usu linguarum et disciplinarum philosophicarum in theologia, quam Σὺν Θεῷ τῷ συνεργοῦντι πάντ'εἰς ἀγαθὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, publice ventilationi, in amplissimo clariss. Dn. Professorum consensu, ad diem (12) 26 Januarij, obnoxiam facit sincera animi submissione, Petrus P. Winstrupius. Respondente Jano Laurentii Ulmivallio. Hafniæ Anno MDCXXXIII. I enlighet med tidens sed har en student fått tjänstgöra som respondent. Jfr s. 25. Enl. Univ. Matr. s. 79 o. 91 blev Joannes Lavrentii Ulmivallanus (även kallad Johan Lavr. Hallandus) inskriven i juli 1626. Den 19 maj 1628 blev han baccalavreatus philosophiæ. Beträffande det under 1600-talet häftigt debatterade problemet om filosofiens förhållande till teologien se G. Frank, Geschichte der protestantischen Theologie, s. 423 ff.; Helveg, a. a. 1, s. 321; G. Aulén, Dogmhistoria, s. 255—259. Jfr även E. F. Koch, En Skildring af Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent i KS 2. R. III, s. 667—788, särskilt s. 751 ff.

¹⁸ Beträffande teorien om den dubbla sanningen och striden härom se F. Petersson, Olaus Svebilus, s. 23.

¹⁹ Den kalvinske teologen Keckermans teologi har Winstrup sannolikt blivit införd i under sin vistelse i Wittenberg. Se härom kap. 5 not 18.

²⁰ Beträffande de tolv tavlornas lag se bl. a. Svensk Uppslagsbok del 23, spalt 115. Bland klassiska författare nämner Winstrup Phocylides, Hesiodus, Euripides, Horatius, Ovidius, Plautus, Vergilius m. fl. Ordet »epikuréer» användes ofta som beteckning för extrema rationalister eller gudsförnekare. Carl-E. Normann, a. a. s. 15 not 51.

²¹ Kardinal R. Bellarmins mest bekanta arbete är »Disputationes de controversiis christianæ fidei adversus hujus temporis hæreticos» (1587—89), vars första del handlar om påvens makt. A. Gierow i: Svensk Uppslagsbok del 3, spalt 488 f.

²² J. Brochmand hade 1628 utgivit: »Ἀκρόπολις Pontificatus», vilken utgör s. 1—82 av skriften »De Pontifice Romano libri quinque». Författaren undersöker här huruvida monarkien skulle vara den bästa formen för kyrkans författning, behandlar förhållandet mellan den världsliga och den andliga överheten, gendriver Petri primat och påvevärdighet, anför bevis för att påven är antikrist m. m. KS 2. R. III, s. 693 f.; Helveg, a. a. I, s. 350. Jfr även kap. 4 not 54.

²³ AC d. 26 jan. 1633, UA.

²⁴ Originalen finnes i: DK, B I 2 f. Diverse Breve og Documenter og Akter, Sagligt ordnede ad XIII, 5, d. BRA.

²⁵ AC d. 28 jan. 1633, UA; Univ. Matr. s. 117.

²⁶ Norvin, a. a. I, s. 36 f., 202 f. Huruvida eden även omfattat en bekännelse till »Augustana» är däremot ovisst. Kunglig befallning härom hade utgått redan 1625. Befallningen måste emellertid förnyas tio år senare, vilket tyder på att den inte blivit åttlydd. Norvin, a. a. I, s. 184, 202 f. Jfr KS 2. R. V, s. 604, 611; Kirkelove III, s. 117; CCD IV, s. 332 f.

²⁷ Rördam I, s. 84 f.; Norvin, a. a. I, s. 35 f.

²⁸ DM 5. R. I, s. 39. Jfr Rördam IV, s. 700 f. o. Norvin, a. a. I, s. 40.

²⁹ Sven Knutsson uppger i sitt minnestal, att Winstrup skött tjänsten med stor skicklighet. Samma uppgifter lämnas även av Nicol. Lundberg i »Epistola Gratulatoria» och av Vinding, a. a. s. 330.

³⁰ AC d. 7 nov. 1633, d. 15 jan. 1634, d. 11 sept. 1634, UA. Jfr KS 3. R. II, s. 711 not 1; Se även s. 64.

³¹ I sitt tal »Oratio synodica de Academiis» 1668 s. C. 3 förklarar han bl. a.: »Docetur in academiis physica seu philosophia naturalis, quæ naturæ involucris implicata explicat, rerum omnium naturam, principia naturalia, et naturales affectiones, quin rerum mirabilium, quæ in mundo et quidem in terris fiunt, causas aperit: Elementorum, eorumque, quæ in illis atque ex illis gignuntur, nec non meteororum doctrinam tractat: herbarum, stirpium, lapidum, metallorum, animantium, et hominis, ortus, progressus, vires, proprietates, et operationes naturales, persequitur». Lektionskatalogen för 1632—1633 upptager inte några föreläsningar i fysik. Indices lectionum in Univers. Hafn. habitarum 1604—1786. Septembri 1632 ad Augustum 1633. DKB.

³² Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 11; DBL 26, s. 279 ff.

³³ Se s. 40.

³⁴ De ovannämnda i närheten av Ystad påträffade runstenarna äro sannolikt identiska med dem som ingå i det i Worms år 1643 utgivna arbetet »Monumenta Danica» återgivna runmonumentet vid Hunnestad (c:a 9 km. från Ystad). Om detta se: Petersen o. Andersen, a. a. I, s. 574 f.

Sitt intresse för arkeologi skulle Winstrup komma att visa även under svensk-tiden. Den 18 dec. 1666 utgick ett kungl. brev till biskoparna, i vilket dessa befalldes att förmå kyrkoherdarna i sina stift »thet the tillijka med kyrkiowärderne och sex-männerna låta hwar i sine socknar och prästegield fljigt ok granneligen efftersökia och vpspana alla antiquiteter som ther kunna wara til finnandes, såsom äre alle-handa runnestenar och bergz runneskriffter — — — så at the them samme icke allenast optekna vthan och granneligen efftersöräia hwad traditioner och sagor om hwarthera för sikh ifrån forna tijder hafwa warit och ännu ära, låtandes sedan osz en förteckning och relation theraff vnderdånigst tilskickas». Bland de få rela-

tioner som inkommo voro de skånska, vilka Winstrup insände redan d. 29 maj 1668. Se härom E. Tuneld, Till den skånska runstensforskningens historia i HTS 3, s. 239—294, särskilt sidorna 278—281.

³⁵ Ett flertal av de mellan Winstrup och Worm växlade breven finnas bevarade i Gl. kgl. Saml. 4° 3119 a—d, DKB. En del av dem äro tryckta i Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ I—II, Hafniæ 1751. Även med den gamle studiekamraten Hans Jensen Svaning fortsatte Winstrup det i Wittenberg inledda tankeutbytet i hithörande frågor, vilket framgår av brevkoncept i Svanings Brevbog, Ny kgl. Saml. 4° 2127, DKB. Att nära kontakt även uppehållits med den likaledes historiskt intresserade Steffen Hansen Stephanius framgår av Epigrammata 1632, s. 465 och Epigrammata 1653, s. 511 o. 1052. Beträffande Stephanius se Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 1—74 o. 193—275.

³⁶ Skriften är dedicerad prins Kristian. Att Winstrup själv tillmätt den stort värde, framgår av hans brev till Henrik Blume, Joachim Gersdorff o. Ote Krag, se kap. 8 not 24 f.; Worm, till vilken Winstrup även sänt arbetet med begäran om yttrande, (Olai Wormii et ad eum — — — epistolæ I, s. 257) synes däremot inte ha haft någon högre uppfattning om Winstrup såsom fornforskare, även om han erkänner, att denne i fråga om guldhornet framlagt en del värdefulla synpunkter. Detta framgår av följande ord i ett brev från Worm till August Buchner i Wittenberg: »Mitto novam de aureo cornu meditationem episcopi lundensis Winstrupii, qui quamvis stridula quandoque canat avena, huic tamen tempestati haud incongrua quædam protulisse videtur». Olai Wormii et ad eum — — — epistolæ II, s. 887. Jfr även Worms brev till Steffen Stephanius d. 14 sept. o. d. 18 nov. 1644. (Olai Wormii et ad eum — — — epistolæ I, s. 257, 259 f.)

³⁷ Framgår bl. a. av brevväxlingen med Worm, Svaning o. J. Brochmand, Gl. kgl. Saml. 4° 3119 a—d; Ny kgl. Saml. 4° 2127; Gl. kgl. Saml. 4° 3038, DKB. I ett brev till Worm daterat Fredriksborg d. 6 juli 1636 meddelar Winstrup, att han återsänder avhandlingen »De Runicis Literis», som han tyvärr inte hunnit studera så ingående som han önskat, då hovtjänsten lagt hinder i vägen. Förklarar sig dock ha hunnit bilda sig en så pass uppfattning om arbetet i fråga, att han anser sig oförhindrad att rekommendera det och dess författare hos kungen. Ber slutligen Worm meddela, om han önskar låna något arbete ur Winstrups eget eller ur kungens bibliotek.

³⁸ Norvin, a. a. 1, s. 184.

³⁹ Ibidem s. 264 f.

⁴⁰ Ibidem s. 260, 266.

⁴¹ H. Fr. Rördam, Bidrag til Oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen i: KS 2. R. II, s. 624, 661; Norvin, a. a. 1, s. 276. Detta förhör skulle för magistrarnas del ersätta den genom kungligt brev av d. 7 nov. 1629 påbjudna teologiska attestatsen. Kirkelove III, s. 173 ff.; KS 2. R. II, s. 620 ff. Befrielsen för magistrarna att taga attestats upphävdes dock genom kungl. brev av d. 18 okt. 1636. Kirkelove III, s. 256 f.; Norvin, a. a. 1, s. 277. Med »lectio biblica» menas inte exegetik i vår tids bemärkelse utan bibelkunskap överhuvud, närmast efter den latinska bibeln. Vid genomgången av »loci communes», framställningen av den kristna läran, följdes i allmänhet katekesens ordning, och dogmatik och etik behandlades under ett. KS 2. R. II, s. 624 f.

⁴² Norvin, a. a. 1, s. 260, 266.

⁴³ Den fullständiga titeln lyder: Disputationum logico-metaphysicarum prodromus quem D. O. M. A. pro summis in philosophia honoribus in R. Academia Hafniensi, præside M. Johanne Johan. Resenio, log. et metaph. p. p. ac p. t. decano, publice tuebuntur 25 maji. Kbh. 1633. I slutet av avhandlingen finnas 10 problem i frågeform, vilka tydligt varit föremål för ventilation. Se även Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager, s. 578.

⁴⁴ Universitetsprogrammer ved Promotioner I, 1575—1684. DRA. Jfr Univ. Matr. s. 116.

⁴⁵ Univ. Matr. s. 116; Univ. progr. ved Prom. I, 1575—1684. DRA; Norvin, a. a. 1, s. 266 f. Bland promotionskamraterna kunna nämnas barndomsvännen, rektorn vid skolan i Lund, J. Skjelderup, studiekamraten i Wittenberg, rektorn vid skolan i Herlufsholm, J. P. Spielderup, studiekamraten i Jena Sören Pedersen Kalundborg, vilken kort efter promotionen blev kommunitetsprost och längre fram professor vid universitetet i Kbh., rektorn vid den kungliga fria skolan i Fredriksborg, Thomas Mikkelsen Hein, kyrkoherden i Asarum i Blekinge Peder Struck.

⁴⁶ Norvin, a. a. 1, s. 267. Då dessa tillställningar voro synnerligen dyrbara för de nyblivna magistrarna, hade redan 1610 försök gjorts att begränsa omkostnaderna. AC d. 6 okt. 1610, UA. Huruvida syftemålet uppnått är dock osäkert.

⁴⁷ Om denna årliga reformationsfest se särskilt B. Kornerup, Reformationsjubilæet i Danmark 1617, tryckt i: KS 6. R. II, s. 33—83.

⁴⁸ KS 6. R. II, s. 50; Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 288.

⁴⁹ KS 6. R. II, s. 50; Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 297.

⁵⁰ Zwergius, a. a. s. 150.

⁵¹ AC d. 30 sept. 1633, UA.

⁵² KS 6. R. II, s. 46.

⁵³ Bland de i DKB bevarade orationerna finnes även en för året 1633 författad av Niels Sass. Möjligt är därför, att Winstrup inte själv författat den detta år hållna orationen. Av en hyllningsdikt tillägnad Winstrup på bröllopsdagen av Niels Sass framgår, att de båda männen voro vänner. Se nedan not 102.

⁵⁴ J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 218 f.; Helveg, a. a. I, s. 351 ff.

⁵⁵ Norvin, a. a. 1, s. 171 f.; Rördam IV, s. 229—236, 431—433; Matzen, a. a. II, s. 34, 39 f.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 136, 202.

⁵⁶ H. Fr. Rördam, Om de af Mester Jens Grand stiftede sex Præbender ved Roskilde Domkirke i: KS 2. R. IV, s. 165 ff.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 136.

⁵⁷ KS 2. R. IV, s. 166—170, särskilt s. 167; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 136 f.

⁵⁸ KS 2. R. IV, s. 169; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 137.

⁵⁹ Matzen, a. a. II, s. 32.

⁶⁰ Ibidem s. 30.

⁶¹ Norvin, a. a. 1, s. 204 ff.

⁶² AC d. 4 maj 1633, UA.

⁶³ En levnadsteckning över den i många avseenden intressante Niels Helvedad finnes i: Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 1—64, 349—424. Förhandlingarna i konsistoriet angående censuren av »Harmonia Evangelica» finnas meddelade i DM 5. R. I, s. 207 och i Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 4, s. 414—418. Där intet annat anges

följas dessa i vad angår skildringen av Heldevadaffären och Winstrups befattning med denna.

⁶⁴ I varje fall hade han varit kamrat med hans son Laurits Nielsen Hellevad, först vid den kungl. internatskolan i Sorö och sedan vid universitetet i Köpenhamn. Se s. 22.

⁶⁵ Första delen innehåller »vor Herris Jesu Christi lifff oc leffnitz historie eller krönick, aff de hellige fire evangelister tilsammendragen, oc udi en rictig harmonia oc ordning set, saa mand kand vide, paa huad aar, maaned oc dag en huer evangeliske historie er skeed, fra hans undfangelse oc födsel, til hans hellige pine, död, opstandelse oc himmelfærd». Den är illustrerad med en mängd träsnitt. Andra boken innehåller apostlarnas historia med Jerusalems förstöring i utförlig framställning. Tredje boken giver en överblick över Danmarks historia. Fjärde boken utgör en slags nyckel till almanackan eller berättelse om de martyrer, vilkas namn kalendern innehåller. Rördam, *Hist. Saml. o. Stud.* 4, s. 417.

⁶⁶ AC d. 6 juli 1633, UA.

⁶⁷ Angående dessa studenter och deras förhållanden se H. Fr. Rördam, *Om de tyske Menigheder i Danmark i 17de Aarhundrede i*: KS 2. R. III, s. 134—224.

⁶⁸ KS 2. R. III, s. 138. Angående dylika komedier och deras uppförande se även Rietz, a. a. s. 81—83.

⁶⁹ Rördam III, s. 407 f., 430 f. Jfr KS 2. R. I, s. 61, 65.

⁷⁰ Rördam III, s. 430 f.; Beträffande J. Brochmands ovilja mot komedier se KS 2. R. III, s. 763 f.

⁷¹ KS 2. R. III, s. 138 f., 195 ff.

⁷² *Ibidem* s. 192.

⁷³ AC d. 6 juli 1633, UA.

⁷⁴ KS 2. R. III, s. 139 f., 202.

⁷⁵ *Ibidem* s. 140, 192.

⁷⁶ Norvin, a. a. I, s. 212 ff.

⁷⁷ B. Kornerup, *Frederiksb. Statssk. Hist.*, s. 17 f.; Rietz, a. a. s. 629 ff. Jfr även s. 239.

⁷⁸ Gjellerup, a. a. s. 98; Sorö: Klostret, Skolen etc., s. 628 f.

⁷⁹ Gjellerup, a. a. s. 98; H. Fr. Rördam, *Aktstykker til det højere Skolevæsens Historie i ældre Tid i*: KS 3. R. II, s. 713 f.

⁸⁰ KS 3. R. II, s. 710 f.; Gjellerup, a. a. s. 98.

⁸¹ KS 3. R. II, s. 711. Jfr s. 54.

⁸² AC d. 23 dec. 1633 o. d. 5 april 1634, UA.

⁸³ KS 3. R. II, s. 712; Gjellerup, a. a. s. 98.

⁸⁴ Gjellerup, a. a. s. 98.

⁸⁵ KS 3. R. II, s. 712.

⁸⁶ AC d. 11 sept. 1634, UA. Samtidigt fick konsistoriets notarie M. Jacob Mathiesen i uppdrag att utarbete etymologien.

⁸⁷ Gjellerup, a. a. s. 98 not 3.

⁸⁸ *Ibidem*; KS 3. R. II, s. 712.

⁸⁹ Gjellerup, a. a. s. 98 f.; KS 3. R. V, s. 211 f. Se även s. 245 f.

⁹⁰ *Cit. efter DM* 5. R. I, s. 342.

⁹¹ Rördam, *Mester A. Chr. Arrebos Levnet I*, s. 32 not 5.

⁹² P. P. Winstrup, *Oratio Parentalis de — — — Christiano IV.*, s. 5.

⁹³ Sven Knutssons minnestal; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*.

⁹⁴ Rördam III, s. 381; Predikoskyldighet ålåg såväl teologer som filosofer. Matzen, a. a. II, s. 50.

⁹⁵ Matzen, a. a. II, s. 50 not 4.

⁹⁶ Rördam III, s. 381 not 2.

⁹⁷ Sven Knutssons minnestal; J. Beverlin, *Præco Winstrupianus*; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; K. Fabricius, *Skaanes Overgang I*, s. 51 f.; DBL 26, s. 110.

⁹⁸ Nicol. Lundberg skriver bl. a. i *Epistola Gratulatoria*: »Värdigheten är affekterad hos andra, men hos dig är den medfödd. Andra ser jag begärligt söka kärlek och vördnad, hos dig innebor en naturlig behagfullhet och älskvärdhet. Och inte utan den största njutning drager jag mig till minnes din gudomliga talekonst. — — — Jag kommer ihåg att du, medan alla voro slagna av häpnad, under två eller tre sammanhängande timmar ur minnet uppläste de svåraste tal, vilka rörde alla, så att ingen kunde behärska sina tårar». Se även Sven Knutssons minnestal och DBL 26, s. 112.

⁹⁹ Cit. fr. *Biogr. lex. ö. namnk. sv. män 21*, s. 19. Jfr P. G. Ahnfelt, *Lunds universitets hist. I*, s. 101 ff. Winstrup synes dock på 1650-talet ha råkat in i ett svaghetstillstånd, som fått sina följdverkningar även för talorganet. I den redogörelse Sten Bielke insände till Kungl. Maj:t i början av år 1667 om utgången av de förhör, han på kungl. befallning hållit med biskopen heter det bl. a.: »Att han intet har predikat, så och wiget prester i sitt huus, som doch borde skeep för altaret, så badh han wi wille wittna om hans infirmitet wthi målet, så att dersom han vthi den högga domkiörkian skulle antingen predika eller för altaret hålla någhen sermon, skulle han exponeras auditorium ludibrio. Så har och konungen i Danmarck hanem detta tanquam emerito indulgerat, någhot för än provintzen kom vnder K. M^{ts} devotion». A. 956: 2, KB. Se även S. Kjollerström, *Till frågan om Skånelandskapens kyrkliga försvenskning i: Kyrkohistorisk Årsskrift 1938*.

¹⁰⁰ Sven Knutsson säger om henne i sitt minnestal, att hon var en kvinna »av manligt förstånd»; Se även *Vinding*, a. a. s. 330.

¹⁰¹ *Ny kgl. Saml. 4° 2127*, brev d. 31 mars 1634 från Hans Jensen Svaning till Winstrup.

¹⁰² *Kjöbenhavns Diplomatarium*, udgivet af O. Nielsen, V, s. 782; J. J. Durichius, *Eklogä gamikä pro ingressu conjugij Petri Petræi Vinstrupii*, in *Acad. Haun. Professoris, nec non Mariæ, Ernestæi Consul. Hothernes. filiæ, Hauniæ d. 13 Cal. Aug. 1634*; Sever. Petræus, *Petr. Hermannides och Nic. Sassi: Fertum serti votivi nupt. Petri P. Winstrupii et Marinæ Ernesti 13 Cal. Aug. 1634*. Biografi över Jakob Hansen Durich i: *Samlinger til Jydsk Hist. 4. R. 5*, s. 483 f.; över Niels Sass i: DBL (Bricka) XIV, s. 614; över Peder Hermansen i: *Rietz*, a. a. s. 370 f.; över Sören Pedersen Kalundborg i: DBL (Bricka) IX, s. 92. Winstrup har skrivit epigram till Peder Hermansen, *Epigrammata 1653*, s. 990 f., 1087 och till Sören Pedersen Kalundborg, *Epigrammata 1653*, s. 961. Den förre har bl. a. översatt Winstrups »Cornicen Danicus» och hans »Belli Svecico-Danica θαυμασία» till danska.

¹⁰³ *Personalhist. Tidsskr. 3. R. V*, s. 37 f.

Hovpredikantstiden

¹ C. O. Böggild Andersen, *Christian IV:s Tidsalder*, s. 103 f. i: *Schultz Danmarks Historie*, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang, III.

² Rördam, Mester A. Chr. Arrebos Levnet I, s. 60 f.; J. A. Fridericia, *Danmarks Riges Historie 1588—1699*, s. 83 f. i: *Danmarks Riges Historie af Joh. Steenstrup*, Kr. Erslev m. fl. De vældige dryckesgillena skildras i: *Nordisk Universitets-Tidskrift*, H. 3, s. 70. Kungen kunde tömma ett väldigt dryckeshorn 30—40 gånger under en kväll och måste ofta berusad bäras bort i sin stol av drabanterna. Se även *Danmarks Konger*, under redaktion av K. Fabricius, s. 268.

³ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 40; J. A. Fridericia, a. a. s. 84; Dr. Laurids Jacobsen Hindsholm, hans holden Dag-Bog, imedens han var Hoff-Prædikant — — —, udg. af F. W. Wivet, s. 9; *Danmarks Konger*, under redaktion av K. Fabricius, s. 285.

⁴ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 47; DBL 7, s. 393 f.

⁵ C. O. Böggild Andersen, s. 149.

⁶ Se s. 65.

⁷ Lön brukade utgå fr. o. m. dagen för edsavläggelsen. Fullmakten för företrädaren, Christen Jensen, är daterad d. 4 maj 1627 med bestämmelse, att lön skulle utgå från d. 24 jan. s. å. Kanc. Brevb. (1627—29), s. 70. Enligt Zwergius, a. a. s. 559 avlade han eden denna sistnämnda dag. Efterträdarens, Jacob Madsens (Matthiesen), fullmakt är daterad d. 9 sept. 1638 med bestämmelse, att lön skulle utgå fr. o. m. d. 4 juli s. å. Kanc. Brevb. (1637—39), s. 487 f. Enligt uppgift i hans »Tegnebog» avlade han eden denna dag. DM 1. R. I, s. 219. Även i andra kontrollerbara fall har det visat sig, att lön utgätt fr. o. m. dagen för edsavläggelsen. Winstrups fullmakt är daterad d. 4 nov. 1635 med bestämmelse, att lön skulle utgå fr. o. m. föregående påsk. Sjel. Reg. 4 Nov. 1635. Enligt Meddelelser fra Rentekammerarchivet indeholdende Bidrag til Danmarks Historie (udgivne af Joh. Grundtvig) s. 179, utgick lön till Winstrup ss. hovpredikant under tiden 29 mars 1635—25 mars 1638. Det förefaller därför sannolikt, att han avlagt eden d. 29 mars 1635. Konungen vistades denna dag, som var påskdagen, i Haderslev på Jylland, HT 2. R. 4, s. 285.

⁸ Se not 7.

⁹ AC d. 2 maj 1635, UA.

¹⁰ Personalhist. Tidsskr. 8. R. VI, s. 192.

¹¹ Att bostaden låg där, och att hovpredikanten skulle ha 6 lass ved, framgår av Kanc. Brevb. (1633—34), s. 810 (Kungligt brev till räntmästarna och Fredrik Urne d. 10 nov. 1634).

¹² Epigrammata 1632, s. 367; Epigrammata 1653, s. 440 f.

¹³ Se härom Winstrups minnestal över Kristian IV. Äldsta dottern Anna Catharina föddes på Fredriksborg d. 25 sept. 1636. C. P. Rothe, *Brave danske Mænds og Qvinders berømmelige Eftermæle*, s. 97.

¹⁴ Kanc. Brevb. (1571—75), s. 241 f.; *Ibidem* (1584—88), s. 709; *Ibidem* (1637—39), s. 579 f. passim.

¹⁵ Sjel. Reg. 1635, d. 4 nov. De 30 rdl. voro sedan 1607 avsedda till hyra i Köpenhamn. Kanc. Brevb. (1603—1608), s. 576 f. Enligt en uppgift i *Historiske Meddelelser om Köbenhavn, 1919—20*, VII, s. 230 f. skall Winstrup ha haft tjänstebostad

i »Den gamle Mönt» i Köpenhamn. Uppgiften kan dock knappast vara riktig. År 1650 hyrde i varje fall hovpredikanten själv bostad. Hindsholms Dag-Bog, s. 47.

¹⁶ Hindsholms Dag-Bog, s. 8, 20 f., 29 passim. Kungen gav exempelvis på pingstdagen 1635 tre Rosenobler i offer på Fredriksborg. HT 2. R. 4, s. 285 (1 Rosenobel = 4 rdl. specie. HT 2. R. 4, s. 228).

¹⁷ DM 1. R. I, s. 218—224. Ang. Jacob Matthiesen se DBL 15, s. 407 f.

¹⁸ Se s. 80.

¹⁹ Sjæl. Reg. 1635, d. 4 nov. Någon hovordning från Kristian IV:s tid har inte kunnat anträffas. DM 2. R. I, s. 248 ff. innehåller däremot Kristian III:s hovordning. Här nämnes dock ingenting om någon hovförsamling eller om hovpredikantens uppgifter.

²⁰ Ordinantian, s. 102.

²¹ Hindsholms Dag-Bog, s. 8 f., 20 f., 29, 32, 36.

²² Ibidem s. 9. Dyliska slottspräster fanns det på de flesta kungliga slotten. De voro dock närmast själasörjare blott för slottsbetjäningen och för den lands- eller stadsförsamling, som ofta hörde till slottskyrkan. Rördam, Mester A. Chr. Arrebos Levnet I, s. 34 f.

²³ Detta framgår även därav, att hovpredikanten fått officiera vid olika kyrkliga förrättningar, såsom dop, avlösning, vigsel, jordfästning, och detta såväl vad beträffar olika medlemmar av den kungliga familjen som medlemmar av regering, hov och kansli. Se härom i Hindsholms Dag-Bog, s. 3 ff., 14, 19, 24, 35, 37, 40 f., 43, 45, 47. Jfr även nedan not 40. Hovförsamlingen har därför sannolikt utgjorts av vad man skulle kunna kalla konungens dagliga omgivning.

²⁴ Sjæl. Reg. 1635, d. 4 nov. Jfr ovan not 19.

²⁵ Ordinantian, s. 63.

²⁶ Kanc. Brevb. (1637—1639), s. 579. Fullmakt för M. Jesper Hansen som predikant på Skanderborg slott och sockenpräst i Skanderup och Skillinge. Han skall »skikke sig tilbørligt i sit embede og hver søndag og andre helligdage gøre kirketjeneste og prædiken baade i slotskirken paa slottet og i Skanderup kirke, først paa slottet til fromesse, som man kalder det, hvad enten kongen selv er til stede eller ej, og siden i Skanderup kirke. Hver onsdag og fredag skal han prædike i slotskirken, baade naar kongen ikke er til stede og naar han selv er til stede.» Peder Resen oppger i sin »Descriptio Hafniæ», att hovpredikanten förrättade gudstjänsten i Köpenhamns slottskyrka, när kungen vistades i staden, och att slottsprästen då endast förrättade fredagsgudstjänsten. Rördam, Mester A. Chr. Arrebos Levnet I, s. 39. Jfr KS 2. R. III, s. 151.

²⁷ Hindsholms Dag-Bog, s. 2, 6, 7, 8, 19, 23, 28, 33, 43, 46. Jfr KS 3. R. III, s. 324.

²⁸ Winstrups minnestal över Kristian IV, s. 23 f.

²⁹ Ordinantian, s. 63.

³⁰ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 42 ff., 162; DBL 26, s. 57.

³¹ Winstrups minnestal över Kristian IV, s. 5, 16, 29 f. passim; Sven Knutssons minnestal; Nicol. Lundberg, Epistola Gratulatoria.

³² För skildringen av Winstrups personliga förhållande till kungen följes, där intet annat angives, hans minnestal över Kristian IV.

³³ Jfr Hindsholms Dag-Bog, s. 11.

³⁴ Jfr Sven Knutssons minnestal o. Nicol. Lundberg, Epistola Gratulatoria. Be-

träffande Kristian IV:s syn vid Rothenburg se: Frederiksborg (udgivet af Det Nationalhistoriske Museum) II, Slottets Historie af Francis Beckett, s. 160—162.

³⁵ Nordisk Universitets-Tidskrift H. 4, s. 157. Jfr C. A. Böggild Andersen, a. a. s. 38.

³⁶ Kungens begivenhet på spel tycks dock ha upphört under dessa år. Under år 1635 spelade han enligt sina egna anteckningar 13 gånger. År 1639 däremot endast 1 gång. Han vann då 136 dlr., vilka han emellertid dagen därpå gav bort till de fattiga. HT 2. R. 4, s. 308.

³⁷ Bland sådana kan nämnas förordningen av d. 18 okt. 1636 om att även fil. magistrar skulle ha teologisk attestats för att kunna bli präster och lärare (Kirke-love III, s. 256 f.) samt en d. 16 juni 1637 utfärdad »Forordning om de præster, sig forsee mod det hellige høyverdige alters sacramentes uddelelse, Om forbudne leeds gifte oc liggemaal, Om geistlig inspection, Oc om udleg for gield» (Kirkelove III, s. 260 ff.). Winstrups inflytande framgår även av ett s. 90 anfört yttrande av J. Brochmand, av brev från H. J. Svaning (Ny kgl. Saml. 4° 2127) samt av Olai Wormii et ad eum — — — epistolæ. Det var säkerligen inte heller en tillfällighet, att Winstrups barndomsvän Jens Skjelderup i okt. 1636 blev befordrad till slottspräst på Köpenhamns slott. Kanc. Brevb. (1635—36), s. 660.

³⁸ Danmarks Konger, under redaktion af K. Fabricius, s. 284; C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 45.

³⁹ Birket Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I, s. 78—80. Winstrup skulle få mycket att göra med Ulfeldt under svensktiden. Se bl. a. Biskop W:s brev 1658—64, GA (LLA).

⁴⁰ Laurids Jacobsen Hindsholm höll sålunda som hovpredikant likpredikan över den »udvalte Printz» och över Kristian IV och fick även officiera »udi atskillige andre occasioner til electioner, hylding, kroning, kongelige barseler oc andre, med opvartning oc tjeneste udi store oc høyanseelige forsamlinger». KS 4. R. II, s. 647 f. Jfr KS 4. R. V, s. 15 samt not 23

⁴¹ Se s. 99 f.

⁴² Eden har påträffats i Sjæl. Reg. 16, 161 b (1616 d. 17 febr.), Kanc. Brevb. (1616—20), s. 9 not 1 samt i Sjæl. Reg. 1641—48, Fol. 408 (Ole Vinds ed 1645). Kursiv. av författaren. De båda edsformulären äro lika med undantag av att det äldsta inte innehåller bestämmelsen om tillsynen med Fredrikborgs skola. Detta är förklarligt, då skolan inte tillkom förrän 1630.

⁴³ För framställningen av striden kring Kirsten Munk följes, där intet annat anges, Birket Smith, Leonora Christina I, s. 100 ff.

⁴⁴ Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve udgivne ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia VII, s. 59 f. (Brev till Ellen Marsvin 1635 d. 25 april).

⁴⁵ Ibidem IV, s. 99 o. V, s. 77.

⁴⁶ DBL 16, s. 219. Jfr Birket Smith, Leonora Christina I, s. 102.

⁴⁷ Christian IV:s egenhændige Breve IV, s. 99 o. V, s. 77.

⁴⁸ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 45; P. Engelstoft, Christian IV:s Tidsalder, s. 267 i: Det danske Folks Historie, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald, M. Mackeprang; DBL 15, s. 363 f.; DBL 16, s. 217 ff.; Birket Smith, Leonora Christina I, s. 43 f., 47, 58, 108 f.

⁴⁹ Christian IV:s egenhændige Breve IV, s. 99.

⁵⁰ Ibidem V, s. 77.

⁵¹ Ibidem V, s. 78 f.; VI, s. 145.

⁵² Ibidem IV, s. 96 f. Jfr Suhm, Nye Samlinger til den danske Historie I, s. 113—116.

⁵³ Citerat efter Birket Smith, Leonora Christina I, s. 104.

⁵⁴ Christian IV:s egenhändige Breve IV, s. 98 f. o. V, s. 79.

⁵⁵ Ibidem IV, s. 100 o. V, s. 79; Suhm, Nye Samlinger I, s. 117, 136.

⁵⁶ Se s. 80.

⁵⁷ Se härom och för det följande B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 17, 20, 25 f.

⁵⁸ »Lensmanden», här kallad länsman, var den allmänna beteckningen för innehavaren av ett län.

⁵⁹ Rektor vid skolan var Winstrups promotionskamrat Thomas Mikkelsen Hein. B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 38 passim.

⁶⁰ Ibidem s. 25 ff. Kornerup anser sålunda (s. 26), att huvudansvaret för skolans ekonomi ursprungligen åvilat länsmannen och att det först längre fram överflyttats på hovpredikanten (s. 60, 74).

⁶¹ Detta bestyrkes ytterligare därav, att de böter, som enligt kungens beslut skulle tillfalla skolan (se härom B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 40 f.), skulle överlämnas till hovpredikanten. Kanc. Brevb. (1635—36), s. 372, 699.

⁶² Se s. 106.

⁶³ B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 40.

⁶⁴ Se s. 80.

⁶⁵ I den ed kanslern Christen Friis till Borreby fick avlägga vid sitt ämbetstillträde 1596 heter det bl. a.: »Thiissligeste ochsaa loffuer och thiillsiger jeg, att wille befordre, forfremme och handthaffue thend rette och reene religion, effther thend Ausburgische Confessions liudelse, och effter thend reformation wdi religionen, som er giortt vdi konning Christian thend thridies thid, och som vdi hans kong. maitz saa well som wdi konning Friderichs thend andens thid offentlig haffuer werit lerdet och predickett wdi thend christen kiercke her wdi Danmark. Och ther som nogen ville vnderstaa sig emod samme wedthagne religion nogit att indføre wdi lerdomme eller ceremonier, tha will jeg thett med höigiste fliid hindre och affuende wdi alle maader.» DM 4. R. IV, s. 349 f.

⁶⁶ Se s. 58, 62. Jfr Norvin, a. a. 1, s. 202—217.

⁶⁷ Se s. 144.

⁶⁸ Ordinantian, s. 84.

⁶⁹ Ibidem s. 124.

⁷⁰ Ibidem s. 114. Se även B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 409. I Ordinantian (s. 87) heter det om de ordinerade prästerna, att dessa skulle betraktas såsom rätta präster, så länge de höllo fast vid »den retsindige lærdom og gode sæder og et ærligt levned». Om de däremot förhöllo sig annorlunda »end de var til at begynde med eller bör være og ikke raader bod derpaa, naar de er blevet paamindede, da maa de, efter superintendentens og provstens skön, af öfrigheden sættes i rette, ja afsættes, og regnes for uordinerede ligesom andre almuesfolk».

⁷¹ Kirkelove III, s. 64 ff. Se även s. 176.

⁷² Helveg, a. a. I, s. 328 f. Jfr s. 98, 161.

⁷³ Ordinantian, s. 115.

⁷⁴ Ibidem s. 116 f.

⁷⁵ Sjæl. Reg. 16, 161 b. Se även not 42.

⁷⁶ Helveg, a. a. I, s. 298 ff.

⁷⁷ Se härom Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner ved B. Kornerup, s. XXII not 1.

⁷⁸ Enligt Sjæl. Tegn. 1636 d. 3 dec. (Kanc. Brevb. 1635—36, s. 754) meddelar kungen länsmannen Niels Trolle, att han tillsänder honom »Jens Knudsens beken-delse, som han har afgivet til Dr. Peder Vinstrup, Kongens hofprædikant, og som han selv har skrevet og underskrevet». Vad denna bekännelse avsett har inte kunnat fastställas, men det förefaller inte osannolikt, att det även här varit fråga om någon villfarelse på lärans område.

⁷⁹ J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 317 ff. Jfr Helveg, a. a. I, s. 380 ff.

⁸⁰ J. O. Andersen, a. a. s. 321 ff.

⁸¹ Ibidem s. 325.

⁸² Cit. efter KS 4. R. III, s. 619 f. Brevet finnes även tryckt i Christian IV:s egenhändige Breve VIII, s. 428 f.

⁸³ Se s. 97.

⁸⁴ KS 3. R. VI, s. 611; J. O. Andersen, a. a. s. 325 ff.; Brochmands brev är tryckt hos Zwergius, a. a. s. 188—200.

⁸⁵ J. O. Andersen, a. a. s. 328.

⁸⁶ Ibidem s. 328.

⁸⁷ Ibidem s. 329 ff.

⁸⁸ DBL 20, s. 87 f.; J. O. Andersen, a. a. s. 337 ff. Prof. Andersen daterar fakul-tetens svar till mars 1638. Sannolikt har det dock tillkommit tidigare. Winstrups inlägg förutsätter professorernas betänkande såsom avlämnat. Nu kallar sig W. i sitt inlägg hovpredikant. Då han enligt »Meddelelser fra Rentekammerarchivet» s. 179 avgick från hovpredikantstjänsten d. 25 mars, måste hans betänkande ha avgivits före detta datum.

⁸⁹ J. O. Andersen, a. a. s. 345.

⁹⁰ *Scrutinium confessionis, quam Reg. Majestati exhibitam invocatus profitetur de veritate viæ vitæ Nob. et religiosissimus Dn. Oligerus G. Rosenkrantz, conscrip-tum ad serium mandatum Regis Daniæ et Norvegicæ a Petro Winstrupio, S. S. Th. D. Concionatore aulico. Anno 1638.* Ny kgl. Saml. Fol. 28. Innehåller 39 blad med några randanmärkningar. Prof. J. O. Andersen anger i sitt anförda arbete (s. 346 not 2) tiden för betänkandets tillkomst till före d. 27 maj 1638. Som ovan (not 88) påvisats, måste det ha tillkommit före d. 26 mars nämnda år.

⁹¹ J. O. Andersen, a. a. s. 338.

⁹² Ibidem s. 346—48.

⁹³ Ibidem s. 348 ff.

⁹⁴ Ibidem s. 369. Även professorerna åberopade sig på W:s inlägg i frågan: »Hvor højt de troende Guds börns gierninger bör at agtis oc skattis», vilken de betraktade som själva kärnpunkten. KS 3. R. VI, s. 639 f.

⁹⁵ J. O. Andersen, a. a. s. 376.

⁹⁶ Se s. 106.

⁹⁷ J. O. Andersen, a. a. s. 378.

⁹⁸ KS 3. R. VI, s. 645 ff.; H. Rosenkrantz' söner Gunde och Jörgen följde i

faderns spår och sysslade gärna liksom han med författandet av teologiska betraktelser. Helveg, a. a. I, s. 398.

⁹⁹ KS 3. R. VI, s. 645 f.

¹⁰⁰ Ibidem s. 645—51.

¹⁰¹ J. O. Andersen, a. a. s. 392. Att W:s tankar under dessa och de följande åren i hög grad kretsat kring frågan om rättfärdiggörelsen, framgår bl. a. av flera av hans likpredikningar över adliga personer. Se särskilt En sand Omvendelse oc Retferdiggiörelse i rette Tijd andragen aff den 32. Kong Davids Psalme, udi en Lijg-Prædicken, der Frederick Below til Spötterup, hans Adelig Lijg udi Landszkronne Kirche i Skaane d. 29 Febr. A^o 1648 bleff nedersat, forklaret. Kbh. 1650

¹⁰² P. P. Winstrup, Minnestalet över Holger Rosenkrantz. Jfr J. O. Andersen, a. a. s. 395 f. Winstrup har även tillägnat R. en latinsk dikt bifogad den likpredikan Ole Vind höll. KS 3. R. VI, s. 36. Professorerna lyste även i detta sammanhang med sin frånvaro. Ibidem s. 35.

¹⁰³ Se härom Helveg, a. a. I, s. 399—402; J. O. Andersen, a. a. s. 383—85. DBL 7, s. 428 ff.; V. Christensen, Jörgen Lauridsen Friis, en vestjydsk Præsteskebne i: Hardsyssels Aarbog 1923.

¹⁰⁴ Kirkelove III, s. 176 ff. Se även s. 217.

¹⁰⁵ Brevet till Winstrup, daterat d. 29 juli 1643, med befallning att inställa sig i Köpenhamn d. 18 sept., finnes i LBA, Kungabref 1542—1647, Original. Se även DBL 7, s. 428 ff.

¹⁰⁶ Universitetsprogram 1636, d. 5 okt. i DKB. Ang. teol. doktorsgraden och dess förvärvande se Rördam III, s. 410 ff. samt Norvin, a. a. I, s. 269 ff.

¹⁰⁷ Norvin, a. a. I, s. 269 ff. Jfr KS 4. R. II, s. 649, 686. Norvins åsikt (s. 272), att de akademiska graderna ju högre de varit alltmer fått karaktär av erkännande och hedersbevisning medan de lägre varit verkliga prövningar, är således felaktig.

¹⁰⁸ Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager, s. 689 f.

¹⁰⁹ Ibidem s. 689 f.; Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 2, s. 83.

¹¹⁰ Recension av E. F. Koch i: KS 2. R. III, s. 690 ff.

¹¹¹ Brochmand tar här upp problemet om bruket och missbruket av förnuftet i teologien och ställer frågan i vilken mening filosofien kan vara orsak till heresi. Författaren kommer till det resultatet, att det rätta förnuftet och den sanna filosofien, när de hålla sig innanför det område som tillkomma dem, inte strida emot de gudomliga mysterierna. KS 2. R. III, s. 752 f.

¹¹² Universitetsprogram 1636 d. 5 okt., DKB.

¹¹³ Ibidem. Jfr Univ. Matr. s. 135. Om ceremonielet vid själva promotionen se bl. a. B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 205 f.

¹¹⁴ Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon 1, s. 5 f.; Wad, Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm, s. 121 ff. Även Palle Jörgensen Jerne utgav vid samma tillfälle dikter till de promoverades ära. Bibliotheca Danica III, sp. 1049.

¹¹⁵ Epigrammata 1653, s. 703 f. Konungen har sannolikt bevistat akten. De kungliga brukade nämligen hedra dylika högtidligheter med sin närvaro. DM 5. R. II, s. 229 f.; B. Kornerup, Biskop H. P. Resen, s. 206.

¹¹⁶ Kanc. Brevb. (1637—39), s. 277; Originalet i DK, Orig. aab. Breve sagligt ordnede XII. Här cit. efter Sjæl. Reg. 1638, d. 1 jan.

¹¹⁷ DBL 15, s. 430.

¹¹⁸ Sk. Tegn. 1637, d. 8 nov. Jfr Kanc. Brevb. (1637—39), s. 229. Den av Rördam i KS 2. R. VI, s. 89 uttalade förmodan att Winstrup skulle ha utnämnts av Kristian IV utan föregående val är sålunda felaktig.

¹¹⁹ Sven Knutssons minnestal.

¹²⁰ Enligt Ordinantian skulle valet av superintendent tillgå så, att köpstadsprästerna skulle sammankomma och utse fyra fullmäktige, vilka hade att välja en lärd och skicklig man. Ordinantian, s. 116. Jfr KS 4. R. IV, s. 306 not 1; A. O. Rhyzelius uppger emellertid, att valet förrättats av samtliga köpstadspräster. Handskriftssamling B. Nr 15, s. 20, Linköpings Stiftsbibliotek. Så har troligen också varit fallet. I Sjöland valdes sålunda J. Brochmand d. 12 dec. 1638 av samtliga köpstadspräster, som därefter gävo tre präster i uppdrag att meddela den valde utgången. Samtidigt meddelades konungen utgången av valet med anhållan om stadfästelse. KS 2. R. VI, s. 85, 110 ff. o. 4. R. III, s. 179 ff.; Liknande tillvägagångssätt vid biskopsvalet på Sjöland 1653. KS 2. R. VI, s. 114.

¹²¹ Sk. Reg. 1638, d. 10 febr. Jfr Kanc. Brevb. (1637—39), s. 302 f.

KAP. 8

Biskopstiden

Winstrups förhållande till statsmakterna

Hans politiska insats och inställning till nationalitetsskiftet

¹ Ordinantian, s. 116. Jfr H. Fr. Rördam, Bispevalget i den danske Kirke fra Reformationen indtil Enevælden i: KS 2. R. VI, s. 66—116. Se även Densamme i: KS 2. R. II, s. 614—616. Det är knappast troligt, att ett dylikt förhör ägt rum, eftersom styvfadern, den nära åttioårige biskop H. P. Resen, som i så fall skulle förrättat det, låg sjuk.

² Framgår bl. a. av Kanc. Brevb. Såväl kungens långvariga vistelse på Jylland som det långa dröjsmålet med tillsättandet av biskop i Lund (enligt Ordinantian, s. 116, skulle val av biskop ske på tjugonde dagen efter företrädarens död) ha sannolikt förorsakats av den svåra pestepidemi, som 1637 rasade på Sjöland och i Skåne. MHD 1. R. II, s. 738; N. Slange, Christian den Fierdes Hist. s. 891.

³ Sk. Reg. 1638, d. 26 mars. Kanc. Brevb. (1637—39), s. 333.

⁴ Sk. Reg. 1638, d. 17 april. Kanc. Brevb. (1637—39), s. 342.

⁵ Ordinantian, s. 117. Jfr Kj. Barnekow, Lunds domkyrkas historia 1536—1680, s. 32, i: Lunds domkyrkas historia 1145—1945, II.

⁶ Fynske Tegn. 1638, d. 17 april. Kanc. Brevb. (1637—39), s. 342. Adressaten skulle med det snaraste inviga W.

⁷ Saml. til Fyens Hist. o. Topogr. 7, s. 126 (Biskop Hans Mickelsens Dagbog). Domin. Lazari sannolikt felskrivning för Domin. Luciani. Se Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv. 1. Tillæg, s. 12. Winstrup hade på genomresa till Köpenhamn besökt biskop Mickelsen i Odense d. 15 mars. Saml. til Fyens Hist. o. Topogr. 7, s. 123.

⁸ Ibidem s. 127. Se även Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz, s. 10. Gunde R. blev

landsdomare i Skåne d. 18 maj 1636. Beklädde denna post till slutet av 1648, då han blev länsman på Kalö slott.

⁹ Sven Knutssons minnestal; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; Wad, *Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm I*, s. 108.

¹⁰ Christian IV:s egenhändige Breve V, s. 500 f.

¹¹ Sven Knutssons minnestal; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; Brev från kanslern Chr. Thomesen d. 29 sept. 1646 med befallning till W. att inställa sig hos konungen till nyår. LBA, Inkomna brev o. handlingar. 1 Ankomna brev 1567—1679; Sk. Tegn. 1647, d. 19 dec. Befallning till W. att snarast begiva sig till Fredriksborg för att få veta kungens vilja; Christian IV:s egenhändige Breve VI, s. 222 och VIII, s. 354.

¹² B. Kornerup, *Frederiksb. Statssk. Hist.*, s. 48. Kommissionens förslag blev färdigt d. 30 dec. och approberades redan dagen därpå av kungen. Det synes vara förkommet. *Ibidem* s. 48 not 57.

¹³ *Hindsholms Dag-Bog*, s. 21.

¹⁴ *Ibidem* s. 17 f., 21 f.; Christian IV:s egenhändige Breve V, s. 24 f. Ang. Hannibal Sehested se DBL 21, s. 556 ff.

¹⁵ Sven Knutssons minnestal.

¹⁶ *Winstrups minnestal över Kristian IV*, s. 85 ff.

¹⁷ *Vinding*, a. a. s. 331; Sven Knutssons minnestal; *Biogr. lex. ö. namnk. sv. män* 21, s. 6; *Epigrammata 1653*, s. 523, 583, 621 f., 652 f., 917 f., 976. *Winstrup* har dedicerat *Fredrik III sitt minnestal över Kristian IV*.

¹⁸ *Danmarks Konger*, under redaktion av K. Fabricius, s. 294 f.

¹⁹ Sven Knutssons minnestal; *Epigrammata 1653*, s. 1020 f.; *Biogr. lex. ö. namnk. sv. män* 21, s. 6.

²⁰ *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie*, 2. R. V, s. 279 ff.; *Epigrammata 1653*, s. 1021 f.; A. U. Isberg, *Bidrag till Malmö stads historia II b*, s. LXXXIII f.; *Afskrifter af handlingar rörande Skåne o. Blekinge, fördelade på följande sätt. 2. särskilda orter. Malmö, LUB*.

²¹ P. P. *Winstrup, Lessus Synodicus — — — seu Oratio Parentalis, beatis manibus et gloriosæ memoriæ Serenissimi et Celsissimi Principis, Dn. Christiani, electi Daniæ etc. Principis*, s. 116—118, 121.

²² P. P. *Winstrup, Cornicen Danicus seu carmen de aureo Christiani, Daniæ, Norvegicæ etc. electi Principis, cornu priscis et miris emblematis conspicuo, in Cimbria invento anno 1639*.

²³ *Jydske Reg.* 1643, d. 14 april. *Winstrup* har dock först själv fått göra sig påmind. Detta framgår av en i DK befintlig odaterad skrivelse från W. till kungen, i vilken det heter: »Eders Kongel. Majestät nödis ieg allerunderdanigst att andrage, att effter som ieg anno 1637 denn 1. januarij Eders Kongel. Majestätz naadigste breeff underdanigst bekommett haffuer, om det förste cannichedomb, som udj Roeskilde kapitel kunde vacere, — — — och ieg udj 5 aar expecteret haffuer, ieg da maatte nu nyde och haffue det som Eders Kongel. Majestätt mig — — — bevilgett haffuer». W:s angivande av datum för förläningsbrevets utfärdande är felaktigt. Det är tydligen det d. 1 jan. 1638 utfärdade expectansbrevet (se s. 100) som avses. Märkligt är, att W. återoppar sig på ifrågavarande brev, då detta återkallats genom det d. 10 febr. 1638 utfärdade expectansbrevet (se s. 101). En möjlighet är att detta senare vid utfärdandet fått en annan form än Sk. Reg. anger, då man knappast kan

antaga, att W. medvetet skulle försökt föra kungen bakom ljustet. Dateringen av W:s brev bör vara 1643 och inte som man tidigare antagit 1642. DK Inkomne Skrivelser: Winstrup till Kungen 1642? III.

²⁴ Epigrammata ägnade bl. a. Mogens Hög (s. 938), Corfitz Ulfeldt (s. 832), Christen Skeel (s. 935), Holger Rosenkrantz (s. 491 f.), Tage Thott (s. 575 f., 626 f., 925 f.), Joachim Gersdorff (s. 936 f.), Chr. Thomesen Sehested (s. 625, 671 f., 924 f.). Den senare har W. för övrigt dedicerat sina Epigrammata av år 1653 samt synodaltalen, Svenske-Danske Krigs Under och Lessus Synodicus. Bland Rigens Hofmestres Breve 1643—61 o. odat. i DRA finns ett brev till Joachim Gersdorff dat. Malmö d. 21 febr. 1645. Winstrup prisar här G. för hans ständigt visade välvilja. Sänder honom enligt löfte sin dikt om guldhornet. Ber honom läsa den och överlämna den till prins Kristian. Se även likpredikningarna över riksråden Tage och Otte Thott m. fl.

²⁵ Epigrammata ägnade bl. a. överste sekreterarna Iver Vind (s. 927 f.) och Otte Krag (s. 921, 1081 f.), sekreteraren Niels Krag (s. 941), Jörgen Rosenkrantz (s. 657 f., 930 ff.), de inflytelserika sekreterarna i kungens tyska kansli Theodor Lente s. 1019 f.) och Filip Borneman (s. 1078 f.). I: Privatarbiver för 1660 (DRA) finns ett brev av d. 20 febr. 1645 till Henrik Blume. W. prisar Blume för den välvilja denne ständigt visat honom vid hovet. Sänder enligt löfte dikten om guldhornet och ber honom överlämna den till kungen med välvillig rekommendation. I: DK, Inkomne Skrivelser, finns ett brev från W. av d. 29 mars 1645 till Otte Krag, som kallas gunstig vän och gynnare. W. sänder K. boken om guldhornet och ber honom vara sig behjälplig beträffande »en anden casum» som tilldragit sig i stiftet.

²⁶ Beträffande ständermötenas organisation och allmänna funktioner se Kr. Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV:s Tid III, s. 588—596; J. E. Larsen i: HT 1. R. I, s. 241—333; F. Hammerich i: HT 2. R. I, s. 403—468; C. T. Engelstoft i: HT 2. R. IV, s. 99—184; F. Hammerich i: HT 2. R. V, s. 340—414. Se särskilt 2. R. IV, s. 147 f.; 2. R. V, s. 340—342, 404. Jfr J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 21—23, 62—64.

²⁷ HT 2. R. V, s. 342, 404; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 21 f.

²⁸ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 104 f.

²⁹ Ibidem s. 105, 114 ff.

³⁰ Ibidem s. 108 f., 118 ff.

³¹ Ibidem s. 109 f.; Kr. Erslev, Aktstykker II, s. 467 ff. Med anledning av det kungliga brevet befallde Tage Thott d. 15 maj 1638 i en till domkapitlet ställd skrivelse, att prästerskapet skulle samlas i Lund den 13 juni »hoer da noget, som rüiget höjligenns er anlegenn schall proponeris och forregiffuis». LDA, Ankomna brev 1530—1639, 1661.

³² Kr. Erslev, Aktstykker II, s. 483.

³³ Ibidem s. 484.

³⁴ Saml. til Fyens Hist. o. Topogr. 7, s. 129; Kr. Erslev, Aktstykker II, s. 484.

³⁵ Originallet daterat d. 30 nov. 1638 i: LBA, Kungabref 1542—1647. Jfr Kirkelove III, s. 272 ff.

³⁶ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Brev fr. W. till prostarna d. 8 jan. 1639. Avskrift.

³⁷ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 108—110. Tiden mellan 1629—1643 får sin huvudprägel av kungens strävan efter att skaffa medel till hären och till en kraftfull yttre politik. Detta medförde tilltagande penningknapphet, ökad motsättning

mellan kung och råd, kung och adel, adel och borgarstånd samt ett begynnande försvagande av kungamakten inåt. Talrika i domkapitels- och biskopsarkiven i Lund förvarade kungl. brev vittna om de stora skatteutskrivningarna under åren 1638—1658.

³⁸ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Brev fr. W. till prostarna d. 21 febr. 1639. Avskrift.

³⁹ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 122 f.

⁴⁰ Ibidem s. 124 ff.

⁴¹ Winstrups minnestal över Holger Rosenkrantz, s. K 1—2. Liknande tankar komma till uttryck i Winstrups d. 9 okt. 1643 hållna likpredikan över Christian Bylow, Den Retferdiges hastige Henryckelse — — — til — — — Himmelen, s. G 111. Se även J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 395 f.

⁴² E. Hildebrand, Kristina, s. 108 ff. i: Sveriges historia till våra dagar utg. av E. Hildebrand o. L. Stavenow; C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 125; Almquist, a. a. s. 673 ff.; O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyte I, s. 222.

⁴³ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Kungl. brev av d. 9 jan. 1644. Avskrift. Jfr Kirkelove III, s. 314.

⁴⁴ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Winstrup till prostarna d. 26 jan. 1644. Avskrift. Meddelar även att han för kungen klagat över att de tidigare beviljade lånen inte betalats. Kungen hade lovat att allt skulle bli ersatt, när det åter blev fred. Att Winstrup själv försträckt Kronan stora summor under kriget framgår av: Kronens Sköder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark udg. ved F. J. West II, s. 358.

⁴⁵ E. Hildebrand, a. a. s. 108 ff.; Almquist, a. a. s. 673 ff.; O. Walde, a. a. I, s. 222 ff.

⁴⁶ Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 111; Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 131. Winstrup o. kapitlet återvända till Lund först sedan fred slutits. KS 3. R. III, s. 317. Se även Olai Wormii et ad eum — — — epistolæ.

⁴⁷ Manifest o. brev omnämnas i en skrivelse av d. 17 febr. 1644 från Ebbe Ulfeldt till prosten i V. Göinge Niels Pedersen. Miscellanea Scanensia (Ryggtitel) Samlingsband etc., LUB. Det kungl. brevet dat. d. 1 febr. 1644 finns tryckt i Kirkelove III, s. 315 f. Manifestet synes däremot inte bevarat. Dess huvudsakliga innehåll framgår av Winstrups brev.

⁴⁸ Miscellanea Scanensia (Ryggtitel) Samlingsband etc., LUB. Winstrup till prostarna d. 10 febr. 1644. Avskrift. Underskrift saknas. Av såväl form som innehåll framgår dock klart, att brevet skrivits av W.

⁴⁹ DK, Inkomne Skrivelser 1649, d. 20 mars. Knud Ulfeldt, befälhavare på Landskrona slott, insänder begärd förklaring över varför prästerna flytt till Köpenhamn och andra platser under kriget; Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 131. Se även s. 116 o. 197 ff.

⁵⁰ Se s. 197.

⁵¹ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 20 f. Se även Winstrups brev till Gustaf Horn, daterat Malmö d. 14 aug. 1645. Krigshistoriska Handlingar X, Danska kriget 1643—45. RA. Jfr O. Walde, a. a. I, s. 223 not 5.

⁵² P. P. Winstrup, Cornicen Danicus eller på danska, Den danske Hornblæser, det er en Dict om Hr. Christians, Danmarckis — — — Udualde Prindses Guld Horn — — — Udsat paa Danske Tungemaal aff en, som Paa Herren Haaber.

⁵³ Ibidem s. 8, 10. Liknande tankar komma till uttryck i en bön, kallad Malmöes bön, sammanskriven av W. 1644 och avsedd att under kriget brukas i skolor och kyrkor i Malmö. Winstrups vrede mot svenskarna är framför allt förorsakad av att dessa brutit den i freden i Stettin gjorda överenskommelsen, att tvistigheter mellan rikena skulle lösas genom medling eller avdömas av en särskild gränskommision bestående av 6 riksråd från varje sida, sedan dessa fritagits från sin ed och plikt mot konungen. Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 587. Winstrups vän, landsdomaren Gunde Rosenkrantz, utgav samtidigt med W. en skrift, *Dania ad exteros de perfidia Svecorum*, där han likaledes skildrar, huru svenskarna utan att Danmark givit anledning därtill, brutit traktaterna. Se härom Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz, s. 19.

⁵⁴ P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*, s. 15 ff., 53 ff., 61 ff. Att moralen bland trupperna varit dålig framgår bl. a. av Sk. Tegn. 1644, d. 15 o. 23 sept., där kungen anbefaller krigsrätt »offuer nogle officerer», vilka inte kämpat som de borde. Kungen föreslår »execution» till varning för andra. Även civilbefolkningens moral lämnade åtskilligt övrigt att önska. Se bl. a. Sk. Tegn. 1644, d. 16 mars, passim. Jfr Almquist, a. a. s. 673 ff.

⁵⁵ Hildebrand, a. a. s. 121 ff.; Birket Smith, Leonora Christina I, s. 124 f.; C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 131 f.; Epigrammata 1653, s. 798.

⁵⁶ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 130. Att man även inom adelskretsarna i Malmö önskade fred, framgår av ett brev från Thale Ulfstand till Otte Krag, skrivet 3:e dag pingst 1645. DM 4. R. V, s. 357 f. Se även *Regesta Dipl. Hist. Danicæ Ser. II Tom. II Pars 2. Adels deputerades föreställningar till kungen om nödvändigheten av fred*, gjorda d. 12 mars 1645. En klar omsvängning i inställningen företer även Gunde Rosenkrantz i sin år 1645 utgivna skrift »*Corona pacis Christiano IV. oblata*». Kriget var nära sitt slut. Den krigiska stämningen från 1644 saknas. I stället betonas att landet vändas och att blott freden kan hela såren. Se Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz, s. 19.

⁵⁷ HT 2. R. V, s. 344 ff.; Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 131 f.

⁵⁸ P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*, s. 42.

⁵⁹ I ett brev från W. till J. Brochmand d. 21 juli 1645 heter det sålunda: »Min uppgift skall bli att så småningom med nya kostnader förnya mitt bibliotek, som fruktansvärt stympats av de närboende harpyerna, blott Gud vill välvilligt och i rätt tid lyckliggöra oss med fredens klara sol efter dessa krigets moln, vilket vi bedja om genom och för själve Fridsfurstens Jesu Kristi skull». Gl. kgl. Saml. 4° 3038⁷⁴.

⁶⁰ HT 2. R. V, s. 347.

⁶¹ P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*, s. 8 ff. Jfr även Epigrammata 1653, s. 976 f. och likpredikan över Christian Bylow, *Företalet* (tryckt i dec. 1645).

⁶² P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*, s. 41 ff.

⁶³ Ibidem s. 44 f.

⁶⁴ Ibidem s. 50 ff.

⁶⁵ Ibidem s. 59 ff.

⁶⁶ Det anförda brevet till J. Brochmand andas ovilja mot svenskarna. Jfr not 59.

⁶⁷ O. Walde, a. a. I, s. 225.

⁶⁸ Ibidem s. 225 f.

⁶⁹ Ibidem s. 226. Att förlusten av biblioteket känts hårt framgår även av Epigrammata 1653, s. 641 och av det ovan anförda brevet till J. Brochmand. Se not 59.

⁷⁰ P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*, s. 22. Även de lovordande epi-

gram, som tillägnats drottning Kristina, få väl ses mot denna bakgrund. Epigrammata 1653, s. 624, 627 f., 851, 969 f., 981.

⁷¹ O. Walde, a. a. I, s. 227.

⁷² I Engestr. Saml. B. VIII. 2, 61 (KB) finns en utförlig förteckning över de krono- eller kungationden, som voro anslagna till biskopens i Lund underhåll. Där angives, att han i norra Halland hade dylika tionden av Faurås, Himble, Fiere och Viske härader. Se även s. 257 f.

⁷³ DK. Inkomne Skrivelser. Före ^{17/10} 1641 I. Winstrup meddelar, att hans lön »som moxen all sammen bestaar udj tiender, aarligen forringes och formindskes, efftersom mange gaarde med deris tilliggende jorder aar efter aar bliffue öde, huor aff ieg stoer skade lider». Se även s. 259 f.

⁷⁴ Topographica, Handlingar rörande f. d. danska provinser 626, RA. Winstrup till Caspar Sperling d. 7 jan. 1646. Tonen i brevet är i övrigt mycket insmickrande.

⁷⁵ Ibidem. Sperling till Winstrup d. 5 febr. 1646.

⁷⁶ Se s. 143. Jfr K. Fabricius, Skaanes Overgang I, s. 61 f.; II, s. 44.

⁷⁷ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 36; Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 183 f.

⁷⁸ KS 5. R. I, s. 182.

⁷⁹ Han synes inte ha varit närvarande vid den betydelsefulla riksdagen i aug.—sept. 1645. Kallelse till denna synes för Skånes del endast ha utgått till adeln. Se härom Kr. Erslev, Aktstykker III, s. 147 f., 155 f.

⁸⁰ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 55; Winstrups likpredikan över Tage Thott, De Gudfryctiges Död, s. G. 11, Ee; P. P. Winstrup, Oratio Synodica de qvæstione, an sacerdotibus seu verbi Divini Ministris, tempore belli, obsidionis. et persecutionis, fugere liceat? Här behandlar W. angreppen på prästerståndet, vilka, som han säger gjorts av människor tillhörande såväl det högsta som det mellersta och det lägsta ståndet. Se s. 197 ff.; Synodaltalet 1658 med angreppet på adeln för dess självrådighet. Se s. 138. Jfr härtill C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 134 ff.; HT 2. R. V, s. 347—364. Se även s. 196 f. Prins Kristians år 1647 timade död tvång kungen att giva efter på alla punkter. C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 143 f.

⁸¹ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 144.

⁸² Ibidem.

⁸³ Originalt dat. d. 28 nov. 1647 i LBA. Kungabref 1542—1647. Brevet är tryckt i Aktstykker samlede og udg. af Fyens Stifts litteraire Selskab I, s. 12—13, som här citeras. Se även Helveg, a. a. I, s. 413 ff.

⁸⁴ Miscellanea Scanensia (Ryggtitel) Samlingsband etc., LUB. Winstrup till prostrarna d. 20 jan. 1648. Fullmakten i original daterad d. 22 febr. finnes i DRA, Hyl- dinge 108 a 1. Den har den av W. önskade lydelsen.

⁸⁵ Beträffande riksdagsförhandlingarna se: Helveg, a. a. I, s. 413 ff.; K. Fabricius, Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde, s. 271 ff. i: Schultz Danmarks Historie III; HT 1. R. I o. III; 2. R. I, IV, V; H. Paus, Corfitz Uhlefeld, s. 175 ff. Jfr härtill författarens uppsats, Ett hittills okänt rekatoliseringsförsök i Danmark i: KS 6. R. VI, s. 48—60.

⁸⁶ Winstrups inställning är dock klar. I minnestalet över prins Kristian (s. 151) kallar han sålunda hertig Fredrik för »Norges arvfurste».

⁸⁷ Rigens Raads Breve Nr. 57, i DRA. H. Paus, Corfitz Uhlfeld, s. 195 ff.; Helveg, a. a. I, s. 413 f., som här citeras.

⁸⁸ HT 2. R. IV, s. 172 f.

⁸⁹ Se härom författarens ovan i not 85 omnämnda uppsats, där aktstycket i sin helhet finnes återgivet.

⁹⁰ Det inom klammer satta, är tillskrivet i marginalen.

⁹¹ Helveg, a. a. I, s. 412 f.; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 4 ff.; KS 6. R. VI, s. 52 not 2; H. Paus, a. a. s. 171 ff.

⁹² HT 2. R. V, s. 379.

⁹³ Han hade tidigare tillrätt konungen att inte giva katolikerna några friheter. I ett brev av d. 10 okt. 1646 hade han varnat Kristian IV för att »inficere» sina riken, ty »dersom munke og jesuiter bliver først laant hus, som imod alle evangeliske altid prakticere, da skal vore efterkommere det vist begræde, i hvad vi gjør». Se Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, Kildehenvisninger og Anmærkninger, første Bog not 36.

⁹⁴ CCD V, s. 558; Kirkelove III, s. 346. Den i HT 2. R. V, s. 381 not 81 och hos Helveg, a. a. I, s. 414 framförda åsikten, att denna i handfästningen inryckta bestämmelse skulle ha föranletts av prästerskapets valbrev, är således felaktig. Främst tack vare biskoparnas energiska uppträdande kom det andliga ståndet att få ett icke obetydligt inflytande på handfästningen, därigenom att såväl förbudet mot fri religionsutövning som punkten om prästernas »nödtörftig och ærlig ophold og underholding» blevo inryckta i den. Jfr HT 2. R. V, s. 387. En ytterligare följd blev riksrådets, i konungens namn utfärdade brev till ståthållaren i Norge, Hannibal Sehested, genom vilket tidigare medgivanden beträffande utlänningarnas religionsutövning upphävdes. Se härom KS 6. R. VI, s. 55 f.

⁹⁵ Ibidem s. 56 ff. Jfr DM 4. R. V, s. 19.

⁹⁶ Se härom i: E. Gigas, Grev Bernardino de Rebolledo, spansk Gesandt i Köbenhavn 1648—1659.

⁹⁷ Beträffande denna riksdag se F. Hammerich, Fire kjøbenhavnske Rigsdage i: HT 2. R. V, s. 392—404. Jfr Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 127 ff.

⁹⁸ H. Fr. Rördam, Bidrag til Vendelbo Stifts Kirkehistorie siden Reformationen i: KS 3. R. III, s. 760 ff. Detta är som av innehållet framgår själva valbrevet, utfärdat av biskoparna på prästerskapets uppdrag, och inte såsom Rördam (s. 760) förmodar ett »Memorial», tillkommet på biskoparnas egen tillskyndan; Av kapitlens valbrev, där det bl. a. heter, att de »eligere, samtyche, kaare och udvelge den høyborne Første — — — Arffuing til Norge» till Danmarks konung, framgår, att detta utfärdats den 13 juni 1650. Originalen i DRA, Hyldinge 120, 6. Avskrift, som här citeras, i Engestr. Saml. B IX. 1, 13. Här finns även en kopia av den fullmakt, som kapitlet i Lund den 8 juni utfärdade för sin »ærverdige kiere bispoc» och för Jens Harboe, att representera kapitlet vid ständermötet. Av dateringen av prästerskapets och kapitlens valbrev framgår att den skildring av gången i riksdagsförhandlingarna som F. Hammerich ger i HT 2. R. V, s. 395 f. delvis är oriktig.

⁹⁹ »Geistlighedens» förklaring härom finns i DRA, Erklæringer og Betænkninger afgivne af Rigets Raad og Stænder 1648—1660, och är daterad d. 22 juni. Angående de ekonomiska förhandlingarna se även Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 129 ff.

¹⁰⁰ Rigens Raads Breve, 58, XXVI, daterat den 29 juni 1650, DRA. Jfr HT 2. R. V, s. 401.

¹⁰¹ HT 2. R. V, s. 403 f.

¹⁰² Danmarks Konger, under redaktion av K. Fabricius, s. 300 f.; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 137—164, 209 f.

¹⁰³ Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 240.

¹⁰⁴ Ibidem s. 240.

¹⁰⁵ Intressant är den engelskientlighet, som kommer till uttryck i flera under kriget mellan England och Holland 1652—1654 tillkomna dikter. Epigrammata 1653, s. 450, 1045, 1050 f., 1097, 1099 f.; Om oro inför utvecklingen talar bl. a. följande ord i W:s likpredikan över Otte Thott d. 2 okt. 1656: »Her förer menniskene sig i harnisk imod hver andre, her uddragis sverd, her höris bulder oc torden aff heele oc halfve cartover, her flyer oc snurrer de gloende kugler om örnene, her blæsis allarm, etc. Hvoraff vi höre nu alt formeget i disse sidste oc onde tjder, som vi lefve udi; Gud hielpe os vel i disse lande herefter fremdeelis, som hidindtil». P. P. Winstrup, De Retfærdiges trygge Forvaring i Guds Haand, s. 119. Av en del yttranden i likpredikan över Tage Thott d. 3 april 1658, där W. skarpt vänder sig mot dem som ville driva utvecklingen till ett nytt krig, synes framgå, att han även tidigare i sina predikningar vänt sig mot krigspolitik. Det heter bl. a.: »Jeg er bleffven forfuldt for mine forrige prædickener oc trohiertige formaninger; jeg troer, at jeg ocsaa faaer utack for denne prædicken. Jeg maa dog sige det Gud vil haffve sagt, enten du bliffver vred eller blid.» P. P. Winstrup, De Gudfrygtiges Död, s. Aa.

¹⁰⁶ Kopieboken. Winstrup till prostarna d. 13 jan. 1657. Angående Kopiebokens innehåll se Otto Ahnfelt, Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok i: KS 4. R. V, s. 614 f.

¹⁰⁷ Bl. a. hade kapitlet 1655 måst förpliktiga sig att bevilja medel »til et compagni til foods at opbringe». Lunds Domkap. protokoll 1657, d. 16 jan. LDA. Se även Kirkelove III, s. 321—324, 329 f., 340 f., 347 f., 362, 371, 375—81, 406 passim.

¹⁰⁸ Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 183; Socken- och prästryttare enligt kungl. brev av d. 1 maj 1652. CCD VI, s. 90 ff.

¹⁰⁹ DK, Akter angaaende Forstrækninger og Kontributioner fra Adel, Geistlighed, Borgerskab og Bønder til Landets Defension 1625—1658. Att prästerskapet bjudit skarpt motstånd, framgår även av prästernas d. 3 aug. 1658 till gen.-guv. avgivna resolution. De förklara, att de först »efter lang underdanigst undskyldning eftersom det aldrig tilforn hafde været i sæt och brug, omsider bewilget och udmunteret heste med gewehr til ryttere». GA, Skrivelser fr. Winstrup 1658—64, Winstrup till gen.-guv. d. 6 aug. 1658. I ett brev från Winstrup till regeringen d. 27 maj 1659 heter det bl. a. om prästerskapet i samband med uppsättandet av begärda ryttare: »Och der de udmunterede en antal ryttere efter kongens udj Danmark hans uformodlig och uheldelig begiering, hvilket presterne udi Danmark aldrig tilforn hafde giort, saa lenge Danmark hafwer været til.» Lunds Konsistorii und. Skrivelser 1658—1679. RA.

¹¹⁰ Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 246, 253; K. Fabricius, Enevældens Dæmring, s. 305.

¹¹¹ Rigens Raads Breve, 61, XI (DRA) innehålla en av Axel Urup, Niels Trolle m. fl. d. 5 febr. 1657 underskriven förklaring om försvarsväsendets sorgliga tillstånd i Skåne. Av rytteri fanns blott rusttjänsten och sockenryttarna, vilka dock saknade officerare. Fotfolket var likaledes otillräckligt. Nödiga förråd saknades. Fästningarna voro i dåligt skick. Detsamma gällde fältartilleriet. Jfr Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 255 ff.

¹¹² Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 246 f.

¹¹³ Ibidem s. 247.

¹¹⁴ Om krigets gång se G. Jacobsen, Karl X Gustav, s. 319—340 i: Sveriges historia till våra dagar och K. Fabricius, Enevældens Dæmring, s. 305—314.

¹¹⁵ Sk. Tegn. d. 28, 29, 30 juli, 2 aug., 24 nov. 1657. Prästerna skulle bl. a. brygga dricka åt armén. Allt tjänstbart folk utskrevs i nov. 1657. Jfr Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 255.

¹¹⁶ Kungen hade d. 30 jan. 1658 rest nya ekon. krav, »hvor paa bleff sluttet at efftersom de faa residerende canonicj och geistlige her, neppelig haffver saa meget som til deris huusholding, eij heller bekommer deris landgilde, hvor for de icke kand effterkomme det». Lunds domkap. protokoll d. 5 febr. 1658, LDA.

¹¹⁷ Rördam i: HT 2. R. VI, s. 480; H. Matzen, a. a. I, s. 91 f.; Paragrafen i fråga hade tydligen närmast föranletts av en order d. 18 febr. 1658 från konungen till underhandlarna Chr. Skeel och rikshovmästaren Joachim Gersdorff att vid förhandlingarna begära, att de som voro förlånade med andligt gods skulle få njuta detta hela sin livstid, »saa och de bisper, som der nu ere vdi bestillingerne». C. G. Weibull, Freden i Roskilde i: HTS 3, s. 84. Dessa senare ord tyda på att Winstrup riktat en anhållan till kungen att skydda hans intressen.aktionen har då till tiden sammanfallit med en liknande från Köpenhamns universitets professors sida. Se härom HT 2. R. VI, s. 478—81 samt C. G. Weibull, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen i: HTS 4, s. 146.

¹¹⁸ HT 2. R. VI, s. 480; HTS 3, s. 124 f. och 4, s. 146; H. Matzen, a. a. I, s. 91 f.

¹¹⁹ HTS 3, s. 134; E. Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 364.

¹²⁰ HTS 4, s. 146 ff.

¹²¹ Se härom C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 16 f., 32 f., 152 f.; K. Fabricius, Skaanes Övergång I, s. 62, 93 passim och II, s. 120; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 63; K. Fabricius, Kongeloven, s. 89—113; Carl-E. Normann, a. a. s. 5—47; H. Pleijel, De tre huvudstånden i äldre tiders Sverige i: Teol. kvartalskrift 1948, s. 88—103; E. F. Koch, Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent i: KS 2. R. III, s. 777 ff.

¹²² C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 68 f. Dybvad föreslog bl. a., att en arvkonung skulle styra riket med ett riksråd av både frälse och ofrälse vid sin sida.

¹²³ Ibidem s. 19 f.

¹²⁴ Ibidem s. 25 ff., 98 f. H. Larsson, Halland vid midten av det 17:de århundradet, s. 15 ff.; K. Fabricius, Skaanes Övergång I, s. 39 ff.

¹²⁵ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 69.

¹²⁶ Ibidem s. 152.

¹²⁷ K. Fabricius, Enevældens Dæmring, s. 279; Danmarks Konger, under redaktion av K. Fabricius, s. 297 not 15. Den växande stämningen för den monarkiska statsformen runt om i Europa hade också vunnit anhängare bland danska akademiker och bland de unga adelsmännen vid Sorö akademi, vilka, sannolikt påverkade av den ansedde rättslärde Henrik Ernst, sökte teoretiskt påvisa fördelarna av ett envælde av Guds nåde. Se härom C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 152 f.; K. Fabricius, Enevældens Dæmring, s. 253, 279 f.; K. Fabricius, Kongeloven, s. 89—113. Jfr även KS 2. R. III, s. 777 ff.

¹²⁸ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 32; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s.

53 ff. Adeln var visserligen fri från att betala tionden från huvudgården men borde dock »lönne deres sognepræst». Att det ofta varit dåligt beställt härmed, framgår av biskop M. J. Medelfars klagomål vid biskopsmötet 1631. KS 3. R. II, s. 127.

¹²⁹ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 20 f., 32. I: DK, Inkomne Skrivelser, finns ett brev av d. 20 juni 1650 från prästen Erick Jensen i Stiby och Gärnsås socknar, där denne klagar över att Falk Lycke till Gärnsås gård lagt samtliga gårdar i socknen under sitt gods och »caserit» dem. Prästen hade därför ingen inkomst och kyrkan stod öde. Se även biskop M. J. Medelfars klagomål över dylika missförhållanden. KS 3. R. II, s. 127.

¹³⁰ Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 63; C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 33. Sven Knutssons yttrande i minnestalet över Winstrup, att denne visat stort nit i att försvara sina präster mot »vissas övervåld», syftar med all sannolikhet på adeln. Se även not 156.

¹³¹ Helveg, a. a. I, s. 410 f.; C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 156. En av Winstrups första åtgärder efter freden i Roskilde var att försöka få länsmännens kollratsrätt vid prästtillsättningarna avskaffad. Synodalia Lundensia 1646—1663, tryckta av C. G. Weibull i: HTS 2, s. 323 f.

¹³² C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 20 f.; Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 84 f.; A. Hallenberg, Skånska Kommissionen af år 1669—1670, s. 43 f., 72; Adelsmännen försökte tid efter annan att »for en billig werdt och betalling» få patronatsrätt till sina »sognekiercher annexer och andre huilche begieris». DRA, Erklæring og Betænkninger afgifne af Rigets Raad og Stænder, 1648—1660, Landecommissariernas Indlæg d. 28 juni 1656 till rådet. Samma krav i den jydiska adelns svar till kungen d. 10 juli 1655 på dennes begäran om hjälp till rikets försvar. Ibidem. Jfr G. Thulin, Samling af Urkunder rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän, s. 72—75 o. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 84 f. Angående tillvägagångssättet vid och syftet med de s. k. »mageskiftene» se HT 9. R. I, s. 1—42.

¹³³ De av adeln framtvingade mageskiftena med kapitlet voro ofta oförmånliga för dessa. Ett ryktbart byte av detta slag är dekanen Gunde Rosenkrantz' stora byte den 24 jan. 1654, varigenom domkapitlet bl. a. erhöll Alnarps sätesgård. Kapitlet led några tusen riksdalers förlust. Även annat gods hade på liknande sätt frånhänts kapitlet. Kapitlets majoritet hade motsatt sig dessa mageskiften, men G. Rosenkrantz hade fått sin vilja igenom tack vare sin svåger, kanslern Chr. Thomesen Sehested. Se härom HTS 4, s. 135 not 6, s. 139, 204.

¹³⁴ Ett talande exempel på vad en adelsman kunde tillåta sig gentemot en biskop utgör H. Rosenkrantz' till Glimminge våldsamma framfart mot Winstrups företrädare i ämbetet biskop Medelfar. Se härom KS 4. R. V, s. 31 ff. Jfr Helveg, a. a. I, s. 412.

¹³⁵ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 32 ff.

¹³⁶ Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 63 f.; C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 150; DM 2. R. VI, s. 209 ff.; 4. R. VI, s. 56 ff., 267 ff. Se även s. 196 f.

¹³⁷ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 8—35; Winstrups likpredikan över T. Thott, s. C III ff., Ee. Angående treståndsläran se Carl-E. Normann, a. a. särskilt s. 5—47 o. H. Pleijel, De tre huvudstånden i äldre tiders Sverige i: Teok kvartalskrift 1948, s. 88—103.

¹³⁸ Carl-E. Normann, a. a. s. 36 f., 95 ff.

¹³⁹ K. Fabricius, Skaanes Overgang I, s. 92 ff.; Winstrups likpredikan över T.

Thott 1658. G. 1, 11; DBL 26, s. 111; Brev till Forbus 1656 i: De la Gardieska Archivet 9, s. 97—107.

¹⁴⁰ Se s. 53, 133 f.

¹⁴¹ I Winstrups likpredikan över T. Thott heter det bl. a.: »Men Guder kaldes öffrigheds personer udi henseende til deres kald oc embede; eller fordi de ere udi Guds sted her paa jorden, och fordi de ere kaldede aff Gud til at være udi hans sted» (s. D). »Men de kaldes, ligesom Guder, saa ocsaa den Höjestis börn, for deres embedes, höyheds oc værdigheds skyld, eller fordi de ere udi den høyestis Guds sted her paa jorden» (s. E 11). I fråga om Thott framhåller han bl. a.: »Hand var een aff Guderne, fordi hand var udi Guds sted; oc den Höjestis barn, fordi hand aff den højeste Gud var sat höyt i sædet ofver mange andre, udi hans sted, som er den højeste nest Gud i riget, nemlig udi kongens sted. Med sandhed kunde hand kaldis een aff Guderne, fordi hand lignede Gud i visdom oc forstand. — — — oc i andre herlige dyder. Den visdom oc skarpsindighed, med hvilcken Gud hannem haffde begaffvet, overgick mange andre vise oc kloge mænds forstand» (s. F III, G). Se även synodaltalet Svenske-Danske Krigs Under samt Winstrups minnestal över Kristian IV, där han jämför denne med kung David. Jfr Carl-E. Normann, a. a. s. 5—47.

¹⁴² Se s. 133 f.

¹⁴³ Original i Indberetning om en Oration holden af Dr. Peder Winstrup paa Landemodet i Lund 1658, Ny kgl. Saml. 4° 2212, DKB. Se Bilaga 2. Den nedskrivna berättelsen är daterad d. 7 juni 1658 och är underskriven av prosten Oluf Bagger, pnof. Ivar Vandal, rektor Matt. Foss, konrektor H. Motzfeldt, tre lärare vid katedralskolan, Foss' huslärare samt några präster, vilka samtliga varit närvarande vid talets hållande. Jfr härtill W:s häftiga utfall mot engelsmännen därför att de burit hand på sin konung, »Guds Smorde». Epigrammata 1653, s. 997, 1013, 1104 f. Se även K. Fabricius, Skaanes Övergang I, s. 52, 62.

¹⁴⁴ K. Fabricius, Skaanes Övergang I, s. 39.

¹⁴⁵ Helveg, a. a. I, s. 410 f.; C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 156 ff. Se not 131.

¹⁴⁶ K. Fabricius, Skaanes Övergang I, s. 52; Likpredikan över Tage Thott, s. C 1. Se även s. 233 ff.

¹⁴⁷ K. Fabricius, Skaanes Övergang I, s. 52.

¹⁴⁸ Se s. 21.

¹⁴⁹ Winstrup understryker i flera av sina likpredikningar det goda förhållandet till olika läns- och stiftslänsmän. (Se exempelvis likpredikan över Christian Bylow på Laholm, 1643; över Otte Thott, läns- och stiftslänsmän, 1656; över Tage Thott, läns- och stiftslänsmän, 1658). Jfr även Epigrammata 1653, där hyllningsdikter bl. a. ägnats Knud Ulfeldt, länsman på Landskrona (s. 940), samt länsmännen och landsdomarna Gunde Rosenkrantz och Kield Krag (s. 901 f., 942, 944). Med länsmannen på Bornholm Holger Rosenkrantz stod han i förtrolig brevväxling. LBA, Inkomna brev och handlingar, 1. Ankomna brev 1567—1679. Brev fr. Rosenkrantz till Winstrup juli 1645. Skrivelsen är hållen i mycket vänskaplig ton.

¹⁵⁰ Framgår bl. a. av flera likpredikningar. Jfr C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 25. Se även not 147.

¹⁵¹ C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 23 f., 97 ff., 147 ff., 249 ff.

¹⁵² Se s. 262 ff.

¹⁵³ Så kallade »Opsigelses- och Indmaningsbrev» i Kopieboken vittna härom. Den 8 aug. 1662 skriver Rosenkrantz till Winstrup, att han inte kan betala vare sig

kapital eller ränta på en skuld på 500 rdl., som han gjort för flera år sedan. Lunds Domkap. protokoll. LDA. Se även s. 262 ff. om processerna med Anne Beck och hennes broder Jochum Beck till Gladsax rörande ekonomiska mellanhavanden.

¹⁵⁴ Se härom s. 260 f.

¹⁵⁵ P. P. Winstrup, *Svenske-Danske Krigs Under*. De många förtroendeuppdragen från olika adelspersoners sida (jordfästningar och vigslar) samt W:s talrika på vers och prosa till olika adelspersoner framförda hyllningar tala för, att han i det stora hela förmått att åtminstone till det yttre uppehålla vänskapliga förbindelser med det stora flertalet adelsmän i provinsen fram till slutet av den danska tiden. Se även not 24, 25 o. 149.

¹⁵⁶ Likpredikan över T. Thott, s. G. 11. Längre fram i samma predikan (s. Z 111) heter det: »De store hanser, oc høye stands personer holde oc anstille sig saa heroiske, at de icke lade sig mercke der med, at de aff straffen noget beveges oc ydmyges, eller forandres til bod oc bedring, oc til anden positur oc gestalt, end som de tilforn for straffen, hafve haft».

¹⁵⁷ Ny kgl. Saml. 4° 2212, DKB; K. Fabricius, *Skaanes Overgang I*, s. 62; Johann Bodin, *De republica libri sex*, s. 370 f.

¹⁵⁸ Liknande tankar komma till uttryck även i andra sammanhang. I företalet till likpredikan över Else Ramel d. 5 april 1658, tillägnat den avlidnas make Christian Barnekow till Vittskövle, framhåller W. för denne det märkliga i att »der dette land, som var en icke ringe part aff vort fæderneland, miste sit forrige gammel hofvet, hafver i samme tjd mist eders ribbeen oc unge frue». Han skulle inte förvåna sig över vare sig den »naturlige» eller den »politiske metamorphosis». I fråga om den senare framhålles att »Herren omskifter tjder oc leyligheder, hand affsetter konger oc opsetter konger». Daniel har beskrivit fyra stora monarkiers undergång. »Hvi ville vi da i disse sidste tjder forundre os, naar vi høre at kongeriger oc regimenter, som ere icke nær saa store oc mæctige, forandres oc omskiftes eller transfereres oc ofvergaar fra deres gamle hofveder eller höffdinge til ny herrer oc regentere. — — — Saa vel de mæctigste som de svageste, saa vel de herligste, som de ringeste, ere omskiftelige, efter den Allershøyeste Herres, och Kongernes Konges regiering oc behag». Jfr Carl-E. Normann, a. a. s. 21 f. Även i Winstrups minnestal över Kristian IV s. 61 ff. samt i hans likpredikan över Tage Thott (s. Z 111, passim) komma liknande tankar till uttryck. Innehållet i likpredikningarna över Tage Thott o. Else Ramel samt synodaltalet 1658 tycks förklarligt nog inte ha behagat den skånska adeln. Så vitt bekant blev W. i fortsättningen aldrig anmodad att förrätta jordfästningen över någon skånsk adlig person.

¹⁵⁹ Se härom Carl-E. Normann, a. a., särskilt s. 5—47; K. Fabricius, *Kongeloven*, särskilt s. 21—71; K. Fabricius, *Skaanes Overgang II*, s. 120 f. Det är således inte, som Fabricius menar (*Skaanes Overgang I*, s. 53), fråga om naivitet, när Rhyzelius i sin *Episcoposcopia sviogothica* om W. säger, att han förblev trofast mot Sverige och höll sin ed, »som han honom tillförne Danmarks konung obrotslig hållit hade».

¹⁶⁰ Skånska Kommissionen 1658, 1. Skrifvelser från Commissarierna till Statens inrättande i Skåne, Halland o. Blekinge, mars—juni 1658. RA. Även prästerskapet fick vid samma tillfälle avgiva en delvis liknande ed. Enligt tidens syn krävde trohetseden obrotslig lydnad. Se härom Carl-E. Normann, a. a. s. 171, 201 och Fabricius, *Skaanes Overgang I*, s. 120 f. Det skånska prästerskapets åsikt belyses av några ord, som prosten Hans Hansen Resen i Ystad fällde över Erik Hardenberg Gylden-

stern. Efter att ha prisat honom för att han visat sig som en »tro patriot» i kriget mot Sverige 1657 tillfogar han: »Og efter fra regimentet tagen afsked samme underdanigste trofasthed endnu imod denne sin naadigste Herre, H. K. Mt. af Sverige, skyldigst og underdanigst continuerede». Om Christian Barnekow säger sockenprästen i Malmö Niels Sörensen att han »baade med sin eds tidlige aflæggelse, saa og hans derefter mod kronen Sverige forsvarlige forhold» visat sig som en »kronens tro mand». Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 66. Som ytterligare exempel på tidens syn på problemet må anföras att Christian Foss, som under kriget (1675—1679) nödgats fly till Danmark, i sin där nedskrivna självbiografi betonar att han visat den svenska kronan lojalitet enligt den ed han svurit och som han »som en ærlig mand stedse hafver giort». Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 122 ff. Att även Winstrup haft en dylik inställning framgår av följande ord i en d. 14 aug. 1662 till Magnus Gabriel de la Gardie ställd skrivelse: »Jeg ocsaa effter mit jurament oc eedh, som jegh hafwer svoret Hans Kongl. Maj^{tt}, er plictig til at søge alt det som höist bemelte Hans Maj^{tt} saa oc Sverriges rige oc crone kand være til velferd, rolighed, gafn oc beste. Da til at befrie min samvittighed oc til at beholde Guds naade oc wenskab, som wil fordre regenskab af mig for mit embede — — — beder jegh.» De la Gardieska Samlingen, Skrivelser till M. G. de la Gardie, Serie C: 1. Biskopen i Lund Winstrup, Petrus till M. G. De la Gardie 1661—1674. RA.

Det ligger troligen också en kärna av sanning i den av Severin Schlyter i Borgeby kyrkobok 1724—1771 skildrade händelse under kriget 1675—79, då den danske kungen skall ha försökt förmå Winstrup att utsända en cirkulärskrivelse till prästerskapet med uppmaning till detta att egga allmogen till uppror. W. måste dock sända manifestet. Se Journal öfver in- och utgående expeditioner hos kontraktsprosten i Gälds härad 1670—1688. LLA. Winstrup blev avsatt d. 26 maj 1677. Riks Registraturet 1677, Fol. 341. Avsättningsbeslutet synes dock aldrig ha gått i verkställighet. Härtill kan ytterligare fogas, att Winstrups stora vrede mot svenskarna vid utbrottet av kriget 1643—45 just var förorsakad av att svenskarna brutit en högtidlig överenskommelse. Se ovan s. 116. W:s tilltro till Ellen Marsvin i den ovan omtalade konflikten med Kristian IV var också förorsakad av att hon avgivit en edlig förpliktelse. Se ovan s. 84.

Den 20 april, dagen för edsavläggelsen, blev av stor betydelse för Winstrup även av den anledningen, att han då upphöjdes i adligt stånd. Sköldebrevet är daterat denna dag. Den 24 april avgick kungl. brev med meddelande om adlandet. RR (RA). Enligt vad Sven Knutsson uppger i sitt minnestal skall W. dock endast motvilligt ha tagit emot upphöjelsen, vilken närmast får betraktas som en erkänsla från den svenske konungens sida för W:s beredvillighet att acceptera regimförändringen. Den gängse föreställningen att W. vid adlandet skulle ha antagit namnet Himmelsstjerna är felaktig. I sköldebrevet står uttryckligen: »Och emedan han sinnader är at behålla sitt gamle namn, så tillägna wij honom i föllie theraf ett sådant vapen och skioldemärke, nemligen — — —.» Palmiskiöldska Samlingen X. 240. Avskrift av adelsbrev för Winstrup dat. den 20 april 1658. UUB.

¹⁰¹ Prästerskapet följde honom även i fortsättningen. K. Fabricius, Skaanes Overgang I, s. 62, 79, 93 passim. Måhända har även den synpunkten spelat en roll för Winstrup, att han som biskop i Lund inte enbart eller i första hand känt sig som en kunglig dansk ämbetsman utan som en vald och invigd biskop över Lunds stift.

Såsom sådan hade han ett gudomligt uppdrag att förestå Guds församling i detta stift.

¹⁶² Ny kgl. Saml. 4° 2212, DKB; Sven Knutssons minnestal; J. Bewerlin, *Præco Winstrupianus*; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; Synodaltal och likpredikningar. Dylika synpunkter framhävas mycket starkt även i den ovan nämnda skrivelserna till Gustaf Horn.

¹⁶³ Ny kgl. Saml. 4° 2212, DKB.

¹⁶⁴ Se s. 131 f. Resultatet uteblev inte heller. Roskildefredens 8 § har sålunda i fredsfördraget av d. 27 maj 1660 fått en annan lydelse och i Malmö Recess d. 18 sept. 1662 (§§ 8 o. 9) heter det bl. a.: »Och skulle enkannerligen biskopen och prästerna hava och njuta de beneficier och underhåll, som de i sitt ämbete förut åtnjutit.» E. Schalling, a. a. s. 364.

¹⁶⁵ *Biographica W.* 40, RA.

¹⁶⁶ HTS 4, s. 177 not 2; A. Hallenberg, *Skånska Kommissionen af år 1669—1670*, s. 54, 94; K. Fabricius, *Skaanes Övergång I*, s. 61 passim; *Biographica W.* 40, RA; *Lunds Konsistorii und. Skrivelser 1658—1679*. RA.

KAP. 9

Winstrup och domkapitlet

¹ Art. 1 i 1590 års statuter på danska. Se O. Ahnfelt, *Lunds domkapitels stadgar af år 1590 på danska i*: KS 4. R. VI, s. 405 ff.

² Art. 2, 33, 43 o. 63 i 1590 års stadgar, KS 4. R. VI, s. 407—419. Att Winstrup upptagits i kapitlet detta år framgår av en handling »*Ordo Canonicorum Anno 1638 d. 17. 7^{bris}*» i Engestr. Saml. B IX. 1. 20^{1/2} i KB. Se även *Lunds Kapitels Beneficier 1613—1655* i DK, B I 2 f. *Diverse Breve* — — — sagligt ordnade XII, 4, b.

³ Enligt kungl. brev av d. 5 maj 1621 hade visserligen föreskrivits att superintendenten, som förut haft säte och stämma i kapitlet endast om han innehade en prelatuur eller ett kanonikat, i fortsättningen alltid i kraft av sitt ämbete skulle vara medlem av kapitlet. *Kirkelove III*, s. 82. Se även B. Kornerup, *Ribe Katedralskoles Historie I*, s. 435. Detta har dock säkerligen inte befriat honom från skyldigheten att före inträdet avlägga den föreskrivna eden.

⁴ Kj. Barnekow, a. a. s. 29 ff. i: *Lunds domkyrkas historia 1145—1945 II*.

⁵ Angående domkapitlets organisation, ekonomi och historia se: C. G. Weibull, *Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen i*: HTS 4, s. 119—159; O. Ahnfelt, *Om revisionen af Lunds domkapitels statuter efter reformationen i*: KS 4. R. IV, s. 301—331; Kj. Barnekow, a. a. i: *Lunds domkyrkas historia 1145—1945 II*, s. 7—40. Där intet annat angives hänvisas till dessa arbeten.

⁶ Se härtill förutom i not 5 angiven litteratur DK, B I 2 f. *Diverse Breve* — — — sagligt ordnade XII, 4, e. (*Jordebog over Lunde Kapitels og Domkirkes Gods, Jordebogen 1639*); DK, B I 2 f. *Diverse Breve* — — — sagligt ordnade XII, 4, g. (*Jordebog over allt det Gods som ligger til Lunde Kapitel og Domkirke 1650*); *Collectio Rönbeckiana T. 19* i LUB innehåller en förteckning över »De andliga godsen vid den tid Skåne kom under Sveriges rike. Inlefereret hoos den Kongl. Commissionen

af Professore Bagero. Uttij Lund d. 6 Febr. 1674». Avskrift. Angående prebenda Hjortshög se KS 4. R. IV, s. 327 och 4. R. VI, s. 418; HTS 4, s. 141 not 1.

⁷ Rietz, a. a. s. 618. Gymnasiet synes ha upprättats, redan 1619 enligt ett kungl. brev av d. 8 jan. 1619. Samlingen *Diplomata et litteræ regum et archiepiscoporum*. Avskrift. LUB.

⁸ Rietz, a. a. s. 629.

⁹ N. J. Ærylæus var född d. 1 jan. 1564. Dog d. 1 febr. 1642. Var gift med en dotterdotter till Hans Svanning d. ä. och således i släkt med Winstrups hustru. LSH (Cavallin) 1, s. 303. Hans Ottesen måste vid denna tid enl. uppgifter i Kanc. Brevb. ha varit över 60 år. Dog 1644 enl. Winstrups Annotationsbok i LLA. W. Westhoff var född 1577. Dog 1647. DBL 25, s. 435. N. Foss var född d. 4 okt. 1588. Dog d. 1 juni 1645. Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 102—118.

¹⁰ Kanc. Brevb. (1637—39), s. 431. Harboe residerade vid kapitlet till sin död 1655. Barnekows antagande (s. 31) att efter W. Westhoffs död 1647 endast kaniker, som innehade sina ämbeten »pro officio», residerat vid kapitlet i Lund är sålunda oriktigt.

¹¹ Kungl. förordn. av d. 19 juni 1582 stadgade sålunda: »Thersom och nogen geistlige sager forefalder, som for capittel indsteffnis och ther skulle ordelis, skal leensmanden, wd i hues leen saadant sig thildrager, møde thilstede paa capittelet, och tha med capittelet sidde dom». Kirkelove II, s. 336. Kapitlet i en del stift kommo därför också att ända till 1600-talets början fungera som domstolar i mål rörande prästers ämbetsfel. Under 1500-talet synas de understundom även ha fått deltaga i valet av biskop. HTS 4, s. 124 not 3. Efter 1618 synas de däremot vid biskopstillsättningar endast ha haft uppgiften att sammankalla valkollegiet. Så exempelvis vid Winstrups val. Se s. 101. Från 1618 skulle alla förseelser av präster i »geistlige sager» avdömas av landemodet. Kirkelove III, s. 64 ff.

¹² HTS 4, s. 124; Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän, utgifven af G. Thulin, Afd. 1, II, s. 42 f.; Kirkelove II, s. 334 ff.; Y. Bogren, Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän, s. 8. Befogenheten att fungera som domstol i äktenskapsmål framtogs Lunds domkapitel genom kungl. brev av d. 21 dec. 1671. HTS 4, s. 155. Av de i LLA befintliga domböckerna från 1600-talets mitt framgår att biskopen i allmänhet fått fungera som ordförande.

¹³ Se härom hans »Causus Conjugales» i Kopieboken tryckta av O. Ahnfelt i KS 5. R. I, s. 210 ff. och 4. R. VI, s. 201 ff.

¹⁴ Art. 22—28 i 1590 års statuter, KS 4. R. VI, s. 411 f.; HTS 4, s. 133 f.

¹⁵ Art. 38 i 1590 års statuter föreskriver: »Decanus schall were judex eller dommere j capittell, som schall dømme effter de rettestis oc fleestis meening oc sententz». KS 4. R. VI, s. 414. Vid N. J. Ærylæus' död 1642 hade Ove Juell erhållit dekanatet. Genom ett byte mellan denne och Gunde Rosenkrantz, som sedan 1636 innehade ärkediakonatet, blev den senare innehavare även av dekanatet. Se härom W:s Annotationsbok i LLA. Bytet försiggick 1643. I augusti detta år anhöllo nämligen G. Rosenkrantz och Ove Juell hos kungen att få göra mageskifte med andligt gods, så att Rosenkrantz fick prelaturen i Lund och Juell kanikdömet i Aarhus stift. DK, Inkomne Skrivelser, G. Rosenkrantz och O. Juell till kungen 1643 d. 24 aug. Det sannolika är att W. blivit vice dekanus vid årsskiftet 1648—49, då Gunde Rosenkrantz lämnade Skåne, sedan han blivit länsman på Kalö slott på Jylland.

Tidigare hade R. knappast behövt någon prokurator, då han såsom innehavare av »Helne Kirkes» län var bosatt invid Lund. DBL 20, s. 70 ff. Om sin funktion som domare meddelar W. själv, att när han »paa Generosissimj Dn. Decani wegne, haffde vdsted steffning vdi nogen sagh, och der schulle dömmes aff capitlet, da haffde hand weret thilstede, och paa decani wegne, effter statuta, dirigerit retthenn». Herredags Dombog 1655, fol. 616^{1/2}. DRA.

¹⁶ Kj. Barnekow, a. a. s. 32 f.; B. Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I, s. 225 f., 349 f. Se även nedan not 35.

¹⁷ Intrigspelet framgår bl. a. av brevväxlingen mellan Winstrup och O. Worm. Se: Olai Wormii et ad eum — — epistolæ I—II samt Gl. kgl. Saml. 4° 3119^{a—d}, DKB.

¹⁸ Kj. Barnekow, a. a. s. 88. Under hela dansktiden förpliktades dock i många fall den nye kaniken enligt förläningsbrevet att göra tjänst vid domkyrkan.

¹⁹ Om förvaltningen av kapitelegenden, dess storlek, fördelning och sättet för dess bortförlänande och besittande föreligger, utöver vad kapitlets stadgar meddela härom, flera skildringar från 1600-talets mitt. Se C. G. Weibull i: HTS 4, s. 135 ff.

²⁰ DK, B I 2 f. Diverse Breve — — — sagligt ordnade XII, 4 e (Jordebogen 1639). Ibidem XII, 4 g (Jordebogen 1650); Jordebok u. å. i LLA; Collectio Rönbeckiana, T. 19, »De andliga godsens vid den tid Skåne kom under Sveriges rike», LUB.

²¹ DK, B I 2 f. Diverse Breve — — — sagligt ordnade XII, 4 g. (Jordebogen 1650). I »Ordo prælatoris et canonicorum anno 1642» (Winstrups Annotationsbok, LLA) står visserligen för W. antecknat Tulstrup. Detta måste emellertid vara tillskrivet senare. Att W. Westhoff behållit Mensa Tulstrup till sin död 1647 framgår nämligen av AC för d. 18 okt. 1648, UA. Att W. operat prebenda Burlöv 1648 framgår av Documenter om æconomie och medelsaker, »sine anno et die». Academi-Archivet i Lund, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, Ser. F. IV, Nr: 1, LUB. Jfr Burlöffs kyroräkn. 1616—1675, 1690. K. 10, UUB.

²² Det mellan Rosenkrantz o. Winstrup gjorda bytet stadfästes av konungen d. 3 dec. 1655. Lunds domkap. protokoll d. 28 mars 1656, LDA. Se även E. Schalling, a. a. s. 251, 320.

²³ Engestr. Saml. B. IX. 1. 20, KB; Kirkelove II, s. 160 f.; E. Schalling, a. a. s. 258—260, 273, 288 f.; Helveg, a. a. s. 189 ff. samt ovan i not 19 anförda handlingar. Av biskoparnas förslag 1631 om tillägg till Ordinantian (tryckt av Rördam i KS 3. R. II, s. 123 f.) framgår att oklarhet rått på denna punkt. Biskop Medelfar framhåller sålunda att »Imod Ordinansen vil somme kanniker ikke lade præsterne nyde deres gaarde fri, men maa give landgilde deraf imod mandat anno 1571, at præsterne maa selv besidde deres gaarde og dem fri beholde». Det här åberopade kungl. brevet, tydligen det i Kirkelove II, s. 160 f. anförda, stadgar, »att saa mange prester, som capitlet haffuer forsuar offuer, mue bekomme prestegaarde, thennom selff besidde och frii beholde, och siden selff vppebere thienden, och theraff giffue thill thend prelathe eller cannicke, som haffuer jus patronatus til samme sogen, en liidelig pension och affgift». Jordeböckerna (se ovan not 19 f.) visa, att prästerna i Burlöv o. Väsby betalt dylik pension till Winstrup, och att den verkliga varit »liidelig».

²⁴ Se härom ovan i not 19 anförda handlingar. Jfr HTS 4, s. 141 f.

²⁵ Lunds domkap. protokoll d. 1 mars 1661. LDA. Av samma protokoll för d. 28 mars o. 24 april 1656 framgår att prokuratorskapet varat till ²⁴/₄ 1656.

²⁶ Consistorii Kopiebog, d. 8 juni 1638. UA.

²⁷ Ibidem.

²⁸ UA, N:r 450. Brev från Winstrup d. 17 juni 1638 till rektor och professorer.

²⁹ Framgår av ett brev från N. Foss till J. H. Brochmand daterat Lund, St. Bartolomeus dag 1638. UA, N:r 471.

³⁰ Consistorii Kopiebog, 1638 den 14 september, UA. Angående universitetets inkomster från Lunds stift se HT 2. R. VI, s. 478; Norvin, a. a. I, s. 148 f.

³¹ Framgår av Consistorii Kopiebog och av de redovisningar o. brev W. insände till universitetet. Se nedan not 32—34.

³² Redovisningar för åren 1650—1652 finnas i UA, N:r 470—74, 512.

³³ UA, N:r 450. Brevet tryckt i DM 5. R. II, s. 26.

³⁴ Consistorii Kopiebog, 1650 d. 15 januari, UA. Professorerna skriva till W., att då de vid hans senaste besök i Kbh. påmint honom om de 100 rdl., som kapitlet årligen skulle inleverera till universitetet, men inte ännu erhållit summan, så ansågo de sig tvungna att på nytt erinra honom »som universitetets uell fortroede wenn och in capitulo procurator» om saken. Jfr härtill W:s brev till universitetets rektor av d. 1 maj 1651. UA, N:r 470—74. W. förklarar här, att han av egna medel förskotterat de universitetet tillkommande studiepengarna för att universitetet inte skulle behöva vänta, eftersom det drog ut på tiden med indrivandet. Se även Norvin, a. a. I, s. 149. Liknande svårigheter har han självfallet också haft ifråga om sina andra prokuratorskap.

³⁵ Rietz, a. a. s. 618, 628 f. Se även s. 145.

³⁶ Ordinantian, s. 111; Rietz, a. a. s. 616 f., 626; Ur Lunds katedralskolas historia s. 188. Se även s. 153. Jfr B. Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I, s. 225—227, 349—351. Någon motsättning mellan biskop och kapitel i vad angår rektorstillsättningar liknande den i Ribe synes inte ha förekommit i Lund. Winstrup har av allt att döma godtagit kapitlets medbestämmanderätt. Se t. ex. DM 5. R. II, s. 217 f.

³⁷ Se s. 167.

³⁸ Se s. 154 f.

³⁹ Originalen finns i LBA, Kungabref 1542—1647. Jfr Rietz, a. a. s. 620 f. o. Kirkelove III, s. 277 f.

⁴⁰ Rietz, a. a. s. 621—629.

⁴¹ Ur Lunds katedralskolas historia s. 111; HTS 4, s. 132 f.

⁴² DK, Inkomne Skrivelser, Lunds domkapitel till kanslern d. 26. 9. 1646. Bilagt finnes en skrivelse från provincialmedicus Melchior Hüpfauß dat. d. 28 sept. 1646, vari han anhåller att få åtnjuta tre vicarier till dess ny professor blivit tillsatt (efter Kristoffer Ludvigson Munthe som avlidit 1644. Rietz, a. a. s. 297). Enl. Sk. Reg. 1646, d. 12 nov. beviljades det begärda för två år. Jfr DM 5. R. II, s. 144 f. H. fick behålla vicarierna till sin död, varefter de lades till ett stipendium åt en medicine studerande vid Kbh:s universitet. Sk. Reg. 1650, d. 13 dec. Se HTS 4, s. 133 not 2.

⁴³ Se s. 152 f.

⁴⁴ Rietz, a. a. s. 297. Munthe var prof. »ethicus aut physicus» i vilken tjänst han efterträtt magister Frantz Rosenberg, som 1642 blivit biskop i Viborg. Se ovan not 6, Jordeboken 1639; Rietz, a. a. s. 293. Rietz' uppgift (s. 297) att »logices et

metaphysices» prof. Iffuer Wandell avsatts 1643 och att Munthe efterträtt honom är felaktig. Se även DM 5. R. II, s. 3 ff.

⁴⁵ Rietz, a. a. s. 255 f., 296 f. Se även not 41, 44.

⁴⁶ Vid den följande skildringen av striden mellan Winstrup och Wandell följes, såvida intet annat angives, akterna i Herredags Dombog 1647, fol. 70—75. DRA.

⁴⁷ Sk. Tegn. 1645, d. 29 dec.

⁴⁸ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1642—1647 ^{20/3} (1647 d. 8 febr. o. 1648 d. 17 april), LLA.

⁴⁹ Sk. Reg. 1645, d. 23 sept.; Lunds stads Byting, A. Domböcker 1642—1647 ^{20/3} (d. 20 juli och 16 nov. 1646), LLA.

⁵⁰ HTS 4, s. 142.

⁵¹ Se s. 151. Att de residerande kanikerna redan kort efter gymnasiets grundande med ovilja sett, att vikariat vid kapitlet anslogos åt lärarepersonalen och försökt förhindra detta, framgår av en skrivelse från kapitlet till kanslern, DK, Inkomne Skrivelser 1624, d. 21 maj. Energiskt värnade de även sina ekon. rättigheter gentemot icke residerande kaniker. Se exempelvis Sk. Tegn. 1640, d. 23 dec. Kungen hade lovat sin kammarskrivare Henrick Möller det kanonikat och de vicariat och »derhos colligerede bonis communibus och mensalibus» som Hans Ottesen innehade, om han överlevde denn. Häremot hade kapitlet opponerat sig och förklarat detta vara emot kapitlets statuter. H. Möller hade då avstått från »bona communia» men begärt att han skulle få behålla »mensalia». Kungen begär nu, att kapitlet skall bifalla detta.

⁵² Tryckt av C. G. Weibull i HTS 4, s. 133 not 1. Brevet har tydligen tillkommit i samband med Knut Hahns inträde i kapitlet. Den nedlagda professuren hade nämligen då återupprättats och anförtratts Hahn. Genom kungl. brev d. 17 okt. 1663 föreskrevs bl. a. att han i kraft av 1639 års fundats omedelbart skulle åtnjuta »sin session, suffragium och andre därwidh hängiande beneficia uti capitlet». Han introducerades också i kapitlet d. 12 dec. 1663, alltså samma dag som kapitlet avsände det ovannämnda brevet till G. O. Stenbock. Även de andra lärarna synas vid denna tid ha erhållit samma förmåner, varigenom bestämmelserna i 1639 års fundats fullständigt återupplivats. HTS 4, s. 150 ff.

⁵³ Kapitlets statuter, Art. 32, 33, 43, 63. KS 4. VI, s. 413.

⁵⁴ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1642—1647 ^{20/3} (d. 1 o. 8 febr. 1647), LLA. Kapiten voro tillförsäkrade rätten att endast behöva svara inför konungen. Se härom HTS 4, s. 123.

⁵⁵ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1642—1647 ^{20/3} (den 8 febr. 1647), LLA.

⁵⁶ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1647 ^{20/4}—1653 ^{14/11} (1647 d. 6 sept. passim), LLA.

⁵⁷ Ibidem. Rättsförhandlingarna angående de ekonomiska mellanhavandena mellan Wandell och kapitlet pågingo från d. 10 april 1648 till d. 12 mars 1649. På kapitlets egen begäran hade kungen medgivit, att en del av residensen försåldes, eftersom de voro fallfärdiga. Rantan på köpeskillingen skulle åtnjutas av dem som voro berättigade till residensen i fråga. Engestr. Saml. B VIII. 2. 16, KB (Kapitlet till kanslern d. 26 juni 1640); Sk. Tegn. 1641, d. 16 juni.

⁵⁸ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1647 ^{20/4}—1653 ^{14/11} (17 april, 5 juni, 3 juli 1648), LLA. Wandell hävdade att i enlighet med kapitlets statuter hänvisning till världslig rätt kunde ske först sedan målet behandlats av kapitlet, som var rätt

»werneting» för kanikerna. Kapitlet påvisade, att Wandell inte längre var medlem av kapitlet.

⁵⁹ A C 1648, d. 2 aug. och Consistorii Kopiebog 1646—1650 Fol. 64—65 (1648, d. 2 aug.), UA. Enl. Sk. Reg. 1648, d. 4 dec. fick han och en del andra personer tillåtelse att upprätta ett »pottaskeverk» i Kristianopels län. Av en stämning mot hans änka avseende en obligation i »pottaskeverket i Bleging» införd i Lunds domkap. protokoll av d. 25 juli 1656 framgår att I. Wandell avlidit före den 14 okt. 1653.

⁶⁰ Biografiska upplysningar om Hans Jensen finnes i LSH (Cavallin) 1, s. 221 ff.; DBL 25, s. 499 f.; J. Worm, Forsög til et Lexicon II, s. 577; KS 4. R. III, s. 195 ff. (Självbibliografi). Han hade bl. a. som ung student 1639 upptagits i prof. Hans Hansen Resens hus och blev nära knuten till den Resen-Brochmandska kretsen. Fick 1641 det Winstrup-Resenska resestipendiet. Höll en tid föreläsningar vid Kbh:s universitet.

⁶¹ Kj. Barnekow, a. a. s. 15. Winstrup omtalar, att han på sin tid hos Kristian IV anhållit, att magister Niels Bentzen »motte med sinne successoribus forvden bemelte præbende pro officio, nÿde vdi cappitelet, och andere priuilegier och herligheder ligesom andre canonic, dennem nÿde pro persona». Kungen hade först endast velat gå med på att förmånen skulle gälla magister Niels. Efterträdarna skulle sedan få begära den var för sig. Till sist hade kungen dock givit efter för Winstrups enträgna böner. Tidigare hade sockenprästen inte varit privilegierad till att njuta kapitlets beneficier och härligheter »widere end dend bare och einiste præbende, som hand haffde pro officio». Herredags Dombog 1655, fol. 623 b. DRA.

⁶² Se s. 166. Ang. Laurids Below till Kjölstedgaard, landsdomare i Norra Jylland, se Danmarks Adels Aarvog 1888, s. 38.

⁶³ Vid framställningen av de många striderna mellan Winstrup och Hans Jensen Viborg följes, där intet annat angives, akterna i Herredags Dombog 1655 (fol. 594—625) samt Privatarkiver för 1660 (Winstrup, Peder Pedersen), DRA.

⁶⁴ Rietz, a. a. s. 628.

⁶⁵ Enligt Art. 37 i 1590 års statuter (KS 4. R. VI, s. 414) skulle præpositus »suare for capitelit j det, som hör capittelit til, for höiie herrer oc öffrighed, naar det giöris behoeff». Prelaterna nämnas i ordning Præpositus, Decanus, Archidiaconus Cantor. KS 4. R. VI, s. 420.

⁶⁶ Den följande skildringen av Hans Jensen Viborgs angrepp på biskopinnan bygger i första hand på de i not 68 omtalade av författaren påträffade domkapitelsprotokollen samt på Herredags Dombog, fol. 601 b—602 a, 614 b—616 a, 622 b.

⁶⁷ O. Svanes vid en sammankomst i biskopshuset i augusti 1651 till biskopen avgivna förbindelse om villighet att hålla fred med Hans Jensen Viborg trots att han själv ansåg sig vara den förfördelade parten finns i: LBA, Inkomna brev o. handlingar, 1. Ankomna brev 1567—1679.

⁶⁸ Protokollen, som visat sig vara de s. 162 omtalade ur kapitlets bok utskurna handlingarna, finnas i: Privatarkiver för 1660 (Winstrup, Peder Pedersen), DRA. Protokollen ha ursprungligen omfattat 58 sidor. Sidorna 1, 2, 7 o. 8 saknas emellertid.

⁶⁹ Winstrup påstod visserligen, att det varit en tillfällighet, att hans tjänare kommit att lyssna utanför dörren, men magister Hans' påstående, att de placerats där med avsikt, förefaller troligt. Winstrups fortsatta yttrande i sammanhanget talar även härför.

⁷⁰ Enligt kungl. brev av 1 maj 1618 skulle alla mål rörande »geistlige sager» avgöras av landemodet. Kirkelove III, s. 64 ff.

⁷¹ HTS 2, s. 310.

⁷² Epigrammata 1653, s. 1085 f.

⁷³ Att J. M. Hüpfauff dog 1650 framgår av Sk. Reg. 1650, d. 13 dec.

⁷⁴ Enl. Sk. Tegn. 1646, d. 2 april blev kapitlet denna dag av konungen anmodat att tilldela D. Johan Melchior Hüpfauff »officium procuratoris generalis in capitulo et officium procuratoris scholæ una cum episcopo».

⁷⁵ Enl. Art. 17 i 1590 års stadgar fick ingen handling uttagas ur kapitlets arkiv med mindre de reviderande kapitelmedlemmarna gävo sitt samtycke. KS 4. R. VI, s. 410. Jfr HTS 4, s. 160.

⁷⁶ Uldallske Saml. Fol. 160. DKB.

⁷⁷ Främst aktstyckets innehåll talar härför. Men även det långa tidsintervallet mellan Winstrups anmälan till dekanus (omkr. d. 1 sept.) och dennes anbefallande av åtal (d. 15 nov.) giver stöd åt antagandet, att mellantiden utnyttjats till ett medlingsförsök. I handlingarna rörande rättegången inför herredags domstol följande år talas om Gunde Rosenkrantz' »forset» och om hans »indleg» i samband med uppgörelserna inom kapitlet. Det har dock inte visat sig möjligt att fastställa, om det är det ovan nämnda aktstycket, som därmed avses. Ett uttryck sådant som att kapitlet skulle ha fällt domen över H. J. Viborg »imod Gunde Rosenkrantz'es willie, widschabff och schriffelige forset» (fol. 596 b) tyder dock därpå. Man får dock inte bortse från möjligheten, att aktstycket kan ha tillkommit först under rättegången inför kapitlets domstol. Domarna försökte nämligen därvid förmå magister Hans Jensen att göra en skriftlig avbön, och denne förklarade sedan inför herredags domstol, att han skulle ha »erbödet sig till, gierne at efterkomme deris begiering, epter Gunde Rosenkrantz'es indleg». (Fol. 605 b—606 a).

⁷⁸ DM 4. R. V, s. 34 f. Brevet är avsänt från Lillö.

⁷⁹ Se not 54.

⁸⁰ Lunds stads Byting, A. Domböcker 1653 ^{21/11}—1662 ^{14/7} (d. 22 okt. 1655), LLA.

⁸¹ Enligt kunglig befallning skulle tvisten mellan fru Hüpfauff och de residerande kanikerna vid samma tillfälle avgöras av de icke residerande kanikerna. Sk. Tegn. 1655, d. 30 april.

⁸² Lunds domkap. protokoll 1655, d. 27 juli, LLA.

⁸³ Ibidem; Sk. Tegn. 1655, d. 24 juli.

⁸⁴ Lunds domkap. protokoll 1655, d. 27 juli, LLA. Det var den s. 162 omnämnda i maj 1652 inför landemodet avgivna skriftliga avbönen, som avses.

⁸⁵ Ibidem 1655 d. 30 juli; Sk. Tegn. 1655, d. 25 juli. Magister Hans Jensen synes dock aldrig ha tillträtt detta kall. Blev i stället präst i Stege o. prost på Möen. Dog 1682. DBL 25, s. 499 f. Striden med kapitlet fortsatte flera år efter det Hans Jensen lämnat Lund och rörde sig om vissa domkapitelhandlingar, som magister Hans i egenskap av kapitlets sekreterare tagit hem men sedan inte återlämnat, samt om det residens han innehafte.

⁸⁶ Lunds domkap. protokoll 1655 (d. 7 och 10 sept. 1655), LLA.

⁸⁷ Ibidem (1656, d. 29 febr. 1662, d. 17 jan.). Winstrups stränga regemente i kapitlet framgår av domkapitlets protokoll d. 1 aug. 1662 rörande en då utbruten strid mellan Winstrup och den självsäkre och egensinnige N. Foss, i vilken Winstrup fått en ny trätobroder. Foss skriver i en inlaga till kapitlet bl. a.: »Nödes jeg til at

lade h. e. ærverdig: forstaa, at jeg icke er aff hans Kongl. Majestet sat in capitulo for att være hans ærwerd: foodtræ hand kand trinne och trampe, hvor och nar hans ærverd: löster».

KAP. IO

Tillståndet i stiftet

Utövändet av kyrkostyrelsen i allmänhet

¹ Kopieboken uppgiver 243 präster och 442 socknar för hela stiftet. Halland är inte medräknat, då uppgiften avser tiden efter 1645. Genom freden i Brömsebro 1645 avskildes Halland. Se härom o. beträffande senare inträffade förändringar i HTS 4, s. 177 not 2. Härifrån något avvikande uppgifter i fråga om socknarnas och prästernas antal lämnas av en handling i Engestr. Saml. B. VIII. 2. 15. (KB) samt av »Catalogus Pastorum et Parociarum Diocesis Scanensis 1626» i: Handlingar och uppsatser, strödda, rörande Skåne o. Blekinge. LUB.

² Särskilt värdefulla upplysningar om det religiösa och sedliga tillståndet i stiftet vid tiden närmast före W:s ämbetstillträde lämna »Visitatsbog for Lunde Stift 1611—1637» och »Synodalia Lundensia», Synodalprotokoll från åren 1614 och 1620—34, tryckta i LSH (Carlquist), Ser. 1. Urkunder och Aktstycken; Sk. Tegn. o. Reg.; LSH (Cavallin) 1—5 samt DK, Inkomne Skrivelser.

³ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 159; A. Chr. Bang, Den Norske Kirkes Historie, s. 371. Att även W. sett en stor fara i religiös splittring framgår av flera av hans synodaltal samt av Epigrammata 1653 s. 905.

⁴ Consistorii Kopiebog, 1635 d. 19 dec. UA. Professorerna förklarade i sitt svar, att de inte kunde avgöra, om personen i fråga druckit sig ihjäl »effterdi vj documenterne, os tilstillede, icke vj mindste maade formeldis, huor meget brendevijn der er bleffuen drucken, och huor meget deraff dend affdöde kunde haffue till sin deell bekommet. Icke heller anmeldis, aff huad helbred och styrcke, aar eller alder, dend affdöde haffuer werrit».

⁵ Rietz, a. a. s. 122.

⁶ Originalaet i LBA, Kungabref 1542—1647 (tryckt i Kirkelove III, s. 324 f.).

⁷ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 36. Enligt en uppgift i Kjöbenhavns Diplomatarium V, s. 786 blevo 11 trollkvinnoor brända i Malmö d. 22 sept. 1636. I Consistorii Kopiebog 1635, d. 12 aug. omnämnes en trollkvinna i Barsebäck i Skåne. Liknande fall i Sk. Tegn. 1647, fol. 148, 155, 162 f., 170 f. passim. Se även A. Chr. Bang, a. a. s. 382 ff.

⁸ A. Chr. Bang, a. a. s. 371.

⁹ Se s. 38, 88 ff.

¹⁰ A. Chr. Bang, a. a. s. 371.

¹¹ Kirkelove III, s. 274 ff.

¹² Om tillståndet bland prästerskapet i allmänhet se kungl. brev av d. 15 maj 1638 (tryckt i Kirkelove III, s. 264 ff.) samt d:o av d. 9 sept. 1638 om präst-dryckenskap m. m. (tryckt i LUB IV, s. 721 ff.). I Scania (mest om Domkyrkan) i LUB finns W:s brev till prostarna med anledning av det senare kungl. brevet.

Han förmanar häri allvarligt prostar och präster att leva »edrueligen och skickeligen, paa dett i eders bestilling throligenn och vell kand forrestaa, saa eders tillhörere kand haffue it gott exempel och efftersiun och Christi kircke ved eders lærdomb diss bedre opbyggis».

¹³ A. Chr. Bang, a. a. s. 371.

¹⁴ J. Landquist, Psykologi s. 99 f.; E. Linderholm, Om kometernas religiösa tolkning i äldre tid; K. Lundmark, Kung Davids Komet i: Från Bygd och Vildmark 1943.

¹⁵ P. P. Winstrup, Oratio synodica de academiis in genere, et præcipue de nova Gothorum academia Carolina 1668, s. C 3.

¹⁶ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 55 f.

¹⁷ Winstrups likpredikan över Henrik Huitfeldt 1652, Aandelig Ridderskab, udi dette korte oc möysommelige Ljff (tryckt 1657) s. 85 ff. Att W. känt till Hippokrates, Galenos, Aulus Cornelius Celsus och Dioscorides framgår av hans tal »Oratio synodica de academiis, 1668, s. C 3. Jfr härtill ett brev från W. till konungen d. 16 maj 1668, där det bl. a. heter: »Dertill med haffwer jeg udi nerwerende maanet begynt mitt alders det tredie til tredsinstiffvende aar, som er climaticus magnus, huilchen pleier att importere ett mennische sonticas mutationes, ja vitæ exitum saa jeg derfor haffwer fornöden, att holde mig imidler tijd saa meget som mueligt er i stillhed». Lunds Konsistorii und. Skrifvelser 1658—1679. RA. Se även Helveg, a. a. I, s. 222 ff., 320 f.

¹⁸ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 69.

¹⁹ Epigrammata 1653, s. 1080. Se även HTS 2, s. 308 samt Epigrammata 1653, s. 456, 481, 898 f., 1049 f.

²⁰ Epigrammata 1653, s. 1016 f., 1103 f.

²¹ HTS 2, s. 315. Talet är förkommet men en kort resumé lämnas i Oratio synodica de calumniis et calumniatoribus 1667, s. A 3. W. framhåller här, att han vid den tid, då orationen hölls, inte kunde ana, att detta av kometerna förbådade förtal avsåg honom själv. Framhållandet av det tredubbla sexalets betydelse visar, att inte heller talmystiken varit honom främmande.

²² Winstrups likpredikan över Henrik Huitfeldt, s. 162 f.

²³ Winstrups likpredikan över Tage Thott, s. D d 111.

²⁴ Epigrammata 1653, s. 899.

²⁵ Ibidem s. 980. Tydliggen åsyftas här Svanings år 1650 utgivna arbete »Chronologia Danica». Se DBL (Bricka) XVI, s. 610.

²⁶ Ordinantian, s. 108.

²⁷ Ibidem s. 115. I vilken utsträckning W. fullgjort predikoskyldigheten kan inte avgöras. En lika flitig predikant som företrädaren Mads Jensen Medelfar synes han dock inte ha varit (H. Fr. Rördam, Dr. theol. Mads Jensen Medelfar, Biskop i Lund i KS 4. R. V, s. 27). Kort före freden i Roskilde hade W. på grund av »infirmiteet i målet» av Fredrik III befriats från skyldigheten att predika i domkyrkan. Se härom ovan kap. 6 not 99. Möjligt är, att denna »infirmiteet» förorsakats av förlusten av framtänderna. I Winstrups svar 1669 på B. Oelreichs beskyllningar heter det nämligen bl. a.: »Doct. Bernt atter vil föle i min mund om ieg formedelst mine forriste tenders udfald och mangel icke hafver kundet ordineret udj kirchen under den höie hvellingh». Kommissionen angående akademien i Lund 1669. Akter I, fol. 60y. RA.

²⁸ Ordinantian, s. 108 ff.; Bogren, a. a. s. 2 ff.; K. Fabricius, Skaanes Övergang II, s. 121. Jfr Winstrups fullmakt, Sk. Reg. d. 26 mars 1638.

²⁹ KS 6. R. IV, s. 30; Kirkelove III, s. 83 ff.

³⁰ Helveg, a. a. I, s. 50. Jfr A. Chr. Bang, a. a. s. 327. Beträffande den allmänt vedertagna synen på problemet överhetens ställning till kyrkan se K. Fabricius, Kongeloven, s. 94 ff.; Helveg, a. a. I, s. 311 ff.; KS 2. R. III, s. 779 ff.; J. O. Andersen, Den danske Kirke og den lutherske Arv i: Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist d. 28 april 1938; Ludin, a. a. s. 90 ff. samt Carl-E. Normann, a. a.

³¹ Främst då Ordinantian. Förordningen av d. 27 mars 1629 (tryckt i Kirkelove III, s. 140 ff.) samt 1643 års Recess (tryckt i CCD V, s. 122—354); Helveg, a. a. I, s. 233 ff. Intill enväldet, efter vilken tid alla kyrkliga ärenden avgjordes genom skrivelser från kansliet o. kungliga reskript, var kungen visserligen summus episcopus, men biskopen hade ändå något mer att säga till om. H. Fr. Rördam, Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1554—69 i KS 2. R. II, s. 445.

³² Bogren, a. a. s. 4 f.; HTS 4, s. 124. Se även kap. 9 not 12.

³³ Bogren, a. a. s. 3 not 24; L. B. Falkman, Upplysninger om — — andeligt gods etc. I, s. 30 ff.; HTS 4, s. 124; De 26 Ribearktikler af 1542 (tryckta i den danske Kirkeordinants av 1539, udg. af Max W. Olsen). Se även kap. 9 not 12.

³⁴ Förordningen om »proustemoder» d. 1 maj 1618 (tryckt i Kirkelove III, s. 64 ff.).

³⁵ Jfr s. 137 f.

³⁶ Helveg, a. a. I, s. 62 f.; HTS 2, s. 295; KS 2. R. II, s. 443 ff.; MHD 2. R. II, s. 103 f., 275. Förhandlingarna på dessa möten de s. k. »Acta synodalia» intaga en betydelsefull plats bland källorna till den danska kyrkans inre historia efter reformationen.

³⁷ Enligt den tillägnan till prostarna och prästerna i stiftet med vilken biskop Mogens Madsen inleder sin år 1604 utgivna samling av de under hans första 14 biskopsår hållna synodaltalen »τessοοράδεκας Orationum». Se MHD 2. R. II, s. 103 f. och Engestr. Saml. B VIII. 2. 27, KB.

³⁸ Cit. efter HTS 2, s. 295. Enligt Mogens Madsens ovan nämnda tillägnan var högtidligheten uppdelad i två avdelningar. Först en gudstjänstlig akt, till vilken förutom prelater, kaniker, vikarier, prostar och en del präster även en stor mängd andra intresserade brukade infinna sig. Härvid förekom bl. a. tal mest om teol. problem, vilka förutom av biskopen även höllos av någon prästman, rektor eller annan person, som hade särskilt starkt intresse för religionen. Som en andra avdelning följde behandlingen av s. k. »causæ» och förhandlingar beträffande stiftsangelägenheter. MHD 2. R. II, s. 104 och Engestr. Saml. B VIII. 2. 27, KB.

³⁹ HTS 2, s. 295 f.; Kirkelove III, s. 65. Bestämmelsen återfinnes i 1643 års Recess. Stiftslänsmännen ha dock inte alltid varit närvarande. Se s. 194.

⁴⁰ Degn är en gammal dansk benämning på en kyrklig funktionär närmast motsvarande vår klockare. Se härom B. Åberg, En skånekyrka genom åtta sekler, s. 246 not 2.

⁴¹ Se s. 98, 161. Då biskop Resen bekantgjorde lagen i sitt stift, redogjorde han utförligt för vilka ärenden, som skulle behandlas av landemodet. Först nämnde han alla de ärenden, som rörde läran och ceremonierna. Vidare mål angående sedligt leverne av andliga eller av enskilda sockenmedlemmar, dock endast oadliga. Helveg, a. a. I, s. 329.

⁴² Ibidem s. 328 f. Om böterna stadgar Recessen 1. 1. 21. CCD V, s. 157: »Oc paa det disbedre opsigt der med kunde hafvis er naadigst bevilget, at geistliges forseelser, som til deris afsettelse fra kaldet ei strecker, maa til en capital beskickis, af hvis rente fattige geistlige enker kunde hafve nogen hielp til underholdning».

⁴³ Se härom »Synodalia Lundensia» 1646—1663 i HTS 2, s. 294—328; »Synodalia Lundensia» Synodalprotokoll från åren 1614 och 1620—34 i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 177—245; »Statuta Synodalia» (utgivna av Mogens Madsen 1594), tryckta i MHD 2. R. II, s. 285—354. Sammankomsterna ha dock inte syftat till att stifra nya lagar utan till att noggrannare förklara och komplettera Ordinantian och andra kungl. förordningar. Att oklarhet rått om vilken rättslig kraft, som tillkom dessa »synodalia» framgår av »Forhandlinger og Vedtægter fra de laalandske Provsters Konvent 1579—1580» tryckta av H. Fr. Rördam i KS 3. R. VI, s. 499 ff. Det heter här (s. 503): »Superintendenterne haffuer ofte werit forarsagit at beslutte nogle synodalia, ordnantzen til forclaring, om clerckes corrects oc disciplin. Oc er spørmaal, huor wijt samme synodalia maa gielde wdj rettergang oc dom».

⁴⁴ Se exempelvis beträffande Aarhus stift i KS 3. R. III, s. 354 ff.

⁴⁵ Se HTS 2, s. 310.

⁴⁶ LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 210 passim; HTS 2, s. 298 passim; KS 5. R. I, s. 208.

⁴⁷ Bevarade finnas endast Winstrups synodaltal för våren 1643 (Minnestalet över H. Rosenkrantz); våren 1646 (Belli Svecico-Danici Θαυμάσιω); hösten 1646 (Oratio synodica de qvæstione an sacerdotibus seu verbi divini ministris, tempore belli, obsidionis et persecutionis, fugere liceat?); hösten 1647 (Minnestal över prins Kristian); hösten 1648 (Minnestal över Kristian IV). Vidare, efter Roskildefreden då endast en årlig synod hölls, Oratio synodica de calumniis et calumniatoribus, 11 juni 1667; Oratio synodica de academiis, 1668; Oratio synodica de patientia, 7 juni 1670. Ny kgl. Saml. 4° 2212 i DKB innehåller dessutom en av kapitlets medlemmar samt en del präster och lärare beedigad berättelse i original om innehållet av de inledande ord Winstrup riktade till landemodet vid vårsynoden d. 27 april 1658, samt en uppgift om att biskopen därefter behandlade ämnet »de conversionibus et mutationibus rerum publicarum». Tack vare de i HTS 2, s. 298—328 tryckta »Synodalia Lundensia» 1646—1663 känna vi dessutom ämnesvalet för W:s orationer vid vårsynoderna 1647, 1649, 1650, 1652, 1653 och höstsynoderna 1649—1652, 1656.

⁴⁸ Ny kgl. Saml. 4° 2212 i DKB.

⁴⁹ KS 5. R. I, s. 208.

⁵⁰ Förordningen av 1. maj 1618 nämner endast dessa. Bland »monita» vid landemodet i maj 1652 finns bl. a. följande: »Presterne skald verre endelig fortentt att møde til huer prestemode, ligesom prousten er forpligtiget til at møde til landemøde». HTS 2, s. 313. Bland »causæ» vid landemodet 1663 finnes följande: »H. Christoff j Hörby bleff omni[bu]s præpositorum calculis dömt fra sit kald». Ibidem, s. 327. Jfr också KS 5. R. I, s. 208 och LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 242, 244.

⁵¹ HTS 2, s. 315; Oratio synodica de qvæstione an sacerdotibus seu verbi divini ministris, tempore belli — — — fugere liceat? s. A 2; Scanica (mest om Lunds Domkyrka) LUB; Brev fr. Winstrup till prostarna d. 21 febr. 1639.

⁵² LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 242; HTS 2, s. 317, 327. Vid inträdet i sessionssalen på kapitelhuset skulle såväl biskopen som prostarna erlägga vissa avgifter. Det heter härom i Memoriale om Landemodedagene: »Strax forföyer famulus sig hiem igjen,

följer bispren op paa capittelet, huor vden fore staar i bechen pro rectore, huorvdi bispren gifuer i rigsdrl., i bechen pro cantore, gifuis dervdi i sl. dlr., i bechen pro ædituo, gifves i slet dlr., i bechen for organisten, gifves 3 mk. Derefter følger prousterne ind, giffuer» etc. KS 5. R. I, s. 208.

⁵³ Se Synodalia Lundensia 1614 och 1620—1634 i LSH (Carlquist) Ser. 1 och Synodalia Lundensia 1646—1663 i HTS 2.

⁵⁴ Recessen 1643, I. 1. 19, CCD V, s. 153.

⁵⁵ Synodalia Lundensia 1646—1663, i HTS 2; Synodalia Lundensia 1614 och 1620—34 i LSH (Carlquist) Ser. 1. En sammanställning av dylika »monita», utfärdade av biskoparna F. Vormordsen, N. Palladius, T. Asmundsen o. N. Hvid kallad »Statuta Synodalia» ordnad efter innehållet och avsedd att vara prästerna till vägledning vid utövandet av ämbetsgärningen utgavs 1594 av Mogens Madsen. MHD 2. R. II, s. 102 f., 285—354; HTS 2, s. 296 f. Flera av Winstrup utfärdade »monita» utgöra endast en upprepning av dessa.

⁵⁶ KS 5. R. I, s. 208.

⁵⁷ Aven Sven Knutsson betonar i sitt minnestal, att biskopen visade en enastående måttlighet i sitt levnadssätt.

⁵⁸ KS 5 R. I, s. 208 f.

⁵⁹ Ibidem s. 209. Cathedraticum, en under medeltiden allmänt erlagd avgift från prästerskapet till biskopsstolen, även kallad synodicum, emedan den plägade erläggas vid synoderna eller biskopsvisitationerna. Förekom i Danmark och Norge in i nyare tid. Svensk Uppslagsbok 5, sp. 991.

⁶⁰ Att dylika prästmöten, vid vilka även degner och understundom också lekmän kunde vara närvarande, regelbundet ägt rum såväl före som efter ett landemode framgår av flera konceptskrivelser från prosten H. N. Medelfar till kontraktets präster, Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB. Om dylika s. k. kalenter se B. Kornerup, Tude Herreds Kalentebog i DM 7. R. IV, s. 233—53. Se även HTS 2, s. 313 passim.

⁶¹ Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB. Medelfar till prästerna d. 29 dec. 1638.

⁶² HTS 2, s. 302, 305, 313.

⁶³ Ordinantian, s. 115. Kravet att årligen visitera hela stiftet visade sig omöjligt att uppfylla. Se KS 3. R. II, s. 148 f.

⁶⁴ B. Kornerup, Inledning till »Visitatsbog for Lunde Stift 1611—1637» i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 3 f.

⁶⁵ Om prostarnas skyldighet att känna landslagen och att årligen visitera samtliga socknar i kontraktet se Ordinantian, s. 113 f.

⁶⁶ Sven Knutssons minnestal; A. Hallenberg, a. a. s. 69. Se även not 68.

⁶⁷ Kopieboken, konceptskrivelse till prostarna u. d. Om biskopens sjukdom se även Sven Knutssons minnestal samt Winstrups brev till konungen d. 18 aug. 1666. Biographica W. 40. RA. I ett annat brev till konungen d. 16 maj 1668 ber han få slippa resa till riksdagen på grund av sin sedvanliga »suaghed och passiones aff calculo» varmed han »tit och offte angribes och offweriiles». Lunds Konsistorii und. Skrifvelser. 1658—1679. RA.

⁶⁸ Kopieboken, konceptskrivelse till sockenprästen i Hälsingborg. I ett brev av 30 nov. 1661 till M. G. de la Gardie omtalar Winstrup, att han nyligen hemkommit från en lång visitationsresa. Under några månaders tid har han »warit occupered med kircker, scholer och hospitaler her i landet at visitere oc derved mange vidtlöftige regenskaber at forhøre». De la Gardieska samlingen. Skrifvelser

till M. G. de la Gardie. Serie C. 1. RA. De beskyllningar för bristande nit i fråga om fullgörandet av visitationerna, som längre fram skulle riktas mot honom av prokanslern Oelreich ha utan tvekan varit starkt överdrivna. W. förnekar visserligen inte, att det varit honom omöjligt att helt fullgöra Ordinantians bestämmelse men framhåller med rätta i sitt i sept. 1669 avgivna svar på anklagelserna: »Det er een Biscop umueligt hver aar att forhøre udj alle kiøbsteder, kirchers, hospitalers och scholers regnschaber efftersom det biscopelig embede er vjdtløfftigt och meget andet udkrefver. Jeg som min formand och mine formend, och som andre biscooper udi Sverrig och Danmarch forhörer nogle aars regnskaber tilhaabe, saa som ieg for faa aar sijden, hafver reiset rundt omkring her udj landet til kiøbstederne, nemlig til Helsingborgh, Landscrone, Malmöe, Ysted och Christianstad, hvor jeg paa hver sted, och paa mange dagers tidj forhörde tilhaabe alle regnskaber». Sådana räkenskaper vars granskning det inte gick att skjuta på sändes till Lund, där W. hemma i sin bostad genomgick dem med ett par köpstadsrepresentanter. Kommissionen angående akademien i Lund 1669. Akter I, fol. 604 f. RA. Se även ovan not 63. Beträffande tidpunkten för visitationerna synes W., möjligen på grund av sitt hälso-tillstånd, ha föredragit sommaren och hösten. Visitationsresor ha dock förekommit även under vintern och våren. Jfr härtill B. Kornerup i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 10 samt H. Pleijel, Skånskt kyrkoliv under ortodoxiens tid i: Svensk teol. kvartalsskrift 1944, s. 149.

⁶⁹ Kopieboken, Visitatz Sedel.

⁷⁰ B. Kornerup i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 10. Att W. förfarit på liknande sätt framgår av vad som i det föregående sagts och av olika i Kopieboken förefintliga konceptskrivelser. Se även s. 212, Kap. 13 not 13, s. 231, 241.

⁷¹ P. P. Winstrup »Lessus Synodicus» s. 81.

⁷² Exempel på dylika skrivelser finnes i Kopieboken; Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB; Scanica (mest om Lunds Domkyrka) LUB; Journal öfver in- och utgående expeditioner hos kontraktsprosten i Gälds härad 1670—1688. LLA.

KAP. II

Winstrup och prästerskapet

¹ P. P. Winstrup, Svenske-Danske Krigs Under, s. 32 ff. Jfr Winstrups minnes-tal över H. Rosenkrantz.

² »De 26 Ribeartikler» i Ordinantian, s. 149—158. Se även H. Fussing, Tre skaanske præstevalg i: KS 6. R. IV, s. 29 f.; B. Åberg, En skånekyrka genom åtta sekler, s. 180 f.; Bogren, a. a. s. 12 ff. Angående tillvägagångssättet vid prostars tillsättning i Lunds stift på W:s tid se O. Ahnfelt, Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok, Ceremonier vid prostars val och inställelse i embetet i: KS 4. R. V, s. 614 ff. Jfr Ordinantian, s. 83, 107. I likhet med prästerna fingo prostarna vid sitt ämbetstillträde avgiva en ed inför biskopen. Se härom i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 171 f. Prosten intog som mellaninstans mellan prästerna och biskopen en mera självständig ställning än i våra dagar. Han skulle årligen visitera kontraktets församlingar (Ordinantian, s. 113 f.) och spelade en betydelsefull roll vid präst- och degntillsättningar (Ribeartiklarna). Vidare skulle alla klagomål mot präster först

framföras till prosten (Ordinantian, s. 114). Prosten var dessutom kontraktets självskrivne representant vid stiftssynoderna (Kirkelove III, s. 64 ff.) och vid riksdagarna.

³ KS 6. R. IV, s. 30; Kirkelove III, s. 72 f.

⁴ KS 6. R. IV, s. 30; Kirkelove III, s. 83 ff. Angående s. k. expektansbrev se A. Hallenberg, a. a. s. 37 ff. I dansk tid fanns inte någon klar åtskillnad mellan konsistoriella o. regala pastorat. Kungen ansågs dock ha kallelserätt till vissa kyrkor. Ibidem s. 39 f. Att kungen ibland kunde »absolute» utse en person till ett pastorat framgår av ett koncept i Kopieboken Ad præfectum: pro collatione ministri vocati et examinati.

⁵ »De 26 Ribeartikler» i Ordinantian, s. 150.

⁶ KS 6. R. IV, s. 31. Att W. redan från början sökt få ordning vid prästtillsättningarna framgår av följande ord i ett brev till prosten Medelfar av d. 2 juli 1639: »Jegh sender eder herhøes en extract aff Ordinantzen, Recessen, kongelige breff och forordninger, om præste att kallde, huilken effter decretum nostrum synodale, schall læsis aff prædichestoelen huer gangh det schall schee bøn for en god sielesørgere, naar noget kalld ehr ledigt, paa det den enfoldige allmue kand vide, huorledis det baade effter Guds ord och kongelige forordninger bør att tillgaae med præster att kalle». Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB.

⁷ Kopieboken, Cirkulärskrivelse till en prost.

⁸ KS 6. R. IV, s. 30 f.; 1. R. II, s. 205 ff.; 2. R. I, s. 92 ff. Jfr C. T. Engelstoft, »Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere — — — til vore Tider» i: Theol. Tidsskr. V, 2, s. 145—224 o. VI, 2, s. 1—143. Kjöbenhavn 1841—42.

⁹ Dessa s. k. annexeringar hade i huvudsak genomförts i samband med den s. k. »förste visitats», vilken stadgats i Ordinantian, s. 111 f. Det heter där: »Men eftersom mange sognepræster og sognedegne beklager sig over ikke at have de nødvendige indtægter til sig og deres folk, da skal vor superintendent tilkalde en god, gudfrygtig og lærd mand, og vor lensmand i vedkommende stift skal tilkalde en god, gudfrygtig riddersmand og de 4 skal hurtigst muligt, og siden saa tit behov göres, drage omkring og visiter alle sognekirkerne. Og den præst, som ikke har tilstrækkelig indtægt, skal, om det kan lade sig göre, have tillagt endnu et sogn». Jfr Ordinantian, s. 87 o. 102 samt E. Schalling, a. a. s. 322 f. Den anbefallda inspektionen har också ägt rum. Helveg, a. a. I, s. 15—19, 141. Jfr KS 2. R. II, s. 88, 382 f., 389. Dessa annexeringar fingo sin fortsättning i de s. k. »Klemmebrev» 1555, genom vilka sockenindelningen slutgiltigt fastställdes. C. T. Engelstoft, Kirke-Ordinantsens Historie i: KS 2. R. II, s. 397.

¹⁰ KS 5. R. I, s. 553 ff. Jfr även Kopieboken.

¹¹ Danmarks Adels Aarbog, XXI, 1904, s. 472.

¹² DK, Inkomne Skrivelser, Winstrup till kanslern 1646, d. 9 mars.

¹³ Sk. Tegn. 1646, d. 16 mars.

¹⁴ LSH (Cavallin) 4, s. 29.

¹⁵ Framgår av en s. k. »Commissarij Stefning om Frillestad Kald. Udgifuen dend 27 september Anno 53» i Kopieboken, där tvisten skildras.

¹⁶ Den 14 dec. 1653 prästvigdes nämligen Söffren Christenssen Thorndal för kallet. Album Ordinatorum, LBA. Ett liknande fall, där sockenborna lyckats hävda sig gentemot en adelsman, omtalas i LSH (Cavallin) 4, s. 387 f. (gällde Sörby och Gumlösa).

¹⁷ KS 6. R. IV, s. 30.

¹⁸ Som exempel kan anföras tvisten 1649 om Sörby och Gumlösa, LSH (Cavallin) 4. s. 387 f. samt om Löderup och Hörup 1650, KS 6. R. IV, s. 44 ff.

¹⁹ H. Fussing i: KS 6. R. IV, s. 47.

²⁰ Kirkelove III, s. 22 ff.

²¹ Se exempelvis de ovan not 18 anförda fallen samt KS 3. R. II, s. 233 f. Jfr även Helveg, a. a. I, s. 257, och A. Hallenberg, a. a. s. 46 ff.

²² GA, Biskop Winstrup till Generalgub. 1660 d. 3 mars. I Kopieboken finnes även ett koncept till en »Degne obligation om encke i kaldet at ecte», där det bl. a. heter: »da lofver och bepticter jeg mig hermed, at ieg den forrige degns N. N. efterlatte encke udj kaldet will ecte, och hende med sine börn saaledes forsiune som det sig bör — — — Men dersom jeg imod denne min obligation mig anderledes forholder saa at ieg icke ecter bemelte degne encke, — — — da skal jeg strax uden videre efterladthed forplict være den confirmation som mig — — — gifvet er, fra mig legge, — — — och inted videre med degnestolen — — — befatte efter min jurament och löfte». Helveg framhåller också i »Den danske Kirkes Historie» I, s. 257 att detta, att den nye prästen äktade änkan eller hennes dotter, var så vanligt, att änkan i detta avseende hade ett slags rättskrav.

²³ HTS 2, s. 327; LSH (Cavallin) 4, s. 226 f. Jfr KS 5. R. I, s. 553 ff.; 4. R. V, s. 31 f.; 6. R. IV, s. 57 ff.; Helveg, a. a. I, s. 256 ff.

²⁴ »De 26 Ribeartikler» i Ordinantian, s. 153.

²⁵ Bogren, a. a. s. 16.

²⁶ Kirkelove III, s. 7 f. På 1620-talet tycks det t. o. m. ha medgivits biskopen rätt att påtvinga en präst kapellan. Vid landemodet i Lund 1623 upplästes det sålunda »itt latine breff att de gamle prester skall thage capelan: huem bispen vill oc icke presten». LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 208. Se även ibidem s. 217.

²⁷ HTS 2, s. 302, 318, 320.

²⁸ Recessen I. 1. 1. CCD V. En dylik bestämmelse fanns för övrigt föreskriven redan i den s. k. »kyrkotuktsförordningen» av år 1629, Kirkelove III, s. 159. Att Winstrup varit noga med denna kontroll framgår bl. a. av ett brev till prostarna angående en student vid namn Lauritz Taagelycke. Biogr. lex. ö. namnk. sv. män 21, s. 23 f. Brevet anges här felaktigt vara skrivet d. 15 jan. 1658. Skall vara 1659 enl. Saml. Sommelius Ser. B. 2. (LUB). Se även HTS 2, s. 325.

²⁹ HTS 2, s. 318 o. 302. Någon gång har dock Winstrup gjort undantag i vad angår kravet på attestatz. I sitt svar till 1669 års kommission på Oelreichs beskyllningar skriver han nämligen: »Det er vel skeedt tilforn under den danske regering, och for academiens inauguration, att ieg effter gammel praxin ud Danmark, hafver tilsted unge studiosis, hues gafver och profect in sacris mig var bekiendt, alleniste att exercere sigh paa predickestolen, paa det de dess bedre kunde bestaa naar de skulle hafve attestatz och demiss.» Kommissionen angående akademien i Lund. Akter I, s. 605. RA. Detta bruk att låta studenter predika för övning var allmänt i Danmark. Se härom KS 5. R. I, s. 337 ff.

³⁰ HTS 2, s. 315. Att detta inte varit den enda gången en olämplig student av prästerna tillåtits predika, framgår av ett brev från W. till kungen d. 26 mars 1674 angående en 1652 relegerad student vid namn Randrusius. Om denne hade W. fått brev från den danske kungen och professorerna i Köpenhamn, att han inte skulle få predika. Under den tid R. verkat i stiftet hade han »dehonesteret» ämbetet. Lunds Konsistorii und. Skrifvelser 1658—1679. RA.

³¹ HTS 2, s. 302.

³² Ordinantian, s. 85 f.

³³ Beträffande denna se H. Fr. Rördam, Bidrag til Oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen i: KS 2. R. II, s. 609 ff.

³⁴ Ibidem s. 623; Kirkelove III, s. 175 f.

³⁵ KS 5. R. I, s. 209.

³⁶ Kopieboken.

³⁷ Ibidem. Prästkandidaten fick dessutom förpliktiga sig att helt avstå från kallet utan process, om han inte höll sin förpliktelse. En dylik förpliktelse avkrävde även biskop J. Brochmand sina prästkandidater. KS 2. R. II, s. 632. Beträffande »lectio biblica» och dess omfattning se KS 2. R. II, s. 624 f.

³⁸ KS 2. R. II, s. 635. Att Winstrup dock ibland underkänt examinander framgår av Kopiebokens »Literæ reprobationis» tillstått prosten, där denne befalldes att förordna om nytt val.

³⁹ KS 5. R. I, s. 209.

⁴⁰ KS 2. R. V, s. 601.

⁴¹ KS 5. R. I, s. 210.

⁴² KS 3. R. V, s. 111.

⁴³ H. Fr. Rördam, Om den danske Kirkes symbolske Bøger og om Præsteeden i: KS 2. R. V, s. 591 ff.; Densamme, Prøver aflagte af Studenter, der i Biskop Jens Gødesens Tid (1593—1626) søgte Ansættelse som Præster og Lærere i Aarhus Stift i: KS 3. R. II, s. 738 ff.; Densamme, Den ældste bekendte Form af Præsteeden i den danske Kirke i: KS 3. R. IV, s. 469 ff.; Densamme, Edsbog for Præster og Rektorer i Fyens Stift 1616—51 i: KS 3. R. V, s. 111 ff.; Densamme, Biskop Laurits Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663 i: KS 4. R. II, s. 655 f.; LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 172; DBL 19, s. 390 ff. Jfr J. O. Andersen, Den danske Kirke og den lutherske Arv i: Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist, s. 24 f.

⁴⁴ Kopieboken. Kursiv. av förf.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ KS 2. R. V, s. 610.

⁴⁷ Kirkelove III, s. 140 ff.

⁴⁸ LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 172.

⁴⁹ Framgår bl. a. av Sk. Tegn. o. Reg.; Herredags Domböger; Synodalia Lunden-
sia 1646—1663 i: HTS 2; Kopieboken; LSH (Cavallin) 1—5.

⁵⁰ Sven Knutssons minnestal. Se även not 51.

⁵¹ Oklarhet synes dock ha rått om vem som skulle avsätta präst, vilket framgår av biskop Medelfars förfrågan i samband med biskopsmötet i Köpenhamn 1631. Se härom KS 3. R. II, s. 113 f. Avsättningsdomar över präster under W:s tid ha i allmänhet avkunnats av landemodet, någon gång på kunglig befallning även av Winstrup och vederbörande länsman. Att inte så få präster blivit avsatta eller suspenderade under åren 1638—58 framgår bl. a. av Sk. Tegn. o. Reg.; Synodalia Lunden-
sia 1646—63 i: HTS 2; LSH (Cavallin) 1—5; Kopieboken; DK, Inkome Skrivelser; Rönbeckiana T. 18. LUB.

⁵² HTS 2, s. 298.

⁵³ Ibidem s. 315. Konceptet till den med utförlig motivering försedda landmodes-
stämningen utfärdad av W. och Kield Krag, landsdomare och länsman över Frosta härad och »Helne Kirches» län finns i Kopieboken. Här finnes också en liknande

stämmning daterad d. 11 mars 1655 mot sockenprästen Poull Nielsön i Ivö o. Kiaby, uttagen av prosten i Villands härad. P. Nielsön anklagas för att inte ha velat betala kungaskatt, för att ha föraktat häradbröderna och slutligen för att ha skrivit oförskämda brev till prosten. Han instämde till landemodet d. 1 maj 1655.

⁵⁴ HTS 2, s. 315 f.

⁵⁵ Herredags Dombog 1653 fol. 103—108, DRA; HTS 2, s. 311 f., 314 f.

⁵⁶ Sk. Tegn. d. 1 sept. 1652; HTS 2, s. 314.

⁵⁷ Sk. Tegn. d. 1 sept. 1652.

⁵⁸ Enl. akterna i Herredags Dombog 1653.

⁵⁹ HTS 2, s. 314.

⁶⁰ Otte Thott förde landemodets talan. Herredags Dombog 1653 fol. 108. Enligt Sk. Tegn. d. 10 sept. 1655 fick P. Struck tillåtelse att söka Fjälkinge kall.

⁶¹ Sk. Reg. d. 29 dec. 1655. G. Rasmussen hade »godvilligen och uden ald proces entviget» från sin tjänst 1651. Winstrup tillstyrker nu varmt, att han åter skulle få söka prästämbete, då han under mellantiden förhållit sig väl. Se även HTS 2, s. 315. Ett liknade fall framgår av en skrivelse till konungen d. 21 juni 1657 från förre höraren vid Ystads latinskola Lauritz Bager. B., som likaledes försett sig med lägersmål hade godvilligt avstått från sin beställning 1655 och sedan i stället tjänstgjort vid den danska skolan i staden. Han begär nu att få tillstånd att söka prästtjänst. Till nådeansökningen finnes bifogad en av Winstrup den 11 juni 1657 utfärdad »testification» med en varm tillstyrkan om »opreisning». DK, Inkomne Skrivelser.

⁶² A. Hallenberg, a. a. s. 50. Winstrups nit, när det gällde att hålla prästerna till deras ämbetsplikter, bestyrkes av Sven Knutsson i hans minnestal. Att Winstrup själv varit belåten med sitt prästerskap framgår av följande ord i en skrivelse till kungen d. 4 jan. 1669: »Jeg kand underdanigst forsichre Eders Kongl. Maytt att dette stiftt udi min tiid er bleffuen besatt med saadanne dychtige prester, att icke prester udi noget stiftt kand offuergaae dennem». Lunds Konsistorii und. Skrifvelser 1658—1679. RA.

⁶³ »Synodalia Lundensia» 1646—1663 i: HTS 2 lämna flera exempel på W:s strävan att förlika tvistande parter. Se även s. 159 f., 194.

⁶⁴ Framgår bl. a. av flera från avsatta präster och lärare till DK insända nådeansökningar.

⁶⁵ Akterna finnas i Herredags Dombog 1640, fol. 171 ¹/₂—189.

⁶⁶ Kirkeverge. Den man som har den omedelbara tillsynen med kyrkan.

⁶⁷ HT 2. R. V, s. 346.

⁶⁸ Se härom DM 2. R. VI, s. 209 ff.; 4. R. VI, s. 56 ff., 267 ff.; 5. R. II, s. 266 ff.; HT 2. R. V, s. 341—47. Av särskilt intresse är den s. k. Osvaldaffären (DM 2. R. VI, s. 209—215), eftersom de i Malmö utspelade händelserna till tiden sammanfalla med och utgöra en nära parallell till denna.

⁶⁹ Sk. Tegn. 1645, d. 2 okt. Angående Jörgen Madsen Braad se LSH (Carlquist) Ser. II, 2, s. 35 ff.

⁷⁰ Sk. Tegn. 1645, d. 11 sept.

⁷¹ Sk. Tegn. 1645, d. 13 sept.

⁷² Sk. Tegn. 1645, d. 2 okt.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ P. P. Winstrup, Oratio synodica de qvæstione an sacerdotibus seu verbi divini ministris, tempore belli, obsidionis et persecutionis, fugere liceat? habita in solenni

præpositorum et pastorum Scanicorum conventu Lundensi, 22. septembris 1646. En svensk officer, som kommit med Gustaf Horn till Lund, skrev därifrån d. 3 mars 1644 i ett brev till hemmet, att alla de förnämsta invånarna lämnat staden och att inte en enda präst fanns kvar där. E. W. Berling, Lund. Öfversigt af stadens historia och öfriga märkvärdigheter, s. 31. Se även not 82 f.

⁷⁵ P. P. Winstrup, Oratio synodica (22 sept. 1646).

⁷⁶ De danska huvuddelegaterna rikshovmästaren Corfitz Ulfeldt och kanslern Christian Thomesen Sehested bodde under fredsunderhandlingarna i Kristianopol. C. O. Bøggild Andersen, a. a. s. 130.

⁷⁷ Samlingar till Skånes historia, fornkonst och beskrifning 1871, s. 134. Kanslern Chr. Thomesen Sehesteds brev till Winstrup d. 21 sept. 1645. (Sehested upp-gives felaktigt vara rikshovmästare.)

⁷⁸ Se not 74.

⁷⁹ Se härom Helveg, a. a. I, s. 365 ff.; E. F. Koch, En Skildring af Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent i: KS 2. R. III, s. 671 ff. Brochmand förklarar (s. 674), att han med »casus conscientie» menar »skrupler af ængst- och nedslaaende tvivl, hvorved samvittigheden bevæges».

⁸⁰ Till de »sundare» fäderna räknar han Augustinus, Chrysostomus, Hieronymus, Gregorius av Nazians, Origenes och Athanasius.

⁸¹ Jfr s. 118.

⁸² I DK, Inkomne Skrivelser, finns sålunda en av länsmanen på Landskrona slott d. 20 mars 1649 avgiven begärd förklaring över varför prästerna i staden under kriget flydde till Köpenhamn.

⁸³ Se även Lunds stads Byting, A. Domböcker 1649, d. 12 febr., LLA. Förebräelser riktas här från en borgare mot sockenprästen magister Niels Bentzen för att han flytt och lämnat församlingen i sticket under kriget.

⁸⁴ Ett stort antal dylika skrivelser finnes i: DK, Inkomne Skrivelser. Prästerna skulle visserligen vara fria »for al kongelig skat og tyng». Detta fritog dem dock inte från skyldigheten att bära sin del av bördan, när utomordentliga pålagor voro nödvändiga. Helveg, a. a. I, s. 46.

⁸⁵ DK, Inkomne Skrivelser 1642, d. 1 jan. Av denna böneskrift framgår att W. vid föregående herredag framlagt förslag beträffande hjälp till de präster som drabats av förluster på grund av de så talrika eldsvådorna, varpå kungen skulle ha givit ett nådigt svar.

⁸⁶ DK, Skaanske, Sjæl., Fyenske, Smaalandske og Jydske henlagte Sager. 1651—1660. Winstrup till kanslern d. 18.7.1653.

⁸⁷ Kirkelove III, s. 349 ff. Att det är detta kungl. brev som åsyftas framgår därav, att W. i sitt insända yttrande begagnar exakt samma uttryck som där användes. Se även Helveg, a. a. I, s. 415 f.

⁸⁸ Den anställda undersökningen hade till följd, att inte så få av de mindre pastora-ten erhöilo ökning antingen genom tillägg av kungationden eller av kyrkotionden. I vissa fall blevo dessutom jordar, som tidigare hört till kyrkorna, tilldelade prästerna. Helveg, a. a. I, s. 416.

⁸⁹ Sk. Reg. 1639, d. 10 febr. Om »Pestsuigen eller stürtesuigen» i Skåne.

⁹⁰ Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB. Winstrup till prostén Medelfar d. 14 jan. 1640. Att Winstrup även vid olika tillfällen lyckats uppnå skattelindringar för sitt prästerskap framgår av handlingar i LBA, Kungabref 1542—1647. Original. Han var

dock noga med att för prästerskapet inskräpa, att man inte fick missbruka kungens välvilja. Så exempelvis då konungen d. 17 sept. 1641 befriat prästerna från utskrivning av deras tjänare på den gård de själva bebodde. *Ecclesiastica Scanensia*, K 8, UUB. Winstrup till prostarna d. 20 jan. 1642. Han vakade också med nit över att prästerna och deras hustrur och barn inte levde i överflöd eller brukade överdåd i klädedräkt. HTS 2, s. 303, 327 f.

⁹¹ J. Bewerlin, *Præco Winstrupianus*. Se även Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; Sven Knutssons minnestal. Winstrups omtanke om änkor är även i övrigt väl bestyrkt. Se exempelvis *Autograf. Saml., KB. Brev från W. till en fogde d. 10 mars 1660. Skånska Commissionen 1669—1670, Vol. S. Fol. 837 samt Lunds Konistorii und. Skrifvelser 1658—1679, Winstrup till kungen d. 10 aug. 1667. RA. Jfr A. Hallenberg, a. a. s. 48. Av Kopieboken framgår att han visat givmildhet även mot sina bönder och tjänare, bl. a. genom att skänka dem »Jullebrende».*

⁹² J. Bewerlin, *Præco Winstrupianus*; Nicol. Lundberg, *Epistola Gratulatoria*; Sven Knutssons minnestal. Framgår även av ödmjuka och trohjärtade brev från olika präster till Winstrup. Särskilt gott synes förhållandet ha varit mellan W. och prostrarna. De talrika epigrammen tala bl. a. härför. Sven Knutsson kallar honom »en lysande prydnad för sitt sekel, sitt stånd» och förklarar också, att hans verk gjort honom »odödlig och lik gudarna». Han framhåller hans rättrådighet, givmildhet, måttfullhet och osminkade uppriktighet och giver honom epitetet »en sällsynt fågel på jorden».

⁹³ A. Hallenberg, a. a. s. 22, 68 f.

⁹⁴ Winstrups synodaltal »*De calumniis et calumniatoribus*» 1667, E 3.

KAP. 12

Winstrup och den kyrkliga kulturen

¹ Uniformitetssträvandena hade trätt skarpt i dagen under Fredrik II:s tid. Den 18 jan. 1568 utgick sålunda ett kungabrev, varigenom det blev påbjudet, att alla kyrkliga ceremonier både i stads- och landskyrkor skulle utföras på samma sätt som i »Vor Frue Kirke» i Köpenhamn. I ett kungligt brev av d. 5 nov. 1569 stadgades att Bibeln, Psalmboken, Ordinantian, Altarboken och Gradualen skulle inköpas av varje sockenkyrka och med järnkedjor fastslås vid degnens bänk. Kj. Barnekow, a. a. s. 55 ff.

² L. Koch, *Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen i: KS 5. R. I, s. 47. Svenskarna ska ha »plyndret kirkerne for deres ornamentter og kar, kalk og disk, bibler og alterböger, messe- og alterklæder, lysestager, bækkener og kedler i fonten, tinflasker o. a. m.».*

³ *Ibidem* s. 176 f.; Winstrups iver för uniformiteten framgår särskilt av *Synodalia Lundensia 1646—1663 i: HTS 2, s. 308, 310, 319, 325* och av Winstrups betänksamma angående skolorna d. 27 jan. 1654. LBA, Koncepter 1648—1676. Se s. 249 ff.

⁴ HTS 2, s. 300.

⁵ *Ibidem* s. 317. Jfr *KS 5. R. I, s. 168.*

⁶ *KS 5. R. I, s. 177. Enda sättet att taga sig fram på var ibland hästryggen. Prästerna klädde sig tydligt därefter, ty vid vårsynoden 1652 påpekade biskopen,*

att det inte kunde tillåtas dem »att staa for altaret i lussue, offerge, stackogede rexe kortle, men driffuer nöden dennem at ride, kand de dog bruge sorte kortle». HTS 2, s. 313.

⁷ Angående predikan o. dess utformning se L. Koch, a. a. i: KS 5. R. I, s. 337 ff.

⁸ HTS 2, s. 300. Det var inte nog med att predikan förkortades, den borde även enligt Winstrups direktiv föras mera till »usum och praxin». Se s. 231.

⁹ Kirkelove III, s. 317 f. (d. 22 april 1645), s. 322 (d. 19 juni 1645) o. s. 328 (d. 17 maj 1646). Rördams antagande (s. 328) att ett i Rothes Saml. av kgl. reskript befintligt brev av denna senare datum rörande denna sak skulle utgöra en av biskopen i Aarhus utförd sammanställning av tvenne kungl. brev (Kirkelove III Nr: 303 o. 311) är oriktigt. Brevet återfinnes nämligen även i LBA, Kungabref 1542—1647. Kungl. brevet av d. 22 april 1645 återfinnes i Scanica, Samlingsband, som tillhört biskop Faxé, Avskrifter från olika tider och av olika händer etc. LUB. Här finns även en avskrift av kungl. brevet av d. 17 maj 1646. Se även HTS 2, s. 300. Jfr KS 2. R. IV, s. 456 ff.

¹⁰ Recessen 1643 1. 1. 7, CCD V, s. 148. I städerna voro tolvpredikan och aftonsång avsedda för denna katekespredikan. KS 5. R. I, s. 165. Se även ibidem s. 355 ff.; B. Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I, s. 429.

¹¹ KS 5. R. I, s. 168, 178, 344 ff.; HTS 2, s. 299, 305, 317, 319, 322, 325.

¹² HTS 2, s. 318, 319, 321, 322. Sådana dagliga morgonböner brukade anbefallas under särskilt farofyllda tider. Enligt Sjel. Tegn. 1645 d. 12 sept. avskaffades de »tilforordnede dagelige bededagstiimer» sedan fred slutits, eftersom folket inte visat den flit i besöken, som man hoppats på och än mindre flit var att vänta i fortsättningen. Då det politiska läget tillspetsats i mitten av 1650-talet ha de tydligen återinförts. Winstrup betonar också, att de inte fingo försummas »i denne farlige tid». HTS 2, s. 321. Angående de olika gudstjänsterna under ortodoxiens tid se: B. Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I, s. 428 f.

¹³ KS 2. R. II, s. 451 not 1; 5. R. I, s. 169 ff. Intresset för dem synes dock så småningom ha svalnat. Ibidem s. 173. Se även Kj. Barnekow, a. a. s. 52 f., 73. »Bededagene» utnyttjades även till katekespredikan. KS 5. R. I, s. 171.

¹⁴ HTS 2, s. 325. Den stora vikt W. fäst vid böndagarna framgår av flera skrivelser till prostarna med uppmaning till ett värdigt begående av dem. Se: Ecclesiastica Scanensia, K 8, UUB; Scanica (mest om Lunds domkyrka), LUB; samt Kopieboken.

¹⁵ Se brevkoncept till prostarna i Kopieboken. Där heter det bl. a.: »Och efftersom min allernaadigste herre mig naadigst befaller, at jekh self widere shall betenche och anodne paa mit embedes weigne huis udj slig fald wd kreffues. Da will jeg haffue Dn. Fratres henwist till min forige anordning wdj de forige almindelig bededage».

¹⁶ Även prästerna hade viss rätt i detta avseende. Ordinantian stadgar bl. a.: »Hver sognepræst kan for sit eget vedkommende lave kristelige kollekter, ogsaa til højtidsdage; men de skal være ganske korte». Ordinantian, s. 119.

¹⁷ Malmöes Bön, som nu udi denne onde oc farlige Krjgs Tjd i Kircker oc Skoler sammesteds brugis dagligen. 1644; Kongens Griff i Krjgs Tijd. Det er Aandelig Anordning for Undersaatterne under Dannemarckis Krone, til gudelig Omvendelse, alluorlig Bön, oc Lærernis christlig Effterfølgelse. 1644.

¹⁸ Brev från Winstrup till prosten Medelfar d. 14 jan. 1644. *Ecclesiastica Scandinavia*, K 8. UUB.

¹⁹ Bönen jämte brevkonceptet till prostarna finnes i Kopieboken. Efter pestens upphörande skulle den enligt W:s direktiv alltjämt användas på böndagarna.

²⁰ HTS 2, s. 325.

²¹ KS 5. R. I, s. 647 ff. Ett hemmadöpt barn skulle inte omdöpas. Prästen skulle blott »fremstige Troens Artikler og læse Markus Evangelium og bede Fadervor». *Ordinantian*, s. 78; HTS 2, s. 312 f.

²² KS 5. R. I, s. 647; HTS 2, s. 300.

²³ HTS 2, s. 300, 312 o. 327. Se även »Höifornöden Ordinantz for Frillested och Röddy Sogner anlangende Gudsfrøct och skickelighed» i: *Handlingar och uppsatser, strödda rörande Skåne och Blekinge*. LUB. Enligt påteckning är den samman skriven av Anders Anderssen Bager 1661. Denne hade varit Winstrups amanuens från 1654 till 1660, då han på biskopens rekommendation blev sockenpräst i ovan nämnda socknar. GA, Biskop Winstrups brev 1658—1664. W. till gen.-guv. den 27 febr. 1660. »Höifornöden Ordinantz» bygger i första hand på *Ordinantian*, *Recessen* o. andra kungliga förordningar, men tydligtvis även på synodalmonita, vilka Anders Bager såsom biskopens förste amanuens haft tillgång till. LSH (Cavalin) 5, s. 251 ff. Den omfattar följande sju kapitel. I. Om Kirkegang, II. Om Daaben, III. Om Börnelærdom, IV. Om Skriftermal och Alterens Sacramente, V. Om Troløvelse och Ecteskab, VI. Om Offer, VII. Om Begravelse och Jordefærd.

²⁴ HTS 2, s. 312 f.

²⁵ *Ibidem* s. 327.

²⁶ KS 5. R. I, s. 647.

²⁷ KS 5. R. I, s. 655. I vissa städer i Skåne synes det ha varit bruk att döpa oäkta barn vid aftonsången. KS 3. R. II, s. 103.

²⁸ KS 5. R. I, s. 656.

²⁹ HTS 2, s. 321.

³⁰ Se härom KS 5. R. I, s. 374 ff.; Kj. Barnekow, a. a. s. 74 ff.

³¹ *Kirkelove* III, s. 146.

³² »Höifornöden Ordinantz» föreskriver »Almuen i sognerne bör 3 eller 4 gange om aaret bruge det højwærdige alterens sacramente i deres egen sognekirke. Ingen som er wed helse och helbred — — — maa lade sig hiemme i deres huse och ved deres gaarde med sacramentet betienne». Överträdelser straffades med böter.

³³ O. Ahnfelt, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17. århundradet. Ur *Biskopen öfver Skåne stift Peder Winstrups Kopiebook* i KS 5. R. I, s. 221. Kursiv. av författaren.

³⁴ *Ibidem* s. 219. Kursiv. av författaren.

³⁵ Se ovan not 23.

³⁶ KS 5. R. I, s. 392, 396 f.

³⁷ *Ibidem* s. 397.

³⁸ HTS 2, s. 307, 319.

³⁹ KS 5. R. I, s. 396 f. Winstrups närmaste företrädare i ämbetet, biskop Medelfar, hade vid vårsynoden 1631 förordnat: »Ingen prest maa berette sig selff, men skall skriffte oc confitere for en anden oc absolveris aff anden». LSH (Carlquist) Ser. I, s. 232.

⁴⁰ Ordinantian, s. 79. Enligt »Höifornöden Ordinantz» skulle de personer från huvudsocknen som ville skriftonna komma till kyrkan lördagen före, medan de som voro från annexförsamlingen skulle möta upp i god tid före mässan. Den som skriftonnat skulle knäfalla i kyrkan i bön. De som väntade på sin tur skulle dröja nere i kyrkan så långt från skriftontestolen, att de inte kunde höra vad den skriftontande sade. Det har således varit fråga om verkliga skriftontermål.

⁴¹ Ordinantian, s. 79; KS 5. R. I, s. 376 f.

⁴² Ordinantian, s. 79 f.; KS 5. R. I, s. 376 f.

⁴³ Kirkelove III, s. 163; KS 5. R. I, s. 376 f.

⁴⁴ HTS 2, s. 312. Frågan hade tagits upp av biskop Medelfar vid biskoparnas överläggningar i Köpenhamn 1631. KS 3. R. II, s. 105. Se även s. 192.

⁴⁵ HTS 2, s. 316.

⁴⁶ KS 2. R. II, s. 471; 3. R. II, s. 105; 5. R. I, s. 397. Se s. 192, 194.

⁴⁷ HTS 2, s. 311, 314, 318, 327. Liknande fall återfinnas i Skånska kommissionen 1669—1670, Vol. S. RA. Se även s. 192.

⁴⁸ HTS 2, s. 313, 310, 318, 321 f., 325. Fredrik II hade på Lundabiskopen Tyge Asmundsens begäran år 1566 utfärdat förbud för prästerna att utan biskopens tillåtelse förrätta gudstjänstliga handlingar utanför den egna socknen. A kallade dylika präster »sognestrygere». KS 2. R. III, s. 591 ff.; 2. R. IV, s. 331, 337; 5. R. I, s. 337.

⁴⁹ Kommissionen angående akademien i Lund 1669. Akter I, s. 604 ff. RA.

⁵⁰ Prosten över Frosta härad, Fredrik Pedersön Sture, förklarar i ett brev till biskop K. Hahn 1685, att biskop Winstrup 37 år tidigare i hans kyrka strängeligen framhållit vikten av att bettlarna övervakades. Bogren, a. a. s. 276. Winstrups kraftiga ingripande har tydligen föranletts av ett kungl. brev av d. 31 jan. 1647. Brevet finns i avskrift i *Miscellanea Scanensia*, LUB. Jfr Kirkelove III, s. 336.

⁵¹ HTS 2, s. 308.

⁵² KS 5. R. I, s. 227.

⁵³ *Ibidem* s. 232. Jörgen Hansen Rönnow var gift med H. H. Resens dotter. LSH (Cavallin) 5, s. 211 f.

⁵⁴ Helveg, a. a. I, s. 349 f. Kursiv. av författaren; DBL 19, s. 397. Se även Sven Knutssons minnestal. Ett slags konfirmationshandling har dock förekommit i Lunds stift redan på biskop Tyge Asmundsens tid. Se härom KS 2. R. II, s. 605 f.

⁵⁵ B. Kornerup i: LSH (Carlquist) Ser. I, s. 31 f. Jfr KS 5. R. I, s. 38 f., 684.

⁵⁶ HTS 2, s. 319. Förbudet måste upprepas följande år. *Ibidem* s. 320.

⁵⁷ LSH (Carlquist) Ser. I, s. 31 not 2. H. Pleijel i: *Lunds domkyrkas historia 1145—1945* II, s. 237 f.; *Densamme* i: *Svensk teol. kvartalskrift* 1944, s. 149 f.

⁵⁸ KS 5. R. I, s. 30 f., 685.

⁵⁹ HTS 2, s. 327.

⁶⁰ *Ibidem* s. 328.

⁶¹ KS 5. R. I, s. 682 f., 689 ff. Om likpredikningarnas form se A. Chr. Bang, a. a. s. 373 ff.

⁶² P. P. Winstrup, *Aandelig Ridderskab, udi dette korte oc möysommelit Lijff*, s. B 2. I tryck utgivna finnas dessutom likpredikningar över Jytte Gyldenstiern, maka till Otte Thott till Näs, 1640; Lene Gyldenstiern, maka till Holger Rosenkrantz till Demmestrup, 1641; Helle Steensdaatter Laxmand, maka till Jörgen Honsdorff, 1641; Birgitte Brahe 1639 (tryckt 1642); Elisabeth Below, maka till Christian

Sinclair 1642; Christian Bylow till Ingelstad, 1643 (tryckt 1648); Frederick Below till Spötterup, 1648 (tryckt 1650); Malthe Juel till Giessing Gaard, 1650; Dennes son Iffver Juel till Birckholm, 1650; Otte Thott till Näs, 1656; Else Ramel, maka till Christian Barnekow och sonen Henrich Barnekow, 1658 (tryckt 1660); Tage Thott till Erichsholm, 1658 (tryckt 1666).

⁶³ HTS 2, s. 324.

⁶⁴ Förordningen av d. 17 maj 1646 finns i original i LBA, Kungabref 1542—1647 (tryckt i Kirkelove III, s. 328).

⁶⁵ Se ovan not 23.

⁶⁶ »Höifornöden Ordinantz», avslutningen.

KAP. 13

Winstrup och kyrkotukten

¹ Kirkelove III, s. 140—169. För väsentliga delar av innehållet redogöres i Helveg, a. a. s. 353 ff.

² »Om bedestunde udi husene at holde daglig», 1630 d. 28 jan. Kirkelove III, s. 176—178. Jfr förordningen av d. 26 sept. 1626 »Om bededage og gudfrygtighedsövelser i krigens tid» (Kirkelove III, s. 119 ff.) samt förordningen av d. 24 febr. 1631 »Om at bisperne med flid skulde vaage over bededagenes og husbønnens holdelse» (Kirkelove III, s. 189 f.).

³ J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 199 ff.; Densamme, Dansk syn på Fromhed og »Gudfrygtigheds Övelse» i äldre luthersk Tid. En kirkehistorisk Inledning til Kingo's »Siunge-Koor», s. XXXV ff.; Helveg, a. a. I, s. 346 ff.; Lundin, a. a. s. 11 ff.

⁴ Se s. 38 f.

⁵ Sven Knutssons minnestal.

⁶ Prästen skulle sammankomma med dessa medhjälpare minst fyra gånger om året »till tamperdage eller i samma dags wgge». Kirkelove III, s. 145.

⁷ Ibidem s. 144. Brott mot kyrkotuktsförordningen eller andra kungl. förordningar skulle anmälas av prästerna till biskoparna vid dessas visitationer eller vid prostmötena. Biskoparna skulle årligen till kansliet insända relation härom »paa det wi der effter paa middel kunde tencke, huor ved voris christelige forordninger icke saa ringe skulle actis, mens maatte worde, som det sig bör, effterkommit». Kirkelove III, s. 168 f.

⁸ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 161; Höifornöden Ordinantz; Recessen. I kungl. brev av d. 31 dec. 1641 förordnades dessutom att den som inte ville underkasta sig kyrkotuktsförordningen »i et aarstid kunde blive anbragt til straffearbejde paa Bremerholm.» Kirkelove III, s. 290.

⁹ KS 5. R. I, s. 385 f.; Helveg, a. a. I, s. 355 ff.

¹⁰ Kirkelove III, s. 149 f. Se även not 7.

¹¹ Kirkelove III, s. 150.

¹² Helveg, a. a. I, s. 355 f.

¹³ Kirkelove III, s. 154. Att det kunde medföra allvarliga följder för prästen att ingripa även mot oadliga, då dessa skyddades av någon adlig, framgår av en

klagoskrivelse av d. 2 juni 1653 från sockenprästen i W. Wram, Thomas Andersson, till kanslern. Prästen klagar här över den orätt som Björn Ulfeldt till Råbelöv tillfogat honom »for et lös qvindfolchis schyld». Kvinnan hade föraktat alla prästens varningar och förmaningar. Klagomål mot kvinnans livsföring hade framförts av flera personer. Prästen hade därför »först saadant angiffuet for voris erverdige biscop, Doctor Peder Winstrup vdi hans visitation, som och strax haffuer ladet kalde samme beröctede qvindfolch for sig, och effter sagens inquisition befalet mig at liuse hende aff sognet effter Recessens 25 articel» (Recessen I, 2. 25). Prästen hade dock nöjt sig med att försöka förmå kvinnan att godvilligt lämna socknen. Hon hade emellertid efter en tid fått plats hos en adelsdam fru Maren Ugerup som tagit henne i försvar och »en tid lang» angripit prästen med »verdslig process» för det som denne företagit sig å sitt ämbetes vägnar. När fru Ugerup dött, hade länsmannen Henrik Lindenow låtit fängsla kvinnan och befallt prästen att »liuse hende aff sognet». Efter någon tid hade emellertid Björn Ulfeldt låtit övertala sig av kvinnan att taga henne i försvar och placerat henne på sitt gods i ett annat härad. Sedan hade han stämt prästen »fra et ting til et andet» och hade nu stämt honom inför landstinget. Prästen ber därför kanslern vara sig behjälplig »att samme sag kunde effter Ordinandzen fol. 79 komme i förhör for voris vellb. slodzherre och bispen, saa mig fattig mand, iche skulle imod bogstaffuen, nogen langvarig trætte paaföris, for det som till Guds æris forfremmelse er handlet och forettet». DK, Inkomne Skrivelser. Th. Andersson till kanslern d. 2 juni 1653.

¹⁴ Se exempelvis P. P. Winstrup, *Oratio synodica de qvæstione an sacerdotibus* — — — C 3; Sven Knutssons minnestal.

¹⁵ Detta har också varit den allmänna synen bland kyrkans ledande män. Be­träffande Jesper Brochmands åsikt se E. F. Koch i: KS 2. R. III, s. 779 ff.; KS 5. R. I, s. 386 f. Se även J. O. Andersen i: *Från skilda tider, Studier tillägnade Hjalmar Holmquist*, s. 14 ff. och Lundin, a. a. s. 253 ff.

¹⁶ Kopieboken, *Casus Conjugales*.

¹⁷ Kopieboken, *Casus privatæ Absolutionis*. Att Winstrup inte varit ensam om att inse dessa vådor framgår av en förklaring i saken från Köpenhamns universitets professorer, undertecknad av bl. a. H. P. Resen och J. Brochmand. KS 5. R. I, s. 386 f.

¹⁸ O. Ahnfelt i: KS 5. R. I, s. 228; *Ibidem* s. 226.

¹⁹ Kyrkotuktsförordningen I, 30. Kirkelove III, s. 156. Ett så strängt straff som excommunicering fick inte tillgripas utan biskopens medgivande. KS 5. R. I, s. 225.

²⁰ Framgår av KS 5. R. I, s. 208—235.

²¹ *Ibidem* s. 227.

²² Kopieboken, *Casus Publicæ Absolutionis* (tryckt i KS 4. R. V, s. 336 som här citeras).

²³ Om de kvinnor, som lågo sina barn ihjäl, innehöll Ordinantian den bestämmelsen, att prästen skulle föra dem till superintendenten, som skulle avlösa dem samt pålägga dem »en overkommelig pengesum som bod», vilken skulle tillfalla »fattigbössen» (Ordinantian, s. 95). Denna bestämmelse ändrades dock redan på biskopssynoden i Köpenhamn 1540 därhän, att ifrågavarande uppgift uppdrogs åt prostarna (Ordinantian, s. 147). År 1618 utfärdades emellertid en förordning för Landstiftets del, enligt vilken biskopen skulle utse en bestämmd prost i vartdera Halland, Blekinge och Bornholm, vilken skulle absolvera »liberorum oppressores»

(Sk. Tegn. 1618, d. 28 juli). Trots detta tycks i fortsättningen bestämmelsen från 1540 ha tillämpats, LSH (Carlquist) Ser. I, s. 198, 202. Biskop Medelfar har dock känt sig osäker om det rätta tillvägagångssättet. Vid biskopsmötet i Köpenhamn 1631, där man behandlade frågan om ett tillägg till Ordinantian, ställde han nämligen den frågan, om biskopen skulle absolvera dem som lågo sina barn ihjäl, vilket föreföll honom svårt att tillämpa (KS 3. R. II, s. 116). Resultatet synes ha blivit, att uppdraget anförtrotts prostarna — och i vissa fall prästerna. O. Ahnfelt, En Skriftebok från Göinge härad på 1600-talet i: KS 4. R. V, s. 334 ff.; Densamme, Fortsättning av instruktionen i »En Skriftebok från Göinge härad» i: KS 4. R. VI, s. 206 ff.

²⁴ Kanc. Brevb. (1637—39), s. 929.

²⁵ Ecclesiastica Scanensia, K 8. UUB. Winstrup till prosten H. N. Medelfar d. 11 dec. 1639.

²⁶ HTS 2, s. 320.

²⁷ Ibidem s. 321.

²⁸ Ibidem. Jfr s. 208.

²⁹ Se s. 146. Äktenskapsdomstolen skulle sammanträda fyra gånger om året. Kirke-love I, s. 259; HTS 4, s. 124. Dagarna för de ordinarie sammankomsterna kallades »tamperdagar» (av latinska dies quatuor tempora) och rätten tamperrätten. Tamperdagar voro fyra katolska fastedagar, som i Danmark skola ha hållits onsdagarna efter askonsdag, pingstdagen, Korsets upphöjelse och S:a Lucia dag. W. Rothe, Det danske Kirkeaar, s. 85 f.; Helveg, a. a. I, s. 74. Enl. en uppgift i Engestr. Saml. B. IX 1, 20^{1/2} (KB) voro Lunds kapitels tamperdagar på 1600-talet: måndagen 14 dagar efter påsk, måndagen efter S:t Hans dag, måndagen före S:t Mikael's dag och måndagen efter H. tre konungars dag. Domböckerna visa, att rätten i regel sammanträtt just dessa dagar.

³⁰ Framgår av ännu bevarade domböcker från denna tid. LLA. Se även Brev fr. W. till gen.-guv. d. 20 juni 1660. GA.

³¹ HTS 4, s. 175.

³² Se exempelvis hans »Causus Conjugales» i Kopieboken (tryckta av O. Ahnfelt i KS 5. R. I, s. 210 ff.) och brevväxlingen med Z. Kling. KS 4. R. VI, s. 201 ff. W. hänvisar till Bibeln, Recessen, N. Hemmingsens skrift om äktenskapsmål »Libellus de conjugio, repudio et divortio» 1572, Fredrik II:s Ordinantia i äktenskapsmål av d. 19 juni 1582, jus canonicum, »den Saxiske och andre Potentaters Ret och Lowe», olika kyrkofäder samt en rad evangeliska o. katolska kyrkorättslärdar.

³³ KS 5. R. I, s. 210 ff. särskilt s. 214—216. Jfr »Höifornöden Ordinantz», Kap. IV. Däremot förefaller det, som om han visat sig mera tillmötesgående i fråga om äktenskap i förbjudna led och ibland tillstyrkt dispens. KS 5. R. I, s. 217.

³⁴ KS 5. R. I, s. 388. Se även s. 192.

³⁵ KS 5. R. I, s. 223 f.

³⁶ Ibidem s. 381. Ett dylikt fall inträffade i Lund 1654. Tack vare att det kom att ingå som ett led i den stora uppgörelsen mellan Winstrup och sockenprästen i Lund Hans Jensen Viborg, fick det större proportioner än det eljest skulle ha fått. En kvinna, som begått lägersmål, hade anhållit hos magister Hans att bli avlöst. Denne hade då enligt egen uppgift tillsagt henne att infinna sig i kyrkan på fredagen för att stå oppenbar skrift. Dagen före skulle hon dock inställa sig hos honom för att bli »offuerhörd». Kvinnan underlät emellertid detta. I stället infann

hon sig på söndagen, då kaplanen Hans Mortensen officierade, och »sneg sig» till nattvarden sockenprästen ovetande. Detta fick Winstrup reda på. Då han här vädrade en möjlighet att komma sin gamle trätobroder till livs, kallade han kvinnan till sig och underkastade henne förhör. Inför biskopen påstod hon, enligt dennes relation, att magister Hans förvägrat henne att stå uppenbar skrift på fredagen, vilket hon enträget begärt, och i stället tillsagt henne att infinna sig i kyrkan på söndagen. Då detta kom till Hans Jensens kännedom, drog han saken inför Lunds byting för att genom vittnen styrka, att kvinnans framställning var falsk och — den tanken ligger nära — måhända också för att reta biskopen. Om detta varit syftet, så förfelade det inte sin verkan. Winstrup blev högst upprörd över att världsliga myndigheter vågade blanda sig i den andliga jurisdiktionen. Då målet var före den 19 mars 1655, lät »hans Erwerdighed» meddela, att han föregående dag förklarar för sockenprästen, att prosten fått i uppdrag att tillsammans med tre ämbetsbröder snarast möjligt verkställa en undersökning av fallet. Då emellertid magister Hans trots detta dragit ärendet inför bytinget, vilket biskopen ansåg vara sig och »den geistlige ret — — — til præjuditz och foracht, imoed Ordinantzen och kongelig priuilegier», varnades byfogden allvarligt för att befatta sig med »bemelte sag, som er en geistlig sag». Samtidigt försäkrades dock, att för den händelse den tillsatta kommissionen fann något »som den werdlig öffrighed kand wedkomme», så skulle ärendet förvisas till vederbörligt forum. Rätten avvisade emellertid biskopens protest, varefter två av Hans Jensens tjänare framträdde och intygade, att allt tillgått så som deras husbonde skildrat. Inför den av Winstrup tillsatta kommissionen vidhöll emellertid kvinnan i stort sett sina påståenden men uttryckte sig något dunkelt, i det hon förklarade sig »were gaaen till alteret om söndagen det første her Hans (Mortensen) wendte sig om at lese formaningen, och wor hun dend første som satte sig, och haffde sin kaabe paa axsellen». Att kommissionen insatt, att avsikten med detta egendomliga beteende varit att undgå uppmärksamhet, framgår av den med anledning därav ställda frågan »huorfor hun icke stoede op, der hun hörde dend almindelig formaning till dennem der gaar till Guds bord». Härtill svarade kvinnan »at det scheede aff hendis stoere daarlighed och hierttens beengstelse, hun haffde ej heller nogen thid seet nogen staa aabenbare schriffte, wiste derfore icke endten hun schulle staa op eller icke». Vilka påföljder saken fått för de berörda parterna kan dock inte avgöras. Se: Herredags Dombog 1655, fol. 603—604, 612—614; Lunds stads Byting, A. Domböcker 1653^{21/11}—1662^{14/7}, Fol. 50 ff.

³⁷ H. H. Resen, Den VI Konning Davids Psalme — — — hvilcken er berammet ad skulle fremsættis udi Christi Meenighed — — — den 15, 16, 17 December, 1652.

³⁸ Se härom och för det följande Herredags Dombog 1655, Fol. 602, 612.

³⁹ Se s. 222 f. Jfr HTS 2, s. 326.

⁴⁰ A. Hallenberg, a. a. s. 22, 69; J. Bewerlin, Præco Winstrupianus; Nicol. Lundberg, Epistola Gratulatoria; Sven Knutssons minnestal. Av intresse äro också några ord i Winstrups adelsbrev d. 20 april 1658. Efter en uppräknig av hans förtjänster såsom skald, filosof, filolog och teolog heter det »uthom och för sin försigtigheet och accurate förståndh varit brukadt uthi consilier och rettegånger, at giva ther sina radh och tankar uthi vichtiga affaires och ährender». Palmskiöldska Saml. X. 240, UUB. Avskrift av Adelsbrev för Winstrup dat. d. 20 april 1658. Jfr M. Weibull, Lunds universitets historia 1, s. 53 f.

KAP. 14

Winstrup och undervisningsväsendet

¹ Kyrkotuktsförordningen II. 11, Kirkelove III, s. 162.

² Kopieboken.

³ I en konceptskrivelse i Kopieboken ställd till prostarna med anledning av anbefallda bededagar heter det »item om fasten och afhold fra arbeid og werdlig handel, om gudelig öffuelse end och i husene med lesning, sang, böonner, och knæfald for Gud, om fligtig inspection och visitation i husene wed medhielperne och andre gudfröctige mend udj meeningheden, som dertill kunde forordnis etc.»

⁴ Ibidem. Vid vårsynoden 1654 förklarade biskopen: »dersom forældre erre selff saa modvillige, at de icke vill holde deris börn til guds fryct, skald de oc selff straffuis». HTS 2, s. 317.

⁵ Substituterna voro ett slags ersättare för »löbedegnene», vilken mot en ringa lön skötte de flesta en degn tillkommande uppgifter. B. Åberg, En skånekyrka genom åtta sekler, s. 255.

⁶ Kyrkotuktsförordningen II. 9 och 10, Kirkelove III, s. 161 f. Redan Ordinantian föreskrev för övrigt, att degnen en gång i veckan skulle undervisa barnen på landsbygden i »börnelærdommen», d. v. s. de tio budorden på tid och plats, som sockenprästen bestämde. B. Åberg, a. a. s. 249.

⁷ Rietz, a. a. s. 120 f.; M. Börring, Skånska kyrkoegendomens användande för skolväsendet, s. 18 ff.; J. Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkskoles Historie 1536—1784, s. 29 ff.

⁸ Kirkelove II, s. 101 f.; B. Åberg, a. a. s. 255; H. Andersson, Klockarna i Ingelstorp och Valleberga i: Skånes Hembygds Förbunds Årsbok 1948, s. 57 f. Det var eleverna i »mesterlektionen», som skulle svara för tjänsten. B. Kornerup, Frederisksb. Statssk. Hist., s. 89. Bestämmelsen om de två milen åstadkom mycken strid. Se härom G. Hansen, Degnen, s. 11 ff. samt föreliggande arbete s. 232 ff.

⁹ Ordinantian, s. 87; B. Åberg, a. a. s. 247 ff. Jfr KS 5. R. I, s. 358 ff. År 1631 hade det framförts en önskan om att det skulle åläggas bönderna i de större församlingarna att hålla en skolmästare och »et lidet skolehus». C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 159. Se även KS 3. R. II, s. 118 f. samt Rietz, a. a. s. 127.

¹⁰ B. Åberg, a. a. s. 259; K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 150; G. Hansen, Degnen, s. 10. Jfr KS 3. R. II, s. 128.

¹¹ Kirkelove II, s. 69 f.

¹² Detta framgår också av talrika skrivelser i: Æmbedsudlægge, Bref 1332—1679, I.LA.

¹³ Kopieboken, Degne Obligation, Degne Confirmatz o. Degne Approbatz Seddel. Jfr också Æmbedsudlægge, Bref 1332—1679, I.LA. Av degnefullmakterna framgår, att W. ännu så sent som 1674 uppställde krav på att degnen skulle kunna sjunga »både latine och wanlig» (Borgeby degn d. 24 aug. 1674). Den avkrävda eden visar sig ha varit identisk med den av biskop Resen för Själlands stift brukade. Eden tryckt i LSH (Carlquist) Ser. 1, s. 173.

¹⁴ Kopieboken, Degne Confirmatz. I de talrika fullmakterna i Æmbedsudlægge, Bref 1332—1679 är ordalydelsen ibland »den reene och rette Luthers catechismi».

¹⁵ HTS 2, s. 313, 315, 317 f., 319.

¹⁶ Ibidem s. 315.

¹⁷ Ibidem s. 317. Se även substitutens approbatz i Kopieboken och degnefullmakterna i Æmbedsudlægge, Bref 1332—1679, LLA.

¹⁸ K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 149 f.; H. Fr. Rördam, Katekismusundervisning for 300 Aar siden i: KS 3. R. III, s. 463 ff.; Kirkelove III, s. 317; Helveg, a. a. I, s. 325.

¹⁹ HTS 2, s. 317 f. Luthers lilla katekes hade redan 1532 blivit översatt till danska. B. Åberg, a. a. s. 249.

²⁰ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Brev från Winstrup till prostarna d. 21 febr. 1639. Avskrift. Brevet, som är mycket utförligt, är bl. a. föranlett av kungl. brev av d. 1 okt. 1638 (tryckt i Kirkelove III, s. 269 f.).

²¹ HTS 2, s. 308.

²² Ibidem s. 319.

²³ Ordinantian, s. 72 ff. Beträffande denna s. k. katekespredikan se KS 5. R. I, s. 355 ff. samt J. Larsen, a. a. s. 10 f. Även de s. k. tamperdagarna skulle användas till dylik predikan. Bestämmelser, vedtagne paa Bispemödet i Köbenhavn 1540, Ordinantian, s. 147. Jfr även s. 205, 230.

²⁴ Recessen I. 1. 7, tryckt i CCD V, s. 148.

²⁵ KS 5. R. I, s. 165; Helveg, a. a. I, s. 55 f.

²⁶ Ordinantian, s. 101. Under 1600-talet kunde blott $\frac{1}{3}$ av den danska allmogen skriva sitt namn. I städerna ägde $\frac{3}{5}$ av den manliga befolkningen denna färdighet. C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 159 f. På biskopsmötet i Köpenhamn 1631 hade bestämts, att man skulle tillhålla föräldrar i köpstäderna, att de skulle låta sina barn komma till skolan varje onsdag och lördag kl. 2 för att där undervisas i katekesen. J. Larsen, a. a. s. 17. Det är dock mycket ovisst om denna undervisning verkligen kommit till stånd.

²⁷ Recessen I. 1. 7, CCD V, s. 148.

²⁸ Se s. 205.

²⁹ Se s. 210. Ett kungl. brev av d. 22 april 1645 stadgade: »Er och naadigst for godt befunden, at de gemeene unge folck icke schal aff presterne herefter throloffuis, förind de der haffuer beuist, at de deris börnelerdomb lert haffuer». Brevet finns i avskrift i: Scanica, Samlingsband som tillhört biskop Faxe, LUB. Tryckt i Kirkelove III, s. 317 f., som här citeras. Winstrup föreskrev vid landemodet på våren 1654 beträffande katekesförhören: »Er da de saa forsømmelig, at de vill ej komme frem, men glemmer dett de haffuer lert tilforn, da skald de holdis fra skriffte-stolen, i huor offte de tilforn haffuer verret till alters, indtil de lerrer dett paa ny igien». HTS 2, s. 317.

³⁰ KS 5. R. I, s. 357. Se även not 23.

³¹ HTS 2, s. 319 passim.

³² Kopieboken. Ad Præpositos, De publicis supplicationibus.

³³ Se s. 179 ff.

³⁴ Scanica (mest om Lunds Domkyrka), LUB. Kursiv. av författaren. Se ovan not 20; Helveg, a. a. I, s. 388.

³⁵ Æmbedsudlægge, Bref 1332—1679, LLA; B. Åberg, a. a. s. 255; H. Andersson, a. a. s. 58; G. Hansen, Degnen, s. 11 ff.

³⁶ Se ovan not 8.

³⁷ Bestämmelser härom hade utfärdats redan vid synoden i Antvorskov, Kirke-love I, s. 258. Se även G. Hansen, Degnen, s. 15 f. samt H. Andersson, a. a. s. 58.

³⁸ B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 89; Rietz, a. a. s. 121.

³⁹ Winstrups betänkande till kanslern angående skolorna av d. 27 jan. 1654, LBA. Koncepter 1648—1676. W. framhåller häri tillika, att »disciplerne udi scholerne burde at forbiudes, selfue at udlöbe til sognerne uden byerne, der enten at siunge i kircken, eller at lære böndernes börn, eller at samle korn». Se även Kopieboken, Substitutens Approbatz.

⁴⁰ Originalhandlingarna rörande striden om Borgeby, Löddeköpinge och Hyby degnekall finnas i: LBA, Inkomna brev o. handlingar, 3. Handlingar om skolor 1630—1657. Dessa följas, där intet annat angives. En avskrift finnes i: Handlingar och uppsatser, strödda rörande Skåne och Blekinge, LUB. Kursiv. av författaren. Anordningen med substituter hade börjat tillämpas i Skåne redan på 1620-talet. S. Schartau, a. a. s. 116.

⁴¹ Jakob Bing se: Rietz, a. a. s. 258.

⁴² Otte Lindenow se: Danmarks Adels Aarbog XIX, s. 283.

⁴³ Matthias Foss se: Rietz, a. a. s. 258.

⁴⁴ Gudmund Oluffssön (Gudmund Olssen Brock) se: LSH (Cavallin) 1, s. 325.

⁴⁵ Birk, i äldre dansk rätt ett område, som i rättsligt hänseende var undantaget från häradet. Efter reformationen uppstodo en mängd adliga birk, där den adlige godsägaren ss. patronus tillsatte domarpersonalen (birkedommer, -foged, -skriver) och ägde viss andel i böter. De adliga birkena bortföll helt 1849. Se härom bl. a. E. Kock i: Svensk Uppslagsbok 3, sp. 1151.

⁴⁶ Sk. Reg. 1650, d. 10 maj. Kungens sködebrev till fru Anna Ramel och hennes arvingar av Hyby kyrka. Se även Samling af urkunder rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän, Afd. 2, s. 98 ff.

⁴⁷ Winstrup hade denna rätt enl. kungl. brev av d. 14 nov. 1562 (tryckt i Kirke-love II, s. 69 f). Jfr KS 3. R. II, s. 128.

⁴⁸ Hans Andersen Weile se: LSH (Cavallin) 1, s. 390.

⁴⁹ Enl. den norska Ordinantian hade prostens rätt att »overhöre og annamme» degnen, dock endast när det var lång väg till biskopen. Samling af gamle norske Love 2, af H. Paus, s. 503. Den danska Ordinantian innehåller ingen sådan bestämmelse.

⁵⁰ Sködebrev, det brev eller dokument, varigenom säljaren insätter köparen såsom ägare till det sålda. C. Molbeck, Dansk Ordbog II, s. 775.

⁵¹ Ordinantian, s. 104.

⁵² Kirke-love II, s. 102; KS 3. R. II, s. 161 f. Jfr ovan s. 227.

⁵³ Enl. det av de längre fram tillförordnade kommissarierna fällda utslaget. Sködebrevet innehåller dock endast, att kungen »schöder» Anna Ramel »vor och crouens höyhed och jus patronatus til Höyby sognekircke, — — — saa och herligheden aff prestegaarden och degnestaffnen — — — dog schall for:ne fru Anna Ramell och hendis arffuinger och effterkommere icke vere bemegtiget presten eller degnen det ringeste deel at affkorte aff nogen deris rente eller rette tilliggelse i nogen maader, mens dennem det at nyde effter ordinancen». Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna, Afd. 2, s. 98 f.

⁵⁴ Stavn eller stafn = jord, grund. I figurlig betydelse = boning, hem. C. Mol-

beck, Dansk Ordbog II, s. 978 f. Ang. betydelsen av ordet herrlighed se B. Åberg, a. a. s. 156.

⁵⁵ Sk. Tegn. 1655, d. 6 sept.

⁵⁶ Det var inte ovanligt, att elever, som lyckats komma i åtnjutande av goda beneficier, stannade kvar vid skolan onödigt många år. B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 89. Särskilt betänkligt var detta system, när det gällde lata och mindre begåvade lärjungar. W. framhåller också, att »mange gaa i schoelle, icke at de wille blifue wed bogen, men at de kunde faa beneficia scholæ, fra andre døchtige och duelige discipler, huilchet icke bör at tilstedes».

⁵⁷ Redan i Ordinantian (s. 101) heter det: »Men de, som ikke saa godt egner sig, skal tages ud af skolen og sættes til ærlig, verdslig bestilling.» Jfr också Winstrups yttrande härom i betänkanudet om skolorna av d. 26 jan. 1654. Jfr s. 243.

⁵⁸ A. Hallenberg, Skånska Kommissionen af år 1669—1670, s. 106.

⁵⁹ HTS 2, s. 304.

⁶⁰ Lunds Konsistorii und. Skrifvelser 1658—1679, Winstrup till kungen 1669, d. 5 jan. RA.

⁶¹ Se s. 150 f.

⁶² B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 3 f. De mindre skolorna lågo i de små köpstäderna, de större i stiftsstäderna och vissa andra mera betydande städer såsom Köpenhamn och Malmö. De små skolorna hade 2—4 klasser (lektier), de större i allmänhet 5 klasser. Det ansågs för en given sak, att elever flyttade över från de mindre till de större, då dessa voro bättre utrustade i såväl ekonomiskt som pedagogiskt avseende.

⁶³ Ibidem s. 14 ff.; Densamme, Ribe Katedralsk. Hist. I, s. 210 ff., 416 ff.

⁶⁴ Se s. 63 f.

⁶⁵ B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 90 ff.; Densamme, Ribe Katedralsk. Hist. I, s. 410 f.

⁶⁶ Ibidem s. 418.

⁶⁷ Kirkelove III, s. 269 f.; S. Schartau, a. a. s. 86; Helveg, a. a. I, s. 388.

⁶⁸ S. Schartau, a. a. s. 86. Förbudet är märkligt sett mot bakgrunden av den betydelse, man eljest tillmätte latinets såsom oundärligt för studiet av teologien.

⁶⁹ Lilla Recessen tryckt i CCD III, s. 434—452.

⁷⁰ Ordinantian, s. 111.

⁷¹ I likhet med vad fallet varit i andra stift (KS 3. R. II, s. 738 ff.; KS 3. R. V, s. 138) har W. säkerligen avkrävt rektorerna en särskild edlig förpliktelse om trohet i kallet. En sådan har i varje fall utnyttjats av företrädaren i ämbetet. Se LSH (Carlquist) Ser. I, s. 169 f. Av en konceptskrivelse i Kopieboken »Ad Consules commendatitiæ Literæ Pro Rectoribus Scholæ» framgår att han i enlighet med Ordinantians bestämmelser (s. 111) även underkastat dem en examination. Ett liknande förfaringsätt tillämpades i andra stift. KS 3. R. II, s. 738 ff. W. har även lagt stor vikt vid att skolorna blevo försedda med lärare, som voro skickade att undervisa i sång och musik. Sålunda framhåller han såsom försvar för att han mot magistratens önskan tillsatt Erasmus Hoffgaard som »öffuerste collegam» vid Malmö skola, att denne var »een goed musicus baade vocalis et instrumentalis som scholen behöffuer». Kommissionen ang. akademien i Lund 1669, Akter I, fol. 616. RA. Om W:s anseende som skolman vittnar Köpenhamns universitets professorers yttrande med anledning av Lunds domkapitels anhållan, att de ville examinera Jakob Bing, som

var utsedd till rektor i Lund. De förklara examination obehövlig, eftersom W:s rekommendation var »sufficiens testis noch om hans lærdomb och dueligheid til saadan scholle bestilling att forestaa». DM 5. R. II, s. 218.

⁷² B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 86; Helveg, a. a. I, s. 416; Ur Lunds Katedralskolas Hist., s. 103.

⁷³ Betänkandet om skolorna d. 26 jan. 1654. LBA, Koncepter 1658—1676. Se härom nedan s. 253 f.

⁷⁴ Sven Knutssons minnestal, DM 5. R. II, s. 218; KS 3. R. III, s. 315 ff.; Kopieboken, konceptskrivelse till en prost om en förestående inspektion av såväl de latinska som de danska skolorna i Hälsingborg, Landskrona och Kristianstad. Jfr kap. 10 not 68. Ang. de s. k. skriv- och räkneskolorna se S. Schartau, a. a. s. 187 ff.

⁷⁵ I sitt ovannämnda betänkande till kanslern 1654 angående skolorna framlägger W. ett utförligt förslag beträffande metodiken vid undervisningen i latin och grekiska, som vid hans visitationer företett stora brister. Vid inspektionerna har säkerligen även sång- och musikundervisningen blivit underkastad noggrann kontroll, då W. såsom ovan (not 71) framhållits varit noga med att skolorna hade skickliga lärare i dessa ämnen. Intresset för musikundervisningen framgår även därav, att han såg till att nödiga medel för dess vidmakthållande utanordnades. Så anslag han Herrestads och Borrie degnekorn »till discantisters vnderhåld, instrumenters inköp samt musikens vidmakthållande» vid latinskolan i Ystad. Rietz, a. a. s. 536.

⁷⁶ Kommissionen angående akademien i Lund 1669, s. 615 f. RA.

⁷⁷ Se ovan s. 151 ff.; under svensktiden skulle dessa uppträden bli än mera vanliga.

⁷⁸ KS 3. R. III, s. 317.

⁷⁹ Ibidem s. 317 f. Winstrup erbjöd sålunda Erik Mogensen Grave rektoratet i Ystad 1645 och i Hälsingborg 1649, eftersom W. inte var nöjd med företrädaren. Biskopen lovade också verka för att Grave skulle få sockenprästysslan, vilket skulle ske med »Guds bistånd».

⁸⁰ KS 3. R. III, s. 315. Jfr KS 3. R. II, s. 622.

⁸¹ Betänkandet om skolorna 1654. Se även W:s skrivelse till prästerskapet och rektorerna d. 6 aug. 1660 i: Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 161 ff.

⁸² DK, Inkomne Skrivelser. Höraren vid Ystads latinskola Lauritz Nielsson Bagers nådeansökan till konungen d. 21 juni 1657 (se ovan Kap. 11 not 61). Att även rektorn vid samma skola Paulus Zoega avsatts från sitt kall på grund av lägersmål framgår av Sk. Reg. 1657, d. 15 maj. På grund av en framkastad beskyllning att ha sett mellan fingrarna med lärarnas omoraliska liv förklarar W. under svensktiden att han »ingenlunde tolererer meget mindre maintenerer collegarum forarglig lefnet». Han hade tvärtom informerat rektorerna att giva akt på sådant och rapportera det till honom. Kommissionen ang. akademien i Lund 1669. Akter I, s. 617. RA.

⁸³ Sk. Reg. 1657, d. 24 nov.

⁸⁴ W:s betänkande ang. skolorna 1654.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem. Se även striden med O. Lindenow, där Winstrup ger uttryck åt liknande tankegångar.

⁸⁷ Se s. 203.

⁸⁸ S. Schartau, a. a. s. 93.

⁸⁹ Sk. Tegn. 1642 d. 31 dec.; A. Hallenberg, Kristianopol såsom stad under svenskt välde i: Blekinge hembygds förbunds årsbok 1927 II, s. 73.

⁹⁰ I ett brevkoncept i Kopieboken till en viceprost heter det: »Thilmed er det höiligen fornöden at scholen i N. offte visiteres, endeligen en eller tou gange om wgen paa det den igienn kand komme paa fode».

⁹¹ Framgår bl. a. av ett brev från W. till hovmarskalken Bengt Rosenhane d. 14 sept. 1673. *Biographica W.* 40. RA. Angående tillvägagångssättet vid prostars tillsättande i Lunds stift på W:s tid se O. Ahnfelt, *Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok. Ceremonier vid prostars val och inställelse i embetet i: KS 4. R. V, s. 614 ff. samt Kopieboken.*

⁹² Se *Visitatsbok for Lunde Stift 1611—1637 i LSH (Carlquist) Ser. I, s. 22—175.*

⁹³ I »Betänkande ang. skolorna 1654» uttrycker W. sin stora belåtenhet med lärarekåren vid skolorna i stiftet. Jfr även skrivelsen till generalguvernören d. 30 juli 1658, där han om lärarna uttalar, att det skulle bli svårt att finna dugliga ersättare »udi de gamle wel exerceerade officerers deres sted». GA.

⁹⁴ W:s betänkande ang. skolorna 1654; B. Kornerup, *Frederiksb. Statssk. Hist.*, s. 94; S. Schartau, a. a. s. 87 f.

⁹⁵ Se exempelvis S. Schartau, a. a. s. 87.

⁹⁶ R. J. F. Henriksen, *Underviisningens Omfang m. m. fra Reformationens Indførelse indtil den Guldbergske Periode i: »Indbydelsesskrift til de offentlige Examinere i Odense Cathedralsskole 1866», s. 16.*

⁹⁷ Winstrup till Jesper Brochmand 1649, d. 17 febr. *Gl. kgl. Saml.* 4° 3038, DKB.

⁹⁸ En utförlig biografi av H. Fr. Rördam över Thomas Bang finns i: *KS 3. R. V, s. 193—299.*

⁹⁹ Se ovan not 39.

¹⁰⁰ Hammerich framhåller i *HT 2. R. V, s. 399*, att det är svårt att avgöra, om biskoparna handlade såsom riksdagsmän eller som ämbetsmän, och att det inte heller är klargjort om inte även de övriga medlemmarna av det andliga ståndet deltog i förhandlingarna. Av Winstrups ovannämnda betänkande till kanslern framgår att endast biskoparna deltagit.

¹⁰¹ En specialundersökning torde kunna giva svar på vad dessa tre av Winstrup omnämnda betänkan den innehållit.

¹⁰² B. Kornerup, *Frederiksb. Statssk. Hist.*, s. 96.

¹⁰³ *Levnadsteckning av H. Fr. Rördam över Hans Mikkelsen Ravn* finns i: *HT 3. R. IV, s. 495—584.* H. M. Ravn och Th. Bang stodo i livlig brevväxling med varandra. Bang hyste särskilt stort förtroende till Ravn som skolman. På en punkt voro de dock av olika mening, i det Ravn bestämt föredrog Jersins latinska grammatik framför Bangs omarbetning, vilket framgår av det ovannämnda av Ravn till Brochmand avgivna förslaget till förbättring av skolväsendet. *KS 3. R. V, s. 220 f.*

¹⁰⁴ *HT 3. R. IV, s. 551 f., 577 ff.*

¹⁰⁵ Henriksen, a. a. s. 16 ff.; *Kirkelove III, s. 358 ff.* Sannolikt har Winstrup in tagit en ledande plats vid förhandlingarna. I det ovannämnda betänkandet om skolorna 1654 meddelar han sålunda att han till kanslern översänder en kopia av biskoparnas 1650 gjorda förklaring, vilket tyder på att han tjänstgjort som sekreterare. Härför talar också hans goda hägkomst om vad som förekommit vid den ovannämnda sammankomsten.

¹⁰⁶ Henriksen, a. a. s. 16.

¹⁰⁷ *Ibidem* s. 18 f.

¹⁰⁸ *KS 3. R. V, s. 238.*

¹⁰⁹ Henrichsen, a. a. s. 19.

¹¹⁰ Winstrups betänkande ang. skolorna 1654.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Se härom: S. Edlund, Diskussionen om begåvningsurvalet under reformationens stormaktstiden, s. 27 ff.

¹¹³ Ibidem s. 9—58, särskilt s. 44 ff.

¹¹⁴ Stadgan tryckt hos Rietz, a. a. s. 621 ff.

¹¹⁵ Se ovan s. 244 ff.

¹¹⁶ Ordinantian, s. 96.

¹¹⁷ Comenius säger i sin stora undervisningslära: »De akademiska studierna skola fortgå lättare och ge lyckligare resultat, om, för det första, endast de mer utvalda begåvningarna, blomman av mänskligheten, sändas till universitetet och om de övriga skickas till plogen, verkstaden eller hantverkslivet, för såvida de ha anlag ditåt». S. Edlund, a. a. s. 48. Jfr Ordinantian, s. 101.

¹¹⁸ Den största anledningen till att rektorer och för övrigt även stadsmyndigheterna försökte hålla kvar elever, som voro duktiga i musik och sång var att kyrkosången ombesörjdes av latinskolans disciplar. S. Schartau, a. a. s. 158 f.

¹¹⁹ Jfr P. P. Winstrups, J. Brochmands och L. J. Hindsholms till Kristian IV d. 30 dec. 1648 avgivna förslag angående Fredriksborgs skolas »conservation og forfremmelse». B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 48.

¹²⁰ W. värnar i detta sammanhang starkt om församlingens fria valrätt och understryker bestämmelserna i Ordinantian och Recessen »som tilsteder at kaldes til vacerende pretekald den, huis gaffuer menigheden best kunde befalde; oc som in examine aff superintendenten dyctig befindes», förutsatt dock att han innehade den föreskrivna åldern.

¹²¹ Angående den teol. attestatsen se: KS 2. R. II, s. 609 ff. och R. Askmark, Svensk prästutbildning fram till år 1700, s. 228. Se även s. 186 f. I Epigrammata 1653 s. 904 uppmanar W. de unga prästerna att först söka pastorat och sedan flicka.

¹²² S. Edlund, a. a. s. 48.

¹²³ Kursiv. av författaren. Tanken på filosofisk attestats var visserligen inte något absolut nytt. En dylik hade tidigare varit på tal vid universitetet men då med helt annat syftemål än det Winstrup avsåg. Konsistoriets protokoll förmåla sålunda, att kanslern under åren 1640 och 1642 vid tvänne olika tillfällen begärt professorernas betänkande om »Attestatione Philosophica». Det framgår emellertid att denna endast varit tänkt som en förprovning för dem som önskade förvärva teol. attestats. Planen måste uppgivas av hänsyn till att många studenter saknade medel att uppehålla sig vid universitetet den därför behövliga tiden. KS 2. R. II, s. 636 ff. Jfr även Norvin, a. a. I, s. 281.

¹²⁴ B. Kornerup, Frederiksb. Statssk. Hist., s. 94 ff.; Densamme, Ribe Katedralsk. Hist., s. 215 f.; Henrichsen, a. a. s. 19 f.; Rördam, Hist. Saml. o. Stud. I, s. 182—191. Jfr härmed Schartau, a. a. s. 89—92. I LBA, Inkomna brev och handlingar 1, Ankomna brev 1567—1679 finns en skrivelse av d. 5 sept. 1656 från Chr. Thomesen Sehested till Winstrup, i vilken kanslern meddelar, att han översänder »huis som her udj academiet er sluttet om skollerne, huorledis dermed skall forholdis och uppmanar honom »at j welle giøre den anordning, at udj schollerne udj eders stift saadant maa bliffue udj weerk stillet oc efterkommet».

¹²⁵ Till Bangs grammatik, i vars förarbetande Winstrup själv tagit del (se s. 64 f.)

har han i varje fall haft en mycket positiv inställning. I Epigrammata 1654, s. 1068 kallar han den nämligen rikhaltig och nyttig. En fullständig och enkel(!) grammatik, sådan som Danmark inte sett förut.

¹²⁶ Skollagarna tryckta i: Schartau, a. a. s. 96—99 och Rördam, Hist. Saml. o. Stud. 1, s. 182—187.

¹²⁷ Se s. 249 f.

KAP. 15

Ekonomi och personliga förhållanden

¹ Kirkelove II, s. 54 ff.; E. Schalling, a. a. s. 319; Lauritz Weibull, Utredning angående biskopens över Lunds stift löneförmåner i: HTS 7, s. 59 f.; Engestr. Saml. B VIII. 2. 15. Angående Winstrups bostad se C. G. Brunius, Nordens äldsta Metropolitankyrkan, s. 321 f.

² HTS 7, s. 60 f.

³ E. Schalling, a. a. s. 319; HTS 7, s. 60.

⁴ DK, Inkomne Skrivelser, Bjäre härads bönder till konungen d. 18 maj 1649. Det kungl. brevet av d. 28 okt. 1560 om biskopens lön anger också tiondepenningar och inte tionde av Bjäre härad. Se s. 257.

⁵ DK, Inkomne Skrivelser, Bjäre härads bönder till konungen d. 18 maj 1649; Herredags Dombog 1650 fol. 217—228. DRA. Fästebrevet av d. 4 maj 1649 samt konungens d. 11 maj avgivna bekräftelse finns i GA. Skrivelser från biskop Peder Winstrup 1658—64. Enligt uppgifter lämnade till »Kommissionen ang. Lunds universitet, hospital, domkyrka och domkapitel, skolor o. hospital i de skånska städerna» (Undervisning), Skrivelser 1673—74 (RA) utgjorde den av bönderna betalda summan 120 »currante mark», som angives motsvara 30—40 rdl. s.m.

⁶ DK, Inkomne Skrivelser, Bjäre härads bönder till konungen d. 18 maj 1649.

⁷ DK, Inkomne Skrivelser, Winstrup till konungen d. 28 maj 1649.

⁸ Se för det följande Herredags Dombog 1650, fol. 217—228. DRA.

⁹ Danmarks Adels Aarbog XVII, 1900, s. 247; XXVII, 1910, s. 429 f.; XL, 1923, s. 529 f.

¹⁰ Winstrup gav sig inte. Redan vid Karl X Gustavs besök i Lund i mars 1658 förde han saken på tal. Därjämte framhöll han i ett brev till kungen i aug. 1658, att bönderna i en del socknar i Bjäre härad vägrade betala »uanset, de hafve aldeles ingen privilegie at staa paa, men alleneste hafver at fremwise en herredagsdom, som udj Kiöbenhafn af nogle faa Rigens Raad blef dömt, twert imod höist bemte kong Friderichs den tredies concession oc confirmation». Sist i skrivelsen förklarar han, att om bönderna skulle få rätt »da skede mig, min hustru oc börn al for stor skade oc afbrek». Han skulle då tvingas begära andra medel till sitt och de sinas uppehälle. Lunds Konsistorii und. Skrifvelser 1658—1679. Winstrup till kungen d. 21 aug. 1658. RA. Winstrups uppgift, att domen fällt »af nogle faa Rigens Raad», förefaller egendomlig. Enligt Herredags Dombog 1650 voro nämligen Fredrik III och 13 riksråd närvarande. Möjligt är dock att kungen avstått från att deltaga i beslutet, då han inte velat desavuera sig själv.

¹¹ Beteckningen i fredstid för befälhavaren för trupperna inom ett distrikt.

¹² DK, Inkomne Skrivelser, Winstrup till konungen, före d. 17 okt. 1641; Sk. Tegn. d. 26 okt. 1641.

¹³ Sk. Tegn. d. 26 okt. 1641.

¹⁴ Se s. 147.

¹⁵ E. Schalling, a. a. s. 320; HTS 7, s. 61. Denna förmån minskades dock 1651. Konungen befallde då Otte Thott, att han »intill anden anordning scheer» skulle skaffa Winstrup 50 lass ved av någon av kronans skogar i stället för de 100 lass denne bort ha av Frosta härads skogar, vilka lämnats såsom betalning för rikets skuld. Sk. Tegn. d. 16 juli 1651.

¹⁶ E. Schalling, a. a. s. 320; HTS 7, s. 61.

¹⁷ C. O. Böggild Andersen, a. a. s. 97 ff.; J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 59 f.

¹⁸ K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 69. E. Hardenberg Gyldensterns skulder uppgingo vid hans död 1666 till 16 400 rdl. specie, varav en del utgjordes av lån erhållna av Winstrup.

¹⁹ Gunde Rosenkrantz meddelar i ett brev till Winstrup d. 8 aug. 1662, att han inte kunde betala sin skuld till honom lydande på 500 rdl. jämte flera års ränta. R. sände samtidigt ett brev till kapitlet med liknade innehåll. Skulden till kapitlet uppgick till 2762 rdl. Lunds Domkapitels protokoll d. 8 aug. 1662. LDA.

²⁰ K. Fabricius, a. a. II, s. 69 ff. Se även nedan not 29.

²¹ K. Fabricius, a. a. II, s. 73 f.; Handl. rör. Skand:s hist. VI, s. 131 ff.

²² Danmarks Adels Aarbog 1886, s. 54.

²³ Angående denna strid se K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 74; E. Stoltz, Andrarums alunbruk i: Svensk geografisk årsbok 1932, s. 65—121; DBL 2, s. 297 f.; Handl. rör. Skand:s hist. VI, s. 131 ff. Den 26 juli 1660 anhöll Winstrup om införsel i Jochum Becks alunverk, GA. Biskop Winstrups brev 1658—1664. Han vände sig även till Magnus Gabriel de la Gardie, varom följande rader i ett brev av d. 30 nov. 1661 bära vittne: »Et ting er jeg paa denne tid tjenstwilligen begierendis, nemlig, at eftersom jeg hafwer erfaret, at en adelsmand af dette land, ved navn Jochum Beck, som er got folch, endoc faderlöse och moderlöse börn meget skyldig, er opreist til Stockholm, i den mening, at hand hos konglig regiering vil expracticere frihed oc beskiermelse imod sine creditorer; da eftersom hand er oc mig en temmelig sum penge skyldig, beder jeg tjenstwillig, at Eders Excell. oc de andre höie herre, wilde henwisse hannem til forum at en huer wed low oc ret kan fordre sin betaling hos hannem». De la Gardieska Samlingar. Skrivelser till M. G. de la Gardie. Serie C: 1, Biskopen i Lund Winstrup, Petrus, till M. G. de la Gardie d. 30 nov. 1661. RA. Se även Engestr. Saml. B VIII. 2. 42. KB.

²⁴ Livländska Donationskontoret, Åthkomst Acter Anno 1685, 5:te Tom. Skatt och Fastebreff ofwer Werpinge, S:it Peders Closter, Wannestadh och Gyllerup Gårdar med underliggiandhe Gods, s. 3643 ff. (v. Böhnen) Kammararkivet.

²⁵ Herredags Dombog 1649, Fol. 362—363. DRA. Jfr Livländska Donationskontoret, Åthkomst Acter Anno 1685, 5:te Tom. s. 3643 ff.

²⁶ Ibidem.

²⁷ I juni 1653 hade konungen befallt N. Trolle och E. Juel att medla mellan Anne Beck och hennes kreditorer. Dessa borde, menade konungen, av medlidande hålla till godo med jordagods och lösöre och inte kräva pengar. Sk. Tegn. d. 18 juni 1653.

²⁸ Æmbetsudlægge, Bref 1332—1679. Fullmakt för en degn utfärdad av Winstrup d. 11 nov. 1659. LLA.

²⁹ Angående förvärven av Gyllerup, Värpinge, S:t Peders Kloster se Livländska Donationskontoret, Åthkomst Acter Anno 1685, 5:te Tom. s. 3643 ff.; K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 72. Winstrup meddelar i ett brev till Stenbock d. 28 sept. 1660, att han varit tvungen att köpa Värpinge gård av Ove Thott. GA, Winstrups brev 1658—64. Fabricius anser (s. 72) dessa Winstrups ord mystiska. Av vad ovan sagts förefaller det sannolikt, att förhållandet varit det, att O. Thott, som hade dåliga affärer, erhållit lån av Winstrup. Då han inte kunnat skaffa reda pengar att inlösa lånet med, har Winstrup liksom i fråga om Gyllerup tvingats mottaga jordagods såsom betalning för skulden.

³⁰ H. Fr. Rördam, Den kgl. Historieskriveren Vitus Bering i: HT 5. R. I, s. 44 f.; C. G. Brunius, a. a. s. 290.

³¹ K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 55, 95. Fabricius antager, att Winstrup skulle ha köpt godset för egen räkning och att Gustaf Banér sedan försökt förmå Winstrup att sälja godset till honom. Förhållandet är emellertid det, att Banér försökt komma över Gärsnäs vid Kirstine Rantsovs död 1665. Då den avlidnas arvingar inte ville sälja godset till honom förmådde han Winstrup att köpa det mot löfte att övertaga det. Winstrup köpte därpå Gärsnäs för 15 145 ²/₃ rdl. och överlät det på Banér. Denne fullgjorde inte sina åtagna förpliktelser, varför Winstrup måste föra en lång process mot Banér. Biographica W. 40. RA.

³² Livländska Donationskontoret, Åthkomst Acter Anno 1685, 5:te Tom. s. 3643 ff.; K. Fabricius, Skaanes Overgang II, s. 72.

³³ Se s. 202 samt ovan not 10.

³⁴ Sven Knutssons minnestal. Se även s. 180 f.

³⁵ Sven Knutssons minnestal.

³⁶ För att svärsonen som var ung, »kunde haffve noget middel udi henderne» utskiftade Winstrup i samband med bröllopet modernearvet åt dottern. Johan Wandal gav d. 2 sept. 1653 å egna och hustruns vägnar skriftlig bekräftelse härpå. Lunds domkapitels protokoll d. 1 aug. 1662. LDA. Bröllopet stod i Malmö d. 27 aug. 1653. Vinding, a. a. s. 402.

³⁷ Se Inledningen.

³⁸ I samband med den ovan relaterade uppgörelsen med Hans Jensen Viborg med anledning av biskopinnans utfärd till Rögle förklarade Winstrup, att orsaken att utfärden företagits var, att hustrun känt »lengsel» efter honom i hans »fraværelse i visitatz». DK, Privatarkiver för 1660, P. P. Winstrup. DRA.

³⁹ Sven Knutssons minnestal.

⁴⁰ Kopieboken. DBL 26, s. 109.

⁴¹ Kopieboken.

⁴² Särskilt sonen, som inte hade »lust till annadt wthan till krigswäsendet» och därför av fadern först sänts till Köpenhamn, där han »lerdt fundamenta af fortifikationen», och sedan till Holland och Frankrike för att »giøre sig capabell» att tjäna den svenske kungen, men tydligen inte skött sina studier som sig borde, kom att vålla honom mycket bekymmer. A. 956: 2. RA. Förhållandet blev 1673 så spånt, att den då 27-årige Peder efter att förgäves ha försökt utfå sitt modernearv lämnade hemmet och for till Köpenhamn. Därifrån skrev han d. 23 febr. ett brev till landsdomaren i Skåne Ulf Bonde, där det heter: »Ellers hafuer jeg her en sag som ieg

foraarsages til at före imod min k. fader, anlangendes min möderne arff, hvilchen jeg adskillige ganger med største ydmÿghed hafver begeret at maatte faae nogen richtighed om, efftersom jeg nu er 27 aar gammel, som er langt ofver den alder, som loven och rætten for selfmÿndig erklærer, mens hand hafver ichun holt mig op med snach och truet mig til at tie stille, och efftersom ieg endeligen intet hafver kundet udrette derhjemme, da er ieg foraarsaget til at reise der fra, Gud och mange erlige folch skall vidne med mig, at ieg baade uden och inden landz hafver altid forholt mig effter hans ordre och willie, och beegnet hannem med all muelig respect, ieg tvifler eÿ paa, at den store nød och fortræd, som mig er wederfaret, der ieg var udi fremmede lande er ju welborne Hr Landzdommeren velbewiist, i det ieg iche kunde faae mine wexeler udi rette tider, saa naar ieg da langt om lenge hafver bekommet dem, ieg da fast alting hafver maaet dobbelt betalt, och saaledes lid skade, iche alleniste paa min möderne arf, mens endoch paa mine foretagne studeringer och exercitier». Han ber så landsdomaren vara sig behjälplig att utfå arvet och lovar att om hans begäran uppfylles gärna inställa sig för att tjäna konung och fädernesland. Autograf. Saml. Winstrup Peder, Biskopens son 27 år gl. 1673. KB. Skrivelserna ledde också till resultat i det Winstrup d. 20 jan. 1674 utskiftade mödernearvet till barnen. Se härom i Livländska Donationskontoret, Åthkomst Acter Anno 1685, 5:te Tom. (v. Böhnen). Kammararkivet. Bland andra sorger, som drabbade Winstrup kan nämnas svärsonen Johan Wandals och äldsta dottern Anna Catharinas död (1675 resp. 1677). Ett hårt slag var säkerligen också, att yngsta dotterns fästman, en kapten Wachtmeister, stupade d. 14 juli 1677. Borgeby kyrkobok 1724—1771. LLA. Jfr Skånska Saml. II: 1, s. 35 ff. Härtill kommer att den äldre och sjuke biskopen, som måste ligga till sängs under de två sista åren av sin levnad, skall ha behandlats kärlekslöst av sin andra hustru, Dorothea v. Andersen, med vilken han sammanvigts i biskopshuset d. 21 nov. 1659. Borgeby kyrkobok 1724—1771. LLA; Skånska Saml. II: 1, s. 35 ff. samt Kopiaeloken.

BILAGA I

¹ Södertou, gods i Lyby socken, Malmöhus län. Dorothea Sparre sannolikt dotter till Claus Sparre till Vibygaard och dennes maka Barbara Dorthea Knudsatter Akeleye. Se Danmarks Adels Aarbog XXXIV, 1917, s. 506 f.

² Ulsund, gods i Ringköbing amt, Nees socken. Dorothea von Andersen dog på Bækmark 1701 vid 79 års ålder. Skall ha blivit gravsatt i Nees' kyrka. E. Pontoppidan, Den danske Atlas V, s. 830. Jfr DBL 26, s. 109.

³ Datum av allt att döma feltryckt. På Winstrups kista står den 28 dec. Tages den andra uppgiften, Sven Knutsson lämnar till utgångspunkt — att W. levat i 74 år, 7 mån., 3 veckor och lika många dagar — kommer man till den 24 dec. 1679. I ett brev av den 28 dec. 1679 till Bengt Rosenhane meddelar biskopinnan, att maken »min gode Sl. Herre, Edle och Höyerwerdige Doctor Peder Winstrup fordem bishop offver Lunde Stiffth» avlidit och att det var hennes plikt att så hederligt som möjligt »til jorden bestedige hans efterlatte lifs lefninger». Ber Rosenhane infinna sig till jordfästningen i Lund den 27 januari 1680. E. 534, UUB.

Källor och citerad litteratur

Otryckta källor

Rigsarkivet, Köpenhamn (DRA)

Danske Kancelli (DK).
Rigens Hofmesters Breve.
Rigens Raads Breve.
Erklæringer og Betænkninger afgivne af Rigets Raad og Stænder 1648—1660.
Hyldinger nr 108 a 1; 120, 6.
Herredags Dombøger.
Privatarkiver.

Universitetsarkivet, Köpenhamn (UA i DRA)

Acta Consistorii.
Consistorii Kopiebog
N. 450, 470—74, 512, 846.

Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn (DKB)

Gl. kgl. Saml. 4° 3038.
Gl. kgl. Saml. 4° 3119.
Gl. kgl. Saml. 4° 3212.
Ny kgl. Saml. 4° 2127.
Ny kgl. Saml. 4° 2212.
Ny kgl. Saml. Fol. 28.
Uldallske Saml. Fol. 160.

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Biographica, W. 40.
Krigshistoriska Handlingar X, Danska kriget 1643—45.
De la Gardieska Samlingen, Skrivelser till M. G. de la Gardie.
Lunds Konsistorii und. Skrivelser 1658—79.
Skånska Kommissionen 1658.
Skånska Kommissionen 1669—1670.
Kommissionen angående akademien i Lund 1669.

Kommissionen angående Lunds Universitet, hospital, domkyrka och domkapitel, skolor och hospital i de skånska städerna, skrivelser 1673—74.
Topographica, Handlingar rörande f. d. danska provinser 626.

Kammararkivet, Stockholm

Livländska Donationskontoret, Äthkomst Acter, 1685, 5:te Tom.

Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB)

Engeströmska samlingen.

Autografsamlingen.

A. 956: 2.

Stiftsbiblioteket, Linköping

B. N:r 15.

Landsarkivet i Lund (LLA)

Biskopsarkivet (LBA).

Domkapitlets i Lund arkiv (LDA).

Skånska Generalguvernementsarkivet (GA).

Lunds stads Byting, Domböcker.

Borgeby kyrkobok 1724—1771.

Journal över in- och utgående ämbetsbrev hos kontraktsprostar i Gärd's härad 1670—1688 (före 1906 förvarad å LUB).

Universitetsbiblioteket, Lund (LUB)

Collectio Rönbeckiana.

Diplomata et litteræ regum et archi-episcoporum.

Miscellanea Scanensia.

Scanica (mest om Lunds domkyrka).

Scanica. Samlingsband, som tillhört biskop V. Faxé.

Strödda handlingar och uppsatser rörande Skåne o. Blekinge.

Saml. Sommélius. Ser. A. 2, B 2.

Lunds univ.:s arkiv. Kansliet. Ser. F IV N:r 1.

Universitetsbiblioteket, Uppsala (UUB)

Palmskiöldska samlingen.

K. 8, K. 10.

Tryckta källor och citerad litteratur

Aagaard, N. Triumphus Doctoralis, Hafniæ 1636.

Danmarks Adels *Aarboeg*. Khvn 1884—.

Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, udg. af C. F. Wegener, 1. Khvn 1852—55.

- Abnfelt, P. G.* Lunds universitets historia I. Sthm 1859.
- Abnfelt, O.* En Skriftebok från Göinge härad på 1600-talet (Kirkehist. Saml. 4. R. V, 1897—99).
- Fortsättning af instruktionen i »En Skriftebok från Göinge härad» (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 1899—1901).
 - Lunds Domkapitels Stadgar af år 1590 på danska (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 1899—1901).
 - Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17. århundradet (Kirkehist. Saml. 5. R. I, 1901—03).
 - Om revisionen af Lunds domkapitels statuter efter reformationen (Kirkehist. Saml. 4. R. IV, 1895—97).
 - Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups Kopiebok (Kirkehist. Saml. 4. R. V, 1897—99).
- Aktstykker* för störste delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid, samlede og udg. af Fyens Stifts litteraire Selskab 1. Odense 1841.
- Aktstykker* og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, udg. ved. Kr. Erslev, 2—3. Khvn 1887—1890.
- Album academiæ Vitebergensis.* Jüngere Reihe. 1. Teil (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt. Neue Reihe Bd. 14) Magdeb. 1934.
- Almquist, H.* Reformations- och Stormaktstiden (Svenska Folkets Historia, utg. av H. Schück, H. Almquist m. fl.). Lund 1922.
- Andersen, C. O. Böggild.* Christian IV (Danmarks Konger, under redaktion af K. Fabricius. Khvn 1944).
- Christian IV:s Tidsalder (Schultz Danmarks Historie. Redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang, III, Khvn 1942).
- Andersen, J. O.* Dansk Syn paa Fromhed og »Gudfrygtigheds Ævelse» i ældre luthersk Tid. En kirkehistorisk Inledn. til Kingo's »Siunge-Koor». Khvn 1931.
- Den danske Kirke og den lutherske Arv (Från skilda tider. Studier tillägnade Hj. Holmquist ^{28/4} 1938).
 - Holger Rosenkrantz den Lærde. Khvn 1896.
- Andersson, H.* Klockarna i Ingelstorp och Valleberga (Skånes hembygds förbunds årsbok 1948).
- De la Gardiska *Archivet*, utg. af P. Wieselgren, 9. Lunú 1837.
- Askemark, R.* Svensk prästutbildning fram till år 1700. Lund 1943.
- Aulén, G.* Dogmhistoria. Sthm 1927.
- Bang, A. Chr.* Den norske Kirkes Historie. Kristiania og Khvn 1912.
- Barnekow, Kj.* Lunds domkyrkas historia 1536—1680 (Lunds domkyrkas historia 1145—1945, 2). Lund 1946.
- Berling, E. W.* Öfwersigt af Stadens historia och öfriga märkwärdigheter. Lund 1859—1868.
- Bewerlin, J. J.* Præco Winstrupianus. Khvn 1652.
- Billing, E.* Johannes Rudbeckius' aristotelism (Från Johannes Rudbeckius' stift — — —. Sthm 1923).
- Allgemeine deutsche *Biographie.* 4, 5, 8, 12, 20, 26, 35 [Art. J. Carpzow, J. Dilherr, J. Gerhard, J. Himmel, J. Major, H. Prætorius, D. Stahl]. Leipzig 1876—1893.
- Bibliotheca Danica* III, udg. ved Chr. V. Bruun, Khvn 1896.

- Bloch, S. R. J.* Bidrag til Roskilde Domskoles Historie 1. Roskilde 1842.
- Bodin, J.* De republica libri sex. Latine ab autore redditi multo qvam antea locupletiores. Fol. Parisiis 1586.
- Bogren, Y.* Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän. Lund 1937.
- Borkowsky, E.* Das alte Jena und seine Universität. Jena 1908.
- Brandt, K.* Gegenreformation und Religionskriege. Leipzig u. å.
- Kancelliets *Brevböger* vedrørende Danmarks indre Forhold, i Uddrag udg. ved L. Laursen (1561—1626) Khvn 1893—1925, E. Marquard (1627—39) Khvn 1926—1944.
- Kong Christian den Fjerdes egenhændige *Breve*, udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia, 4—8. Khvn 1882—1947.
- Brochmand, J.* "Αίρεσις ἑλεγχομένη seu vera de hæresi doctrina e verbo divino asserta et ab impugnationibus Pontificiorum, Calvinistarum, Socinianorum, Anabaptistarum, Enthusiatarum vindicata. Hafniæ 1636.
- Bruun, C.* Kjöbenhavn. En illustreret skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner, 1. Khvn 1887.
- Bruun, Chr.* Gunde Rosenkrantz. Khvn 1885.
- Börning, M.* Skånska kyrkoegendomens användande för skolväsendet. Lund 1877.
- Christensen, V.* Jörgen Lauridsen Friis, en vestjydsk Præsteskæbne (Hardsyssels Aar-bog 1923). Khvn 1923.
- Corpus Constitutionum Daniae.* Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve 1558—1660 udgivne ved V. A. Secher, 1—6. Khvn 1887—1918.
- Dalberg, C. A. S.* og *Plum, P. M.* Metropolitan Skolen gennem 700 Aar. Khvn 1916.
- Kjöbenhavns *Diplomatarium*, Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjöbenhavns ældre Forhold för 1728, udgivet af O. Nielsen, V. Khvn 1880.
- Durich, J. Hansen.* Εκλογή γαμικῆ pro ingressu conjugij Petri Petræi Vinstrupii, in Acad. Haun. Professoris, nec non Mariæ, Ernesti Ernesthæi Consul. Hothersnes. filiæ, Hauniæ d. 13. Cal. Aug. 1634. Hafn. 4. 4 Bl. [Digt].
- Edlund, S.* Diskussionen om begåvningsurvalet under reformationen- og stormakts-tiden. Lund 1947.
- Engelstoft, C. T.* Kirke-Ordinantsens Historie (Ny Kirkehist. Saml. II, 1860—62).
— Christian IV:s Tidsalder (Det danske Folks Historie, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald, M. Mackeprang, IV, Khvn 1928).
— Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider i Theol. Tidsskr. V, 2 o. VI, 2 Khvn 1841—42.
— Om Geistligheden som Rigsstand i Danmark efter Reformationen (Hist. Tidsskr. 2. R. IV, Khvn 1852).
- Fabricius, K.* Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde (Schultz Danmarks Historie, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang, III, Khvn 1942).
— Fredrik III (Danmarks Konger under redaktion af K. Fabricius, Khvn 1944).
— Kongeloven. Khvn 1920.
— Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige I—II. Khvn 1906.
- Falkeman, L. B.* Oplysninger om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge etc. I. Lund 1848.

- Frank, G.* Geschichte der protestantischen Theologie, 1. Leipzig 1862.
- Frederiksborg*, udg. af Det Nationalhistoriske Museum II, Slottets Historie af Francis Beckett. Khvn 1914.
- Freher, P.* Theatrum virorum eruditione clarorum. Noribergæ 1688.
- Fridericia, J. A.* Adelsvældens sidste Dage. Khvn 1894.
- Danmarks Riges Historie 1588—1699 (Danmarks Riges Historie af Joh. Steenstrup, Kr. Erslev m. fl. Khvn u. å.)
- Friedensburg, W.* Geschichte der Universität Wittenberg. Halle 1917.
- Friis, F. R.* Disciplene i Sorø Skole 1586—1623. Khvn 1879.
- Fussing, H.* Tre skaanske præstevalg (Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 1942—44).
- Gigas, E.* Grev Bernardino de Rebolledo, Spansk Gesandt i Kjöbenhavn 1648—1659. Khvn 1883.
- Gjellerup, S. M.* Biskop Jens Dinesen Jersin. Khvn 1868—70.
- Hallenberg, A.* Kristianopol såsom stad under svenskt välde (Blekinge hembygdsförbunds årsbok 1927: 2). Karlskrona 1927.
- Skånska Kommissionen af år 1669—1670 och Skånelands kyrkliga förhållanden. Uppsala 1907.
- Hammerich, F.* Fire kjøbenhavnske Rigsdage (Hist. Tidsskr. 2. R. V, 1854).
- Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender, fra Rigsdagen 1523 til Rigsdagen 1660 (Hist. Tidsskr. 2. R. I, 1847).
- Handlingar* rörande Skandinaviens Historia, 6. Sthm 1818.
- Hansen, G.* Degnen (Studie i det 18. aarhundredes kulturhistorie). Khvn 1944.
- Hansson, K. F.* Ett hitills okänt rekatoliseringsförsök i Danmark (Kirkehist. Saml. 6. R. VI, 1948).
- Helveg, L.* Den danske Kirkes Historie I. Khvn 1857.
- Henrichsen, R. J. F.* Underviisningens Omfang m. m. fra Reformationens Indførelse indtil den Guldbergske Periode (Indbydelsesskrift til de offentlige Examinere i Odense Cathedralsskole 1866). Odense 1866.
- Lunds stifts *Herdaminne* från reformationen till nyaste tid, utg. av G. Carlquist, Ser. I, II: 2. Lund 1943, 1948.
- Lunds stifts *Herdaminne*, utg. af S. Cavallin, 1—5. Lund 1854—58.
- Hildebrand, E.* Kristina (Sveriges historia till våra dagar, utg. av E. Hildebrand o. L. Stavenow, 7. Sthm 1926).
- Hindsholm, Dr. Laurids Jacobsen*, hans holden Dag-Bog, imedens han var Hoff-Prædikant, udg. ved F. W. Wivet. Khvn 1779.
- Hundrup, F. E.* Biographiske Efterretninger om dem, der ved Kjöbenhavns Universitet have erholdt de høieste akademiske Værdigheder. Heft 1—3. Roskilde 1854—59.
- Lærerstanden ved Metropolitanskolen. Rectorer, Conrectorer og Overlærere (Indbydelsesskrift til de offentlige Examinere i Metropolitanskolen Juni og Juli 1872. Khvn 1872).
- Lærerstanden ved Metropolitanskolen. Hörere og Adjuncter. (Inbydelsesskrift — — — i Juni og Juli 1873. Khvn 1873).
- Isberg, A. U.* Bidrag till Malmö stads historia II b, Stadens magistrat och rådhusrätt etc. 1658—1899. Malmö 1900.
- Jacobsen, G.* Karl X Gustav (Sveriges historia till våra dagar 7. Sthm 1926).
- Kappner, H.* Die Geschichtswissenschaft an der Universität Jena vom Humanismus

- bis zur Aufklärung i: Beiträge zur Geschichte der Universität Jena, H. 3. (Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Beiheft 14). Jena 1931.
- Danske *Kirkelove*, udg. af H. Fr. Rördam 1—3. Khvn 1883—1889.
- Den danske *Kirkeordinants* af 1539 og andre Aktstykker vedrørende den lutherske Kirkereformations Indførelse i Danmark, udg. paa Nutidsdansk af Max W. Olsen. Khvn 1936.
- Kirm*, O. Die Leipziger theologische Fakultät in fünf Jahrhunderten 1409—1909. Leipzig 1909.
- Kjollerström*, S. Till frågan om Skånelandskapens kyrkliga försvenskning (Kyrkohistorisk Årsskrift 1938).
- Knutsson*, S. *Supremum caritatis debitum, æternæ memoriæ Viri Nobilissimi, Reverendissimi, amplissimi, nunc beatissimi D. Doct. Petri Winstrupii, — — — Scaniæ qvondam Episcopi eminentissimi, — — — ipso exeqviarum die 27. Jan. anni post partam humanæ genti salutem M. DC. LXXX.* Malmö 1680.
- Koch*, E. F. En Skildring af Biskop Jesper Brochmand som theologisk og asketisk Skribent (Ny Kirkehist. Saml. III, 1864—66).
- Koch*, L. Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen (Kirkehist. Saml. 5. R. I, 1901—03).
- Danmarks *Konger*, under redaktion af K. Fabricius. Khvn 1944.
- Kornerup*, B. Biskop Hans Poulsen Resen. Khvn 1928.
- Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner. 2. Ug. Khvn 1943.
- Frederiksborg Statsskoles Historie 1630—1830. Hillerød 1933.
- Inledning till »*Visitatsbog for Lunde Stift 1611—1637*» (Lunds Stifts Herdaminne, utg. av G. Carlquist, Ser. I, Urkunder och Aktstycken. Lund 1943).
- Reformationsjubilæet i Danmark 1617 (Kirkehist. Saml. 6. R. II, 1936—38).
- Ribe Katedralskoles Historie I, (1145—1660). Khvn 1947.
- Tude Herreds Kalentebog (Danske Magazin 7. R. IV, 1947).
- Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. Khvn 1929—1930.
- Kyrre*, H. og *Langkilde*, H. P. Byens Skole. Khvn 1926.
- Köpenhamns universitet*. Lektionskataloger 1623—24, 1632—33.
- Köpenhamns universitet*. Universitetsprogram. 1633 d. 27 maj, 1636 d. 5 okt.
- Landquist*, J. Psykologi. Sthm 1946.
- Larsen*, J. Bidrag til den danske folkeundervisnings og folkeskoles historie 1536—1784. Khvn 1916.
- Larsen*, J. E. Om Rigsdage og Provindsialforsamlinger samt Rigsraadet i Danmark, fra det 13de Aarhundrede indtil Statsforandringen 1660 (Hist. Tidsskr. 1. R. I, 1840).
- Larsson*, H. Halland vid midten af det 17:de århundradet (Strödda bidrag till Hallands historia efter freden vid Brömsebro). Halmstad 1891.
- Lengnich*, J. C. L. Genealogi over Provst Otto Munthes Descendenter. Khvn 1841.
- Dansk Biografisk *Leksikon*, grundlagt af C. F. Bricka, Redigeret af Povl. Engelstoft. Khvn 1933—44.
- Biographiskt *Lexicon* öfver namnkunnige svenska män, 21. Örebro 1855.
- Dansk Biografisk *Lexikon*, udg. af C. F. Bricka. Khvn 1887—1905.
- Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 af H. Ehrencron-Müller. Khvn 1924—32.

- Leth, A. och Wad, G. L.* Meddelelser om Dmitterede fra Herlufsholm. Næstved 1875.
- Leube, H.* Die Reformidee in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie. Leipzig 1924.
- Liber Decanorum* Facultatis Theologicæ Academiæ Vitebergensis. Ex autographo edidit Car. Ed. Foerstemann. Lipsiæ 1838.
- Linderholm, E.* Om kometernas religiösa tolkning i äldre tider. Studie till 1500- och 1600-talens naturåskådning. Uppsala 1910.
- Lundberg, N.* Epistola Gratulatoria. Lund 1672.
- Lundin, H.* Joannes Baazius' kyrkliga reformprogram. Lund 1944.
- Lundmark, K.* Kung Davids Komet (Från Bygd och Vildmark, 1643).
Ur *Lunds katedralskolas historia*. Festskrift d. 18 nov. 1937. Lund 1937.
- Lysander, Chr. A.* Jesuiterna i Malmö 1624. En kyrkohistorisk lokalstudie. Lund 1922.
- Madsen, E.* Kongelige Bygninger i Köbenhavn i Christian IV:s Tid (Hist. Meddelelser om Köbenhavn, udg. af Köbenhavns Kommunalbestyrelse ved Villads Christensen 7). Khvn 1919—20.
- Danske Magazin*, 1, 3.—7. Række. Khvn 1745—52, 1842—1928, 1929—.
- Nye Danske Magazin*, I.—VI. Bind. Khvn 1794—1836.
- Mansa, F. V.* Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark. Khvn 1873.
- Die *Matrikel* der Universität Jena, bearb. von G. Mentz, 1. Jena 1944.
- Die jüngere *Matrikel* der Universität Leipzig 1559—1809, hrsg. von G. Erler, 1. Leipzig 1909.
- Die *Matrikel* der Universität Rostock, hrsg. von A. Hofmeister, 3. Rostock 1895.
- Kjöbenhavns Universitets *Matrikel*, udg. af S. Birket Smith, 1. Khvn 1890.
- Matzen, H.* Kjöbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879, I—II. Khvn 1879.
- Meddelelser fra Rentekammerarchivet*, indeholdende Bidrag til Danmarks Historie, udg. af Joh. Grundtvig. Khvn (1872—79).
- Molbeck, C.* Dansk Ordbog, I—II, Khvn 1859.
- Monumenta Historiæ Danicæ*. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af den danske Historie især fra det 16. Aarhundrede, udg. af H. Fr. Rördam. 1. R. I, 2. R. II. Khvn 1875, 1887.
- Nordman, V. A.* Justus Lipsius als Geschichtsforscher und Geschichtslehrer. Helsinki 1932.
- Normann, Carl-E.* Prästerskapet och det karolinska enväldet. Lund 1948.
- Norvin, W.* Köbenhavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder 1. Khvn 1937.
- Nyerup, R.* Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, 3. Khvn 1804.
- Paus, H.* Corfitz Uhlefeld, hans Livs og Levnets Historie, 1—2. Khvn 1746—47.
- Petersen, C. S. o. Andersen, V.* Illustreret dansk Litteraturhistorie, 1. Khvn 1929.
- Petersen, P.* Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland. Leipzig 1921.
- Petersson, F.* Olaus Svebilus intill Ärkebiskopstiden (En biografisk studie). Lund 1940.

- Petræus, S., Hermannides, P. och Sassijs, N.* Fertum serti votivi nupt. Petri P. Winstrupii et Marinæ Ernesti 13 Cal. Aug. 1634.
- Pleijel, H.* De tre huvudstånden i äldre tiders Sverige (Svensk teol. kvartalskrift 1948).
- Lunds domkyrkas historia 1680—1811 (Lunds domkyrkas historia 1145—1945, 2). Lund 1946.
 - Skånst kyrkoliv under ortodoxiens tid (Svensk teol. kvartalskrift 1944).
- Pontoppidan, E.* Annales ecclesiæ danicæ diplomatici IV. Khvn u. å.
- Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ.* Ser. II, Tom. II, Pars 2. Cura Societatis Regiæ Scientiarum Danicæ. Khvn 1907.
- Resen, H. H.* Den VI Konning Davids Psalme — — — hvilcken er berammet ad skulle fremsættis udi Christi Meenighed — — — den 15, 16, 17 Decemb. Khvn 1652.
- Disputationum logico-metaphysicarum prodromus quem D. O. M. A. pro summis in philosophia honoribus in R. Academia Hafniensi, præside M. Johanne Johan. Resenio, log. et metaph. p. p. ac p. t. decano, publice tuebuntur 25 maji. Khvn 1633.
- Rhyzelius, A. O.* Episcoposcopia Sviogothica. Linköping 1752.
- Rietz, J. E.* Skånska skolväsendets historia. Lund 1848.
- Rothe, C. P.* Brave danske Mænds og Qvinders berømmelige Eftermæle. Khvn 1753.
- Rothe, W.* Det danske Kirkeaar og dets Perikoper, (en Handbog for Prædikanter og Kirkegjængere. Khvn 1858.
- Rördam, H. Fr.* Aktstykker til det højere Skolevæsens Historie i ældre Tid (Kirkehist. Saml. 3. R. II, 1877—80).
- Bidrag til Oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen (Ny Kirkehist. Saml. II, 1860—62).
 - Bidrag til Vendelbo Stifts Kirkehistorie siden Reformationen (Kirkehist. Saml. 3. R. III, 1881—82).
 - Biskop Laurits Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663 (Kirkehist. Saml. 4. R. II, 1891—93).
 - Bispevalget i den danske Kirke fra Reformationen indtil Enevælden (Ny Kirkehist. Saml. VI, 1872—73).
 - Den kgl. Historieskriveren Vitus Bering (Hist. Tidsskr. 4. R. I, 1879).
 - Den ældste bekendte Form af Præsteeden i den danske Kirke (Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 1882—84).
 - Dr. theol. Mads Jensen Medelfar, Biskop i Lund (Kirkehist. Saml. 4. R. V, 1897—99).
 - Edsbog for Præster og Rektorer i Fyens Stift 1616—51 (Kirkehist. Saml. 3. R. V, 1884—86).
 - Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1554—69 (Ny Kirkehist. Saml. II, 1860—62).
 - Forslag fra Danmarks og Norges Biskopper om Tillæg til Kirkeordinansen (1631) (Kirkehist. Saml. 3. R. II, 1877—80).
 - Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. 1, 4. Khvn 1891, 1902.
 - Katekismusundervisning for 300 Aar siden (Kirkehist. Saml. 3. R. III, 1821—82).
 - Kjöbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, 1—4. Khvn 1868—74.

- Rördam, H. Fr. M. Hans Mikkelsen Ravn* (Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 1865—66).
 — Mester Anders Christensen Arrebos Levnet og Skrifter I. Khvn 1857.
 — Om de af Mester Jens Grand stiftede sex Præbender ved Roskilde Domkirke (Ny Kirkehist. Saml. IV, 1867—68).
 — Om de tyske Menigheder i Danmark i 17de Aarhundrede (Ny Kirkehist. Saml. III, 1864—66).
 — Om den danske Kirkes symbolske Böger og om Præsteeden (Ny Kirkehist. Saml. V, 1869—71).
 — Prøver aflagte af Studenter, der i Biskop Jens Gødesens Tid (1593—1626) søgte Ansættelse som Præster og Lærere i Aarhus Stift. (Kirkehist. Saml. 3. R. II, 1877—80).
- Samling* af gamle norske Love — — — udi det nu brugelige danske Sprog oversadt og med fornødne Anmærkinger oplydst af H. Paus. 2. Khvn 1752.
- Samling* av urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Utg. av G. Thulin. Sthm 1901.
- Danske *Samlinger* for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie, 1. R. VI, 2. R. V, udg. af Chr. Bruun m. fl. Khvn 1870—71, 1876—77.
- Samlinger* til Fyens Historie og Topographie, udg. af Fyens Stifts litterære Selskab, 3, 7. Odense 1865, 1878.
- Samlinger* til Jydsk Historie og Topografi, udg. af Det Jydsk Historisk-Topografiske Selskab. 4. R. V. Khvn 1925—27.
- Samlingar* till Skånes historia, fornkunskap och beskrifvning. Tidskrift utg. af Föreningen för Skånes fornminnen och historia genom M. Weibull 1871. Lund 1872. Skånska *Samlingar* utgifna af Martin Weibull, 1892, II: 1. Lund 1893. (De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.)
- Kirkehistoriske *Samlinger*. Udgivne af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie I, III—VI R. Khvn 1849—56, 1874—1948.
- Ny Kirkehistoriske *Samlinger* (cit. som 2. R.). Udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie I—VI. Khvn 1857—73.
- Nye *Samlinger* til den danske Historie, udg. af P. F. Suhm 1. Khvn 1792.
- Schalling, E.* Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid (Statens off. utredn. 1936: 28) Sthm 1936.
- Schartau, S.* Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden. Malmö 1929.
- Sjöstrand, W.* Till ramismens historia i Sverige (Lychnos, Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok 1940). Uppsala 1940.
- Slange, N.* Christian den Fierdes — — — Historie. Khvn 1749.
- Smith, S. Birket.* Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie, 1—2. Khvn 1879—81.
- Sorö:* Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne. Skrevet af gamle Soranere, udg. af Soransk Samfund Bd 1. Tiden för 1737. Khvn 19(23)—24.
- Stoltz, E.* Andrarums alunbruk (Svensk geografisk Årsbok 1932).
- Synodalia Lundensia* 1646—1663, utg. af. C. G. Weibull (Hist. Tidsskr. f. Skåneland, 2. Lund 1904—1908).
- Synodalia Lundensia*, synodalprotokoll från åren 1614 o. 1620—1634, utg. av J. Tuneld (Lunds stifts Herdaminne utg. av G. Carlquist, Ser. 1, 1943).
- Tholuck, A.* Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs im Verlaufe des 17. Jahrhunderts. Hamburg und Gotha 1852.

- Tholuck, A.* Lebenszeugen der lutherischen Kirche aus allen Ständen vor und während der Zeit des dreissigjährigen Krieges. Berlin 1859.
— Vorgeschichte des Rationalismus, I: 2. Halle 1854.
- Thulin, G.* Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Sthm 1901.
- Nye *Tidender* om Lærde og curieuse Sager. u. o. 1737.
- Historisk *Tidsskrift*, udg. af den danske historiske Forening, 1. R. I, 3. R. IV, 5. R. I, 9. R. I. Khvn 1840, 1879, 1865—66.
- Nyt historisk *Tidsskrift*, udg. af den danske historiske Forening (cit. som 2. R.) I, IV, V, VI. Khvn 1847, 1852, 1854, 1856.
- Historisk *Tidsskrift* för Skåneland, utg. af L. Weibull, 2, 3, 4, 7. Lund 1904—13, 1917—21.
- Personalhistorisk *Tidsskrift*. Udgivet af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved Fr. Krarup. I. R. II, 3. R. V, 5. R. II, 8. R. VI, Khvn 1881, 1896, 1905, 1923.
- Tuneld, E.* Skånska runstensstudier (Hist. Tidskr. f. Skånel. Utg. av Lauritz Weibull, 3. Lund 1908—1909).
- Nordisk *Universitets-Tidsskrift*. 3—4. Khvn 1854—55.
- Svensk *Uppslagsbok*. Malmö 1934—37.
- Urkundenbuch* der Universität Wittenberg, Teil 2 ((1611—1813), Bearb. von W. Friedensburg (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt). Magdeburg 1927.
- Wad, G. L.* Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm. Næstved 1878.
- Walde, O.* Storhetstidens litterära krigsbyten I. Uppsala 1916.
- Weibull, C. G.* Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen (Hist. Tidskr. f. Skånel. utg. av Lauritz Weibull, 4. Lund 1910—1913).
— Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning (Hist. Tidskr. f. Skånel. utg. av Lauritz Weibull, 3. Lund 1908—1909).
- Weibull, L.* Utredning angående biskopens över Lunds stift löneförmaner (Hist. Tidskr. f. Skånel. 7, Lund 1917—21).
- Weibull, M.* Lunds universitets historia 1668—1868. I, Lund 1868.
- Wiberg, S.* Personhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, 1—3. Odense 1870—71.
- Vinding, R.* Regia Academia Hauniensis. Hauniæ 1665.
- Winstrup, P. P.* Aandelig Ridderskab, udi dette korte oc möysommeligt Ljff. — — — [likpredikan över Henrik Huitfeld d. 19 juli 1652.] Khvn 1657.
— Belli Svecico-Danici Θαυμασία, Hafniæ u. å. Se Svenske-Danske Krigs Under.
— Cornicen Danicus — — — u. o. 1644. Se Den danske Hornblæser.
— Davidus rex Danorum, seu oratio parentalis de — — — heroe Christiano IV — — — una cum metricâ appendice memoriter recitata in synodo Lundensi 19. sept. anno 1648. Hafniæ u. å.
— De Gudfryctiges Död — — — [likpredikan över Tage Thott till Eriksholm den 3 april 1658]. Khvn 1666.
— De Retfærdiges aandelig Fred i Naadens Rige — — — [likpredikan över Else Ramel och hennes son Henrik Barnekow den 5 april 1658]. Malmö 1660.
— De Retfærdiges — — — trygge Forvaring i Guds Haand — — — [likpredikan över Otte Thott till Näs den 2 okt. 1656]. Soröe u. å.

- Winstrup, P. P.* Den danske Hornblæser. — — — Udsat paa danske Tungemaal aff en, som Paa Herren Haaber [Peder Hermansen] u. o. 1644.
- Den Retferdiges hastige Henryckelse — — — [Likpredikan öfver Christian Bylow till Ingelstad den 9 okt. 1643]. Khvn 1648.
- Disputatio philologica et philosophica de usu linguarum et disciplinarum philosophicarum in theologia. Hafniæ 1633.
- Epigrammata, olim Jenæ impressa, nunc ab autore recognita, locupletata atque ex voto plurimorum denuo edita. Hafniæ 1653 (Försättsbladet har 1654).
- Epigrammatum libri tres. Jena 1632.
- En sand Omvendelse oc Retferdiggiörelse — — — [Likpredikan öfver Fredrik Below till Spötterup den 29 febr. 1648]. Khvn 1650.
- Kongens Griff i Krigs Tijd. — — — For Skaane Stifft stilet i Bön. Oc nu giort udi Sanguis aff Svend Nielszön. u. o. 1644.
- Lessus synodicus presbyterii Scanici seu oratio parentalis, beatis manibus et gloriosæ memoriæ — — — Christiani, electi Daniæ — — — Principis, devote dicata et 21. septembr. 1647 in synodo Lundensi — — — memoriter recitata. Hafniæ u. å.
- Malmöes Bön, som nu udi denne onde oc farlige Krigs Tjd i Kircker oc Skoler sammesteds brugis dagligen. Forordnet af P. W. Khvn 1644.
- Oratio synodica de academiis in genere, et præcipuè de nova Gothorum academia Carolina 1668. Lond. Scan. 1668.
- Oratio synodica de calumniis et calumniatoribus, — — — Londini Scanorum in solenni præpositorum conventu, 11 juni 1667 memoriter recitata. u. o. 1667.
- Oratio synodica de qvæstione, an sacerdotibus seu verbi divini ministris, tempore belli, obsidionis, et persecutionis, fugere liceat? Hafniæ 1647.
- Orationum synodicarum decima seu Oratio parentalis de sanctissima vita — — — beatissimo obitu — — — Oligeri G. Rosenkrantzii — — — Anno 1643. Hafniæ.
- Svenske-Danske Krigs Under, det er Guds underlige Gierninger, som den underlige Gud gjorde i Danmarck, udi sidst forleden Feide. Fortolkkede oc aff det latinske paa vort danske Tungemaal udsætte aff Peder Hermandsön. Khvn 1647.
- Visitatsbog* for Lunde Stift 1611—1637, utg. af B. Kornerup (Lunds stifts Herdaminne, utg. av G. Carlquist, Ser. 1. 1943).
- Worm, J.* Forsög til et Lexicon over danske, norske og isländske Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekendte, saavelsom andre Ustuderede, som noget have skrevet, 2. Khvn 1773.
- Olai *Wormii* et ad eum doctorum virorum Epistolæ I—II, Hafniæ 1751.
- Zwergius, D. G.* Det siellandske Clerisie. Khvn 1754.
- Åberg, B.* En skånekyrka genom åtta sekler. Lund 1949.

Använda förkortningar

AC	= Acta Consistorii.
ADB	= Allgemeine deutsche Biographie.
CCD	= Corpus Constitutionum Daniæ.
DBL	= Dansk Biografisk Leksikon, redigeret af P. Engelstoft.
DBL (Bricka)	= Dansk Biografisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka.
DK	= Danske Kancelli.
DKB	= Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn.
DM	= Danske Magazin.
DRA	= Rigsarkivet, Köpenhamn.
GA	= Skånska Generalguvernementsarkivet i LLA.
HT	= Historisk Tidsskrift.
HTS	= Historisk Tidsskrift för Skåneland.
Kanc. Brevb.	= Kancelliets Brevböger.
KB	= Kungliga Biblioteket, Stockholm.
Kirkelove	= Danske Kirkelove, utg. af H. Fr. Rördam.
Kopieboken	= P. Winstrups Kopiebok i LBA.
KS	= Kirkehistoriske Samlinger.
LBA	= Biskopsarkivet i Lund i LLA.
LDA	= Domkapitlets i Lund arkiv i LLA.
LLA	= Landsarkivet i Lund.
LSH (Carlquist)	= Lunds stifts Herdaminne, utg. av G. Carlquist.
LSH (Cavallin)	= Lunds stifts Herdaminne, utg. av S. Cavallin.
LUB	= Universitetsbiblioteket i Lund.
MHD	= Monumenta Historiæ Danicæ.
Ordinantian	= Den danske Kirkeordinants af 1539.
RA	= Riksarkivet i Stockholm.
Recessen	= 1643 års Recess.
Reg.	= Registre.
RR	= Riksregistraturet.
Rördam	= H. Fr. Rördam, Kjöbenhavns Univ. Hist.
Tegn.	= Tegnelser.
UA	= Universitetsarkivet i Köpenhamn i DRA.
Univ. Matr.	= Kjöbenhavns Univ. Matr. udg. af S. Birket Smith.
UUB	= Universitetsbiblioteket i Uppsala.

Bokstavstrohet har eftersträfvats vid citering ur källorna. Normalisering har dock skett i fråga om bruket av stor och liten bokstav. Vidare har boksaven ß ersatts med s.

Register

Illustrationsförteckning

Peder Pedersen Winstrup. Oljemålning	Försättsplansch
Peder Jensen Winstrup. Kopparstick	5
Biskopshuset i Köpenhamn omkring år 1600. Teckning	10
Biskopshuset i Köpenhamn i nuvarande tid. Fotografi	11
Sorö kloster. Teckning	19
Depositionsscenen från slutet av 1500-talet. Träsnitt	24
Köpenhamn år 1618. Kopparstick	25
Köpenhamns universitet i början av 1600-talet. Teckning	31
Robert Bellarmin. Kopparstick	33
Wittenberg vid slutet av 1500-talet. Kopparstick	39
Leipzig vid slutet av 1500-talet. Kopparstick	41
Universitetet i Jena på 1600-talet. Kopparstick	43
Titelbladet till Peder Winstrups »Epigrammatum libri tres»	45
Konsistoriebyggnaden i Köpenhamn. Fotografi	53
Runmonumentet vid Hunnestad. Träsnitt	55
Uppslag ur N. Heldevads »Historiarum sacrarum Encolpodion»	61
Peder Winstrups handstil o. namnteckning	63
Hans Poulsen Resen. Kopparstick	73
Kristian IV:s bönkammare på Fredriksborg	77
Corfitz Ulfeldt. Oljemålning	78
Leonora Christina. Oljemålning	79
Kirsten Munk. Oljemålning	81
Ellen Marsvin. Oljemålning	83
Holger Rosenkrantz. Oljemålning	91
Peder P. Winstrup. Miniaturmålning	95
Ulrich Christian Gyldenlöve. Oljemålning	108
Prins Christian med gemål. Oljemålning	110
Titelbladet till »Cornicen Danicus»	115
Fredrik III. Oljemålning	122
Drottning Sofie Amalie. Oljemålning	123
Greve Bernardino de Rebolledo. Oljemålning	127
Tage Ottesen Thott. Kopparstick	131
Johan Gerhard. Kopparstick	136
Sista sidan av »Original Indberetning»	139
Peder Winstrups adelsvapen	141

Detalj av Niels Jørgensen Ærylæus' epitafium	146
»Helne Kirke» och Lundagård. Teckning	153
Lunds domkapitels sigill	157
Gunde Rosenkrantz till Vindinge. Oljemålning	163
Titelblad till en avhandling om 1618 års komet	173
Landemodets sigill	177
Peder P. Winstrups och hans faders sigill	187
Präst i ämbetsdräkt. 1600-talet. Del av predikstolsfält	191
Christian Thomesen Sehested. Oljemålning	198
Dopfont i Hörning kyrka, Aarhus stift	207
Silverkanna, skänkt av Winstrup till Lunds domkyrka	211
Mässhake från 1652	214
Lunds domkyrka. Kopparstick	233
Jesper Brochmand. Oljemålning	247
Peder Winstrups residens i Lund. Teckning	259
Peder Winstrups balsamerade kropp. Teckning	265
Titelbladet till Sven Knutssons minnestal	268

Personförteckning

Medlemmar av danska och svenska kungahuset ha ej medtagits i denna förteckning.

- Aagaard, N. 100
Absalon 17
Acheleye, Corfitz 264
Ærylæus, Niels Jörgensen 145, 320
Akeleye, Knud Gabrielsen 195
Alan, Hans Jensen 24, 28
Albrekt av Preussen 89
Andersen, Dorothea v. 355
Andersen, J. Oskar 88, 92, 98, 304
Anderssøn, Thomas 342
Aslaksen, Curt 32
Asmundsen, Tyge 209, 330, 340
Athanasius, 336
Augustinus, 336
Aurilesius, Niels Pedersen 8, 49, 50, 56, 64
- Baden, Ernst E. 66
Baden, Hans Ernstsøn 168, 280
Baden, Jacob Ernstsøn 242
Baden, Maria 66, 159, 266
Bager, Anders Anderssen 339
Bager, Lauritz Nielssøn 335, 349
Bagger, Oluff 154, 166, 280, 316
Balduin, Friedrich 38, 217
Banér, Gustaf 354
Bang, Thomas 40, 50, 65, 245, 246, 247, 250, 251, 350, 351
Barnekow, Christian, 317, 318, 341
Barnekow, Henrich 341
Barnekow, Kjell 320
Bartholin, Caspar 27, 32, 288
Beck, Anne 262, 263, 264, 317, 353
Beck, Jochum 262, 263, 317, 353
- Bellarmin, Robert 34, 43, 53, 289, 293
294
Below, Elisabeth 340
Below, Frederick 305, 341
Below, Laurids 158, 166, 324
Bentzen, Niels 158, 324, 336
Berga, L. S. 290
Bewerlin, Hans J. 203
Bielke, Sten 299
Bieske, K. 27, 287
Bilde, Riborg 184
Bing, Jakob 233, 347, 348
Blume, Henrik 296, 308
Bodin, Johann 133, 138
Bonde, Ulf 354
Borchardsen, Hans 11, 99
Borneman, Filip 308
Braad, Jörgen Madsen 196, 197, 335
Brahe, Birgitte 340
Brahe, Tycho 30, 171, 291
Brochmand, Hans Rasmussen 22, 24, 31, 90, 285, 287
Brochmand, Jesper 22, 32, 34, 53, 89, 90, 99, 100, 106, 107, 125, 133, 135, 198, 209, 245, 246, 288, 289, 295, 296, 298, 302, 304, 305, 306, 310, 322, 334, 336, 342, 350, 351
Buchner, August 39, 291, 296
Bylow, Christian 262, 263, 309, 310, 316, 341
Calixtus, G. 292
Carpzow, Johan 40

- Carpzw, Konrad 37, 40
 Celsus, Aulus Cornelius 327
 Christoffersen, Hans 60, 62
 Chrysostomus 336
 Comenius, Johann 249, 253, 351

 De la Gardie, Magnus Gabriel 318, 330,
 331, 353
 De Rebolledo, Bernardino 126
 Delphin, Anders Sörenssen 191
 Dilherr, Johan Michael 44, 46, 293
 Dioscorides 327
 Durich, Jacob Hansen 299
 Dybvad, Christoffer 133, 314

 Eisenberg, Anna 3, 6
 Eisenberg, Elias d. ä. 3, 4
 Eisenberg, Elias d. y. 4, 7
 Eisenberg, Fredrik 4
 Eisenberg, Marine 4
 Ernst, Henrik 314
 Esbensdatter, Marine 6

 Fabricius, Knud 317 354
 Fincke, J. 50
 Forbus, Arvid 316
 Foss, Christian 318
 Foss, Matthias 234, 280, 316, 347
 Foss, Niels d. ä. 145, 149, 320, 322
 Foss, Niels d. y. 325
 Franken, Godfred 126
 Frantz, Wolfgang 38, 40, 217, 291
 Friis till Borreby, Christen 303
 Friis till Kragerup, Christen 35, 44, 72
 Friis, Jörgen Lauridsen 98
 From, Hans 183, 184

 Galenos 327
 Gelstrup, Peder Nielsen 30
 Gerhard, Johan 38, 42, 43, 44, 46, 135,
 217, 293
 Gersdorff, Joachim 165, 296, 308, 314
 Giedde, Ove 184
 Glob, Christian 8
 Gluud, S. N. 290
 Grand, Jens 58
 Grave, A. M. 280
 Grave, Erik Mogensen 242, 349

 Grave, Mogens 152, 153
 Gregorius av Nazians 336
 Gyldenlöve, Ulrich Christian 107
 Gyldenstern, Erik Hardenberg 262, 317,
 318, 353
 Gyldenstiern, Jytte 340
 Gyldenstiern, Lene 340

 Hahn, Knut 323, 340
 Hansen, Jesper 301
 Harboe, Jens 145, 154, 162, 312, 320
 Hein, Thomas Mikkelsen 297, 303
 Heldevad, Niels 22, 59, 297
 Hellevad, Laurits Nielsen 22, 298
 Hemmingsen, N. 343
 Henrichsen, R. J. F. 244
 Hermansen, Peder 299
 Hieronymus 336
 Himmel, Johan 44, 46
 Hindsholm, L. J. 106, 302, 351
 Hippokrates 327
 Hoë, M. 291
 Hoffgaard, Erasmus 348
 Hofvet, Anna Nielsdatter 4
 Holste Thale 4
 Honsdorff, Jörgen 340
 Horn, Gustaf 114, 118, 319, 336
 Horst, Filip 44, 46, 293
 Huitfeld, Henrik 215, 327
 Hvid, N. 330
 Hvide, Skjalm 17
 Hypfauff, Johan Melchior 162, 322, 325
 Hög, Mogens 308
 Höpfner, Heinrich 42, 292

 Ibsen, Sören 7
 Iffuersen, Christen 183

 Jensen, Christen 65, 67, 300
 Jensen, Erick 315
 Jerne, Palle Jörgensen 305
 Jersin, Jens Dinesen 64, 65, 88, 239, 245,
 246, 350
 Juell, Christence 98
 Juell, E. 353
 Juell, Iffver 341
 Juell, Malte 197, 341

- Juell, Ove 320
 Jörgensen, Frants 9, 10
- Kalundborg, Sören Pedersen 297, 299
 Keckermann, B. 51, 291, 294
 Kepler, Johannes 30
 Kling, Z. 343
 Klotz, Stephan 89, 90, 92, 94
 Knudsen, Jacob 16, 22
 Knudsen, Jens 304
 Knutsson, Sven 9, passim
 Krag, Kield 260, 316, 334
 Krag, Niels 308
 Krag, Otte 296, 308, 310
 Kruse, Vibeke 83, 84
 Kruuse, Erich 260, 261
 Kruuse, Niels 260, 261
- Lauridsen, Boe 16
 Lauridsen, Jens (Hallandus el. Ulmival-
 lanus), 294
 Laxmand, Helle Stensdaatter 340
 Lente, Theodor 308
 Leyser, Wilhelm 38, 39
 Lindenow, Henrik 342
 Lindenow, Otte 233—238, 347, 349
 Lipsius, Justus 29, 287
 Longomontan, Christen Sörensén 23, 30,
 50
 Lundberg, N. 178, 295, 299
 Luther, Martin 92, 93, 98
 Lycke, Falk 315
- Machabeus, Björn 264
 Madsen, Mogens 175, 328, 329, 330
 Madsen, Morten 22
 Major, Johan 43, 46
 Maler, Christen Mortensén 186
 Marsvin, Ellen 82—84, 318
 Martini, Jacob 291
 Matthiesen, Jacob, 40, 74, 298, 300, 301
 Medelfar, Hans Nielsen 179, 330, 332,
 336, 339
 Medelfar, Mads Jensen 101, 190, 315,
 321, 327, 334, 339, 340, 343, 348
 Meisner, Balthasar 38, 217
 Michelsen, Jens 258
- Mickelsen, Hans 88, 105, 112, 306
 Mortensen, Hans 280, 344
 Motzfeldt, H. 280, 316
 Mouritzen, Jens 260, 261
 Munk, Kirsten 71, 81—84, 302
 Munthe, Christoffer 151, 322
 Möller, Henrick 323
- Nielsen, Herman 28
 Nielsén, Christen 184, 185
 Nielsén, Poull 335
 Norvin, W. 34, 287, 305
- Olreich, Bernhard 327, 331, 333
 Oluffssén, Gudmund (Gudmund Olssen
 Brock) 234, 347
 Origenes 336
 Ottessen, Hans 145, 320, 323
 Ottesson, Mårten (Morten Ottsén) 280
 Otto Ludvig av Salm 81
- Paaske, Niels 8
 Pahl, Jacob Carstensén 280
 Palladius, N. 330
 Pedersen, Esben 6
 Pedersen, Hans (Johannes Petri
 Cimbriport) 280
 Pedersen, Niels 309
 Pheig, Christopher Pedersen 329
 Plum, Claus 7, 32, 50
 Povlsen, N. 9
 Praetorius, Hieronymus 44, 46
- Ramel, Anna 235, 347
 Ramel, Else 317, 341
 Randrusius 333
 Rantsov, Kirstine 354
 Rasch, Johannes 280
 Rask, Elias 192
 Rasmussen, Gregers 193, 335
 Ravn, Hans Mikkelsen (Corvinus) 244,
 246, 350
 Reedtz, Jörgen 184
 Resen, Anne 8
 Resen, Hans Hansen 317
 Resen, Hans Hansen 8, 32, 50, 56, 90,
 99, 224, 225, 284, 288, 297, 324, 340

- Resen, Hans Poulsen 7, 9, 10, 12, 13,
16, 27, 30, 35, 37, 38, 49, 72, 90, 105,
137, 189, 213, 229, 291, 306, 328, 342,
345
- Resen, Johanne 8
- Resen, Peder 301
- Rhode, Hans 49
- Rhodium, A. 291
- Rhuman, Wulfgang 29, 50, 233
- Rhyzelius, A. O. 306, 317
- Riber, Hans Olufsen 67
- Riber, Lars Rasmussen 194, 195
- Rietz, J. E. 322, 323
- Rosenberg, Frantz 322
- Rosenhane, Bengt 350
- Rosenkrantz, Corfitz 260
- Rosenkrantz, Gunde 95, 96, 97, 106, 130,
146—148, 152, 157, 162, 164, 166, 167,
262, 293, 304, 306, 307, 310, 315, 316,
317, 320, 321, 325, 353
- Rosenkrantz till Rosenholm, Holger 38,
88—96, 98, 113, 308, 329
- Rosenkrantz till Demmestrup, Holger
316, 340
- Rosenkrantz till Glimminge, Holger 315
- Rosenkrantz, Jörgen 304, 305, 308
- Rosenkrantz, Mette 260
- Röber, Paul 38, 46
- Rönnow, J. H. 212, 213, 340
- Rördam, H. Fr. 306, 312, 338
- Sass, Niels 297, 299
- Sauscherg, J. M. 280
- Schandorph, Niels Poulsen 22
- Scharff, Johan 40
- Schlyter, Severin 318
- Schmidt, Erasmus 39
- Sehested, Christian Thomesen 46, 94, 109,
125, 126, 197, 307, 308, 315, 336, 349,
350, 351
- Sehested, Hannibal 72, 107, 307, 312
- Senning, Niels Klavsen 6
- Sinclair, Christian 340, 341
- Skeel, Christen 308, 314
- Skielderup, Niels Mortensen 22
- Skjelderup, Jens 16, 35, 40, 285, 291,
292, 297, 302
- Smede, Claus Thor 4
- Sperling, Caspar 119, 120, 311
- Spielderup, Jacob Pedersen 40, 297
- Sofie Amalie av Braunschweig, Lüneburg
123, 126
- Stahl, Daniel 44
- Stenbock, G. O. 142, 155, 323, 354
- Stephanus, Johannes 6, 16, 20
- Stephanus, Steffen Hansen 296
- Struck, Peder 192, 193, 297, 335
- Sture, Fredrik Pedersön 340
- Svane, Hans Hansen 22, 40, 66, 286
- Svane, Oluf 159, 324
- Svaning, Anne Hansdatter 67
- Svaning, Hans 66, 320
- Svaning, Hans Jensen 40, 66, 174, 291,
296, 299, 302, 327
- Svensden, Rasmus 10
- Sörensen, Niels 165, 318
- Taagelycke, Lauritz 333
- Tarnow, Johan 37
- Tarnow, Paul 37, 290
- Thorndaal, Söffren Christensen 332
- Thott, Ove 262, 354
- Thott, Otte 193, 308, 313, 316, 335, 341,
353
- Thott, Tage 116, 130, 138, 173, 184,
308, 311, 313, 315, 316, 317, 327, 341
- Torstensson, Lennart 114
- Trolle, Niels 304, 313, 353
- Ugerup, Maren 342
- Ulfeldt till Mölleröd, Björn 260
- Ulfeldt till Råbelöv, Björn 342
- Ulfeldt, Corfitz 72, 78, 79, 83, 125, 128,
308, 336
- Ulfeldt, Ebbe 309
- Ulfeldt, Knud 309, 316
- Ullfstand, Thale 310
- Urne, Fredrik 300
- Urne, Palle 183, 184
- Urup, Axel 165, 313
- Wadbeck, Niels 192
- Vandal, Ivar (Wandall, Iffver) 280, 316
- Wandal, Johan d. ä. 265, 354, 355

- Wandal, Johan d. y., Inledningen, 265
Wandell, Iffuer 152—158, 323
Weile, Hans Andersen 234, 347
Veje, Hans Knudsen 88
Westhoff, Willich 145, 147, 154, 320,
321
Viborg, Hans Jensen 158—168, 224, 324,
325, 343, 344, 354
Vind, Iver 308
Vind, Ole 8, 302, 305
Vinding, Rasmus 17
Winstrup, Anna 8
Winstrup, Anne 6, 20
Winstrup, Anna Catharina 265, 300, 355
Winstrup, Anna Maria 265
Winstrup, Elene 6
Winstrup, Elias 8, 19, 40, 285
Winstrup, Johannes 4
Winstrup, Maren 7
Winstrup, Mette 8
Winstrup, Peder 265, 354
Winstrup, Peder Jensen 3—5, 36, 37,
291
Winstrup, Thale 7, 8, 32, 288
Worm, Ole 54, 55, 99, 100, 296, 321
Vormordsen, Frans 175, 330
Zoega, Hans 165
Zoega, Paulus 349

Peder Winstrup, Bishop of Lund,
up to 1658

Summary

ONE OF THE MOST INTERESTING and most discussed figures among the bishops of Lund in modern times is Peder Pedersen Winstrup. For more than forty years he controlled his large diocese devotedly and ably often under the most difficult conditions, half of the time as a Danish and then as a Swedish subject. The present study is concerned with describing the life and works of this man, who was remarkable in many respects, up to the Peace of Roskilde in 1658, and placing him in the ecclesiastical, cultural and political milieu in which he lived and worked.

It is unanimously agreed that Peder Pedersen Winstrup was born in Copenhagen on April 30th, 1605. His parents were the then bishop of the diocese of Zealand and professor of theology at Copenhagen University, Peder Jensen Winstrup and his wife, Anna Eisenberg. His mother's family was of German descent. During the period of unrest in Germany in the middle of the 16th century, his maternal grandfather Elias Eisenberg had emigrated from Halle to Denmark, and there entered the service of the Danish king. In his new position he succeeded in being entrusted with many responsible offices, and gained great influence. By his wife, Thale Holste, also presumably of German birth, E. Eisenberg had four sons and two daughters, Marina and Anna, the latter of whom, as already mentioned, married Bishop P. J. Winstrup.

Peder's family on his father's side can be traced back to the end of the Middle Ages. His paternal grandfather, Jens or Johannes Winstrup, born in 1502, devoted himself to the pursuit of learning and entered the priesthood during the Catholic period. Subsequently he went over to the Lutheran side and became the first Lutheran parish priest of the Church of St Nicholas in Copenhagen. By his wife, Anna

Hofvet, the daughter of a merchant, he had two children, one son and one daughter. The son, Peder Jensen Winstrup, was born on March 18th, 1549. After studying for many years in universities both at home and abroad, he made rapid progress and in 1590 became bishop of the diocese of Zealand. He was without doubt a man of considerable scholarship and of some, if formal, talent. He fulfilled his high office well on the whole, at least during the earlier part of his work. Because of a certain weakness of character, however, he can hardly be counted as one of the more notable holders of the ancient bishopric of Zealand. His peace-loving and easy-going nature allowed him quite often to be led by stronger personalities, so that his conduct was somewhat vacillating. Bishop P. J. Winstrup consequently lacked the qualities which are the mark of a great personality. In one sphere, that of economics, he showed himself to possess not inconsiderable talent and he became in time very well off. From his marriage with Anna Eisenberg he had several children. His eldest son, Peder Pedersen Winstrup, is the one whose destiny is the subject for this study.

Peder spent the first twelve years of his life at home, where his mother gave him his first instruction in piety and good behaviour. His father, however, who died as early as 1614 after a serious illness lasting several years, could hardly have taken an active part in his education. On the other hand, a strong influence on the spiritual development of the boy was exercised by the domineering and stubborn Hans Poulsen Resen, whom his mother married in November, 1615.

By this time Peder had reached school age and was therefore sent to "Vor Frue Skole". After only two years he was sent to Roskilde to continue his studies there. His stay in the ancient cathedral town was brief, however, for at the beginning of 1618 his parents had the opportunity of entering him at the Royal Free School at Sorö, which now became his home for the following five years. It is certain that his stay in Sorö was of the greatest importance for Peder, and that he obtained there the best book learning available at that time in Denmark. He himself has also pronounced in his "Epigrammata" his great indebtedness to the school for what it gave him.

After the end of his schooling Peder returned to Copenhagen to try to enter the University. He matriculated there on May 29th, 1623,

during the chancellorship of Hans Jensen Hans, and immediately started his studies, which comprised at first classical languages, rhetoric and dialectic. The full course at the academy, planned to be completed in two or three years, required participation in all the four faculties, however. It can also be considered certain that Peder followed the regulations in this matter. Thus he praises equally the professor of Law, Claus Plum, and the professor of Medicine, Caspar Bartholin, one of the most distinguished teachers at the University. He seems to have taken a special interest in the lectures within the theological faculty, where Hans Poulsen Resen's particular type of orthodoxy with its links with both Luther and Melancthon had uncontested supremacy after the successfully fought struggles against Calvinism during the first two decades of the 17th century. The stubborn bishop also held office as the second professor in the faculty, while his friend and fellow-fighter Jesper Brochmand acted as "summus theologus".

Peder, however, did not complete his full two years. A severe plague had broken out in Copenhagen at the beginning of 1625. As the epidemic showed no signs of abating, a royal command was issued in May that the University should close. Under these circumstances his parents thought it advisable to send him abroad to continue his studies. His departure from Denmark took place in the spring of 1625, and he arrived in Wittenberg in June. At this time there were here rich opportunities for those who wanted to deepen their knowledge, for the University could pride itself on a number of distinguished teachers. Peder had such famous men as Wolfgang Frantz, Friedrich Balduin, Balthasar Meisner, Paul Röber and Wilhelm Leyser as his tutors in the theological faculty, and through them he was able to become acquainted with an orthodoxy stamped with moderation and comparatively great toleration. From them he learned also a closer knowledge of the remarkable reformation movement for the revival of Christian life, which originated in Germany immediately after the turn of the century and had already spread widely over great parts of the country. His attention, however, was not entirely given to theology. Peder himself relates that his studies also included philology and philosophy. Philology especially had distinguished representatives at Wittenberg in Erasmus Schmidt and August Buchner. The former

seems to have been the one who, of all the professors at the University, had most to give the young knowledge-seeking bishop's son.

After about five years of concentrated and profitable studies at "Leucorea" he travelled on via Leipzig to Jena, where the University, thanks mainly to John Gerhard, was at this time in the middle of a period of great prosperity. It must therefore have been considered a great honour for Peder that the celebrated scholar took him as his guest into his home, where he had the opportunity of daily association with his host and free access to his copious library. Through lectures, discussions and private conversation he was initiated into Gerhard's world of ideas. Not least important was the fact that he got to know his views on ecclesiastical and political law, expressed by the great theologian in his main work "Loci theologici" published ten years before. Humanistic studies went hand in hand with his study of theology, and they mainly concerned practical philosophy, logic, metaphysics, physics and rhetoric, in all of which subjects the University had capable lecturers.

In the autumn of 1632 the political situation became such that war incidents seemed to be imminent in the Saxony area, and Peder resolved to leave Jena. His immediate plans were to visit Italy, France and England. At the insistent request of his parents, however, he changed his plans and set out on the return trip to his native country and home, where he arrived in the late autumn of 1632. Before he left, he had handed in for printing his "Epigrammata", which, like his later writings, bears witness to his remarkable knowledge of languages, mastership of form and wide reading.

When he had come home, Peder succeeded in getting his parents to agree to his cancelled visit to Western Europe. His plans were, however, once again to fall through as a result of intervention from the highest quarter. A royal letter of Nov. 22nd, 1632, commanded the University to allow Peder Winstrup to dispute "pro cathedra" for the professorship of Physics. He was ready with his professorial thesis as early as January, 1633, and this was subjected to public disputation on the 26th of that month. The paper, which is a contribution to the discussion on the relationship between philosophy and theology, must be considered a purely ordinary school work, which can hardly be said to

be superior to similar works of the day. Two days later the newly appointed professor took the prescribed oath before the Senate and was thereby ready to start his teaching work. This, however, was to be of only very slight extent, because lectures were suspended during most of the short time he held office at the University.

At the academy, Peder Winstrup had the opportunity of enlarging his own knowledge in various subjects. He came now into contact with Professor Ole Worm, who understood so well how to fire his enthusiasm for antiquarian research that Peder kept up his particular interest in this branch of learning even after he had relinquished his professorial office. He remained in close contact with Worm as long as the latter was alive. Winstrup showed no small interest in the Gallehus gold horn, discovered in 1639. Thus he produced a work on the subject, "Cornicen Danicus", in which he gives an anti-Swedish symbolic interpretation of the markings on the horn. But his studies had other subjects than antiquarian research. He had to acquire the necessary knowledge to obtain the degree of Master of Arts, which was required for academic teaching. This does not seem to have presented any considerable difficulty, since he gained the degree as early as May 28th, 1633.

At about the same time Winstrup was entrusted with the task of examining the writings of the well-known court astrologer and almanac maker Niels Heldevad, and this he performed in a manner both discreet and happy for the elderly author. Shortly afterwards he was given another similar task. It concerned a comedy this time, entitled "Judith and Holophernes", which some German refugee students at Copenhagen University wanted to produce. After only a week the censor was ready with his report, which in this case also bore the stamp of understanding and indulgence.

Winstrup's most time-consuming commission was in connection with the inspection of the text books of the "Latin schools" ordered by the government in 1633. It fell to his lot to revise the Latin grammar together with four colleagues, and alone to review the Greek. He never completed this task, however, because Christian IV, impressed by the sermons which Winstrup, like the other professors of theology and philosophy, gave at the castle, appointed him court chaplain on Feb. 18th, 1635.

He was well suited for this high and responsible position because of his impressive appearance, great talents, education and diplomatic ability. The chances of a confiding relationship between the king and his spiritual guide were also great, since both had the same firm trust in God in the many vicissitudes of life, the same conviction of the need for uniformity of doctrine and liturgy within the country, the same lively interest in the moral and spiritual improvement of the clergy. From the first Christian IV regarded his young court chaplain with the greatest goodwill. As a result of daily contact with him for three years he learnt to value all the more his ability as a preacher and spiritual guide, his zeal and great serviceableness in different tasks, his piety and irreproachable mode of life. The appreciation was mutual. Winstrup for his part found in his royal patron a man on the whole after his own heart. It was with pleasure that he observed the attention and devotion which the king showed at services, and he was moved by his sincere penitence and great meekness at the confessional. They had hours of intense enjoyment together in Bible study. On these occasions there were certainly possibilities for the young court chaplain to make his voice heard in wordly affairs, because Christian IV made it his practice to consult the Scriptures even in political matters.

In addition to his tasks as spiritual guide, the court chaplain had, however, to subject himself to the conditions of the oath he took when he entered office. In accordance with his oath it was incumbent on him among other things, unfettered by existing laws, to notify the king direct as soon as any false doctrine occurred in any ecclesiastic, whoever it might be. In fact, he thus assumed the role of a sort of attorney general in matters of orthodoxy. It was also in his capacity as guardian of religion that Winstrup was drawn into the protracted and bitter doctrinal struggle about Holger Rosenkrantz, in which he came to play an important role. As far as can be judged, he adopted a conciliatory and partly appreciative attitude towards the learned nobleman even though he criticised particular points in his doctrine of justification.

It is clear that Winstrup should not be without visible marks of gratitude for his zealous and able execution of the office of court chaplain. Thus, in 1636 he was called by order of the king to be promoted doctor of theology at Copenhagen University. But the

royal indulgence also took the form of financial favours, particularly in the shape of a canonry in the Chapter of Lund. It was probably also on the recommendation of Christian IV that he was elected bishop of the diocese of Lund in succession to Mads Jensen Medelfar at the beginning of 1638.

He was consecrated to this high office on May 27th of the same year by Bishop Hans Mickelsen of Odense before a great and representative assembly containing numerous members of the Scanian nobility. From the very beginning, the 33-year-old bishop undertook his many and great tasks with zeal and energy. During his extensive diocesan tours he came into personal contact with his numerous clergy and obtained moreover a close knowledge of the conditions in the parishes. The experience he thus gained was communicated to the deans at the annual synods called "landemoder" in the form of so-called "monita", i. e. instructions and exhortations on what was to be encouraged and what discouraged in the community life. These diocesan synods, which were intended almost as a sort of ecclesiastical law court, became as a result of their shaping by Winstrup, an effective means of raising the religious and ethical standard of the clergy, for there were serious shortcomings in this respect. Time after time the bishop came to know how now one, now another of his subordinates was lacking in his personal mode of life, or in the administration of his office. The clergy against whom such charges were raised, were called to account by the bishop and, when necessary, punished. If the misdemeanours were of a milder nature, earnest and affectionate admonitions and warnings sufficed. If these did not help, or if the fault was of a more serious nature, stronger measures were adopted, such as the infliction of fines, public apologies, suspension for a certain period, and, as a final resort, dismissal. If Winstrup did not hesitate to employ even stronger forms of punishment, it must however be pointed out that he was in no way a dogmatist, but on the whole showed great leniency towards erring clergy. Nor are examples lacking when he even protected his subordinates from the consequences of past offences. Another sphere in which his consideration for the clergy can be seen, is the financial one. Severe taxes, the ravages of war, the thriftiness of the nobility, accidental fires, poor harvests and time after time the recurrence of

cattle diseases had seriously undermined the financial position of the clergy. The consequence was a series of petitions to the government about relaxation of taxes and increases in emoluments. An examination of these petitions shows that Winstrup did all that stood in his power to achieve alleviation of the distress. Meanwhile, he did not content himself with merely supporting the petitions which came in from the clergy, but on several occasions took the initiative himself with success. A fine trait which bears witness to the goodness of his heart, was also the generosity which he continually showed to widows of clergy and orphaned children.

The solicitude he showed was appreciated and repaid. The clergy looked up with reverence, confidence and devotion to the learned and considerate leader of the diocese, with whom it was easy to obtain an audience and gain support, if only one showed due reverence and was careful not to trespass on his authority. For the bishop stood very much on his dignity and would not tolerate a subordinate trying to act like his equal. This appeared most clearly in the Chapter during the bitter conflicts with Professor I. Wandell and the parish priest Hans Jensen Viborg.

Since, as already pointed out, the movement for uniformity which was in several respects a mark of orthodoxy, had an enthusiastic champion in Winstrup, it is quite natural that he should not content himself with watching over orthodoxy within his diocese but should also work to achieve a universal similarity in all acts of worship. This concerned particularly the actual services, in which the greatest disconformity seems to have existed. By emendation and addition he also dealt with the question of other church activities as soon as anomalies were noticed. With the same zeal he also saw to it that the inhabitants of his diocese took full advantage of the possibilities offered them for the promotion of their salvation. To make sure of achieving his aim, he ordained that in every congregation a book should be procured in which specially selected persons should note down every Sunday those who were absent from the service without valid excuse and those who went to communion.

These measures, which bear witness to Winstrup's practical disposition, were certainly judicious, for ecclesiastical life in many ways left much

to be desired, and severe church discipline was therefore needed. On the other hand, it was most unsatisfactory that those men to whom the above-mentioned control was entrusted, should receive part of the fine which was inflicted as a result of their reports. But it was not only the neglect in the matter of attendance at church and communion that became the subject of Winstrup's intervention. With his usual vigour he saw to it that all the conditions of the so-called church discipline edict were strictly applied. In his capacity as vice-dean he also exerted a decisive influence over the management of the so-called marriage suits.

Of all the tasks which were entrusted to Winstrup in his capacity as head of the diocese, none could have afforded him with such great satisfaction as the superintendence of education. With his eyes open to the dangers which the Catholic reaction and to some extent also Calvinism had brought to his country, he seems to have considered it perhaps his most important task to work to the best of his ability for the consolidation of Lutheranism. It therefore appeared to him a necessity to make the educational system effective, and thus applied not a little interest to the subject of elementary education. Again and again he reminded parents, parish-clerks and clergy of their responsibility for teaching their children the basic principles of Christianity, and he did not neglect to give instructions about the method and the text books which should be used in the impartation of knowledge. During his diocesan visits he checked carefully that the directives prepared by him were followed and took the opportunity also of arranging the practical measures which he considered advisable for achieving the best possible results by means of the teaching given by the clergy and parish-clerks.

If elementary education therefore enjoyed the continual care of Winstrup, it was higher education that was the subject of his keenest interest. All his work on problems of schooling bears the stamp of his zeal, ability and initiative. It is only to be regretted that his impulsiveness and quick temper sometimes caused him to lose control of himself with his subordinates. He gave special attention to the recruitment of teachers. This was indeed a very serious problem at this time in Denmark, when both headmasters and teachers were generally

ill paid and enjoyed only small social standing. As often as circumstances allowed, the educationally-minded bishop went on tours of inspection to the different towns, during which not only the higher educational institutions but also the Danish "writing and arithmetic" schools were subjected to a searching examination. This might last for several days and consisted in the first place in a check on the standard of the knowledge of the pupils and the orthodoxy, knowledge and teaching ability of the teachers. Where it was considered necessary, instructions were given on curricula, text books and teaching methods. During his visits to the schools Winstrup also made himself acquainted with the moral qualifications of both the teachers and pupils and did not hesitate to resort to severe punishment where more serious shortcomings occurred. His close solicitude for public education also came to bear fruit. The situation in his diocese, which had left much to be desired when he entered office, gradually underwent an appreciable improvement.

As late as the 1650's there were, however, serious shortcomings which in Winstrup's own opinion lay too deep to be dealt with by the intervention of individual persons, and which therefore demanded a school reform. This also came to pass in the 1650's, and the Bishop of Lund played an important role in it. The war with Sweden which broke out a short time later, put an end for the time being to the practical application of the measures decided upon.

In the political sphere, Peder Winstrup always attached himself to the royal side and, in common with all his class, regarded the nobility with increasing disaffection. Of particular interest in this connection is the steady change which one can observe in his views on political law. As a result of his views on society, based on the orthodox Lutheran three-estate doctrine, he seems at first to have accepted the conditions of authority, such as they were, without much scruple. Dissatisfied with the small contribution of the nobility to the wars and their stronger and stronger grip on imperial government, and influenced by the growing mood in Europe in favour of a stronger monarchical power, his thoughts turned in an increasing degree towards absolute monarchy. This change of attitude was not to appear in full until after the Peace of Roskilde. His anti-nobility attitude did not, however, prevent him

from personal friendship with several of the leading members of the Privy Council and the nobility. As far as is known, when on a few occasions he played an important part in affairs, the parliamentary sessions also passed without disturbance.

One last thing must be pointed out concerning Winstrup's behaviour after the conclusion of the peace in 1658, a behaviour which was much criticized especially from the Danish side; he looked on what took place first and foremost from a religious and political-law point of view, and on these grounds he was completely convinced that he was justified in the attitude he adopted. Nor did he stand alone, since the whole of the Scanian clergy gave him their full approval.